

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΕΙΡΑΙΩΣ**

**ΤΟΜΕΑΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΟΔΕ**

Σε συνεργασία με το:
**ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟ ΠΑΤΡΩΝ**

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

**Η Δικαστική Προστασία
του Πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης
στα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια**

14^ο Συμπόσιο

**ΑΙΘΟΥΣΑ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ
ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΠΑΤΡΩΝ**

Φιλοσοφίμενος 24 & Ρήγα Φεραίου • 3^{ος} Όροφος

Αφιερωμένο στον Καθηγητή
ΘΕΟΔΩΡΟ Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟ

21-22

ΠΕΜΠΤΗ - ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ
ΜΕ ΤΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟ ΣΥΛΛΟΓΟ ΠΑΤΡΩΝ

ΙΔ' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
**Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ
ΣΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ**

**21-22 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2010
ΠΑΤΡΑ**

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ
ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΘΕΟΔΩΡΟ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Πειραιώς

κ. Παναγιώτη Ι. Κανελλόπουλο

πρόεδρο της Οργανωτικής Επιτροπής του ΙΔ' Επιστημονικού Συμποσίου

Κύριοι Πρόεδροι του Συμβουλίου της Επικρατείας

και του Ελεγκτικού Συνεδρίου,

Κύριοι Αντιπρόεδροι του ΣτΕ, του Αρείου Πάγου

και του Ελεγκτικού Συνεδρίου,

Κύριε Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πειραιώς,

Κύριε Πρόεδρε του Δικηγορικού Συλλόγου της Πάτρας

Κυρίες και κύριοι Δικαστές, συνάδελφοι καθηγητές, συνάδελφοι Δικηγόροι,

Κυρίες και Κύριοι,

Εκ μέρους της Οργανωτικής Επιτροπής σας καλωσορίζω στο ΙΔ' Επιστημονικό Συμπόσιο που τα τελευταία 14 χρόνια οργανώνει ο Τομέας Νομικής Επιστήμης του Τμήματος ΟΔΕ του Πανεπιστημίου Πειραιώς με τη συνεργασία του Ελεγκτικού Συνεδρίου της Ελλάδος και του εκάστοτε τοπικού Δικηγορικού Συλλόγου.

Φέτος το ΙΔ' Επιστημονικό Συμπόσιο γίνεται με τη φιλόξενη συνεργασία του Δικηγορικού Συλλόγου της Πάτρας, τον οποίο και από τη θέση αυτή ευχαριστούμε πολύ, ιδιαίτερα τον πρόεδρο αυτού τον κ. Ιωάννη Κίτσο και τον Γ.Γ. του ΔΣ κ. Αθανάσιο Αμπατζή.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω του χορηγούς μας, το Πανεπιστήμιο Πειραιώς, το Κέντρο Ερευνών του Πανεπιστημίου Πειραιώς, και τον Εκδοτικό Οίκο νομικών εκδόσεων Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κυρίες και κύριοι, το 1996 ο συνάδελφος καθηγητής κ. Θεόδωρος Παναγόπουλος, στο πλαίσιο του επιστημονικού του έργου, ανέλαβε την θαυμάσια πρωτοβουλία να οργανώσει σε συνεργασία με τον τότε πρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου κ. Απόστολο Μπότσο την 1η Επιστημονική Ημερίδα. Η πρωτοβουλία αυτή απεδείχθη επιτυχής και συνεχίστηκε με αυξανόμενη

επιτυχία κατ' έτος, μάλιστα από το 2002 η Ημερίδα εξελίχθηκε σε διήμερο επιστημονικό συμπόσιο. Στο διάστημα των 13 αυτών επιστημονικών εκδηλώσεων, που οργανώθηκαν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδος, έλαβαν μέρος δεκάδες διακεκριμένων επιστημόνων αλλά και ανερχομένων νέων επιστημόνων, οι οποίοι ανέπτυξαν λίαν επιτυχείς εισηγήσεις επί κρίσιμων επιστημονικών θεμάτων.

Η επί 13 συνεχή έτη οργάνωση των επιστημονικών αυτών εκδηλώσεων, αποδεικνύει ότι η αρχική πρωτοβουλία απέκτησε στέρεες βάσεις και ότι το Επιστημονικό μας Συμπόσιο αποτελεί πλέον θεσμό στο χώρο του. Πρόκειται αναμφισβήτητα για μια μεγάλη επιτυχία του Τομέα Νομικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην προσπάθεια και το πάθος με το οποίο ο καθηγητής Θ. Παναγόπουλος εργάστηκε όλα αυτά τα χρόνια.

Ο καθηγητής Θ. Παναγόπουλος, τον περασμένο Σεπτέμβριο, λόγω ορίου ηλικίας αποχώρησε από την ενεργό υπηρεσία, για το λόγο αυτό το φετινό ΙΔ' Επιστημονικό Συμπόσιο είναι αφιερωμένο σ' αυτόν και στο επιστημονικό του έργο.

Ευχαριστούμε πολύ τον καθηγητή Θ. Παναγόπουλο για όσα προσέφερε στο Επιστημονικό Συμπόσιο και στην επιστήμη, και, όσο με αφορά, παρέχω τη διαβεβαίωση ότι θα συνεχίσω το έργο του με το ίδιο πάθος, όπως μέχρι σήμερα.

Κυρίες και κύριοι,

Το γενικό θέμα του φετινού, ΙΔ' Επιστημονικού Συμποσίου είναι η «Δικαστική Προστασία του Πολίτη της ΕΕ στα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια». Όπως είναι γνωστό, Πολίτης της ΕΕ είναι κάθε πολίτης κάθε κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για μια ιδιότητα που αποκτάται κατά τρόπο αυτόματο, η οποία ωστόσο συμπληρώνει, αλλά δεν αντικαθιστά, την ιδιότητα του πολίτη του κράτους μέλους.

Για τον πολίτη αυτό, κυρίες και κύριοι, τα τελευταία 60 χρόνια διεξάγεται μια πρωτόγνωρη προσπάθεια ενοποίησης στον χώρο της ευρωπαϊκής ηπείρου, με στόχο την Ειρήνη, την Ευημερία και την Αλληλεγγύη, που στηρίζεται απόλυτα στην εκούσια συμμετοχή, προσχώρηση και αποχώρηση, όλων των κρατών της γηραιάς ηπείρου μας.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής, οι λαοί της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων και ο Ελληνικός λαός, επέτυχαν πολλά, επέτυχαν 60 χρόνια αδιάτακτης ειρήνης. Επέτυχαν ικανοποιητικό επίπεδο ευημερίας, από τα κα-

λύτερα του πλανήτη μας, ενώ τα κράτη μέλη συνεχώς επιδεικνύουν έμπρακτα την μεταξύ τους αλληλεγγύη.

Πετύχαμε τη δημιουργία του μεγαλύτερου εμπορικού συνασπισμού στον πλανήτη μας, των πεντακοσίων εκατομμυρίων πολιτών, τη μεγαλύτερη νομισματική ένωση, με το σταθερότερο νόμισμα, που άντεξε την πρόσφατη οικονομική κρίση, πετύχαμε την αναίμακτο επανένωση της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Σε αρκετά θέματα αποτύχαμε, ή καθυστερήσαμε, εν πάση δε περιπτώσει, έχουμε πολλά ακόμη να κάνουμε.

Όλα αυτά έγιναν και γίνονται για τον Ευρωπαίο Πολίτη, για τον πολίτη της ΕΕ, ο οποίος έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις. Για τα δικαιώματα του πολίτη αυτού, για τη δικαστική του προστασία θελήσαμε φέτος να συζητήσουμε στο ΙΔ επιστημονικό Συμπόσιο με τους δικαστές και τους δικηγόρους της χώρας μας, γι' αυτό οργανώσαμε το ΙΔ Επιστημονικό Συμπόσιο, σε μία από τις πλέον ιστορικές και όμορφες πόλεις της χώρας μας, που διαθέτει μια λαμπρή επιστημονική παράδοση, έχει ένα μεγάλο και ιστορικό Εφετείο, έχει δε αναδείξει σπουδαίους και διακεκριμένους νομικούς και πολιτικούς.

Για τη δικαστική προστασία του πολίτη της ΕΕ θα ακούσουμε και θα συζητήσουμε σήμερα και αύριο.

Είμαστε έτοιμοι να αρχίσουμε σύμφωνα με το Πρόγραμμα.

Κυρίες και κύριοι

Αποτελεί παράδοση του Συμποσίου μας να αρχίζουμε με μια Μουσική Εισαγωγή. Τμήμα της Ορχήστρας Μικτών Εγχόρδων του Δήμου Πατρέων, προσφέρθηκε για την μουσική αυτή εισαγωγή και τους ευχαριστούμε πολύ.

Έρθε η ώρα να τους ακούσουμε.

(Μουσική εκτέλεση)

Ευχαριστούμε πάρα πολύ το τμήμα εγχόρδων της Ορχήστρας του Δήμου Πατρέων για την πολύ ωραία εκτέλεση. Είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε γιατί η Πάτρα θεωρείται η πολιτιστική πρωτεύουσα της Πελοποννήσου από τα παλαιότερα χρόνια μέχρι σήμερα. Ευχαριστούμε παρά πολύ και πάλι το δήμο Πατρέων για την ευγενική προσφορά του. Κυρίες και κύριοι, θα παρακαλέσω τον Πρύτανη που Πανεπιστημίου Πειραιώς, τον κύριο Γεώργιο Οικονόμου, να απευθύνει στο Συμπόσιο ένα σύντομο χαιρετισμό. Κύριε Πρύτανη, ο λόγος είναι δικός σας.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

*του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πειραιώς
καθηγητή Γεωργίου Οικονόμου*

*Πανοσιολογιότατε,
Κύριοι πρόεδροι του Συμβουλίου της Επικρατείας
και του Ελεγκτικού Συνεδρίου,
Κύριοι αντιπρόεδροι του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου,
Κύριοι Πρόεδροι επί τιμή του Συνεδρίου της Επικρατείας
και του Ελεγκτικού Συνεδρίου,
Κύριε Υπουργέ,
Κύριε Πρόεδρε Εφετών,
Κύριε Αντιδήμαρχε,
Κύριε Πρόεδρε του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών,
Κυρίες και κύριοι Δικαστές, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι,
Κύριοι δικηγόροι του Εφετείου της Πάτρας, κυρίες και κύριοι σύνεδροι,*

Εκ μέρους του Πανεπιστημίου Πειραιώς, σας ευχαριστούμε που ανταποκριθήκατε στην πρόσκλησή μας και παρευρίσκεστε στην όμορφη πόλη της Πάτρας, στην έναρξη του 14ου Επιστημονικού Συμποσίου. Ευχαριστούμε το Ελεγκτικό Συνέδριο και ιδιαίτερα τον Πρόεδρο, τον κύριο Γεώργιο Σταύρου Κούρτη, για την προσπάθεια που κατέβαλε, ώστε να οργανωθεί και το φετινό μας συμπόσιο. Ευχαριστούμε επίσης τον Δικηγορικό Σύλλογο Πάτρας, το διοικητικό του συμβούλιο και ιδιαίτερα τον Πρόεδρο αυτού, τον κύριο Ιωάννη Κίρτσο, για την καλοσύνη που είχαν να δεχθούν τη συνδιοργάνωση του Συμποσίου, καθώς και για την εν γένει φιλοξενία. Κυρίες και κύριοι, το Πανεπιστήμιο Πειραιώς είναι ιδιαίτερα υπερήφανο, γιατί το Επιστημονικό Συμπόσιο που οργανώνει κάθε χρόνο ο Τομέας Νομικής Επιστήμης του Τμήματος Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων, έφτασε τα 14 έτη επιτυχούς διοργάνωσης. Αποτελεί πράγματι θεσμό στο χώρο και ση-

μείο επιστημονικής προσφοράς. Το γεγονός αυτό, όπως και παρόμοια άλλα στους υπόλοιπους επιστημονικούς τομείς, τους οποίους θεραπεύει το Πανεπιστήμιό μας, αποδεικνύει τη σοβαρή διδακτική και ερευνητική προσπάθεια που γίνεται στο Πανεπιστήμιο επ' ωφελεία της επιστήμης και της κοινωνίας. Το Επιστημονικό Συμπόσιο είχε ως εμπνευστή τον καθηγητή του Πανεπιστημίου μας κ. Θεόδωρο Παναγόπουλο, ο οποίος το διοργάνωσε με ιδιαίτερη επιτυχία επί 13 συνεχή έτη. Για το λόγο αυτό το 14ο Επιστημονικό Συμπόσιο είναι αφιερωμένο στον καθηγητή Παναγόπουλο, τον οποίο ευχαριστούμε για τη συνολική του προσφορά. Αγαπητέ κύριε συνάδελφε, αγαπητέ κύριε Παναγόπουλο, σας ανακοινώνω επισήμως πως για το έργο που έχετε επιτελέσει και συνεχίζετε να επιτελείτε, η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου μας, στη Συνεδρία της 15η Δεκεμβρίου 2009, ομοφώνως σας απένειμε τον τίτλο του Ομότιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Θερμότατα συγχαρητήρια.

Κυρίες και κύριοι,

Το θέμα του φετινού Συμποσίου είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον. Αφιερώνεται στα θέματα του Πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στη δικαστική προστασία στα ευρωπαϊκά δικαστήρια. Η συζήτηση περί της δικαστικής προστασίας στα ευρωπαϊκά δικαστήρια προσλαμβάνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον μετά την πρόσφατη επικύρωση της Συνθήκης της Λισσαβώνας από όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης, και τη θέση αυτή σε ισχύ από 1ης Δεκεμβρίου 2009. Η Συνθήκη της Λισσαβώνας τροποποιεί τις δύο θεμελιώδεις Συνθήκες, ήτοι τη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και επιφέρει αλλαγές στην οργάνωση του συστήματος δικαστικής προστασίας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, διαθέτει πλέον ρητώς νομική προσωπικότητα και υποκαθιστά την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ενώ το δικαιοδοτικό όργανο της Ένωσης ονομάζεται σε Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η πορεία της χώρας μας, όπως και σχεδόν όλων των κρατών της γηραιάς ηπείρου, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ενοποίησης, είναι μοναδική και ιστορικά πρωτόγνωρη. Όλοι μαζί, σε πνεύμα εκούσιας συμμετοχής και ισότιμης συνεργασίας προσπαθούμε μέσω των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να δημιουργήσουμε τη νέα μεγάλη Ευρώπη η οποία θα προσφέρει μια καινούργια πρόταση ειρηνικής συνεργασίας και ευημερίας στον πλανήτη μας. Παρά ταύτα τα δικαιώματα του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενδέχεται να παραβιάζονται και να καταπατώνται. Οι επιστήμονες έχουν την ιδιαίτερη

αποστολή να αναδείξουν και να προστατεύσουν τα δικαιώματα του πολίτη από τις αυθαιρεσίες της εκάστοτε εξουσίας. Γι αυτό θεωρώ ότι οι εργασίες του φετινού συμποσίου δίνουν δυνατότητα για μια εις βάθος ανάλυση της νέας νομικής πραγματικότητας που ανατέλλει για την Ένωση και τον Ευρωπαίο πολίτη. Παράλληλα, η συνάντηση αυτή αποτελεί έξοχη αφορμή προβληματισμού για τη σχέση των εθνικών και ευρωπαϊκών δικαιοδοτικών θεσμών των κρατών μελών αλλά και την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης εν γένει. Χαιρετίζοντας την έναρξη του συμποσίου, εύχομαι καλή επιτυχία στις εργασίες του, αναμένοντας με ιδιαίτερο ενδιαφέρον την παρουσίαση των εισηγήσεων από τους έγκριτους ομιλητές. Σας ευχαριστώ πολύ.

Καθηγητής Π. Κανελλόπουλος: *Ευχαριστούμε πολύ τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πειραιώς, καθηγητή κ. Γεώργιο Οικονόμου και παρακαλώ τον Πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών κύριο Ιωάννη Κίτσο να απευθύνει σύντομο χαιρετισμό.*

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Προέδρου του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών

Ιωάννη Κίρτσου

Εκ μέρους του Δικηγορικού Συλλόγου της Πάτρας, σας καλωσορίζω στην πόλη μας. Καλωσορίζω τους κ.κ. Προέδρους και Αντιπροέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, τον Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, τον Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου και επίσης πάρεδρος του Ανωτάτου Δικαστηρίου, τους επί τιμή διατελέσαντες Προέδρους του Ελεγκτικού Συνεδρίου, τον Κύριο Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πειραιά, τις κυρίες και του κυρίου καθηγητές και καθηγήτριες των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, επίσης καλωσορίζω του εισηγητές και τους συνάδελφους Δικηγόρους, άνδρες και γυναίκες, που παρευρίσκονται σήμερα στην εκδήλωση αυτή. Να σας ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα για την παρουσία σας εδώ, σας ευχόμαστε καλή διαμονή και ευχαριστούμε ιδιαίτερα τον καθηγητή κύριο Παναγιώτη Κανελλόπουλο που μόχθησε ιδιαίτερα για τη διοργάνωση του συνεδρίου αυτού.

Κυρίες και κύριοι,

Ένας Γερμανός πολίτης, κάτοικος Γερμανίας, ενεπλάκη σε ένα τροχαίο ατύχημα το οποίο συνέβη στην Ολλανδία. Ακολούθως άσκησε την αγωγή αποζημίωσης για τις υλικές ζημιές που υπέστη το αυτοκίνητό του από το παραπάνω ατύχημα ενώπιον του Πρωτοδικείου του τόπου της κατοικίας του. Η αγωγή στρεφόταν τόσο κατά του υπαιτίου όσο και κατά της ασφαλιστικής εταιρείας. Το δικαστήριο απέρριψε την αγωγή γιατί αποφάνθηκε ότι δεν είχε διεθνή δικαιοδοσία να δικάσει τη συγκεκριμένη υπόθεση. Ο ζημιωθείς άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής και το αρμόδιο δικαστήριο που ήταν το εφετείο της Κολωνίας έκρινε αντίθετα με το Πρωτοβάθμιο δικαστήριο, ότι τα γερμανικά δικαστήρια είχαν διεθνή δικαιοδοσία να δικάσουν αυτή την υπόθεση σύμφωνα με τις διατάξεις του κανονισμού 44 του 2001, της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ασφαλιστική εταιρεία του υπαιτίου άσκησε αναίρεση ενώπιον του γερμανικού ακυρωτικού, το οποίο υπέβαλλε

στο δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων το προδικαστικό ερώτημα αν ο κοινοτικός κανονισμός 44 του 2001 επιτρέπει στον ζημιωθέντα να ασκήσει ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου της κατοικίας του ευθεία αγωγή κατά του ασφαλιστή. Το ΔΕΚ με την απόφασή του C463 του '06 αποφάνθηκε καταφατικά.

Κυρίες και κύριοι το πιο πάνω παράδειγμα που ανέφερα αποτελεί ένα δείγμα των σημαντικών υπηρεσιών σε επίπεδο δικαστικής προστασίας που προσφέρει η Ευρωπαϊκή Ένωση στους πολίτες της. Αυτό είναι και το αντικείμενο του σημερινού συμποσίου που φιλοξενούμε στην πόλη μας. Χρήσιμο είναι να επισημάνω από το πιο πάνω παράδειγμα, γι αυτό και το ανέφερα άλλωστε, δύο στοιχεία: πρώτον τη συλλογιστική της απόφασης του ΔΕΚ κατά την ερμηνεία των διατάξεων του προαναφερθέντος κανονισμού, με την οποίαν τονίζεται ιδιαίτερα ότι ο κανονισμός επιδιώκει την ασφάλιση της προστασίας του αδύναμου διαδίκου. Συνέπεια αυτής της σκέψης του ΔΕΚ είναι ότι η μη αναγνώριση στο θύμα του δικαιώματος να προσφύγει ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου κατοικίας του θα του στερούσε μια βασική προστασία την οποία έχει απόλυτη ανάγκη ο πολίτης της Ένωσης. Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε από ένα δικαστήριο εγνωσμένου κύρους, όπως είναι το Ανώτατο Γερμανικό Ακυρωτικό, γεγονός που δηλώνει και το σεβασμό του προς το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. με τον τρόπο αυτό αφήνεται στα δικαστικά όργανα όλων των μελών κρατών της ένωσης το μήνυμα ότι τα κρίσιμα ζητήματα ερμηνείας των κανόνων του κοινοτικού δικαίου που αναφέρονται στην προστασία του πολίτη θα πρέπει να λύνονται από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ). Η δικαστική προστασία του πολίτη μέσα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί σήμερα το πιο ευαίσθητο πεδίο στο οποίο πρέπει να επικεντρωθεί η μέριμνα τόσο των κοινοτικών όσο και των εθνικών οργάνων. Ο διακηρυγμένος στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά τον πρώτο κιάλας χρόνο της σύστασής της, ήταν η ενίσχυση των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των υπηκόων των κρατών μελών της. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται με την παραγωγή του νομοθετικού έργου από τα αρμόδια κοινοτικά όργανα. Αυτό όμως δεν αρκεί. Αναγκαία είναι και η ερμηνεία και η εφαρμογή των διατάξεων της κοινοτικής νομοθεσίας, η οποία διαφορετικά θα παρέμενε διακήρυξη χωρίς ουσία. Η διασφάλιση λοιπόν της υλοποίησης των κανόνων αυτών που στοχεύουν κυρίως στην προστασία του πολίτη της ένωσης επιτυγχάνεται μέσα από τη λειτουργία των δικαιοδοτικών της οργάνων. Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατ'

αρχήν εξασφαλίζει την αυτονομία του, την ανεξαρτησία των μελών του αλλά και την υψηλή επιστημονική ποιότητα των δικαστών από του οποίους αυτό συγκροτείται, αποτελεί την εγγύηση για την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων αυτών του κοινοτικού δικαίου, με τρόπο μάλιστα ορθό για όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης. Το βασικό όμως στα χέρια του Εθνικού Δικαστή είναι η υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων προς το Δικαστήριο, μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η ορθότητα και η ενότητα της ερμηνείας τόσο της ίδιας της Συνθήκης όσο και των πράξεων των οργάνων την Κοινότητας, όπως είναι οι κανονισμοί και οι οδηγίες.

Εξάλλου, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελεί το δεύτερο θεμέλιο της προστασίας του πολίτη, αφού αυτό είναι επιφορτισμένο να ελέγχει την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή από τα διάφορα εθνικά όργανα και δικαστήρια, των διατάξεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η σύμβαση αυτή θεσπίζει τους βασικούς όρους διασφάλισης της ανθρώπινης ελευθερίας και αξιοπρέπειας και από αυτό ακριβώς το σημείο αναδεικνύεται η πολύτιμη για τον πολίτη της Ένωσης δικαιοδοτική λειτουργία αυτού του οργάνου.

Κυρίες και κύριοι

Από το πρόγραμμα που έχετε ανά χείρας μπορείτε να διαπιστώσετε τη σπουδαιότητα των ζητημάτων που θα εισηγηθούν οι κυρίες και κύριοι εισηγητές και πιστεύω ότι θα αντλήσουμε γνώσεις οι οποίες θα μας βοηθήσουν ως νομικούς, να γίνουμε οι κοινωνοί των διασφαλίσεων που παρέχουν τα δικαιοδοτικά όργανα της Κοινότητας στην προστασία του πολίτη. Σας ευχαριστώ.

Να καλωσορίσω και τον τέως Υπουργό και τον κύριο Αντιδήμαρχο, και να με συγχωρήσετε αν λησμόνησα κάποιον γιατί ποτέ δεν ήμουνα καλός σε αυτές τις προσφωνήσεις.

Καθηγητής Π. Κανελλόπουλος: *Είσαστε πάρα πολύ καλός κύριε πρόεδρε, ευχαριστούμε πάρα πολύ τον Πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου, και καλώ τον κύριο Πρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, κύριο Γεώργιο Σταύρο Κούρτη να χαιρετήσει και να κηρύξει την έναρξη των εργασιών του Συμποσίου. Κύριε Πρόεδρε το μικρόφωνο δικό σας.*

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Προέδρου του Ελεγκτικού Συνεδρίου
Γεωργίου Κούρτη

Αιδεσιμολογιότατε Πατέρα Νικόλαε Σκιαδαρέση, εκπρόσωπε του Σεβασμιότατου Μητροπολίτου Πατρών, Κύριε Πρόεδρε του Συμβουλίου της Επικρατείας, κύριε Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πειραιώς, κύριε Πρόεδρε του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών, κύριε αντιπρόεδρε του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, κύριοι Πρόεδροι επί τιμή του Συμβουλίου Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Κύριε Αντιδήμαρχε, κύριε Υπουργέ, κύριε Πρόεδρε Εφετών Πατρών, κύριοι συνάδελφοι, κύριοι καθηγητές, κύριοι δικηγόροι.

Κυρίες και κύριοι,

Για 14 χρόνια ο Τομέας Νομικής Επιστήμης του Τμήματος Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Πειραιώς, σε συνεργασία με το Ελεγκτικό Συνέδριο, υλοποίησε ένα φιλόδοξο στόχο. Την ευρύτερη ενημέρωση του νομικού κοινού σε επίκαιρα θέματα της Νομικής Επιστήμης και Θεωρίας. Γι' αυτό σήμερα βρισκόμαστε στην ωραία πόλη της Πάτρας που σε συνεργασία με το Δικηγορικό Σύλλογο Πατρών παρουσιάζεται και αναλύεται ένα σημαντικό θέμα: Η δικαστική προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια. Είμαστε υπερήφανοι γιατί μέσω των εκλεκτών ομιλητών του σημερινού συμποσίου, γίνεται ένα μεγάλο βήμα, ώστε ειδικά θέματα της νομικής επιστήμης και του σύγχρονου ευρωπαϊκού δικαίου να διαχυθούν στην περιφέρεια, η οποία κατ' ουδέν υπολείπεται της πόλεως των Αθηνών. Η περιοχή των Πατρών άλλωστε έδωσε στη χώρα μας επιφανείς δικηγόρους, όπως λόγου χάρη τους Ιωάννη Τσερτίδη, Αχιλλέα Χολιδά, Κωνσταντίνο Γκότση, Δημήτριο Γούναρη, Λουκά Κανακάρη, Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, Φωκίωνα Ζαΐμη, Παναγιώτη Βουλούμη, Ανδρέα Μάρκου, Γεώργιο Παπανδρέου, Παναγιώτη Κανελλόπουλο και Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο. Θέλω να σημειώσω ότι το σημερινό συμπόσιο εί-

να αφιερωμένο στον καθηγητή του Πανεπιστημίου Πειραιώς κύριο Θεόδωρο Παναγόπουλο. Τον άνθρωπο που εμπνεύστηκε και διοργάνωσε τα συμπόσια αυτά από την έναρξή τους μέχρι το περσινό συμπόσιο. Και οφείλω να πω λίγα λόγια. Ο Θεόδωρος Παναγόπουλος είναι αυτός που έπειτα από λαμπρές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Γερμανίας, στη Διεθνή Σχολή Συλλογικού Δικαίου του Στρασβούργου, από το 1964 παράλληλα με την ιδιότητά του ως δικηγόρου Αθηνών, αφιερώθηκε στο Πανεπιστήμιο Πειραιά και στη διδασκαλία του Δημοσίου Δικαίου, με ιδιαίτερη έμφαση στη διδασκαλία του Δικαίου του Περιβάλλοντος, το οποίο παράλληλα δίδαξε και το στο τμήμα Μηχανικών Περιβάλλοντος του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, στην Ξάνθη. Πράγματι, το περιβάλλον αξίζει να το προστατεύσουμε. Ο καθηγητής Παναγόπουλος, με τη συγγραφή πολλών νομικών βιβλίων σε θέματα Δημοσίου Δικαίου και Δικαίου Περιβάλλοντος, άνοιξε νέους ορίζοντες για το σκοπό αυτό και ως μέλος διαφόρων ενώσεων, όπως λόγου χάρη του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, της Γερμανικής Εταιρείας Συγκριτικού Δικαίου, της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής της Εκκλησίας της Ελλάδος για την Οικολογία και της Επιστημονικής Επιτροπής του Επιμελητηρίου Αθηνών για τη βιώσιμη ανάπτυξη και το Περιβάλλον, συμβάλλει με την παρουσία του στην περιβαλλοντική επανάσταση για την προστασία του κλίματος. Σε αυτόν το σημαντικό άνθρωπο που άοκνα εργάζεται για την προστασία του περιβάλλοντος απευθύνω τις θερμότερες ευχαριστίες μας και τον δίκαιο έπαινο εκ μέρους του Ανωτάτου Δικαστηρίου του Ελεγκτικού Συνεδρίου για όσα προσέφερε και πιστεύουμε ότι θα συνεχίζει στο μέλλον να προσφέρει. Χαιρετίζω την παρουσία όλων σας και κηρύσσω την έναρξη των εργασιών του 14ου Συμποσίου. Σας ευχαριστώ.

Καθηγητής Π. Κανελλόπουλος: *Ευχαριστούμε πολύ τον Πρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, κύριο Γεώργιο-Σταύρο Κούρτη. Κυρίες και κύριοι τελειώσαμε τις προσφωνήσεις και τώρα είμαστε έτοιμοι να μπούμε το πρόγραμμα. Σύμφωνα με το πρόγραμμα, έχουμε μια ευχέρεια χρόνου 5-10 λεπτών να κάνουμε ένα διάλειμμα. Θα παρακαλέσω πολύ να προσέλθουμε εγκαίρως πριν από τις 6.30. Ευχαριστώ.*

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ
Πέμπτη 21 Ιανουαρίου

*Η προστασία του πολίτη της ΕΕ
στο ενωσιακό δικαστικό σύστημα*

Πρόεδρος
Παναγιώτης Πικραμένος
Πρόεδρος ΣτΕ

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

Παναγιώτη Πικραμένου

Προέδρου ΣτΕ

Κυρίες και κύριοι,

Σας καλησπερίζω κι εγώ με τη σειρά μου και αφού εκφράσω τη χαρά μου που βρίσκομαι στην πόλη των Πατρών, μία πόλη η οποία που γεννά πολλές νεανικές αναμνήσεις γιατί πέρασα πολλά από τα παιδικά μου χρόνια σε ένα ωραίο κτήμα στο Ρίο εδώ στην Πάτρα, στο οποίο έμενε η γιαγιά μου. Θα ήθελα κι εγώ με τη σειρά μου να παρατηρήσω ότι πολλά βήματα μένουν ακόμα να γίνουν για την κατάκτηση ενός δικαίου στον ευρωπαϊκό χώρο. Ακόμα περισσότερα βήματα πρέπει να γίνουν για την προστασία του ευρωπαϊού πολίτη, θέμα το οποίο αποτελεί και το θέμα της απογευματινής συνεδρίας και του Συμποσίου, η προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο ενωσιακό δικαστικό σύστημα. Εξηγούμαι τι εννοώ, στο παράδειγμα που ανέφερε ο κύριος Πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών, από το παράδειγμα αυτό προκύπτει ότι η προστασία του πολίτη περνάει μέσα από την κρίση ενός δικαστηρίου, η κρίση είναι εάν θα σταλεί ή όχι προδικαστικό ερώτημα, το περιεχόμενο του προδικαστικού ερωτήματος και ποια θα είναι η απάντηση σε αυτό. Είναι πολύ λίγες οι περιπτώσεις που ο ευρωπαίος πολίτης μπορεί απευθείας να προσφύγει στα ευρωπαϊκά δικαστήρια, είναι πολύ λίγες ακόμη. Ένα άλλο ερώτημα το οποίο έτσι θα ήθελα να σας θέσω σε πολύ γενικές γραμμές είναι ότι ήδη ευρισκόμεθα προτριών εννόμων τάξεων: Έχουμε την εθνική έννομη τάξη, έχουμε την κοινοτική έννομη τάξη, και έχουμε και την έννομη τάξη της ΕΣΔΑ. Διερωτώμαι κατά πόσο αυτό πλέον διευκολύνει τα πράγματα ή τα περιπλέκει. Το θέτω έτσι πολύ γενικά και επιφυλάσσομαι για ειδικότερες παρατηρήσεις. Με τις πολύ γενικές αυτές σκέψεις θα ήθελα να δώσω το λόγο στην καθηγητή του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τον κύριο Παναγιώτη Κανελλόπουλο, ο οποίος βέβαια φέρει και ένα πολύ βαρύ όνομα εδώ στην Πάτρα, για να μας αναπτύξει το θέμα «ο έλεγχος νομιμότητας των πράξεων των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο πολίτης της ένωσης». Θα παρακαλέσω τους ομιλητές, πρώτα τον κύριο Κανελλόπουλο, να είναι μέσα στα όρια του χρόνου.

Ο Έλεγχος Νομιμότητας των πράξεων των οργάνων της ΕΕ από τον Πολίτη της Ένωσης

*Καθηγητής Παναγιώτης Ι. Κανελλόπουλος**

Κυρίες και κύριοι,

Το θέμα της πρώτης μας συνεδρίας είναι η προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στο ενωσιακό δικαστικό σύστημα. Στην εισήγησή μου θα σας παρουσιάσω το δικαίωμα του πολίτη της ΕΕ να προσβάλει ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) τις νομικά δεσμευτικές πράξεις των οργάνων της ΕΕ, τις πράξεις δηλαδή που εκδίδουν τα όργανα της Ένωσης κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

Μέχρι το τέλος του περασμένου Νοεμβρίου, υπό το καθεστώς της Συνθήκης της Νίκαιας, η ευρωπαϊκή ενοποιητική διαδικασία επρωθείτο στο όνομα της ΕΕ αλλά με το γνωστό σχήμα των τριών πυλώνων, από τους οποίους μόνο ο πρώτος πυλώνας, ο κοινοτικός, αποτελούσε την κοινοτική έννομη τάξη, εντός της οποίας όλες οι δεσμευτικές πράξεις των οργάνων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΕΚ) υπέκειντο σε έλεγχο νομιμότητας ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ). Οι πράξεις των οργάνων στο πλαίσιο του δεύτερου και κυρίως του τρίτου πυλώνα, υπέκειντο στον έλεγχο νομιμότητας μόνο κατ' εξαίρεση και ως προς ορισμένες αναφορές.

Είναι γνωστό ότι σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη και την πάγια νομολογία του ΔΕΚ από τη δεκαετία του '60¹, η ΕΚ αποτελούσε υπερεθνική νομική οντότητα υπέρ της οποίας τα κράτη μέλη, είχαν μεταβιβάσει, σε περιορισμένους τομείς εθνικά κυριαρχικά δικαιώματα, εθνικές αρμοδιότητες. Στους τομείς αυτούς, τα όργανα της ΕΚ είχαν την εξουσία να νομοθετούν

* Καθηγητής του Δικαίου της ΕΕ στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς και κάτοχος ευρωπαϊκής έδρας Jean Monnet.

1. ΔΕΚ, υπόθεση 6/64, Costa κατά ENEL, Συλλογή 1954-1964, σ. 1195.

και να εκδίδουν νομικά δεσμευτικές πράξεις τόσο για τα κράτη μέλη όσο και για τους ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

Από την πρώτη του περασμένου Δεκεμβρίου, 2009, υπό το νομικό καθεστώς της Συνθήκης της Λισσαβώνας, η ευρωπαϊκή ενοποιητική προσπάθεια διεξάγεται στο όνομα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και μόνο, αφού, υπό την επιφύλαξη των δράσεων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ), η οποία εξακολουθεί να λειτουργεί, η ΕΕ είναι το μόνο δρων υποκείμενο στον τομέα της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας.

Με βάση το νομικό καθεστώς που δημιουργήθηκε με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, η ΕΕ αντικατέστησε και διαδέχθηκε την Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ)². Η ΕΕ, με βάση την ίδια Συνθήκη, έχει νομική προσωπικότητα, σύμφωνα δε με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας, τα κράτη μέλη «απονέμουν στην Ένωση αρμοδιότητες για την επίτευξη των κοινών τους στόχων»³.

Επομένως, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η ΕΕ πλέον αποτελεί υπερεθνική νομική οντότητα υπέρ της οποίας τα κράτη μέλη έχουν μεταβιβάσει σε συγκεκριμένους τομείς εθνικές αρμοδιότητες. Κατά συνέπεια, η ΕΕ με βάση την αρχή της δοτής αρμοδιότητας έχει την εξουσία να νομοθετεί και να εκδίδει νομικά δεσμευτικές πράξεις για τα κράτη μέλη και τους ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

Τα όργανα της ΕΕ που ασκούν τη νομοθετική λειτουργία της Ένωσης και γενικότερα έχουν την εξουσία να εκδίδουν νομικά δεσμευτικές πράξεις είναι:

1. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από κοινού με το Συμβούλιο, σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία.
2. Το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο, αυτοτελώς έκαστο, σύμφωνα με την ειδική νομοθετική διαδικασία.
3. Η Επιτροπή αυτοτελώς, και
4. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

Οι πράξεις που εκδίδουν τα ανωτέρω ενωσιακά όργανα είναι, κανονισμοί, οδηγίες, αποφάσεις, συστάσεις και γνώμες. Οι τρεις πρώτες πράξεις είναι δεσμευτικές ενώ οι δύο τελευταίες είναι μη δεσμευτικές. Με βάση τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, προστέθηκαν δύο νέες κατηγορίες ενωσιακών πράξεων, οι κατ' εξουσιοδότηση μη νομοθετικές πράξεις γενικής ισχύος, που εκδίδονται από την Επιτροπή, δυνάμει του άρθρου 290 ΣΛΕΕ και οι εκτε-

2. Άρθρο 1 παρ. 3, εδάφιο 3 ΣΕΕ.

3. Άρθρο 1 παρ. 1 ΣΕΕ.

λεστικές πράξεις, οι οποίες εκδίδονται κατά κύριο λόγο από την Επιτροπή, κατ' εξαίρεση δε και από το Συμβούλιο, δυνάμει του άρθρου 291 ΣΛΕΕ⁴.

Η ΕΕ, όπως προηγουμένως και η ΕΚ, την οποία όπως ελέγχθη ανωτέρω αντικατέστησε και διαδέχθηκε, αποτελεί Ένωση δικαίου, υπό την έννοια ότι ούτε τα κράτη μέλη της ούτε τα θεσμικά της όργανα διαφεύγουν του ελέγχου της συμφωνίας των πράξεών τους προς το βασικό καταστατικό χάρτη αυτής που αποτελούν οι Συνθήκες⁵. Προς το σκοπό αυτό, η Συνθήκη για τη λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ), όπως μετονομάστηκε η Συνθήκη της ΕΚ, έχει εγκαθιδρύσει σύστημα δικαστικής προστασίας⁶ με σειρά ενδίκων βοηθημάτων, με τα οποία επιδιώκεται η τήρηση της αρχής της νομιμότητας και η συμφωνία των πράξεων και των παραλείψεων της ΕΕ και των κρατών μελών προς τις διατάξεις των Συνθηκών. Τα ένδικα αυτά βοηθήματα ασκούνται κατά κανόνα ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 19 της Συνθήκης Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΕΕ), στο πλαίσιο των αντιστοιχών αρμοδιοτήτων του, εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών, ορισμένα από τα βοηθήματα αυτά ασκούνται ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου (ΓεΔΕΕ), του πρώην Πρωτοδικείου των ΕΚ (ΠΕΚ).

Τα ένδικα βοηθήματα του ενωσιακού συστήματος δικαστικής προστασίας είναι η Προσφυγή κατά κράτους μέλους, άρθρα 258 επ. ΣΛΕΕ, η Αίτηση Ακυρώσεως, άρθρα 263 επ. ΣΛΕΕ, η Προσφυγή κατά Παραλείψεως, άρθρα 265 επ. ΣΛΕΕ, η ένσταση Παρανομίας, άρθρο 277 ΣΛΕΕ, η Αγωγή Αποζημιώσεως, άρθρο 340 § 2 ΣΛΕΕ, καθώς και ο έλεγχος του κύρους των ενωσιακών πράξεων μέσω της προδικαστικής παραπομπής, βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ.

Με τα ένδικα αυτά βοηθήματα τα κράτη μέλη, τα όργανα της Ένωσης και οι ιδιώτες ελέγχουν, κατά περίπτωση, την εκ μέρους των ενωσιακών οργάνων και των κρατών μελών τήρηση των διατάξεων των Συνθηκών.

Ο έλεγχος νομιμότητας των πράξεων της Ένωσης επιδιώκεται κατά κύριο λόγο με την Αίτηση Ακυρώσεως, η οποία ασκείται ενώπιον του

4. Σχετικά με τη νομοθετική εξουσία της Ένωσης βλ. Π. Ι. Κανελλόπουλου, *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Η Συνθήκη της Λισσαβώνας*, εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2010, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, σελ. 268 επ.

5. Βλ. ΔΕΚ, απόφαση της 23.4.1986, υπόθεση 294/83, LES VERTS κατά Κοινοβουλίου, Συλλογή 1986, σελίδα 1339, σκέψη 23.

6. Βλ. Π. Ι. Κανελλόπουλου, *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Η Συνθήκη της Λισσαβώνας*, 2010, ό.α. κεφάλαιο τέταρτο, σελ. 347 επ.

ΔΕΕ και του Γενικού Δικαστηρίου, δευτερευόντως δε και με την προσβολή του κύρους των πράξεων αυτών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, που οδηγεί στην άσκηση προδικαστικής παραπομπής από τα εθνικά δικαστήρια προς το ΔΕΕ.

Σύμφωνα με το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, για τον έλεγχο νομιμότητας των ενωσιακών πράξεων: «Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ελέγχει τη νομιμότητα:

1. των νομοθετικών πράξεων της Ένωσης,
2. των πράξεων του Συμβουλίου, της Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, εκτός των συστάσεων και γνωμών, και
3. των πράξεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που παράγουν νομικά αποτελέσματα έναντι τρίτων.
4. των πράξεων των λοιπών οργάνων ή οργανισμών της Ένωσης που προορίζονται να παράγουν έννομα αποτελέσματα έναντι τρίτων.

Ως προς την πρώτη κατηγορία πράξεων, των νομοθετικών πράξεων, νομοθετικές πράξεις, κατά το άρθρο 289 § 3 ΣΛΕΕ, είναι οι νομικές πράξεις που εκδίδονται με νομοθετική διαδικασία, δηλαδή είτε με την συνήθη νομοθετική διαδικασία, είτε με την ειδική νομοθετική διαδικασία.

Τέτοιου είδους πράξεις είναι οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις που εκδίδονται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από κοινού με το Συμβούλιο κατόπιν προτάσεως της Επιτροπής κατά τη διαδικασία του άρθρου 249 ΣΛΕΕ (συνήθης νομοθετική διαδικασία), καθώς και οι εν λόγω πράξεις που εκδίδονται από το Κοινοβούλιο με τη συμμετοχή του Συμβουλίου ή από το Συμβούλιο με τη συμμετοχή του Κοινοβουλίου (ειδική νομοθετική διαδικασία).

Ως προς τη δεύτερη κατηγορία, το άρθρο 263 ΣΛΕΕ ορίζει ότι «Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ελέγχει τη νομιμότητα «των πράξεων του Συμβουλίου, της Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, εκτός των συστάσεων και γνωμών». Από την αρνητική αυτή διατύπωση προκύπτει ότι δεν υπόκεινται στον έλεγχο του Δικαστηρίου οι πράξεις που δεν είναι δεσμευτικές. Επομένως, υπόκεινται στον έλεγχο οι κανονισμοί, οδηγίες και αποφάσεις καθώς και κάθε άλλη πράξη, η οποία ανεξαρτήτως ονόματος, παράγει δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα. Επομένως, σύμφωνα με το άρθρο 263 ΣΛΕΕ, το ΔΕΕ είναι αρμόδιο να ελέγχει τη νομιμότητα όλων των δεσμευτικών ενωσιακών πράξεων, δηλαδή, των κανονισμών, των οδηγιών και των αποφάσεων, καθώς και κάθε άλλης πράξεως των οργάνων αλλά και

των οργανισμών της ΕΕ, η οποία, ανεξαρτήτως ονομασίας, παράγει δεσμευτικά νομικά αποτελέσματα έναντι τρίτων.

Οι λόγοι άσκησης της αίτησης ακυρώσεως κατά των ανωτέρω πράξεων, σύμφωνα με την δεύτερη παράγραφο του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, είναι οι εξής τέσσερις:

1. αναρμοδιότητα του οργάνου που την εξέδωσε,
2. παράβαση ουσιώδους τύπου κατά τη διαδικασία έκδοσης,
3. παράβαση των Συνθηκών ή οποιουδήποτε κανόνα δικαίου σχετικού με την εφαρμογή τους, και τέλος,
4. η κατάχρηση εξουσίας.

Το επόμενο ερώτημα που ανακύπτει εν προκειμένω είναι ως προς το ποιος νομιμοποιείται να ασκήσει την Αίτηση Ακυρώσεως κατά των ανωτέρω ενωσιακών πράξεων; Η απάντηση είναι, ότι την αίτηση ακυρώσεως την ασκεί κάθε κράτος μέλος, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο ή η Επιτροπή. Αυτοί οι τέσσερις, τα κράτη μέλη και τα τρία κορυφαία θεσμικά όργανα της ΕΕ, καλούνται προνομιούχοι αιτούντες ή προσφεύγοντες, διότι δύνανται να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως κατά όλων των ανωτέρω ενωσιακών πράξεων.

Μεταξύ των προνομιούχων προσφευγόντων δεν περιλαμβάνονται οι ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Ο πολίτης της ΕΕ δεν είναι προνομιούχος προσφεύγων. Στο πλαίσιο της αίτησης ακυρώσεως, ο πολίτης της ΕΕ είναι μη προνομιούχος προσφεύγων, διότι σύμφωνα με την τέταρτη παράγραφο του άρθρου 263, «Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο δύναται με τις ίδιες προϋποθέσεις να ασκεί προσφυγή κατά των πράξεων των οποίων είναι αποδέκτης ή το αφορούν άμεσα και ατομικά, καθώς και κατά των κανονιστικών πράξεων που το αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα».

Επομένως, ο πολίτης της ΕΕ δύναται να ασκήσει αίτηση ακυρώσεως: πρώτον, κατά των πράξεων των οποίων είναι αποδέκτης, δηλαδή κατά αποφάσεων που απευθύνονται σ' αυτόν, δεύτερον, κατά πράξεων, οι οποίες ενώ απευθύνονται σε άλλον, τον αφορούν άμεσα και ατομικά και τρίτον, κατά των κανονιστικών πράξεων που τον αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα.

Η απόφαση είναι το τρίτο κατά σειρά είδος ενωσιακών πράξεων που εκδίδεται από τα προαναφερθέντα όργανα της Ένωσης και απευθύνεται είτε σε κράτη μέλη είτε σε ιδιώτες. Όταν απευθύνεται σε ιδιώτες, η απόφαση έχει πάντα διοικητικό χαρακτήρα, αποτελεί ατομική – διοικητική πράξη. Όταν

απευθύνεται σε κράτη μέλη έχει, ανάλογα με το περιεχόμενο της, άλλοτε νομοθετικό και άλλοτε διοικητικό χαρακτήρα.

Από την άλλη πλευρά, ο κανονισμός, έχει πάντα νομοθετικό (κανονιστικό) περιεχόμενο, έχει γενική εφαρμογή, άμεση εφαρμογή και υπό προϋποθέσεις άμεση ισχύ, θέτει αντικειμενικό δίκαιο, αφού ρυθμίζει ένα απροσδιόριστο αριθμό περιπτώσεων και προσώπων, ή ρυθμίζει τις σχέσεις ομάδας προσώπων τα οποία προσδιορίζονται επί τη βάση γενικών χαρακτηριστικών, όπως είναι η επαγγελματική τους απασχόληση, κανονισμός, λόγω χάριν, που καθορίζει τους όρους συγκομιδής και εμπορίας του ελαιόλαδου στην ΕΕ, αφορά όλους τους ελαιοπαραγωγούς της ΕΕ.

Ο πολίτης της ΕΕ δύναται να ασκήσει αίτηση ακυρώσεως κατά αποφάσεων που απευθύνεται σ' αυτόν. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η απόφαση με την οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αφού διαπιστώσει ότι ορισμένες επιχειρήσεις, κατά παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, έχουν συστήσει καρτέλ, τους επιβάλλει τα προβλεπόμενα πρόστιμα. Πρόκειται για απόφαση της Επιτροπής που απευθύνεται σε ιδιώτες, δηλαδή, στις εν λόγω επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις αυτές νομιμοποιούνται να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως κατά της εν λόγω αποφάσεως ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου (πρώην ΠΕΚ) και να ζητήσουν την ακύρωση της εν λόγω αποφάσεως. Το ίδιο δύναται να λεχθεί και στην περίπτωση που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απευθύνει απόφαση σε έναν παραγωγό ή σε ομάδα παραγωγών, στο πλαίσιο της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής, με την οποία απορρίπτει αίτημά τους για κάποια ενίσχυση ή επιδότηση. Πρόκειται για απόφαση που απευθύνεται στον πολίτη της ΕΕ, την οποία αυτός δύναται να προσβάλλει με αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του Γεν. Δικαστηρίου και να ζητήσει την ακύρωσή της.

Με βάση τα ανωτέρω, ο πολίτης της Ένωσης μπορεί να προσβάλει με αίτηση ακυρώσεως, ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, κάθε απόφαση ενωσιακού οργάνου η οποία απευθύνεται σ' αυτόν, επικαλούμενος τους ανωτέρω τέσσερις λόγους.

Όταν όμως, μια Απόφαση της ΕΕ απευθύνεται σε άλλον, για να προσβληθεί από τον πολίτη της ΕΕ πρέπει η απόφαση αυτή να τον αφορά άμεσα και ατομικά.

Πότε μια απόφαση αφορά τον ιδιώτη άμεσα;

Μια ενωσιακή πράξη αφορά άμεσα τον προσφεύγοντα όταν η πράξη αυτή αποτελεί την άμεση γενεσιουργό αιτία ενός αποτελέσματος ως προς τον προσφεύγοντα, και όταν η επέλευση των αποτελεσμάτων της εν λόγω

πράξης στο πρόσωπο του προσφεύγοντος δεν εξαρτάται από την άσκηση διακριτικής ευχέρειας εκ μέρους ενός τρίτου προσώπου (κυρίως της εθνικής αρχής), εκτός αν είναι προφανές ότι μια τέτοια εξουσία δεν μπορεί να ασκηθεί παρά προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση⁷.

Στην υπόθεση *Alcan* κατά Επιτροπής⁸ ο ιδιώτης, μια βιομηχανία επεξεργασίας αλουμινίου, άσκησε αίτηση ακυρώσεως κατά απόφασης της Επιτροπής με την οποία η τελευταία παρείχε σ' ένα κράτος μέλος τη δυνατότητα εισαγωγής από τις βιομηχανίες του κράτους αυτού ακατέργαστου αλουμινίου με μειωμένο δασμό. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η κοινοτική απόφαση δεν αφορούσε άμεσα την προσφεύγουσα επιχείρηση, διότι η χρήση του δικαιώματος εισαγωγής αλουμινίου με μειωμένο δασμό και η διανομή της ποσόστωσης στις επιμέρους επιχειρήσεις εξηρτάτο από την διακριτική ευχέρεια της κυβέρνησης του κράτους μέλους.

Η εθνική αρχή, η κυβέρνηση του Βελγίου, είχε τη διακριτική ευχέρεια είτε να αποφασίσει να μην κάνει χρήση του δικαιώματος αυτού, είτε να κάνει χρήση και να καταλείψει την εγκριθείσα από την Επιτροπή ποσόστωση στις επιμέρους εθνικές βιομηχανίες αλουμινίου. Επομένως, η κοινοτική απόφαση περί καθορισμού ποσόστωσης (ή και η τυχόν άρνηση της Επιτροπής για τον καθορισμό ποσόστωσης) δεν παρήγαγε άμεσα αποτελέσματα για τον προσφεύγοντα ιδιώτη.

Τέτοιου είδους αποτελέσματα θα παρήγοντο από την απόφαση της εθνικής αρχής, η οποία είχε την διακριτική ευχέρεια να χρησιμοποιήσει ή όχι την ποσόστωση και να την καταλείψει μεταξύ των επιχειρήσεων σύμφωνα με τα δικά της κριτήρια.

Την ίδια απόφαση έλαβε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Mannesmann* κατά Συμβουλίου⁹, όπου έκρινε ότι η ποσότητα σωλήνων που οι προσφεύγουσες είχαν δικαίωμα να εξάγουν προς τις ΗΠΑ δεν εξαρτάτο μόνο από την ποσόστωση που θα καθόριζε η Κοινότητα για τη Γερμανία αλλά και από την κατανομή αυτής της ποσόστωσης που θα έκαναν οι εθνικές αρχές, χωρίς αυτοματισμό, αλλά βάσει διαφόρων κριτηρίων. Επομένως, η κοινοτική πράξη που καθόριζε την ποσόστωση της Γερμανίας δεν αφορούσε

7. Βλ. σχετικά, ΔΕΚ, απόφαση της 5ης Μαΐου 1998, υπόθεση C-386/96, *Dreyfus* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1998, σ. I - 2309, σκέψη 43.

8. Απόφαση της 16.6.1970, υπόθεση 69/69, Συλλογή 1970, σελ. 385.

9. ΔΕΚ, απόφαση της 17ης Μαρτίου 1987, υπόθεση *Mannesmann* κατά Συμβουλίου, 333/85, Συλλογή 1987, σ. 1381.

άμεσα τους προσφεύγοντες, διότι η συμμετοχή τους στην ποσόστωση αυτή εξαρτιόταν τελικά από την διακριτική ευχέρεια των εθνικών αρχών.

Αν τα από την κοινοτική πράξη απορρέοντα για τον ιδιώτη αποτελέσματα δεν υπόκεινται στη διακριτική ευχέρεια της εθνικής αρχής, αλλά η παρέμβαση της τελευταίας γίνεται απολύτως αυτόματα, τότε η κοινοτική πράξη αφορά άμεσα τον ιδιώτη.

Στην υπόθεση *International Fruit Company*¹⁰ είχε ασκηθεί αίτηση ακυρώσεως κατά κανονισμού της Επιτροπής με τον οποίο καθοριζόταν ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο οι εθνικές αρχές θα χορηγούσαν τις άδειες εισαγωγής μήλων προς τους εισαγωγείς που είχαν ήδη υποβάλει σχετικές αιτήσεις. Το Δικαστήριο έκρινε ότι ο προσβληθείς κανονισμός στην πραγματικότητα ήταν απόφαση, ειδικότερα ένα σύνολο αποφάσεων, που αφορούσε τους προσφεύγοντες άμεσα, διότι, σύμφωνα με τις διατάξεις της κοινοτικής πράξης, η χορήγηση των αδειών εισαγωγής από τις εθνικές αρχές προς τους παραπάνω εισαγωγείς ήταν αυτόματη και δεν εξαρτιόταν από τη διακριτική ευχέρεια των εθνικών αρχών.

Πότε μια απόφαση αφορά τον ιδιώτη ατομικά

Μια πράξη των οργάνων της ΕΕ αφορά ατομικά τον προσφεύγοντα μόνο όταν η πράξη αυτή, της οποίας δεν είναι αποδέκτης, τον θίγει λόγω ορισμένων ξεχωριστών ιδιοτήτων ή μιας πραγματικής κατάστασης που τον χαρακτηρίζει σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο και έτσι τον εξατομικεύει κατά τρόπο ανάλογο προς αυτόν του αποδέκτη της ενωσιακής απόφασης.

Στην υπόθεση *Plaumann*¹¹ ο ιδιώτης, εισαγωγέας γεωργικών προϊόντων, είχε προσβάλει μια απόφαση της Επιτροπής προς την γερμανική κυβέρνηση με την οποία απερρίπτετο το αίτημα της τελευταίας για μείωση του εισα-

10. ΔΕΚ, απόφαση της 13ης Μαΐου 1971, υποθέσεις 41 και 44/70, *International Fruit Company* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1969-71, σ. 783, επίσης απόφαση της 1ης Ιουλίου 1965, υποθέσεις 106 και 107/63, *Töberfer* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1965-68, σ. 101, επίσης απόφαση της 29ης Μαρτίου 1979, υπόθεση 113/77, *NTN Toyo Bearing Co* κατά Συμβουλίου, Συλλογή 1979, σ. 669, επίσης απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 1985, υπόθεση 11/82, *Πειραική-Πατραϊκή* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1985, σ. 207.

11. ΔΕΚ, απόφαση της 15ης Ιουλίου 1963, υπόθεση 25/62, *Plaumann* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1954-64, σ. 937, βλ. επίσης απόφαση της 14ης Ιουλίου 1983, υπόθεση 231/82, *Srijker* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1983, σ. 2559, σκέψη 8, επίσης, ΔΕΚ, απόφαση της 22.11.2001, C - 452/98, *Nederlandse Antillen* κατά Συμβουλίου, Συλλογή 2001, σ. I - 8973, σκέψη 60, επίσης ΠΕΚ, απόφασης της 3.5.2002, στην υπόθεση T- 177/01, *Jégo - Quéé* κατά Επιτροπής, Συλλογής 2002-5/6/, σελ. II 2365, σκέψη 27.

γωγικού δασμού ενός γεωργικού προϊόντος (κλιμεντίνες). Το Δικαστήριο έκρινε ότι η κοινοτική αυτή πράξη αφορούσε τον ιδιώτη λόγω της εμπορικής του δραστηριότητας, την οποία όμως μπορούσε οποιαδήποτε στιγμή να ασκήσει οποιοσδήποτε πολίτης, τον αφορούσε δηλαδή κατά τον ίδιο τρόπο που αφορούσε και κάθε άλλον ιδιώτη ο οποίος επιθυμεί να γίνει εισαγωγέας του ιδίου προϊόντος, με άλλα λόγια, τον αφορούσε ως μέλος μιας μεγάλης και ανοιχτής στον καθέναν κατηγορίας πολιτών. Επομένως, δεν τον αφορούσε ατομικά, και ως εκ τούτου δεν νομιμοποιείτο να προσβάλει την κοινοτική πράξη με αίτηση ακυρώσεως.

Αν όμως ένας συγκεκριμένος αριθμός εισαγωγέων είχε ήδη πραγματοποιήσει εισαγωγές του εν λόγω προϊόντος και στη συνέχεια η γερμανική κυβέρνηση είχε ζητήσει από την Κοινότητα τη μείωση (ή μάλλον την επιστροφή μέρους) των εισαγωγικών δασμών αναφορικά με τις πραγματοποιηθείσες εισαγωγές, τότε η απόφαση της τελευταίας επί του αιτήματος αυτού θα αφορούσε αναμφισβήτητα ατομικά τους παραπάνω εισαγωγείς, αφού οι τελευταίοι δεν θα αποτελούσαν μέρος μιας μεγάλης και ανοιχτής κατηγορίας εισαγωγέων του εν λόγω γεωργικού προϊόντος, αλλά συγκεκριμένη και κλειστή ομάδα προσώπων που, λόγω της πραγματικής καταστάσεως η οποία θα είχε δημιουργηθεί συνεπεία της πραγματοποιήσεως των παραπάνω εισαγωγών, θα διαφοροποιούνταν από κάθε άλλο πρόσωπο και έτσι θα εξατομικεύονταν κατά τρόπο ανάλογο με τους αποδέκτες της κοινοτικής πράξεως¹².

Όπως ελέγχθη ανωτέρω, οι αποφάσεις που λαμβάνει η Επιτροπή, στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού, με τις οποίες διαπιστώνεται παράβαση των σχετικών διατάξεων από συγκεκριμένες επιχειρήσεις, δύνανται να προσβληθούν από τον αποδέκτη αυτών, με αίτηση ακυρώσεως, σύμφωνα με το άρθρο 263 παρ. 4 ΣΛΕΕ, διότι πρόκειται για αποφάσεις που απευθύνονται σ' αυτόν.

12. Αυτό συνέβη στην υπόθεση Töerfer κατά Επιτροπής, υπόθεση 106-7/63, [1965] ECR 405, καθώς και στην υπόθεση Sofrimport κατά Επιτροπής, 152/88, Συλλογή 1990, σ. I-2477, σκέψη 11, όπου, στην τελευταία, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η κοινοτική πράξη αφορούσε άμεσα τους εισαγωγείς εκείνους οι οποίοι, κατά την υπογραφή της πράξεως είχαν ήδη υπό εκτέλεση (υπό μεταφορά) την εισαγωγή των προϊόντων. Στην απόφαση της 17ης Μαρτίου 1983, υπόθεση 294/81, Control Data κατά Επιτροπής, Συλλογή 1983, σ. 911, το ΔΕΚ δέχτηκε ότι μια απόφαση της Επιτροπής που απευθύνεται στα κράτη μέλη, με την οποία επιβάλλεται δασμός στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές που κατασκευάζονται από συγκεκριμένη εταιρία, αφορά ατομικά τόσο την κατασκευάστρια εταιρία όσο και την θυγατρική εταιρία αυτής, που ανήκει 100% στην κατασκευάστρια εταιρία και παράλληλα έχει το αποκλειστικό δικαίωμα εισαγωγής των προϊόντων της ανωτέρω εταιρείας εντός της Κοινότητας.

Αν η Επιτροπή με απόφασή της διαπιστώνει ότι δεν σημειώθηκε παράβαση των κανόνων περί ανταγωνισμού, δημιουργείται το ερώτημα κατά πόσον ένας ιδιώτης, ο οποίος είχε προβεί σε σχετική καταγγελία προς την Επιτροπή, νομιμοποιείται, αν και δεν είναι αποδέκτης, να προσβάλει την απόφαση αυτή με αίτηση ακυρώσεως. Η απόφαση αυτή, σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν αφορά τον ιδιώτη ατομικά, διότι ο τελευταίος αποτελεί συνήθως μέλος μιας μεγάλης και ανοικτής κατηγορίας επιχειρηματιών οι οποίοι είναι ανταγωνιστές της καταγγελλόμενης εταιρίας.

Το Δικαστήριο στην υπόθεση *Metto* κατά Επιτροπής¹³ έκρινε ότι τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα που νομιμοποιούνται να καταθέσουν καταγγελία στην Επιτροπή για διαπίστωση παραβάσεων των άρθρων 101 και 102 της Συνθήκης, νομιμοποιούνται σε περίπτωση ολικής ή μερικής απόρριψης της καταγγελίας τους να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως κατά της σχετικής αποφάσεως, διότι η εν λόγω απόφαση τα αφορά άμεσα και ατομικά, κατά την έννοια του άρθρου 263 ΣΛΕΕ. Το ίδιο δικαίωμα έχει και κάθε επιχείρηση η οποία κατά το διάστημα της σχετικής διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής για τη χορήγηση εξαίρεσης, σύμφωνα με το άρθρο 101 παρ.3 ΣΛΕΕ, υπέβαλε παρατηρήσεις και αντιρρήσεις ζητώντας την απόρριψη του αιτήματος¹⁴.

Τα ίδια νομικά προβλήματα, ως προς το παραδεκτό της αίτησης ακυρώσεως εκ μέρους των ιδιωτών, γεννώνται στην περίπτωση του ελέγχου της νομιμότητας των πράξεων της Επιτροπής που εκδίδονται στο πλαίσιο των διατάξεων της Συνθήκης περί κρατικών ενισχύσεων. Ειδικότερα, η απόφαση της Επιτροπής, που θεωρεί συμβατή με το δίκαιο της ΕΕ μια κρατική ενίσχυση προς μια επιχείρηση, απευθύνεται προς το κράτος μέλος το οποίο χορήγησε την ενίσχυση. Κατά συνέπεια ένας ιδιώτης, ανταγωνιστής της εν λόγω επιχείρησης, για να νομιμοποιηθεί στην άσκηση αίτησης ακυρώσεως κατά της ανωτέρω απόφασης πρέπει να αποδείξει ότι η απόφαση αυτή τον αφορά άμεσα και ατομικά.

13. Απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 1977, υπόθεση 26/76, Συλλογή 1977, σ. 567.

14. Τη ίδια θέση έλαβε το ΔΕΚ στην απόφαση της 11ης Οκτωβρίου 1983, υπόθεση 210/81, *Demo-Studio Schmidt* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1983, σ. 3045. Στην απόφαση της 22ας Οκτωβρίου 1986, υπόθεση 75/84, 2η υπόθεση *Merto* κατά Επιτροπής, Συλλογή 1986, σ. 3021, το Δικαστήριο έκρινε ότι η απόφαση της Επιτροπής περί χορήγησης εξαίρεσης σύμφωνα με το άρθρο 81 παρ. 3 ΣΕΚ αφορά άμεσα και ατομικά μια άλλη επιχείρηση η οποία κατά το διάστημα της σχετικής διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής υπέβαλε παρατηρήσεις και αντιρρήσεις ως προς την χορήγηση της εξαίρεσης.

Συνήθως, ο ιδιώτης αυτός αποτελεί μέρος μιας μεγάλης και ανοιχτής κατηγορίας επιχειρηματιών που είναι ανταγωνιστές της επιχειρήσεως που έλαβε την ενίσχυση, με συνέπεια η πράξη της Επιτροπής να μη τον αφορά ατομικά.

Για να τον αφορά ατομικά, θα πρέπει να συντρέχουν στο πρόσωπό του μερικές ιδιότητες ή καταστάσεις οι οποίες θα τον διαφοροποιούν από κάθε άλλο πρόσωπο και θα τον εξατομικεύουν κατά τρόπο ανάλογο με τον αποδέκτη της πράξης.

Η εκ μέρους ενός ιδιώτη υποβολή καταγγελίας στην Επιτροπή για τη συγκεκριμένη κρατική ενίσχυση ή η κατά οποιονδήποτε ουσιαστικό τρόπο συμμετοχή του στην ενώπιον της Επιτροπής διαδικασία, με την υποβολή παρατηρήσεων ή αντιρρήσεων, αποτελούν στοιχεία εξατομίκευσης αυτού, ικανά να τον νομιμοποιήσουν στην προσβολή της ενωσιακής πράξεως με αίτηση ακυρώσεως¹⁵.

Κατά την έρευνα που πραγματοποιεί η Επιτροπή, για να διαπιστώσει αν μια ενίσχυση συμβιβάζεται με την κοινή αγορά, τίθεται στους ενδιαφερομένους¹⁶, σύμφωνα με το άρθρο 108 παρ. 2 ΣΛΕΕ, προθεσμία για να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους. Ως ενδιαφερόμενοι θεωρούνται όχι μόνο η επιχείρηση που λαμβάνει την ενίσχυση αλλά και τα πρόσωπα, οι επιχειρήσεις και οι ενώσεις επιχειρήσεων των οποίων τα συμφέροντα θίγονται από τη χορήγηση της ενίσχυσης, ιδίως οι ανταγωνιστές της, οι οποίοι αποτελούν μια μεγάλη ομάδα προσώπων. Τα πρόσωπα αυτά για να εξατομικευτούν, και κατά συνέπεια να νομιμοποιούνται στην άσκηση αίτησης ακυρώσεως κατά της απόφασης που θα εκδοθεί, πρέπει να υποβάλουν τις αντιρρήσεις και τα επιχειρήματά τους σχετικά με το συμβατό της ενίσχυσης προς το δίκαιο της ΕΕ, εντός της προθεσμίας που τίθεται στη σχετική ανακοίνωση της Επιτροπής και η οποία δημοσιεύεται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Από τη στιγμή που κατ' αυτόν τον τρόπο θα εξατομικευτούν, θα δύνανται να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως, διότι η απόφαση θα τους αφορά και ατομικά.

15. Βλ. απόφαση της 28ης Ιανουαρίου 1986, υπόθεση 169/84, COFAZ κατά Επιτροπής, Συλλογή 1986, σ. 391, επίσης απόφαση της 19ης Μαΐου 1993, υπόθεση 198/91, Cook κατά Επιτροπής, Συλλογή 1993, σ. I - 2487, επίσης απόφαση της 15ης Ιουνίου 1993, υπόθεση 225/91, Matra κατά Επιτροπής, Συλλογή 1993, σ. I - 3203, επίσης απόφαση της 24ης Μαρτίου 1993, υπόθεση 313/90, CIRFS κατά Επιτροπής, Συλλογή 1993, σ. I - 1125.

16. Βλ. ΔΕΚ, απόφαση της 14ης Νοεμβρίου 1984, υπόθεση 323/82, S A Intermills κατά Επιτροπής, Συλλογή 1984, σ. 3809, σκέψη 16, επίσης απόφαση της 19ης Μαΐου 1993, υπόθεση 198/91, Cook κατά Επιτροπής, Συλλογή 1993, σ. I -2487, σκέψη 24.

Με βάση τα ανωτέρω καταλήγουμε ότι, μια δεύτερη περίπτωση κατά την οποία ο πολίτης της ΕΕ δύναται να προσβάλει μια πράξη της ΕΕ είναι αυτή στην οποία η ενωσιακή πράξη, που δεν απευθύνεται σ' αυτόν, τον αφορά άμεσα και ατομικά.

Επομένως, ο ιδιώτης δεν δύναται να προσβάλει με αίτηση ακυρώσεως έναν κατ' ουσίαν κανονισμό. Αυτό μήπως αποτελεί παράβαση του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, το οποίο κατοχυρώνει το Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου; Πιθανώς ναι,

Για το λόγο αυτό, η Συνθήκη μέσω της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, παρέχει τη δυνατότητα στον πολίτη της ΕΕ, που θίγεται και έχει έννομο συμφέρον να προσβάλει το κύρος διάταξης κανονισμού, να αμφισβητήσει δηλαδή το κύρος της εν λόγω διάταξης ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και να ζητήσει την ακύρωση και μη εφαρμογή της διάταξης αυτής στην εκκρεμή ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου υπόθεση.

Ωστόσο, για να ασκηθεί η προδικαστική παραπομπή, πρέπει να ληφθούν εκτελεστικά μέτρα του κανονισμού από τις εθνικές αρχές, η νομιμότητα των οποίων μπορεί να προσβληθεί ενώπιον των αρμοδίων εθνικών δικαστηρίων. Υπάρχουν όμως κανονισμοί, για την εφαρμογή των οποίων δεν προβλέπεται και δεν απαιτείται η έκδοση εκτελεστικών μέτρων εκ μέρους των εθνικών αρχών. Οπότε, δεν είναι δυνατή η άσκηση προδικαστικής παραπομπής. Κάτι τέτοιο συμβαίνει στους κανονισμούς με τους οποίους επιβάλλεται δασμός αντιντάμπινγκ. Η ενωσιακή αυτή πράξη δεν μπορεί να προσβληθεί από τον ιδιώτη ευθέως ενώπιον του ΓεΔΕΕ διότι είναι γνήσιος κανονισμός, το κύρος όμως των διατάξεών του δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ούτε με προδικαστική παραπομπή ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων διότι δεν προβλέπεται η έκδοση εκτελεστικών μέτρων από τις εθνικές αρχές. Στην περίπτωση αυτή, ο ιδιώτης εστερείτο του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

Το ΔΕΚ κατά το παρελθόν βρέθηκε πολλές φορές αντιμέτωπο με το πρόβλημα αυτό. Κάθε φορά προσπάθησε με διάφορους τρόπους να κρίνει ότι η αίτηση ακυρώσεως ασκούμενη από τον ιδιώτη ήταν παραδεκτή. Άλλοτε ισχυριζόμενο ότι ο επίδικος κανονισμός ήταν στην ουσία μια δέσμη αποφάσεων, άλλοτε ότι ο επίδικος κανονισμός ως προς ορισμένους ιδιώτες ήταν απόφαση, και άλλοτε ότι πρέπει να κριθεί παραδεκτή η αίτηση ακυρώσεως, διότι σε αντίθετη περίπτωση, ο πολίτης της ΕΕ θα εστερείτο του δικαιώμα-

τος της δίκαιης δίκης περί του οποίου το άρθρο 47 του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Για να πληρωθεί το ανωτέρω κενό, η Συνθήκη της Λισσαβώνας βελτίωσε και συμπλήρωσε την τέταρτη παράγραφο του άρθρου 263 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 230 ΣΕΚ), με την προσθήκη ότι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο μπορεί, υπό τις προϋποθέσεις του πρώτου και του δευτέρου εδαφίου, να ασκεί προσφυγή κατά των πράξεων των οποίων είναι αποδέκτης ή που το αφορούν άμεσα και ατομικά, καθώς και κατά των κανονιστικών πράξεων που το αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα.

Έτσι του λοιπού, υπό τις προϋποθέσεις αυτές, ο πολίτης της ΕΕ θα νομιμοποιείται να ασκεί την αίτηση ακυρώσεως και κατά κανονισμού που θα τον αφορά άμεσα και δεν θα περιλαμβάνει εκτελεστικά μέτρα.

Η αίτηση ακυρώσεως, σύμφωνα με την τελευταία παράγραφο του άρθρου 263 ΣΛΕΕ πρέπει να ασκείται εντός προθεσμίας δύο μηνών από τη δημοσίευση της πράξεως ή την κοινοποίησή της στον προσφεύγοντα.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 264 ΣΛΕΕ, αν η αίτηση ακυρώσεως είναι βάσιμη, το ΔΕΚ κηρύσσει την προσβαλλόμενη πράξη άκυρη.

Επομένως, ο πολίτης της ΕΕ μπορεί να προσβάλλει ευθέως ενώπιον του ΔΕΕ ή του Γενικού Δικαστηρίου το κύρος μιας δεσμευτικής πράξεως των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, αν πρόκειται για απόφαση που απευθύνεται σ' αυτόν, ή απευθύνεται σε άλλον αλλά τον αφορά άμεσα και ατομικά, και τέλος αν πρόκειται για κανονιστική πράξη που τον αφορά άμεσα χωρίς να περιλαμβάνει εκτελεστικά μέτρα. Σε αντίθετη περίπτωση, ο πολίτης της ΕΕ δύναται να προσβάλει το κύρος μιας διάταξης του δικαίου της ΕΕ διαμέσου της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

Περαιτέρω, στο πλαίσιο του συστήματος δικαστικής προστασίας της ΕΕ, ο πολίτης νομιμοποιείται, υπό τους όρους του άρθρου 265 ΣΛΕΕ, να προσφύγει ευθέως ενώπιον του ΔΕΕ με προσφυγή κατά παραλείψεως αν το αρμόδιο όργανο της ΕΕ παρέλειψε να του απευθύνει νομικά δεσμευτική πράξη¹⁷.

Ο ιδιώτης μπορεί επίσης να ασκεί την ένσταση παρανομίας, σύμφωνα με το άρθρο 277 ΣΛΕΕ, δηλαδή, στο πλαίσιο μιας άλλης δίκης ενώπιον του

17. Βλ. σχετικά Π. Ι. Κανελλόπουλου, *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Η Συνθήκη της Λισσαβώνας*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 423.

ΔΕΕ, ο ιδιώτης μπορεί, επ' ευκαιρία διαφοράς που θέτει υπό αμφισβήτηση πράξη γενικής ισχύος (π.χ κανονισμός), να επικαλείται το ανεφάρμοστο αυτής για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 263 ΣΛΕΕ.

Τέλος, στο πλαίσιο ασκηθέντος, σύμφωνα με όσα εξετέθησαν ανωτέρω, ενδίκου βοηθήματος ο ιδιώτης δύναται να ζητά αναστολή εκτελέσεως της προσβαλλομένης πράξεως, καθώς επίσης και τη λήψη των αναγκαίων προσωρινών μέτρων, σύμφωνα με τα άρθρα 278 και 279 ΣΛΕΕ¹⁸. Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Παναγιώτης Πικραμένος: *Ευχαριστούμε κι εμείς τον κύριο καθηγητή για την τόσο ολοκληρωμένη παρουσίαση του συστήματος παροχής εννόμου προστασίας στον ευρωπαϊό πολίτη, είδαμε όμως ότι ο ευρωπαίος πολίτης δεν είναι προνομιούχος όπως είπατε και πολύ απλοϊκά διερωτώμαι αν όλες αυτές οι προϋποθέσεις συμβάλλουν πράγματι στην παροχή αποτελεσματικής εννόμου προστασίας, χώρια που, όπως είπα και προηγουμένως, η ύπαρξη δύο εννόμων τάξεων διαφορετικού επιπέδου, είναι αμφίβολο αν συμβάλλει προς την κατεύθυνση αυτή. Τέλος πάντων, αυτά είναι τα βήματα τα οποία έχουν γίνει επί του παρόντος και θα δούμε πως θα συνεχίσουμε. Έχουμε λοιπόν τώρα δύο ομιλητές οι οποίοι θα μας μιλήσουνε για το πολύ ενδιαφέρον ζήτημα για την προστασία του πολίτη, το ζήτημα της προδικαστικής παραπομπής. Στη θέση του κυρίου Χριστιανού, ο οποίος προσεβλήθη από το γνωστό ιό, θα αναπτύξει το ίδιο ζήτημα ο κύριος Ιωσήφ Κτενίδης, Επίκουρος καθηγητής της Νομικής Σχολής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Κύριε Κτενίδη έχετε το λόγο.*

18. Βλ. σχετικά, Π. Ι. Κανελλόπουλου, *Το Δίκαιο της ΕΕ – Η Συνθήκη της Λισσαβώνας*, ό.α. σελ. 440 επ.

Ο έλεγχος της νομιμότητας των πράξεων των οργάνων της ΕΕ ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Η προδικαστική παραπομπή.

Ιωσήφ Κτενίδης

Ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε.

Ευχαριστώ θερμά τους διοργανωτές για την τιμητική πρόσκληση και οφείλω να απολογηθώ προκαταβολικά για τυχόν ελλείψεις της παρουσίας, αφού μόλις προχθές ειδοποιήθηκα για να αντικαταστήσω τον καθηγητή κύριο Χριστιανό. Θα προσπαθήσω να προβώ σε μια αρχική προσέγγιση του ελέγχου του κύρους των πράξεων των οργάνων της Ένωσης από τα εθνικά δικαστήρια και την παρέμβαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω του μηχανισμού της δικαστικής παραπομπής. Στην παρουσίασή μου θα υιοθετήσω την ορολογία που ισχύει μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας, αλλά ελπίζω να μου συγχωρεθεί κάποια χρήση της «κοινοτικής» ορολογίας.

Θα ξεκινήσω με μια γενική παρατήρηση, σε συνέχεια όσων ανέφερε ο καθηγητής κύριος Κανελλόπουλος για το σύστημα έννομης προστασίας της Ένωσης. Θα έλεγα ότι το σύστημα αυτό, όπως καταγράφεται στις Συνθήκες, κινείται σε δύο κατευθύνσεις: από τη μια μεριά αποσκοπεί στην εξασφάλιση της τήρησης του δικαίου της Ένωσης από τα κράτη μέλη και από την άλλη στην εξασφάλιση της τήρησης του δικαίου από τα ίδια τα όργανα της Ένωσης. Με άλλα λόγια, ο δικαστικός μηχανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης στοχεύει αφενός στον έλεγχο της συμμόρφωσης των κρατών μελών με τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης και αφετέρου στον έλεγχο της νομιμότητας (ή και της «συνταγματικότητας» - υπό τους όρους της έννομης τάξης της Ένωσης) των δράσεων των οργάνων της Ένωσης. Και οι δύο αυτές κατευθύνσεις του συστήματος έννομης προστασίας εξυπηρετούνται με ένδικα βοηθήματα που ασκούνται τόσο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων όσο και ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι Συνθήκες προβλέπουν έναν επιμερισμό αρμοδιοτήτων μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ ταυτόχρονα εισάγουν ένα μηχανισμό επικοινωνίας των εθνικών δικαστηρίων με το ΔΕΕ, το μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής. Ο βασικός κανόνας αυτής της κατανομής αρμοδιοτήτων είναι ότι, όπως ανέφερε και ο καθηγητής κύριος Κανελλόπουλος, απευθείας πρόσβαση στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν καταρχήν τα κράτη μέλη και τα όργανα της Ένωσης, τόσο για τον έλεγχο του κράτους μέλους, όσο και για τον έλεγχο της νομιμότητας της δράσης της Ένωσης. Οι ιδιώτες, από την άλλη μεριά, προσφεύγουν κατά κανόνα στα εθνικά δικαστήρια. Έχω τη γνώμη ότι η κατανομή αυτή είναι καταρχήν δικαιολογημένη. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ίδια η Ένωση έλκει την καταγωγή της από το διεθνές δίκαιο και ότι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι καταρχήν ένα διεθνές δικαστήριο. Πρόσβαση σ' αυτό, με βάση το διεθνές δίκαιο, έχουν αρχικά τα υποκείμενα του διεθνούς δικαίου, δηλαδή τα κράτη μέλη και τα όργανα του διεθνούς οργανισμού στο πλαίσιο του οποίου λειτουργεί το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου. Βεβαίως, στο συγκεκριμένο δικαστήριο έχουν (έστω και κατ' εξαίρεση) απευθείας πρόσβαση και οι ιδιώτες, γι' αυτό άλλωστε και το συγκεκριμένο δικαστήριο διαφοροποιείται από τα «κλασικά» διεθνή δικαστήρια, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται «υπερεθνικό». Εντούτοις, ο βασικός κανόνας παραμένει ότι οι ιδιώτες μπορούν να αξιώσουν την προστασία των δικαιωμάτων τους που θεμελιώνονται στο δίκαιο της Ένωσης προσφεύγοντας στα εθνικά δικαστήρια, είτε η διακινδύνευση των δικαιωμάτων αυτών προέρχεται από την Ένωση, είτε προέρχεται από τα κράτη μέλη. Είναι αλήθεια ότι όταν ελέγχεται η δράση των κρατών μελών, οι ιδιώτες δεν έχουν κανένα ένδικο βοήθημα, μέσω του οποίου να μπορούν να προσφύγουν άμεσα στα δικαστήρια της Ένωσης. Τέτοιο άμεσο ένδικο βοήθημα έχουν (υπό προϋποθέσεις) μόνο όταν πρόκειται να τεθεί υπό δικαστικό έλεγχο η δράση της Ένωσης. Ωστόσο, παρά το ότι η βασική οδός προστασίας των δικαιωμάτων των ιδιωτών περνάει από τα εθνικά δικαστήρια, ο τελικός κριτής ζητημάτων που αφορούν την ερμηνεία και την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης είναι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για να εξασφαλιστεί, όμως, ο τελικός λόγος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ο οποίος εξυπηρετεί την ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης στα 27 κράτη μέλη), πρέπει τα εθνικά δικαστήρια, ενώπιον των οποίων ανακύπτουν τα ζητήματα αυτά, να υποβάλλουν προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το Δικαστήριο

του Λουξεμβούργου δεν έχει τρόπο να αναγκάσει τα εθνικά δικαστήρια να του υποβάλλουν ερώτημα, ούτε διαθέτει μηχανισμό με τον οποίο να ελέγχει τα εθνικά δικαστήρια για το πώς εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Δεν υπάρχει ένδικο μέσο με το οποίο να μπορεί να προσβληθεί απόφαση εθνικού δικαστηρίου, που εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης, στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μόνο με πρωτοβουλία των εθνικών δικαστών μπορεί να κινηθεί η διαδικασία αυτή, και στο σημείο αυτό έγκειται η ιδιαιτερότητα του συστήματος της προδικαστικής παραπομπής, καθώς και η σημασία του να κατανοηθεί η διαδικασία αυτή ως μια διαδικασία ισότιμης συνεργασίας του εθνικού δικαστή με το δικαστή του Λουξεμβούργου, στον οποίο ο εθνικός δικαστής θα αποτανθεί όταν αντιμετωπίζει ζητήματα που αφορούν την ερμηνεία και το κύρος των πράξεων του δικαίου της Ένωσης. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, υποστηρίζεται ότι κατεξοχήν «κοινοτικός» δικαστής είναι ο εθνικός δικαστής.

Θα προχωρήσω τώρα στην εξέταση του ελέγχου του κύρους της δράσης των οργάνων της Ένωσης μέσω του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής. Όπως ανέφερε ο καθηγητής κύριος Κανελλόπουλος, ο έλεγχος αυτός έχει ιδιαίτερη σημασία εξαιτίας των δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο ιδιώτης στην προσπάθειά του να προσφύγει ευθέως κατά των πράξεων των οργάνων της Ένωσης που θίγουν τα δικαιώματά του, στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βεβαίως, τέτοιες δυσκολίες δεν υφίστανται όταν ο ιδιώτης θίγεται από ατομική πράξη που απευθύνεται σ' αυτόν. Οι δυσκολίες αυτές ανακύπτουν ιδίως στις λοιπές περιπτώσεις όπου τα συμφέροντα του ιδιώτη πλήττονται από κανονιστικές πράξεις της Ένωσης, και θα ήθελα σ' αυτό το σημείο να εκφράσω και πάλι μια σκέψη που αφορά το σύστημα έννομης προστασίας γενικότερα.

Όσον αφορά το δικαστικό έλεγχο των κανονιστικών πράξεων της Ένωσης, τα εμπόδια που αντιμετωπίζει ο ιδιώτης από την ίδρυση των Κοινοτήτων μέχρι και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, μπορούν να αποδοθούν, πέρα από το χαρακτήρα του ΔΕΕ ως διεθνούς δικαστηρίου, και σε μια άλλη αιτία. Η Ένωση δεν είχε ποτέ, και δεν έχει ούτε σήμερα, ένα όργανο το οποίο να ασκεί μόνο του τη νομοθετική εξουσία και το οποίο να διαθέτει δημοκρατική νομιμοποίηση αντίστοιχη με αυτήν που απολαμβάνουν τα εθνικά κοινοβούλια. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο οποίο εκπροσωπούνται οι λαοί της Ένωσης, στην καλύτερη περίπτωση νομοθετεί από κοινού με το Συμβούλιο και μετά από πρόταση της Επιτροπής. Ποτέ δεν νομοθετεί μόνο του, πάντοτε νομοθετεί σε συνεργασία με τα άλλα όργανα της Ένωσης. Έτσι,

ενώ στην εθνική μας έννομη τάξη φαίνεται εύλογο και δικαιολογημένο ο ιδιώτης να μην μπορεί να προσβάλλει απευθείας ενώπιον δικαστηρίου πράξεις που προέρχονται από το νομοθέτη, και μόνο παρεμπιπτόντως να μπορεί να ελεγχθεί η συνταγματικότητα των νόμων ή η συμβατότητά τους με διεθνή κείμενα που απολαμβάνουν υπερνομοθετικής ισχύος, στην Ένωση μόλις μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας προσδιορίζεται για πρώτη φορά η έννοια των νομοθετικών πράξεων, ο εκδότης των οποίων μπορεί να διεκδικεί κάποιο προνόμιο όσον αφορά την άμεση δικαστική αμφισβήτησή τους από τον ιδιώτη. Μάλιστα, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ο προσδιορισμός των νομοθετικών πράξεων λαμβάνει χώρα με αναφορά στη διαδικασία με την οποία εκδίδονται και όχι στον εκδότη τους, με αποτέλεσμα και πάλι να μην αναγορεύεται το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε αναμφισβήτητο «νομοθέτη» της Ένωσης.

Σε κάθε περίπτωση, οι πράξεις που εκδίδονται εφεξής με τη νομοθετική διαδικασία, πράγματι είναι σχεδόν αδύνατο, αν είναι γνήσια νομοθετικές πράξεις και δεν αποτελούν φωτογραφικά νομοθετήματα, να προσβληθούν από τον ιδιώτη ευθέως ενώπιον των δικαστηρίων της Ένωσης. Κατά συνέπεια, ο ιδιώτης αναγκαστικά μπορεί να επιδιώξει μόνο τον παρεμπιπτόντα έλεγχο του κύρους των πράξεων αυτών από τα εθνικά δικαστήρια, δυνάμει ενδίκου βοηθήματος που παρέχεται από το δικονομικό σύστημα κάθε κράτους μέλους και το οποίο -βεβαίως- θα είναι διαφορετικό σε κάθε κράτος μέλος. Με την εθνική αυτή προσφυγή, ο ιδιώτης θα στρέφεται κατά της πράξης του κράτους που υλοποιεί την κανονιστική επιταγή που προέρχεται από την Ένωση και θα προσβάλλει παρεμπιπτόντως τον κύρος της πράξης της Ένωσης.

Τέτοιος παρεμπιπτόν έλεγχος δεν ασκείται μόνο από τα εθνικά δικαστήρια, μπορεί να ασκηθεί και από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν η κανονιστική πράξη της Ένωσης εκτελείται με πράξη οργάνου της Ένωσης και όχι με πράξη κράτους μέλους. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, πάλι μπορεί παρεμπιπτόντως να ελεγχθεί το κύρος της κανονιστικής πράξης της Ένωσης, αλλά αυτή τη φορά ο παρεμπιπτόν έλεγχος διενεργείται από το ΔΕΕ, γιατί η εκτελεστική πράξη της Ένωσης μπορεί να προσβληθεί μόνο στο Δικαστήριο του Λουξεμβούργου (και ειδικότερα στο Γενικό Δικαστήριο). Πρόκειται για το μηχανισμό της ένστασης παρανομίας που προβλέπει το άρθρο 277 ΣΛΕΕ. Οι δύο περιπτώσεις παρεμπιπτόντος ελέγχου του κύρους των πράξεων των οργάνων της Ένωσης (από τα εθνικά δικαστήρια και από το ΔΕΕ) είναι χρήσιμο να ξετάζονται παράλληλα, επειδή πολλές

προϋποθέσεις που ισχύουν για την ένσταση παρανομίας την οποία προβλέπει η Συνθήκη έχουν μεταφερθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου και στον παρεμπόμποντα έλεγχο που ασκείται από τα εθνικά δικαστήρια.

Όσον αφορά τις δυνατότητες του εθνικού δικαστή, όταν αμφισβητείται ενώπιόν του το κύρος μιας πράξης της Ένωσης, μπορούν να παρατηρηθούν τα ακόλουθα: ο εθνικός δικαστής μπορεί να εξετάσει το κύρος της πράξης της Ένωσης παρεμπόμποντως αλλά όσον αφορά την κρίση του, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει θέσει ορισμένους περιορισμούς. Αν ο εθνικός δικαστής καταλήξει ότι έχει αμφιβολίες για το κύρος της ενωσιακής πράξης ή θεωρεί ότι η πράξη πάσχει, δεν μπορεί να απαγγείλει ο ίδιος την ακυρότητα της· υποχρεωτικά πρέπει να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διότι μόνο αυτό μπορεί να απαγγείλει την ακυρότητα πράξης των οργάνων της Ένωσης. Παρότι το ζήτημα του κύρους μπορεί να υποβληθεί στο εθνικό δικαστήριο και ο εθνικός δικαστής μπορεί να το εξετάσει και να εκδώσει απόφαση με την οποία κρίνει την πράξη έγκυρη. Ωστόσο, αν έχει αμφιβολίες για το κύρος, πρέπει υποχρεωτικά να υποβάλει ερώτημα στο ΔΕΕ. Μάλιστα, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα ανεξάρτητα από τη θέση του στην ιεραρχία των δικαστηρίων της εθνικής έννομης τάξης. Ακόμη κι αν πρόκειται για κατώτερο δικαστήριο, σε βάρος των αποφάσεων του οποίου προβλέπονται ένδικα μέσα, και πάλι είναι υποχρεωμένο να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα. Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή, η νομολογία του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης εν πολλοίς, εκφεύγει από το γράμμα της Συνθήκης, σύμφωνα με το οποίο τα εθνικά δικαστήρια, οι αποφάσεις των οποίων δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα, δύνανται και δεν υποχρεούνται να υποβάλλουν προδικαστικό ερώτημα. Εν προκειμένω, αν ο εθνικός δικαστής έχει την άποψη ότι η πράξη της Ένωσης πάσχει, είναι υποχρεωμένος να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα, ακόμα και αν η απόφαση που θα εκδοθεί υπόκειται σε ένδικα μέσα. Εξαιρεση έχει γίνει δεκτή από το Δικαστήριο της Ένωσης μόνο για τις περιπτώσεις της προσωρινής δικαστικής προστασίας. Δηλαδή, το Δικαστήριο έχει δεχθεί, ότι, υπό αυστηρές προϋποθέσεις, ο εθνικός δικαστής μπορεί να αναστείλει την εφαρμογή εθνικής πράξης, επειδή θεωρεί ότι βασίζεται σε πράξη της Ένωσης για το κύρος της οποίας έχει σοβαρές αμφιβολίες.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθώ πολύ σύντομα σε δύο διαδικαστικά ζητήματα που ανακύπτουν στο εθνικό δικαστήριο. Ο ιδιώτης έχει έναν περιορισμό όσον αφορά τη δυνατότητα του να ζητήσει παρεμπόμποντα έλεγχο του

κύρους της πράξης της Ένωσης από το εθνικό δικαστήριο. Ο περιορισμός αυτός, ο οποίος νομίζω ότι βρίσκεται σε αντιστοιχία με τα ισχύοντα στην εθνική μας έννομη τάξη, έγκειται στο ότι, εάν ο ιδιώτης είχε τη δυνατότητα να προσβάλλει την πράξη με προσφυγή ακύρωσης απευθείας στο δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεν το έπραξε, χάνει το δικαίωμα να ζητήσει μετά παρεμπιπτόντως τον έλεγχο του κύρους της πράξης. Χάριν της ασφάλειας δικαίου, ο ιδιώτης που νομιμοποιείται να προσβάλλει μία πράξη ευθέως (συνήθως μια ατομική πράξη που απευθύνεται σ' αυτόν) και δεν το πράττει εμπρόθεσμα, δεν μπορεί εν συνεχεία να ζητήσει τον παρεμπίπτοντα έλεγχο του κύρους της. Η προϋπόθεση αυτή ισχύει τόσο στην περίπτωση που ο παρεμπίπτων έλεγχος ζητείται από τα εθνικά δικαστήρια, όσο και στην περίπτωση που ζητείται από τα δικαστήρια της Ένωσης, μέσω της έντασης παρανομίας.

Το δεύτερο διαδικαστικό ζήτημα, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφορά την περίπτωση που ο ιδιώτης υποστηρίζει ότι μια πράξη της Ένωσης είναι άκυρη, αλλά ο εθνικός δικαστής τη θεωρεί νόμιμη και δεν υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα. Το ερώτημα, στην περίπτωση αυτή, συνίσταται στο αν ο ιδιώτης έχει κάποιο ένδικο βοήθημα ή θα μείνει με το παράπονο ότι δεν κρίθηκε από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης το κύρος της πράξης, το οποίο προσέβαλε παρεμπιπτόντως ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου. Όπως είδαμε, οδός επικοινωνίας του εθνικού δικαστηρίου με το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν υφίσταται όταν κλείσει η εθνική υπόθεση. Το ΔΕΕ άνοιξε ένα παράθυρο στην περίπτωση αυτή, με την απόφασή του στην υπόθεση Köbler, κρίνοντας ότι, όταν ένα ανώτατο εθνικό δικαστήριο δεν υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα, τότε ο ιδιώτης δικαιούται να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης κατά του κράτους στα εθνικά δικαστήρια, ζητώντας να αποζημιωθεί από το κράτος για τη ζημία που υπέστη, εξαιτίας της εσφαλμένης εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από το εθνικό δικαστήριο, το οποίο δεν υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα. Βεβαίως, η νομολογία αυτή αφορά τη συμμόρφωση του κράτους μέλους με το δίκαιο της Ένωσης, και όχι την προδικαστική παραπομπή για το κύρος των πράξεων των οργάνων της Ένωσης, ωστόσο εκτιμώ ότι μπορεί να εφαρμοσθεί και στην περίπτωση που μας απασχολεί. Η εφαρμογή της απόφασης Köbler παρουσιάζει πολλές δυσκολίες, ιδίως από την πλευρά του δεδουλευμένου με την οποία εξοπλίζεται η πρώτη απόφαση των εθνικών δικαστηρίων. Για το ζήτημα αυτό το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έκρινε ότι το δεδουλευμένο της πρώτης απόφασης δεν εμποδίζει την εισαγωγή της αγωγής αποζημίωσης κατά

του δημοσίου στο εθνικό δικαστήριο, η οποία πρακτικά θα εισαχθεί σε πρωτοβάθμιο δικαστήριο, σε χρόνο κατά τον οποίο θα έχει εκδοθεί απόφαση ανώτατου δικαστηρίου για το ίδιο ζήτημα. Αξίζει να τονισθεί ότι ενόψει της προφανούς δυσκολίας του κατώτερου εθνικού δικαστή να κρίνει ότι το ανώτατο δικαστήριο του κράτους παραβίασε (και μάλιστα κατάφωρα) το δίκαιο της Ένωσης μη υποβάλλοντας προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΕ καλεσε τους εθνικούς δικαστές να απευθύνονται σ' αυτό όταν αντιμετωπίζουν αντίστοιχο ζήτημα, υποβάλλοντας προδικαστικό ερώτημα.

Τέλος, όσον αφορά την παρέμβαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καταρχήν πρέπει να σημειωθεί ότι το προδικαστικό ερώτημα δικάζεται από το Δικαστήριο, αλλά υπάρχει η δυνατότητα (με τροποποίηση του Οργανισμού του Δικαστηρίου) για ειδικά ζητήματα, τα προδικαστικά ερωτήματα να κρίνονται από το Γενικό Δικαστήριο. Η απόφαση που θα εκδοθεί από το ΔΕΕ είναι δεσμευτική για τον εθνικό δικαστή, και αν κρίνει την πράξη παράνομη, τότε η πράξη ακυρώνεται και η ακυρότητά της ανατρέχει στο χρόνο έκδοσής της. Αν το Δικαστήριο δεν κρίνει την πράξη παράνομη, το κύρος της μπορεί να αμφισβητηθεί και μεταγενέστερα, στο πλαίσιο άλλης δίκης, όπου, υπό το φως διαφορετικών συνθηκών, μπορεί να αμφισβητηθεί εκ νέου το κύρος της πράξης.

Ολοκληρώνοντας, θα προβώ σε ένα σύντομο σχόλιο για την αποτελεσματικότητα του συστήματος, με αφορμή και τις παρατηρήσεις του καθηγητή κυρίου Κανελλόπουλου. Όπως έχει δεχθεί το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σε σχέση με τα εμπόδια στο παραδεκτό της άμεσης πρόσβασης του ιδιώτη σ' αυτό), για να είναι πράγματι πλήρες το σύστημα έννομης προστασίας της Ένωσης, πρέπει να προσαρμόζονται κατάλληλα σ' αυτό και τα εθνικά δικονομικά συστήματα. Διαφορετικά, αν δεν προβλέπεται σε κάποιο κράτος μέλος προσφυγή κατά της εθνικής πράξης που εκτελεί τον κανόνα που προέρχεται από την Ένωση, μέσω της προσβολής της οποίας ο ιδιώτης θα αμφισβητήσει παρεμπιπτόντως το κύρος της πράξης της Ένωσης, η τελευταία δεν μπορεί να ελεγχθεί δικαστικά με πρωτοβουλία του ιδιώτη. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, τέτοια κατάσταση δεν πρέπει να υφίσταται, πρέπει δηλαδή τα εθνικά δικαστήρια να διασφαλίζουν τον έλεγχο του κύρους των πράξεων της Ένωσης. Με άλλα λόγια, οι εθνικές δικονομικές τάξεις οφείλουν να προσαρμόζονται στην υποχρέωσή τους να διασφαλίζουν τον έλεγχο του κύρους των πράξεων των οργάνων της Ένωσης. Αυτή η πρόσκληση του Δικαστηρίου προς τα εθνικά δικαστήρια καταγράφεται πλέον στις Συνθήκες, στο νέο άρθρο 19 ΣΕΕ, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη

μέλη πρέπει να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτός ο παρεμπίπτων έλεγχος, επειδή προϋποθέτει την παρεμβολή του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνεπάγεται μεγάλη χρονική καθυστέρηση για τον ιδιώτη.

Θα ολοκληρώσω την παρουσίαση αυτή με μια τελευταία σκέψη: αναρωτιέται κανείς αν το σύστημα έννομης προστασίας της Ένωσης, μετά τη μεταρρύθμιση της Συνθήκης της Λισαβόνας, παρουσιάζει κάποια κενά σε σχέση με το μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής. Εν πολλοίς, ένα βασικό κενό που εντοπιζόταν με τη μερική ένταξη στο σύστημα αυτό του «πρώην» τρίτου πυλώνα έχει θεραπευτεί ή, για να είμαι πιο ακριβής, θα θεραπευτεί πλήρως με την πάροδο της πενταετούς μεταβατικής περιόδου που προβλέπει η Συνθήκη, κατά τη διάρκεια της οποίας θα ισχύει το προηγούμενο καθεστώς των περιορισμένων περιπτώσεων προδικαστικής παραπομπής για πράξεις που εκδόθηκαν πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Μάλιστα, στο θέμα αυτό το Ηνωμένο Βασίλειο έχει κρατήσει τη δυνατότητα να ζητήσει εξαίρεση και για το μέλλον, στα ζητήματα του παλαιού τρίτου πυλώνα.

Παραμένει όμως ο (πρώην) δεύτερος πυλώνας εκτός της δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου, δηλαδή η Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας. Στο πεδίο της ΚΕΠΠΑ δεν υπάρχει κανένας μηχανισμός ένδικης προστασίας (με την περιορισμένης εμβέλειας εξαίρεση του άρθρου 275 ΣΛΕΕ). Αυτή η εξαίρεση της ΚΕΠΠΑ από τη δικαιοδοσία του ΔΕΕ δεν πρέπει να μας παραξενεύει, διότι, κατ' αρχήν, η πολιτική αυτή έχει διακηρυκτικό χαρακτήρα και δεν αναμένεται οι πράξεις της να επιδρούν στους ιδιώτες σε τέτοιο βαθμό που να είναι αναγκαία η ένδικη προστασία τους. Ταυτοχρόνως, στο πεδίο αυτό της εξωτερικής πολιτικής σε διάφορες εθνικές έννομες τάξεις (και στην εθνική μας) υπάρχουν περιορισμοί όσον αφορά το δικαστικό έλεγχο – πρόκειται για γνωστούς προβληματισμούς στους οποίους δε θα επεκταθώ. Εντούτοις, το ΔΕΕ, με αφορμή τον τρίτο πυλώνα, εξέδωσε μια πολύ σημαντική απόφαση δύο χρόνια πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Στην υπόθεση *Segi* το Δικαστήριο δέχτηκε ότι, όταν η Συνθήκη δεν προέβλεπε προδικαστική παραπομπή για το κύρος μιας πράξης που είχε εκδοθεί στο πλαίσιο του πρώην τρίτου πυλώνα, παρόλα αυτά το εθνικό δικαστήριο μπορούσε να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα, αν η πράξη σκοπούσε στην παραγωγή εννόμων αποτελεσμάτων έναντι τρίτων.

Αν επρόκειτο, δηλαδή, για πράξη που επενέβαινε στη σφαίρα του ιδιώτη και παρήγαγε έννομα αποτελέσματα για τους τρίτους, δηλαδή για τους ιδιώτες, τότε μπορούσε να τεθεί ζήτημα κύρους της πράξης αυτής στο εθνικό δικαστήριο και να υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ακόμη κι αν επρόκειτο για πράξη του τρίτου πυλώνα για την οποία δεν προβλεπόταν στη Συνθήκη αντίστοιχη δυνατότητα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μία τέτοια προσέγγιση ενδεχομένως θα ακολουθείτο και από το Δικαστήριο εάν εκδίδονταν πράξεις μ' αυτά τα χαρακτηριστικά και υπό καθεστώς της Συνθήκης της Λισαβόνας στο πεδίο της ΚΕΠΠΑ. Το ενδεχόμενο αυτό δεν είναι απίθανο για τα μέτρα που λαμβάνει η Ένωση στο πλαίσιο του διεθνούς αγώνα για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, όπου εκδίδονται πράξεις στο πεδίο της ΚΕΠΠΑ που μπορεί να έχουν άμεση επίδραση στη σφαίρα του ιδιώτη. Παρόλο που δεν υπάρχει τέτοια πρόβλεψη στη Συνθήκη, εκτιμώ ότι το Δικαστήριο έχει αφήσει ανοιχτό το ενδεχόμενο του ελέγχου του κύρους τέτοιων πράξεων (εφόσον εκδίδονται δυνάμει των διατάξεων της ΚΕΠΠΑ) μέσω του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής.

Η προδικαστική παραπομπή ασκούμενη από τα ανώτατα δικαστήρια, η περίπτωση του ΣτΕ

*Γ. Αθανάσιος Ράντος,
αντιπρόεδρος του ΣτΕ*

(Απομαγνητοφωνημένο κείμενο προφορικής εισήγησης).

Καλησπέρα σας.

Το έργο μου ως εισηγητή, τώρα, που έχει προηγηθεί η γενική εισήγηση του κύριου Κανελλόπουλου, που μας ενέβαλε στο όλο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης προστασίας, κατέστη ευκολώτερο.. Η πιο εξειδικευμένη εισήγηση του καθηγητή κυρίου Κτενίδη, μας ενέβαλε στο πλαίσιο του προδικαστικού ερωτήματος, της προδικαστικής παραπομπής. Θα επιχειρήσω να αναπτύξω ένα μικρό τμήμα του τελευταίου αυτού ζητήματος, δηλαδή πώς τα ανώτατα δικαστήρια, και συγκεκριμένα ένα ανώτατο δικαστήριο, όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας αντιλαμβάνεται αυτό το μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής. Το ζήτημα του τρόπου υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων είναι υποσύνολο του συνόλου των προδικαστικών, όπως τα προδικαστικά είναι υποσύνολο της έννοιας της κοινοτικής έννομης προστασίας.

Για να διαλύσω, πάντως, ορισμένους φόβους, τουλάχιστον θεωρητικά, γιατί πρακτικά πάντοτε υπάρχουν, θέλω να τονίσω το εξής: Στην ενωσιακή επικράτεια υπάρχουν τρεις έννομες τάξεις: Η εθνική, η κοινοτική και αυτή της ΕΣΔΑ. Στην πραγματικότητα η έννομη τάξη είναι μια για την Ελλάδα. Είναι η εθνική. Το κοινοτικό δίκαιο, με τις μεθόδους που έχει, εισάγεται με κάποιο τρόπο, είτε έμμεσα είτε άμεσα, κατόπιν έκδοσης ειδικών πράξεων, στο εσωτερικό μας δίκαιο. Το δίκαιο της ΕΣΔΑ επίσης, που είναι δίκαιο μιας διεθνούς συμφωνίας, μιας διεθνούς συμβάσεως, είναι κομμάτι του εσωτερικού δικαίου. Επομένως, πώς θα αντλήσει ένας πολίτης τα δικαιώματα που έχει από αυτές τις ρυθμίσεις;

Στο σημείο αυτό θέλω να τονίσω ότι δεν πρέπει να λησμονείται ότι δικαστής όλων αυτών των κατηγοριών διαφορών, καταρχήν, είναι ο εθνικός δικαστής. Επομένως και η αξίωση του πολίτη, η αντλούμενη από το κοινοτικό δίκαιο αλλά και τα παράπονά του για αξιώσεις του, που αντλούνται από το δίκαιο της ΕΣΔΑ, θα αχθούν κατ' αρχήν ενώπιον του εθνικού δικαστή, στους εθνικούς βαθμούς δικαιοδοσίας. Από εκεί και πέρα δεν πρέπει να λησμονούμε ότι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το παλαιό ΔΕΚ και ήδη απλώς Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και το παλαιό Πρωτοδικείο, που τώρα καλείται Γενικό Δικαστήριο, έχουν εξαιρετικές μόνο αρμοδιότητες, εκεί όπου η Συνθήκη της Ένωσης τους απονέμει συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Μια από αυτές τις συγκεκριμένες αρμοδιότητες είναι η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου, προς το παρόν μόνον του Δικαστηρίου, όχι του Γενικού Δικαστηρίου, να αποφαινεται επί προδικαστικών ερωτημάτων. Είναι η ποιοτικά αλλά και ποσοτικά σημαντικότερη αρμοδιότητα του ΔΕΕ. Αν υπολογίσετε ότι το Δικαστήριο εκδίδει κάθε έτος περίπου 500 αποφάσεις, οι 250 από αυτές, οι μισές δηλαδή, με κάποιες διακυμάνσεις από χρόνο σε χρόνο, είναι αποφάσεις επί προδικαστικών ερωτημάτων που υποβάλλουν τα δικαστήρια των κρατών μελών. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό γιατί, εκτός από ποιοτικά, και ποσοτικά είναι η σημαντικότερη αρμοδιότητα του ΔΕΕ.

Αυτό που σημειώνω, ελέχθη και προηγουμένως, είναι το εξής: Όταν ζήτημα ενωσιακού δικαίου αχθεί ενώπιον ενός εθνικού δικαστηρίου, το οποίου οι αποφάσεις υπόκεινται σε κάποιο είδος ενδίκου μέσου, τότε αυτό το δικαστήριο μπορεί είτε να επιλύσει το ζήτημα του Δικαίου της ΕΕ, που άγεται ενώπιον του, είτε να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα. Σε μια περίπτωση μονάχα υποχρεώνεται αυτό το δικαστήριο, του οποίου οι αποφάσεις υπόκεινται σε εθνικά ένδικα μέσα, να υποβάλει το ερώτημα. Όταν πρόκειται να αχθεί σε κρίση ότι μια κοινοτική πράξη, ένας κανονισμός, μια οδηγία, μια απόφαση, στερείται κύρους. Είναι παράνομη, είναι άκυρη, όχι σε σχέση με το εθνικό δίκαιο ή το εθνικό σύνταγμα, αλλά σε σχέση με το ενωσιακό δίκαιο. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, ευχέρεια μόνον έχει να υποβάλλει το προδικαστικό ερώτημα. Όταν όμως το ζήτημα αυτό του ενωσιακού δικαίου αχθεί ενώπιον ενός ανώτατου δικαστηρίου, ενός δικαστηρίου δηλαδή του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε εθνικά ένδικα μέσα, τότε, εφόσον υπάρχει πραγματικό ζήτημα ενωσιακού δικαίου, δηλαδή θέμα ερμηνείας ή κύρους αυτού, το ανώτατο αυτό δικαστήριο είναι υποχρεωμένο, σύμφωνα με τη Συνθήκη λειτουργίας της ΕΕ, να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα.

Τι γίνεται αν το ανώτατο δικαστήριο δεν υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ; Ακούσετε κάποιες απαντήσεις από τον κύριο Κτενίδη. Μπορεί ο πολίτης, ο θιγείς από μια τέτοια συμπεριφορά ανωτάτου δικαστηρίου, να κάνει μια αγωγή αποζημίωσης, υπό κάποιες, λίγο στρυφνές, προϋποθέσεις, να πάρει μια αποζημίωση, και πάντως η Ένωση, η Επιτροπή δηλαδή, διατηρεί την αρμοδιότητα να εναγάγει το κράτος, να ασκήσει εις βάρος του το ένδικο βοήθημα που λέγεται προσφυγή παραβάσεως, για παράβαση εθνική, και να εναγάγει το κράτος ενώπιον του ΔΕΕ, για παράβαση εγκείμενη στο ότι ένα εθνικό δικαστήριο, ενώ υπεχρεούτο από τη Συνθήκη, δεν υπέβαλε το προδικαστικό ερώτημα. Υπάρχουν λοιπόν αυτά τα διορθωτικά μέσα και χρειάζονται, διότι, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν υποβάλλουν πάντοτε τα εθνικά δικαστήρια, και μιλώ για το Συμβούλιο Επικρατείας στην προκειμένη περίπτωση, προδικαστικά ερωτήματα εκεί που πρέπει. Υπάρχουν και περιπτώσεις που έπρεπε να υποβληθεί το ερώτημα και δεν υποβλήθηκε (λχ ΣτΕ 815/1984, 4938/1995, 1792/1997, 3457/1998, 2162/2003)..

Για να δούμε λοιπόν την ιστορία. Θυμόμαστε ότι η Ελλάδα προσχώρησε στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες την 1η Ιανουαρίου 1981. Για εμάς τους παλιότερους νομικούς ήταν ένα σοκ, ένας εντελώς καινούργιος τομέας. Καθυστέρησε λίγο να μπει στο πνεύμα η ελληνική δικαιοσύνη, η ελληνική νομική επιστήμη θα τολμούσα να πώ, για να είμαι πιο δίκαιος απέναντι σε εμάς τους δικαστές, και επομένως και τα προδικαστικά άργησαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Μάλιστα η Κοινότητα όταν είχαν περάσει τέσσερα χρόνια, και κανένα εθνικό δικαστήριο δεν είχε υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο τότε ΔΕΚ, είχε αρχίσει να δυσανασχετεί, το ερμήνευε ως άρνηση του ελληνικού νομικού συστήματος να συνεργαστεί στο πλαίσιο που προηγουμένως ο κ. Κτενίδης προσδιόρισε, να συνεργαστεί με το ΔΕΚ.

Ένας εθνικός δικαστής, ένας δικαστής σε ένα ανώτατο δικαστήριο, ένας από αυτούς τους τυχερούς, όπως ο κύριος πρόεδρος και εγώ, που εισήλθαμε στο ΣτΕ όσο η Ελλάδα δεν ήταν ακόμα μέλος της Ενώσεως, είχαμε συνηθίσει σε νομικά ζητήματα, στις διαφορές, να έχει το εθνικό ανώτατο δικαστήριο τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο. Ό,τι έλεγε στην εσωτερική έννομη τάξη ο Άρειος Πάγος ή το Συμβούλιο της Επικρατείας, το πράγμα τελείωνε εκεί. Δεν υπήρχε μέσον για περαιτέρω αμφισβητήσεις. Εμείς ήμασταν η γενιά η οποία είδε μπροστά στα μάτια της να αλλάζουν σιγά – σιγά τα πράγματα. Με άλλα λόγια, να βλέπει πια και το Συμβούλιο της Επικρατείας ότι δεν έχει τον τελευταίο λόγο, ότι μπορεί οποιαδήποτε απόφασή του, είτε με τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής, να αμφισβητηθεί και

να εξεनेχ θεί διαφορετική κρίση από το ΔΕΚ, ή η κρίση επί ενός ζητήματος σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, από αυτά που η ΕΣΔΑ κατοχυρώνει, να κριθεί μη συμβατή με την ΕΣΔΑ από το δικαστήριο του Στρασβούργου. Επρόκειτο για μια βαθμιαία μετάλλαξη, την οποία αντιλαμβάνεστε ότι ψυχολογικά ένα ανώτατο δικαστήριο δε την αποδέχεται πολύ εύκολα. Και δεν είναι το ελληνικό Συμβούλιο Επικρατείας ή τα ελληνικά Ανώτατα Δικαστήρια τα οποία είχαν την αντίδραση αυτή. Στη Γαλλία λ.χ. υπήρξε για μια σειρά ετών έντονη αντίδραση των ανώτατων γαλλικών δικαστηρίων και κυρίως του Γαλλικού Συμβουλίου Επικρατείας να έχει οποιαδήποτε σχέση με το δικαστήριο του Λουξεμβούργου. Σε αυτό λοιπόν το κλίμα, και μάλιστα αν αναχθούμε και στο κλίμα της περιόδου μετά το 1981, που προσχώρησε η Ελλάδα στις Κοινότητες, το γενικότερο κλίμα στη χώρα μας δεν ήταν ιδιαίτερα φιλικό για την ΕΚ. Σε αυτό λοιπόν το πλαίσιο άργησαν και τα προδικαστικά ερωτήματα.

Για πρώτη φορά υποβλήθηκε ένα προδικαστικό ερώτημα, μικρής μάλλον σημασίας, από το Εφετείο Αθηνών το 1984. Προδικαστικό ερώτημα υπέβαλε και ο Άρειος Πάγος, το οποίο κακοτύχησε λιγάκι, διότι τότε κυριαρχούσε η αντίληψη ότι, αφού ίσχυε συζητητικό σύστημα, έπρεπε και το προδικαστικό που υπέβαλε ο Άρειος Πάγος να το παραλάβει με επιμέλειά του ένας διάδικος και να το στείλει εκείνος στο ΔΕΚ, στο Λουξεμβούργο. Πράγμα το οποίο βέβαια δεν είναι σωστό, αλλά αυτή η αντίληψη ίσχυε τότε. Και το προδικαστικό κακοτύχησε γιατί ουδείς διάδικος μερίμνησε να το διαβιβάσει στο Λουξεμβούργο και έτσι παρέμεινε στο αρχείο του Αρείου Πάγου. Το Συμβούλιο Επικρατείας θέλησε, ακριβώς, να δώσει ένα σήμα και στα υπόλοιπα δικαστήρια ότι δεν μπορεί να συνεχιστεί αυτή η αδράνεια. Υπέβαλε λοιπόν ένα προδικαστικό ερώτημα. Μάλλον πρώτα, το 1986, ήρθε η Ολομέλεια του Δικαστηρίου - ξέρετε η σημειολογία έχει σημασία καμιά φορά - να δώσει ένα στίγμα, και έκανε το πρώτο άνοιγμα στο κοινοτικό δίκαιο. Βρήκε δηλαδή μια διάταξη του μεταλλευτικού κώδικα που έλεγε ότι μόνο Έλληνες υπήκοοι μπορούν να έχουν μεταλλείο στην Ελλάδα και ήρθε και διατύπωσε, με την ευκαιρία αυτής της υποθέσεως, κρίσεις για την άμεση εφαρμογή της Συνθήκης στην ελληνική έννομη τάξη και για την αρχή της υπεροχής της Συνθήκης απέναντι σε έναν τυπικό νόμο (ΣτΕ Ολ 2152/1986). Ήταν η πρώτη φορά που ένα ελληνικό δικαστήριο έκανε δήλωση, όχι βεβαία υποταγής, δήλωση συμφωνίας με το Δίκαιο της Κοινότητας. Ευθύς αμέσως, πάλι το 1986, υπέβαλε και το πρώτο προδικαστικό ερώτημα (ΣτΕ Ολ. 2605/1986).. Ήταν ένα ζήτημα ευχερές, για το οποίο θα μπορούσε να μην

είχε υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα, αλλά υποβλήθηκε ακριβώς για να δοθεί το σήμα ότι τα ελληνικά δικαστήρια, και δη τα ανώτατα, δεν αρνούνται τη συνεργασία με το κοινοτικό δικαστήριο, απλώς δεν έχει δοθεί ακόμη η κατάλληλη ευκαιρία.

Και η κατάλληλη ευκαιρία δε δινότανε για πολλούς λόγους. Οι δικαστές, για να ξεκινήσουμε από τους εαυτούς μας, δεν είμαστε ακόμα ενημερωμένοι καλά, και δυστυχώς οι δικηγόροι δεν ήσαν επίσης ενημερωμένοι, ώστε να θέτουν τα σχετικά ζητήματα. Και πάντως η ελληνική οικονομία, ιδίως εκείνη την εποχή, ήταν μια περιφερειακή οικονομία, το κοινοτικό δίκαιο ήταν οικονομικό τότε προεχόντως δίκαιο, και δεν παρείχε πολλές αφορμές υποθέσεων που να πραγματεύονται ουσιώδη ζητήματα του κοινοτικού δικαίου.

Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα του Συμβουλίου Επικρατείας υποβλήθηκε το 1989, τρία χρόνια μετά (ΣτΕ 3312-3/1989).. Ήταν όμως ένα από αυτά που έκαναν πάταγο και που πρέπει να σας πω ότι ακόμη είναι ένα ζήτημα οδυνηρό, και μέχρι σήμερα δεν έχει εντελώς ξεκαθαριστεί νομικά. Είναι το ζήτημα των προβληματικών επιχειρήσεων. Εκεί λοιπόν υποβλήθηκε ένα προδικαστικό ερώτημα από το Συμβούλιο Επικρατείας. Στη συνέχεια ο Άρειος Πάγος υπέβαλε επίσης προδικαστικό ερώτημα για το ίδιο ζήτημα της συμβατότητας με το κοινοτικό δίκαιο του νόμου για τις προβληματικές επιχειρήσεις. Μπορώ να σας πω ότι στην ολομέλεια του δικαστηρίου αυτή τη στιγμή εκκρεμεί ακόμη μια υπόθεση σχετική με το ζήτημα των προβληματικών επιχειρήσεων.

Το τρίτο προδικαστικό ερώτημα έγινε πολύ αργότερα, μόλις το 1995 (ΣτΕ 3381/1995).. Βλέπετε ότι ο ρυθμός ήταν πολύ αργός. Αφορούσε ένα ζήτημα επίσης πολύ δημοφιλές στην Ελλάδα, την κατοχύρωση της ονομασίας ΦΕΤΑ και την προστασία της από το Δανέζικο λευκό τυρί που εισαγόταν και εισάγεται ακόμα στην Ελλάδα. Το 1995 υποβλήθηκε ένα τέταρτο προδικαστικό ερώτημα (ΣτΕ 5302/1995).. Πρέπει να σας πω ότι μέχρι το 1995 είχαν υποβληθεί τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα, τώρα, δεκαπέντε χρόνια μετά, χωρίς να υπολογίζονται τα διπλά και πολλαπλά, ήδη τα ερωτήματα από το Συμβούλιο Επικρατείας έχουν φτάσει τα 31. Καθίσταται σαφές ότι επήλθε όσμωση μεταξύ των δύο δικαστηρίων, ότι εισχώρησε το κοινοτικό δίκαιο πραγματικά πια στο ελληνικό δίκαιο, γεννώνται πλέον τέτοιες διαφορές και το δικαστήριο αθρόα, ειδικά μετά το 2000, έχει αρχίσει να υποβάλλει προδικαστικά ερωτήματα.

Το τέταρτο, ήταν ένα κακότυχο ερώτημα, όπως και το τρίτο. Το τρίτο ήταν κακότυχο, διότι τελικώς ανακλήθηκε από το ίδιο το Συμβούλιο της

Επικρατείας (ΣτΕ 2469/1997). Το τέταρτο αφορούσε το εργασιακό καθεστώς των ξεναγών στην Ελλάδα. Αυτό υποβλήθηκε (ΣτΕ 5302/1995), δόθηκε η απάντηση από το ΔΕΚ, αλλά μετά ανακάλυψε το Συμβούλιο Επικρατείας (ΣτΕ 1014/1999) ότι η υπόθεση που είχε ενώπιον του και επ' αφορμή της οποίας υπέβαλε το προδικαστικό ερώτημα, δεν διεπόταν από το κοινοτικό δίκαιο. Και επομένως δεν χρησιμοποίησε την απάντηση που δόθηκε από το ΔΕΚ. Κάθε φορά, όταν ξεκινούν κάποιες καινούργιες διαδικασίες, υπάρχουν και δυσκολίες στην προσαρμογή. Και αυτό βέβαια δεν συμβαίνει μόνο στη Ελλάδα, συμβαίνει και αλλού. Αυτό πάντως συνέβη στο Συμβούλιο Επικρατείας. Χρειάστηκε να περάσουν πάλι κάποια χρόνια ώστε το 1998 να υποβληθεί ένα καινούργιο προδικαστικό ερώτημα που αφορούσε τελωνειακά ζητήματα, αφορούσε τη δασμολογητέα αξία των εμπορευμάτων (ΣτΕ 1377/1998). Ξέρετε ότι στην ελευθερία των εμπορευμάτων που είναι η πρώτη από τις τέσσερις βασικές ελευθερίες, η πρώτη υποκατηγορία είναι η τελωνειακή ένωση. Η Ελλάδα έχει κοινό τελωνειακό δασμολόγιο με όλα τα κράτη της κοινότητας. Γεννήθηκε λοιπόν ένα ζήτημα εφαρμογής αυτού του δασμολογίου και υποβλήθηκε ένα προδικαστικό ερώτημα.

Από εκεί και πέρα, από το 1998 πάλι υπήρξε καθυστέρηση και πήγαμε στο 2001 για να υποβληθεί το 6ο ερώτημα (ΣτΕ 2066/2001). Σημειώστε δηλαδή ότι από το 6ο μέχρι το 31ο-32ο που είμαστε σήμερα, αυτά έγιναν μόνο σε 8 χρόνια. Εκεί που στα πρώτα είκοσι είχαν γίνει 5. Να δείτε δηλαδή πόσο πραγματικά άρδην έχει αλλάξει η κατάσταση. Το 6ο προδικαστικό ερώτημα ήταν πάλι ένα εσωτερικό μας ζήτημα, ήταν το status των ορκωτών ελεγκτών και η συμφωνία του καθεστώτος των με το κοινοτικό δίκαιο.

Στη συνέχεια άρχισαν προδικαστικά ερωτήματα πιο τεχνικά αλλά πιο ενδιαφέροντα. Θέμα εφαρμογής ασφαλιστικής νομοθεσίας, ένα ζήτημα που διείπετο από κοινοτική οδηγία σχετικά με τη σειρά ικανοποίησης των πιστωτών μιας πτωχευσάσης ασφαλιστικής επιχειρήσεως. Βλέπουμε σιγά – σιγά, και έχουν όλα αυτά σημασία : Ξεκινήσαμε από κάτι εσωτερικές ιδιαιτερότητες, σαν τις προβληματικές επιχειρήσεις, από κάτι γεωργικά ζητήματα, από άλλα ζητήματα λίγο, επιτρέψτε μου τον όρο, πρωτόγονων οικονομικών, όπως η φέτα, και προχωρούμε σε πιο τεχνικά χρηματοοικονομικά ζητήματα, όσο η ελληνική οικονομία πραγματικά πια αρχίζει να ενσωματώνεται στην Κοινότητα.

Το 7ο λοιπόν προδικαστικό ερώτημα (ΣτΕ 3031/2002) αφορούσε πιστωτές πτωχευσάσης ασφαλιστικής επιχειρήσεως, δεδομένου ότι η Κοινότητα έχει οδηγίες και για τον τραπεζικό και για τον ασφαλιστικό τομέα.

Τα επόμενα προδικαστικά ερωτήματα αρχίζουν να γίνονται οδυνηρά. Αφορούν ζητήματα που μέχρι τώρα δημιουργούσαν αμηχανίες. Τα ερωτήματα αρχίζουν να σκαλίζουν πράγματα που και σήμερα ακόμα μας πονάνε. Πράγματα δηλαδή με τα οποία η Ελλάδα δε συμμορφώνεται, δε θέλει να συμμορφωθεί, αποφεύγει να συμμορφωθεί, και το Συμβούλιο Επικρατείας έβαλε, ατυχώς, το λιθαράκι του να μη συμμορφωθεί, και που τώρα έρχονται κακοφορμισμένα. Είναι τα προβλήματα της αναγνωρίσεως επαγγελματικών δικαιωμάτων και ακαδημαϊκών δικαιωμάτων σε κατόχους πτυχίων ξένων πανεπιστημίων είτε αυτά είναι αμιγώς ξένα είτε είναι με franchising, που έχουν αποκτηθεί με σπουδές που διανύονται εν μέρει στην Ελλάδα και εν μέρει στο εξωτερικό. Αυτό είναι ένα ζήτημα που το βάζαμε κάτω από το χαλί τόσα χρόνια και η Ολομέλεια του Συμβουλίου Επικρατείας ατυχώς το 1998 αρνήθηκε να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα, ενώ μια ισχυρή μειοψηφία μελών το ζήτησε και ετίθετο θέμα (ΣτΕ Ολ 3457/1998). Απλώς «κερδίσαμε» δέκα χρόνια μη συμμορφώσεως. Αν αυτό φυσικά είναι κέρδος. Εγώ τουλάχιστον, με τη δική μου αντίληψη, το έχω βάλει σε πολλά εισαγωγικά. Κέρδισε λοιπόν δέκα χρόνια ανοχής η Ελλάδα.

Ακολούθησαν το 8ο και 9ο ερώτημα, αφορούσαν τίτλους αλλοδαπής ο ένας αφορούσε μηχανολόγους-μηχανικούς, ο άλλος αφορούσε ζήτημα ΤΕΙ, εργοθεραπευτές (ΣτΕ 3977, 3995/2003). Ήρθαν λοιπόν πτυχιούχοι ξένων πανεπιστημίων με τέτοιους τίτλους, ζητούσαν ακαδημαϊκή αναγνώριση του πτυχίου τους από την Ελλάδα, δεν τους δινόταν, υποβλήθηκαν προδικαστικά ερωτήματα. Στη συνέχεια άρχισαν προδικαστικά ερωτήματα με φορολογικά ζητήματα. Είχε πια εισαχθεί ο ΦΠΑ, εκτός από το εθνικό σπορ να αποφεύγουμε την είσπραξή του και την απόδοσή του στο κράτος, άρχισε κάποτε να πληρώνεται ένα μικρό κομμάτι, τέλος πάντων και να άγονται και οι σχετικές διαφορές στα δικαστήρια. Άρχισαν λοιπόν ερωτήματα σχετικά με τη βασική, την έκτη οδηγία, του ΦΠΑ, αν δηλαδή ορισμένες δραστηριότητες υπάγονται ή δεν υπάγονται κατά περίπτωση στο ΦΠΑ. Εδώ επρόκειτο για μια υπηρεσία ναυλώσεως πλοίων. Και ετέθη ένα ζήτημα, η ελληνική διάταξη είχε μια διαφορετική διατύπωση από την αντίστοιχη της οδηγίας και τέθηκε ζήτημα συμβατότητας αυτής της ελληνικής ρυθμίσεως με την κοινοτική διάταξη (ΣτΕ 606/2004).

Το 11ο προδικαστικό ερώτημα αφορούσε επίσης ΦΠΑ (ΣτΕ 1657,8/2004). Το 12ο αφορούσε θέματα χρηματιστηρίου, χρηματιστηριακές συναλλαγές, και αυτό ήταν ένα θέμα το οποίο είχε και μια ελαφρά πολιτική διάσταση, χρηματιστηριακές συναλλαγές προσώπων που είναι κάτοχοι εμπιστευτικών πλη-

ροφοριών. Ζήτημα που επίσης ρυθμίζεται από το κοινοτικό δίκαιο και που επίσης δημιούργησε μια κατηγορία διαφορών και υποβλήθηκε το 2004 με αυτό το ζήτημα το 12ο προδικαστικό ερώτημα του Συμβουλίου Επικρατείας (ΣτΕ 1915/2004).. Και το 13ο ερώτημα αφορούσε ένα ζήτημα που απασχόλησε την κοινή γνώμη ευρύτερα. Άρχισε πλέον το δικαστήριο να εισέρχεται στον αστερισμό των δημόσιων συμβάσεων που σήμερα, από πλευράς οικονομικής, είναι το σημαντικότερο πεδίο ενδιαφέροντος της Ένωσης. Οι δημόσιες συμβάσεις έργων, προμηθειών και υπηρεσιών που πραγματικά καταλαμβάνουν ένα μεγάλο μέρος της δραστηριότητας του δικαστηρίου, αλλά και από τα προδικαστικά ερωτήματα όλων των χωρών μαρτυρείται ότι γεννώνται ολοένα και περισσότερες διαφορές. Δημόσιες συμβάσεις λοιπόν. Θυμάστε ότι κάποτε είχε εισαχθεί ο λεγόμενος «μαθηματικός τύπος» για την εξεύρεση του αναδόχου ενός δημοσίου έργου και το Συμβούλιο Επικρατείας είχε αρχίσει να θέτει το δάχτυλο επί τον τύπον των ήλων σε θέματα που καίνε, αλλά που κάποτε πρέπει να τίθενται στο δικαστήριο. Ετέθη λοιπόν ζήτημα συμφωνίας με το κοινοτικό δίκαιο του μαθηματικού τύπου. Υποβλήθηκε το σχετικό προδικαστικό ερώτημα (ΣτΕ 2181/2004) και μάλιστα υποβλήθηκε αντίστοιχο ερώτημα και από την επιτροπή αναστολών (ΕΑ 643/2004), δηλαδή τον σχηματισμό παροχής προσωρινής προστασίας, διότι το θέμα εκκρεμούσε παράλληλα και στη κύρια και στην προσωρινή δικαστική προστασία. Με τον τρόπο αυτό δίδεται και μια απάντηση ότι, ναι, και μια επιτροπή αναστολών δεν αποκλείεται να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα.

Στη συνέχεια, τα προδικαστικά ερωτήματα έρχονται βροχή. Ένα σημαντικό πάλι ήταν το 15ο (ΣτΕ 3269/2004). Έρχονταν προμηθευτές σε διαγωνισμούς κρατικών προμηθειών και προσέφεραν εμπορεύματα που είχαν τη γνωστή μας σήμανση CE. Δηλαδή μια σήμανση που έλεγε ότι το προϊόν αυτό μπορεί κατ αρχήν να κυκλοφορεί ελεύθερα σαν τέτοιο μέσα στον κοινοτικό χώρο. Έρχονταν επιτροπές προμηθειών και έλεγαν ότι αυτό το προϊόν δε μου κάνει. Δε μου κάνει, ενώ έχει σήμανση CE. Άλλο να ισχυρισθεί κανείς ότι κάποιο άλλο προϊόν είναι ενδεχομένως καλύτερο και άλλο να προβάλει ότι αυτού του προϊόντος οι προδιαγραφές είναι έξω από τα ενδιαφέροντά μου. Αυτά κυρίως τα ακούμε μέσα στην τεράστια σπατάλη που γίνεται στα νοσοκομεία, στην προμήθεια του νοσοκομειακού υλικού. Οι υποθέσεις κρατικών προμηθειών σε ένα ποσοστό 80% αφορούν προμήθειες νοσοκομειακού υλικού στα δημόσια νοσοκομεία. Έρχονται λοιπόν τα νοσοκομεία και προμηθεύονται συγκεκριμένα προϊόντα και για ορισμένα άλλα ισχυρίζονται ότι ναι μεν έχει σήμανση CE αλλά δε μου κάνει, είναι απαρ-

δεκτο, είναι εκτός προδιαγραφών, θέλω κάτι πιο εξειδικευμένο. Σκέπτεται κανείς τώρα, αυτός πραγματικά θέλει όντως για την προστασία των ασθενών κάτι πιο εξειδικευμένο ή κάτι άλλο κρύβεται από πίσω; Εν πάση περιπτώσει, αυτό το θέμα λύθηκε από το Δικαστήριο ΕΚ, το οποίο είπε ότι ένα προϊόν που έχει αυτή τη σήμανση δεν μπορείς να το απορρίψεις. Μπορείς να το αξιολογήσεις λίγο καλύτερο ή λίγο χειρότερο, δεν μπορείς πάντως να το απορρίψεις.

Οι απαντήσεις του ΔΕΚ δεν είναι πάντοτε ούτε οι πειστικότερες ούτε οι πιο ευκρινείς ούτε λύνουν όλα τα προβλήματα. Με την ορθή αυτή απάντηση το ΔΕΚ δεν έλυσε βεβαίως όλα τα προβλήματα, απλώς είπε ότι δεν μπορείς να αποκλείσεις ένα προϊόν όταν φέρει την ένδειξη CE. Από εκεί και πέρα βέβαια μπορείς να προσθέσεις άλλες προδιαγραφές.

Στο πλαίσιο της σημερινής εισηγήσεως προσπαθώ να καταδείξω πως ένα δικαστήριο ανώτατο συνεργάζεται, και πρέπει να συνεργάζεται, με το Δικαστήριο της Ενώσεως και πώς κατ' αρχήν πρέπει να ακολουθεί τις λύσεις που το ΔΕΕ δίδει. Εάν το εθνικό δικαστήριο εξακολουθεί να έχει απορίες, και συνέβη μια φορά αυτό, μπορεί να υποβάλει και δεύτερο προδικαστικό. Το Συμβούλιο Επικρατείας προσήψε πράγματι μια φορά κάτι τέτοιο προς το Δικαστήριο, είπε ότι δεν καταλάβατε τι σας ρώτησα και μου δώσατε μια απάντηση που δεν την καταλαβαίνω και εγώ, και υπέβαλε νέο προδικαστικό (ΣτΕ 3267/2008).

Το επόμενο προδικαστικό ερώτημα υπεβλήθη το 2005, σχετικά με τον τομέα του καμποτάζ, δηλαδή των θαλάσσιων ενδομεταφορών (ΣτΕ 1387/2005). Η Ελλάδα όπως ξέρουμε εξασφάλισε μια μεταβατική περίοδο. Όπως πάντα δεν έκανε καλή χρήση αυτής της μεταβατικής περιόδου γιατί δεν εκμεταλλεύτηκε την περίοδο για τον εξορθολογισμό του καθεστώτος. Με τη λήξη της μεταβατικής περιόδου βρέθηκε προ αιτημάτων ξένων εταιριών, αλλά και ελληνικών, που ήθελαν να πάρουν τα δρομολόγια – «φιλέτα» και που δεν ήθελαν τις άγονες γραμμές. Τέθηκαν λοιπόν τέτοια σχετικά ζητήματα, υποβλήθηκε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ και επ' αυτού του ζητήματος τέθηκε στη συνέχεια και το διευκρινιστικό προδικαστικό, επειδή το Συμβούλιο Επικρατείας θεώρησε ότι το ΔΕΚ δεν κατενόησε καλά το περιεχόμενο του προδικαστικού το αναγόμενο στη μεταβατική περίοδο της Ελλάδος.

Τα επόμενα ερωτήματα τέθηκαν το 2005 (ΣτΕ 2634/2005) για χρηματιστήρια, ανακριβείς ή παραπλανητικές πληροφορίες, σε δελτίο, από τον εκδότη κινητών αξιών. Βλέπουμε πια πάλι μια οικονομία σχεδόν πλήρως πλέον ενσωματωμένη, θεσμικά εννοώ, στα κοινοτικά δεδομένα. Στη συνέχεια, πάλι

δημόσιες συμβάσεις υπηρεσιών, ζητήματα περί την προκήρυξη τέτοιων δημόσιων συμβάσεων (ΣτΕ 3497/2006). Το 20ο προδικαστικό ερώτημα το 2006, ήταν πάλι οδυνηρό για ένα θέμα τεράστιας ευρύτερης σημασίας, είναι το περιλάλητο ζήτημα του βασικού μετόχου (ΣτΕ 3670/2006), Εκεί δηλαδή που πρώτη φορά τέθηκε, και έμμεσα απαντήθηκε, και το περιλάλητο επίσης ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στο ενωσιακό δίκαιο και στο Σύνταγμα. Και τέθηκε και απαντήθηκε (και μπορούμε σιγά - σιγά να το εξομολογηθούμε στους εαυτούς μας και να το πούμε και στην κοινωνία) ότι αυτό που επικράτησε ήταν αυτό που πάντοτε, όσοι ήξεραν το κοινοτικό δίκαιο, το έλεγαν χαμηλόφωνα, ότι ναι μεν, βέβαια, πρέπει να αποφεύγονται οι συγκρούσεις, πολλές μπορούν να επιλυθούν, δεν είναι τόσες πολλές όσες νομίζει κανείς, αλλά εκεί όπου, τέλος πάντων, φαίνεται να υπάρχει σύγκρουση, υπερσχύει το κοινοτικό δίκαιο. Μας αρέσει ή δε μας αρέσει. Το ότι εδώ διάφοροι συνάδελφοι, νομίζω και ο κύριος Πρόεδρος και εγώ, είχαμε μια άλλη γνώμη στο συγκεκριμένο προδικαστικό, δεν αφορούσε καθόλου αυτό το θεμελιώδες ζήτημα. Είχαμε μια άλλη ερμηνεία του Συντάγματος που θα οδηγούσε σε μη σύγκρουση κοινοτικού και εθνικού δικαίου. Από τη στιγμή όμως η πλειοψηφία των συναδέλφων προέκρινε μία συγκρουσιακή λύση, με την οποία εξακολουθώ βαθύτατα να διαφωνώ, και ήχθη το θέμα στο ΔΕΕ, η λύση ήταν η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου και έναντι του εθνικού Συντάγματος. Εξεδόθη, τελικώς, από το ΔΕΕ αυτή η απόφαση, η γνωστή, για το βασικό μέτοχο. Πολύ μετριοπαθέστερη από ό,τι την είχαν προεξοφλήσει ορισμένοι συνάδελφοι στο Συμβούλιο Επικρατείας, αλλά πάντως επιλύει έμμεσα αυτό το ζήτημα κατά τον τρόπο που σας είπα.

Προχωρώντας λοιπόν, και τελειώνοντας, θα δούμε επίσης ορισμένα ενδιαφέροντα ζητήματα, πάλι τοπικού ενδιαφέροντος. Η Ελλάδα, προσπαθώντας να προστατεύσει το αλίευμα της, απαγόρευσε τη χρήση ορισμένων αλιευτικών εργαλείων, τα οποία όμως από το σχετικό κοινοτικό κανονισμό δεν απαγορεύονταν ρητά. Δημιουργήθηκε ζήτημα αν η ελληνική νομοθεσία στο σημείο αυτό ήταν συμβατή με τη κοινοτικό δίκαιο. (ΣτΕ 2389/2008). Μεγάλης σημασίας είναι ένα προδικαστικό του 2008, μπορεί να είναι και καταλυτικό εάν δοθεί από το ΔΕΕ «λάθος» απάντηση. Τίθεται το ζήτημα αν ο ορισμός του δάσους, έτσι όπως τον γνωρίζουμε από το δασικό νόμο, τον 998/1979, είναι αμιγώς εθνικός ή αν, εν όψει του ότι έχει εκδοθεί ένας κοινοτικός κανονισμός, που πραγματεύεται δασικά ζητήματα και δίδει εκεί έναν ορισμό του δάσους, αυτός ο κοινοτικός ορισμός υπερσχύει ή όχι του ελληνικού. Όχι με την έννοια αν είναι ανώτερος ή όχι, αλλά εάν έχουν το

ίδιο πεδίο εφαρμογής. (ΣτΕ 3559,60/2008). Αν το ΔΕΚ, ο μη γένοιτο, δεχθεί το αντίθετο, τότε πραγματικά η δασική νομοθεσία στη χώρα μας θα αλλάξει σε πολλά σημεία και αμφιβάλλω αν προς το καλύτερο. Εκκρεμεί πάντως και αυτό. [Ήδη ΔΕΕ C-82/09, 22-4-2010, με την «ορθή» γνώμη, υπέρ της αυτοτελείας των δύο ορισμών.]

Τα δύο τελευταία ερωτήματα αφορούν ζητήματα αναγνώρισεως επαγγελματικών δικαιωμάτων, ζητήματα επαγγελματικής πείρας. Μηχανικοί περιβάλλοντος, που στην Ελλάδα τότε δεν υπήρχαν και που είχαν μια εμπειρία στο εξωτερικό, αν μπορεί να αναγνωριστεί η εμπειρία αυτή για να αποκτήσουν αντίστοιχα επαγγελματικά δικαιώματα στην Ελλάδα (ΣτΕ 1636-8, 2133/2009).

Επέλεξα να τελειώσω με ένα πρόσφατο έτος 2009 προδικαστικό ερώτημα, που αφορά εδώ την περιοχή, το νομό σας δηλαδή. Η Ελλάδα, από όταν ήμασταν μόλις απελευθερωμένη χώρα, είχε μερικά εθνικά προϊόντα. Ένα από αυτά ήταν η σταφίδα. Και υπήρχε πάντοτε μια διαφορά μεταχειρίσεως εθνικής ανάμεσα στη σταφίδα της Κορινθίας και στη σταφίδα της Αιγιαλείας. Και ισχύουν ακόμα ρυθμίσεις αυτής της εποχής, μία από τις οποίες, λόγω του ιδιαίτερου προστατευτικού καθεστώτος αυτών των σταφίδων προελεύσεως διαφορετικών περιοχών, απαγορεύει την εξαγωγή σταφίδας από την περιοχή Αιγιαλείας προς επεξεργασία στην Κορινθία, γιατί μπορεί εκεί να αναμειχθεί με Κορινθιακή σταφίδα και να δημιουργηθεί ένα ιδιόρρυθμο προϊόν που δε θα πληροί τις απαιτήσεις της προστατευόμενης ονομασίας προελεύσεως της κορινθιακής σταφίδας. Βρέθηκε λοιπόν μια τέτοια εθνική ρύθμιση. Οι καλλιεργητές της περιοχής της Αιγιαλείας αμφισβήτησαν τη συμβατότητά της με το κοινοτικό δίκαιο, είπαν δηλαδή ότι αυτό αποτελεί ποσοτικό περιορισμό επί των εξαγωγών σταφίδας που προέρχονται από την περιοχή της Αιγιαλείας, ήχθη το σχετικό ερώτημα στο Συμβούλιο Επικρατείας και έχει υποβληθεί σχετικό προδικαστικό ερώτημα (ΣτΕ 1106/2009), το οποίο επίσης εκκρεμεί.

Κυρίες και κύριοι,

Καθίσταται σαφές ότι άλλα μεν προδικαστικά αφορούν θέματα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, άλλα ελάχιστον ενδιαφέροντος, όμως όλες οι βασικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, έτσι όπως έχουν αποτυπωθεί στις Συνθήκες και τη νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ, έχουν παρελάσει μέσα από τις αποφάσεις αυτές. Πραγματικά δεν υπάρχει ζήτημα, από την άμεση ισχύ μέχρι την υπεροχή, που να μην έχει γίνει αντικείμενο επεξεργασίας από το

Συμβούλιο Επικρατείας. Αυτά τα προδικαστικά, έστω, ενίοτε, λίγο φλύαρα, δείχνουν, και αυτό είναι το ενθαρρυντικό για τον Έλληνα δικαστή γενικά, μια αρχόμενη και αυξανόμενη εξοικείωση του Έλληνα δικαστή με το κοινοτικό Δίκαιο. Δείχνουν δηλαδή έναν εθνικό θεσμό που, σε αντίθεση με άλλους, μετέχει ενεργά στο Ευρωπαϊκό γίγνεσθαι. Αυτό είναι το αισιόδοξο συμπέρασμα με το οποίο θα ήθελα να κλείσω αυτή τη μικρή παρουσίαση. Σας ευχαριστώ πολύ κύριοι συνάδελφοι.

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Πρόεδρος Π. Πικραμένος: Και εγώ ευχαριστώ τον κ. Ράντο, θέλω να ευχαριστήσω και τους τρεις ομιλητές για τις τόσο ενδιαφέρουσες παρουσιάσεις και κυρίως γιατί σεβάστηκαν και τα χρονικά περιθώρια, τώρα θα συνηχίσουμε με τη συζήτηση;

Π. Κανελλόπουλος: Άκουσα την πολύ ενδιαφέρουσα εισήγηση του κυρίου αντιπρόεδρου ο οποίος μας μετέφερε πράγματι μια εμπειρία πολλών ετών στο Συμβούλιο Επικρατείας, θα ήθελα όμως να τονίσω ορισμένα σημεία όσον αφορά πάλι την προδικαστική παραπομπή. Μου δόθηκε η εντύπωση ότι ορισμένες φορές αμφισβητήθηκε η αυτοτέλεια της ενωσιακής έννομης τάξης και της εθνικής έννομης τάξης. Το Δικαστήριο κατ' επανάληψη έχει τονίσει ότι οι δύο αυτές έννομες τάξεις είναι πλήρως αυτοτελείς μεταξύ τους, ότι έχουν κάθε μία το δικό της δίκαιο με την ιδιορρυθμία ότι το ενωσιακό δίκαιο μέσω της αρχής της άμεσης εφαρμογής και υπό προϋποθέσεις της άμεσης ισχύος αποτελεί μέρος και του εθνικού δικαίου. Η προδικαστική παραπομπή θεσπίστηκε διότι το ενωσιακό δίκαιο θα πρέπει, όπως είναι λογικό, να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται κατά τρόπο ενιαίο σε όλη την ενωσιακή επικράτεια. Σκεφτείτε ότι, αν δεν υπήρχε η προδικαστική παραπομπή, κάθε εθνικός δικαστής θα ερμήνευε το ενωσιακό δίκαιο κατά τρόπο διαφορετικό, ο δικαστής της Πάτρας απ το δικαστή της Γένοβας, απ το δικαστή των Παρισίων, του Λονδίνου, του Αμβούργου, της Ουγγαρίας, της Σλοβενίας, της Σλοβακίας, της Λευκωσίας, και η ευρωπαϊκή έννομη τάξη θα ήτανε μια νομική Βαβέλ. Η προδικαστική λοιπόν παραπομπή θεσπίστηκε όχι για να εξουσιάσει τα εθνικά δικαστήρια, απλώς για να πει ότι το ενωσιακό, τότε το κοινοτικό, δίκαιο πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο ενιαίο. Σε διαφορετική περίπτωση; Θα είχε δημιουργηθεί μια νομική Βαβέλ, όπως προείπα, που δε θα ξέραμε τι ισχύει και τι δεν ισχύει. Βάσει λοιπόν αυτού, το ΔΕΚ και σήμερα το ΔΕΕ, απλώς λέει ότι με τις προϋποθέσεις της Συνθήκης, όταν πρόκειται να ακυρώσετε μια ενωσιακή διάταξη εσείς τα εθνικά δικα-

στήρια, παρακαλώ μην το κάνετε, αναφέρθητε σε μένα ώστε ένα δικαστήριο στη ένωση να ακυρώνει ή μη το ενωσιακό δίκαιο. Χωρίς νομίζω να υπάρχει θέμα προσβολής ή χαλιναγώγησης των εθνικών δικαστηρίων, κατωτάτων ή ανωτάτων, ο θεσμός αυτός ήταν σωστός. Και τελευταία πολύ σωστά έκανε το ΔΕΚ, όταν την υπόθεση Köpfer, την οποία πιστεύω θα κουβεντιάσουμε αύριο, έλαβε και ανέπτυξε έναν νομικό ακτιβισμό που έχει παρεξηγηθεί σε μεγάλο βαθμό. Με άλλα λόγια ξαναλέγω και με αυτό τελειώνω, μέσω της προδικαστικής παραπομπής, ο ενωσιακός νομοθέτης προσπαθεί να δημιουργήσει ένα δικαστήριο πανευρωπαϊκά το οποίο θα αποφαίνεται περί της ερμηνείας της ενωσιακής διάταξης και περί του κύρους του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου, γιατί το κύρος του πρωτογενούς, ως γνωστόν, δεν αμφισβητείται. Ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε.

Πρόεδρος: Εγώ ευχαριστώ. Τα πράγματα τώρα κατά τη γνώμη μου δεν είναι ακριβώς έτσι. Διότι ήδη έχουμε και ένα τρίτο παράγοντα ο οποίος υπεισέρχεται και υπεισέρχεται πολύ δυναμικά και θέλει να υπεισέλθει, το δικαστήριο του Στρασβούργου. Και εκεί βεβαίως δεν υπάρχει ακόμη τρόπος επίλυσης όταν άλλο πράγμα πει ΔΕΕ και άλλο πράγμα πει το δικαστήριο του Στρασβούργου, μένει να το δούμε και αυτό. Εν πάση περιπτώσει, θα ήθελα να πω ότι εδώ είναι δύο έννομες τάξεις αλληλοσυμπληρούμενες. Όταν ένα θέμα ρυθμίζεται από το Κοινοτικό Δίκαιο, παύει να ρυθμίζεται από το εθνικό Δίκαιο. Συνεπώς το ένα συμπληρώνει το άλλο. Και σαφώς είπατε και σωστά είπατε, να υπάρχει μια ενόττης ως προς την ερμηνεία του ενωσιακού κανόνος δικαίου και η ενόττης αυτή να εξασφαλίζεται μέσω του ΔΕΕ. Ψυχολογικά, τα εθνικά δικαστήρια και ιδιαίτερα το Συμβούλιο Επικρατείας, το οποίο το γνωρίζω εγώ προσωπικά λόγω της θητείας μου σε αυτό, είμαστε πολύ εγγύτερα τώρα και πολύ φιλικότεροι στο να κάνουμε κάποιο προδικαστικό ερώτημα όταν ανακύψει σχετικό θέμα. Αυτό που θέλω να πω όμως είναι ότι δεν παύει το καθήκον αυτό να αποτελεί ένα πρόσθετο μέλημα για το εθνικό δικαστή και η όλη αυτή διαδικασία πάει πίσω την παροχή εννόμου προστασίας. Θα μου πείτε, πώς αλλιώς μπορεί να γίνει; Δεν ξέρω, μπορεί και να μην μπορεί να γίνει αλλιώς, το αποτέλεσμα όμως για τον διάδικο και για το δικαστή είναι ένα παραπάνω μέλημα, και όταν μπει στη μέση και το Στρασβούργο, που θέλει και αυτό τώρα να μπει στη μέση, θα είναι ακόμα χειρότερα τα πράγματα και για τον ίδιο η ιστορία πάει μερικά χρονάκια πίσω, έτσι το βλέπω εγώ πρακτικά. Θα αναζητήσουμε από κοινού καλύτερες λύσεις. Παρακαλώ, αν έχετε κάποια ερώτηση...

Ερώτηση: Εγώ έχω μία ερώτηση, όσον αφορά αυτό το οποίο είπε ο κύριος Ράντος, αυτό βέβαια μόνο από ένα δικαστή μπορεί να τίθεται, που έχει ίσως περισσότερο από όλους την αίσθηση του δικαίου, αυτό που είπατε για τη σωστή απόφαση, αυτό είναι θέμα φιλοσοφικό και πολιτικό. Εάν δε δεχθεί κανείς την έννοια του νομικού συμβολαίου, δεν υπάρχει περίπτωση να μπορέσει να λειτουργήσει μια κοινωνία.

Ράντος: Είπαμε το ίδιο πράγμα περίπου. Εγώ θα ήθελα να πω ότι υπάρχουνε δύο ειδών σωστές αποφάσεις, μάλλον σωστή απόφαση - προσέγγιση. Η οικονομική προσέγγιση θα έλεγα της σωστής αποφάσεως, αν έχει ληφθεί από το αρμόδιο όργανο με την σωστή σύνθεση, και η ουσιαστική έννοια της σωστής αποφάσεως που αυτό είναι άλλο πράγμα, αυτό είναι εντελώς διαφορετικό πράγμα. Είναι εάν η κρίση έχει διαμορφωθεί υπό τις κατάλληλες συνθήκες. Αυτό είναι εντελώς διαφορετικό πράγμα, η κρίση του δικαστηρίου δεν διαμορφώνεται αν το θες, καλά τώρα μπαίνουμε σε πολύ βαθιά νερά υπό τις τρέχουσες συνθήκες. Αυτό είναι άλλο πράγμα ως προς τη σωστή απόφαση.

Πρόεδρος: Άλλη ερώτηση, πιο επικίνδυνη. Δεν υπάρχει;

Ερώτηση: Στατιστικώς έχει ελεγχθεί τι κάνουν τα άλλα κράτη από άποψης υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων και αν υπάρχει ένα εθνοβαρόμετρο θα έλεγα επάνω σε αυτό το θέμα.

Ράντος: Υπάρχουν λεπτομερέστερα στατιστικά στοιχεία. Οι απαντήσεις θα μας εκπλήξουν. Θα δει κανείς πρωταθλητές στην υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων κράτη επόμενα στην προσχώρηση από την Ελλάδα, ας πούμε την Αυστρία, η οποία πολλές φορές σε κοινοτικό επίπεδο επικρίνεται ότι το παρακάνει υποβάλλοντας προδικαστικά. Υπάρχει και η άλλη άκρη, που είναι η Σουηδία, ένα μεγάλο, οικονομικά ισχυρό κράτος, κατά του οποίου ξεκίνησε, δεν ολοκληρώθηκε, διαδικασία παραβάσεως της συνθήκης διότι τα δικαστήριά του δεν υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα. Υπάρχει λοιπόν μια ποικιλία αντιμετωπίσεων. Πάντως η γενική θεώρηση είναι ότι όλα τα κράτη, κατ' αρχήν, συνεργάζονται και όλα τα δικαστήρια, ακόμη και ο πρώτος «αντάρτης», που ήταν το Γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας, πλέον τα τελευταία 10-15 χρόνια συνεργάζεται συστηματικά, υποβάλλοντας προδικαστικά ερωτήματα. Δεν υπάρχουν φαινόμενα δηλαδή, αν αυτή είναι η ερώ-

τηση κύριε Πρόεδρε, συστηματικής απαξίωσης του προδικαστικού ερωτήματος, Υπάρχουν κράτη λίγο πιο πρόθυμα, λίγο πιο διστακτικά, πάντως όλα με διάφορους ρυθμούς υποβάλλουν ερωτήματα προδικαστικά και από δικαστήρια όλων των βαθμίδων. Από τα εισαγωγικά μέχρι τα ανώτατα.

Ερώτηση: Υπήρξε περίπτωση και κάποιο ακόμη να προβάλλει κάποια αξίωση από το γεγονός ότι δεν υπεβλήθη ένα προδικαστικό ερώτημα από ένα εθνικό δικαστήριο;

Ράντος: Είναι αυτή η απόφαση Köebler για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως και απ' ότι κατάλαβα θα γίνει και αύριο εν εκτάσει. Ήρθε δηλαδή ένας αυστριακός καθηγητής πανεπιστημίου και ζήτησε αποζημίωση από δικαστήριο της πατρίδας του γιατί το ανώτατο δικαστήριο της πατρίδας του δεν υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα. Και εκεί θα τα ακούσετε αύριο τι ακριβώς έγινε.

Ερώτηση: Θα μπορούσε κανένας να σκεφτεί ότι μπορεί να προσφύγει στο Συμβούλιο της Επικρατείας για παράλειψη οφειλομένης νομίμου ενεργείας δηλαδή της μη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος.

Ράντος: Το χειρότερο ποιο θα είναι; Ότι αν το «ένοχο» (παραλείψεως υποβολής ερωτήματος) δικαστήριο είναι το Συμβούλιο Επικρατείας, τότε η αγωγή αποζημίωσης θα εισαχθεί στο Διοικητικό Πρωτοδικείο, και πρέπει το διοικητικό πρωτοδικείο να αποφανθεί ότι το Συμβούλιο επικρατείας παραβίασε καταδήλως το κοινοτικό δίκαιο για να επιδικάσει αποζημίωση. Αυτά είναι τα δικονομικά αδιέξοδα.

Πρόεδρος: Ο καθηγητής ο κύριος Κτενίδης θέλει επίσης να απαντήσει.

Ι. Κτενίδης: Το θέμα της στατιστικής μου δίνει την ευκαιρία να συνδέσω τη συζήτηση με την πολύ ενδιαφέρουσα εισήγηση του κ. Ράντου. Τα προδικαστικά ερωτήματα στην πλειονότητά τους υποβάλλονται όχι για το θέμα που ανέπτυξα εγώ, για το κύρος των πράξεων των κοινοτικών οργάνων, αλλά για ζητήματα ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης και δια της ερμηνείας συνήθως καλείται το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης να κρίνει τη συμμόρφωση του κράτους με το κοινοτικό δίκαιο. Δηλαδή, δια της ερμηνείας που θα δώσει το ΔΕΕ στο δίκαιο της Ένωσης, θα συνάγει το εθνικό δικα-

στήριο αν το κράτος μέλος το παραβιάζει ή όχι. Η πρακτική αυτή έχει μεγάλη σημασία για την τήρηση του δικαίου της Ένωσης από τα κράτη μέλη, αφού δυνατότητα να στραφούν κατά του κράτους απευθείας ενώπιον του Δικαστηρίου έχουν μόνο η Επιτροπή και τα άλλα κράτη μέλη. Στην πράξη, σχεδόν ποτέ ένα κράτος μέλος δε στρέφεται εναντίον άλλου, ενώ η κίνηση της διαδικασίας από την Επιτροπή υπόκειται σε πολιτικές σταθμίσεις αλλά και αναγκαστικά -λόγω των αντικειμενικών περιορισμών που αντιμετωπίζει η Επιτροπή- δεν μπορεί να καλύψει όλες τις περιπτώσεις κρατικών παραβιάσεων. Κατά συνέπεια, ο ιδιώτης, μέσω της προδικαστικής παραπομπής, είναι αυτός που συνήθως προκαλεί τον έλεγχο του κράτους μέλους από το ΔΕΕ, με τη βοήθεια πάντοτε του εθνικού δικαστή που απευθύνει το προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο. Θα ήθελα, όμως, να παρατηρήσω ότι ενδιαφέρον δεν έχει μόνο πόσα ερωτήματα υποβάλλονται από τα εθνικά δικαστήρια στο Λουξεμβούργο αλλά και πόσα δεν υποβάλλονται. Πόσες είναι οι περιπτώσεις που, ενώ τίθενται ζητήματα εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, δεν υποβάλλονται προδικαστικά ερωτήματα, με αποτέλεσμα ο ιδιώτης να μην έχει άλλο τρόπο να προασπίσει τα δικαιώματά του που τίγονται από το κράτος το οποίο παραβιάζει το δίκαιο της Ένωσης; Σε αυτό το ερώτημα μας δίνει μια απάντηση η στατιστική. Η Ελλάδα είναι το πρώτο κράτος μέλος (ανάλογα με το μέγεθός της και όχι σε απόλυτους αριθμούς) σε προσφυγές σε βάρος της για παραβίαση του κοινοτικού δικαίου από την Επιτροπή, οι οποίες κατά κανόνα γίνονται δεκτές. Όσον αφορά τα προδικαστικά ερωτήματα, η Ελλάδα βρίσκεται περίπου στο μέσο των κρατών μελών. Από αυτό μπορούμε να συνάγουμε ότι υπάρχουν και άλλες παραβιάσεις, για τις οποίες δεν υποβάλλονται ερωτήματα από τα εθνικά δικαστήρια στο ΔΕΕ. Βεβαίως, για την πραγματικότητα αυτή δεν ευθύνονται μόνο τα εθνικά δικαστήρια. Ευθύνονται και οι δικηγόροι που θέτουν τα θέματα ενώπιον των δικαστηρίων, και πρέπει να επικαλεστούν κατάλληλα το δίκαιο της Ένωσης προκειμένου να προβληματισθεί ο εθνικός δικαστής για τη συμβατότητα των εθνικών ρυθμίσεων μ' αυτό και, αν κρίνει ότι υφίσταται ζήτημα σύγκρουσης, να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα. Βεβαίως, τον προβληματισμό αυτό μπορεί να αναπτύξει ο εθνικός δικαστής και αυτεπάγγελτα, αλλά, εν πάσει περιπτώσει, το φυσιολογικό είναι να παρακινηθεί από το διάδικο. Πάντως ο μηχανισμός αυτός του έμμεσου ελέγχου των κρατών μελών από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη συμμόρφωσή τους με το ενωσιακό δίκαιο, απ' ότι υποδεικνύει η στατιστική, δεν είναι τόσο αποτελεσματικός στην Ελλάδα όσο είναι σε άλλα κράτη μέλη, ιδίως αν λά-

βει κανείς υπόψη του τις καταδίκες της Ελλάδας από το ΔΕΕ στις άμεσες προσφυγές που ασκεί σε βάρος της η Επιτροπή.

Π. Κανελλόπουλος: Θα ήθελα να συμπληρώσω στην απάντηση στο ερώτημα του κυρίου Μπότσου ότι υπάρχει και ένας αριθμός προδικαστικών ερωτημάτων που το δικαστήριο δεν τα απαντά, διότι, και εδώ σας μεταφέρω τα παράπονα του δικαστηρίου του Λουξεμβούργου, το Δικαστήριο πολλές φορές τονίζει ότι το προδικαστικό ερώτημα πρέπει να αφορά το κύρος ή την ερμηνεία διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, όχι του εθνικού. Τα εθνικά δικαστήρια πολλές φορές ρωτούν για το κύρος ή την ερμηνεία εθνικής διάταξης και επ' αυτής το Δικαστήριο λέει ότι δεν απαντώ διότι δεν είναι αυτή η αρμοδιότητά μου, ένα αυτό, και το δεύτερο, το οποίο πρέπει να ακουστεί, πολλές φορές το δικαστήριο αρνείται να απαντήσει γιατί θεωρεί ότι το όργανο που απαντά δεν είναι δικαστήριο. Εδώ λοιπόν επιτρέψτε μου να συμπληρώσω ότι η έννοια του «δικαστηρίου» του άρθρου 267 ΣΛΕΕ είναι έννοια του ενωσιακού δικαίου, το Δικαστήριο πολλές φορές είπε το εάν ένα εθνικό όργανο είναι ή δεν είναι δικαστήριο δεν κρίνεται με τα κριτήρια της εσωτερικής έννομης τάξης, της εθνικής, αλλά της κοινοτικής, της ενωσιακής σήμερα. Και για το σκοπό αυτό το δικαστήριο έχει θέσει τα κριτήρια βάσει των οποίων ένα εθνικό όργανο ανεξαρτήτως του ονόματός του θεωρείται ή δε θεωρείται δικαστήριο και κατά συνέπεια δικαιούται ή δε δικαιούται να κάνει προδικαστικό ερώτημα. Σχετικά πρόσφατα έχουμε το παράδειγμά της Ελληνικής Επιτροπής Ανταγωνισμού, που ως γνωστόν το ΔΕΚ γύρισε πίσω το ερώτημα και είπε δεν είστε δικαστήριο, δε σας απαντώ. Το ΔΕΚ λοιπόν είπε ότι για να είναι μια εθνική αρχή δικαστήριο υπό την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, πρέπει πρώτον να έχει ιδρυθεί με νόμο, δεύτερον οι δικαστές, τα μέλη του, να απολάβουν των εγγυήσεων της ισοβιότητας και της ανεξαρτησίας. Τρίτον, να αποφαινόνται βάσει νόμου. Η διαδικασία τους να είναι υποχρεωτική και οι αποφάσεις τους να είναι δεσμευτικές. Εάν δεν συντρέχουν αυτές οι προϋποθέσεις, όπως και να το λένε στην εσωτερική έννομη τάξη, για το ΔΕΕ δεν είναι δικαστήριο σύμφωνα με την έννοια της Συνθήκης και δεν απαντώ στα τυχόν προδικαστικά του ερωτήματα. Ευχαριστώ.

Ράντος: Μια και πολλές φορές κατηγορούμε από συναδέλφους ως αριθμολάγνος, στην Κοινότητα, στο κοινοτικό δίκαιο, κρατάω εδώ και 15 χρόνια ένα ιδιωτικό μου αρχείο για τις ανάγκες της διδασκαλίας μου στην εθνική σχολή δικαστικών λειτουργιών με τις αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρα-

τείας για θέματα κοινοτικού δικαίου. Είτε είναι προδικαστικά ερωτήματα, είτε πραγματεύονται ζητήματα ενωσιακού δικαίου. Έχω εντοπίσει μέχρι πριν από τρεις τέσσερις μήνες, που έκανα την τελευταία μου έρευνα, 31 ξεχωριστά προδικαστικά ερωτήματα που έχουν υποβληθεί, έχω εντοπίσει αντιθέτως περιπτώσεις που δεν υποβλήθηκε ενώ έπρεπε να υποβληθεί κατά τη δική μου γνώμη προδικαστικό ερώτημα, μόνον 4, ίσως 5. Αυτές είναι οι περιπτώσεις που εντόπισα, με τη δική μου επαναλαμβάνω την κρίση, την πρώτη σας την είπα, ήταν οι μπανάνες που ήταν η πρώτη υπόθεση ενωτικού δικαίου στο ΣτΕ το 84. Μια δεύτερη οδυνηρή περίπτωση ήταν η περίπτωση της αναγνωρίσεως των ξένων πτυχίων, που η ολομέλεια πια δεν υπέβαλλε, και έχω εντοπίσει και άλλες δύο περιπτώσεις, άντε τρεις, που θα μπορούσαν. Δεν είναι λοιπόν στατιστικά στην Ελλάδα από αυτό που εγώ μπορώ να διαγνώσω, δεν είναι πολλές οι περιπτώσεις που τα δικαστήρια σε πραγματικές υποστατές περιπτώσεις προδικαστικών ζητημάτων δεν υπόβαλαν προδικαστικό ερώτημα. Σημειώστε παρακαλώ, ότι δεν υποβάλλω προδικαστικό ερώτημα όπου το ζητάει ο διάδικος, υποβάλλεται αφού προηγουμένως το δικαστήριο εξετάσει το ζήτημα και δει ότι πράγματι είναι απαραίτητο για την έκδοση της αποφάσεως του. Επίσης πρέπει να πω πάλι στατιστικά ότι από το Συμβούλιο Επικρατείας κανένα δεν έχει επιστραφεί ως απαράδεκτο προδικαστικό ερώτημα, δε λέω το θέμα της Επιτροπής ανταγωνισμού που δεν ήταν δικαστήριο. Επίσης και από άλλο ελληνικό δικαστήριο, διοικητικό η πολιτικό, δεν έχω εντοπίσει περίπτωση, όπως έχει γίνει σε άλλες έννομες τάξεις, να επιστραφεί ένα προδικαστικό ερώτημα λέγοντας ότι δεν απαντάω ή γιατί είναι φτιαχτό, είτε γιατί είναι ατελές είτε γιατί δεν είναι χρήσιμο. Υπάρχουν αρκετές τέτοιες περιπτώσεις στη λειτουργία του ΔΕΚ, καμία όμως από αυτές δεν αφορά ελληνικό προδικαστικό ερώτημα. Αυτά για να αποκαταστήσω τη χαμένη τιμή των Ελλήνων Δικαστών.

Καθηγητής Αθανάσιος Κουρεμένος: Κύριε Πρόεδρε, εγώ δεν είναι νομικός, είμαι οικονομολόγος, από το Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Θα ήθελα να αναφερθώ στην εισήγηση του κ. Ράντου και στην περίπτωση της φέτας, που τέθηκε σε προηγούμενο ερώτημα. Είναι γνωστό ότι έχει υπάρξει μια απόφαση και θα θέσω το ερώτημα, εγώ το παρακολουθώ το θέμα για δικά μου ενδιαφέροντα, βεβαίως πρέπει να εκτίθεται και να ενημερώνεται και για τις νομικές πλευρές αυτής της ιστορίας. Είναι ενδιαφέρον εγώ θα έλεγα βεβαίως λήφθηκε η απόφαση μετά από αρκετά χρόνια. Ο χρόνος για να ληφθεί η απόφαση βεβαίως έδωσε την ευκαιρία και είναι ένα άλλο παρεπό-

μενο, στους φορείς της Δανίας κα όχι μόνο, και της Γερμανίας και της Γαλλίας, γιατί είναι και αυτοί πολύ μεγάλοι παραγωγή φέτας, κάτι πλέον πολύ γνωστό, από τις μεγαλύτερες στον κόσμο, έδωσε την ευκαιρία να προετοιμάσουμε μη νομικούς τρόπους καταστρατήγησης της απόφασης του δικαστηρίου, έτσι εκτιμώντας τις πιθανότητες, όταν αυτή ελήφθη ήταν έτοιμη. Σήμερα μάλιστα είναι ενδιαφέρον, επειδή η κατοχύρωση της ονομασίας προέλευσης αφορά μόνο την Ευρωπαϊκή Ένωση, όχι τρίτες χώρες οι οποίες αποτελούν σε ορισμένες περιπτώσεις τις μεγαλύτερες αγορές, από ΗΠΑ, Μέση Ανατολή, ανατολική Ευρώπη κοκ, έδωσε την ευκαιρία από τη μια πλευρά να βλέπει κανείς με έκπληξη το ίδιο εξωτερικόν της Δανίας σήμερα στις επίσημες ιστοσελίδες του να μιλάει γιατί; Για Danish φέτα. Σήμερα μη μιλάμε, νε ενδιαφέρον ερώτημα ίσως, μπορεί να πει αναφέρετε μόνο σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό είναι νομικό θέμα εγώ δε θα πω. Ποια είναι η καταστρατήγηση; Βεβαίως δεν μπορείς να την πεις φέτα μέσα στην Ελλάδα, μέσα στην Ευρώπη, αλλά όταν δείξεις ένα νησί που μοιάζει με τη Σαντορίνη, ένα τραπεζάκι με καρό τραπεζομάντηλο, μια χωριάτικη σαλάτα...

Ερώτηση: *Είναι εξασφαλίζεται σε τελευταία ανάλυση η μη νομική καταστρατήγηση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ούτως ώστε να προστατευτεί ο πολίτης εν προκειμένω ο παραγωγός φέτας της Ελλάδος;*

Π. Κανελλόπουλος: Έχω τη γνώμη ότι μετά από αγώνες της ελληνικής πλευράς, με κανονισμό της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, έχει η φέτα θεωρηθεί ΠΟΠ, δηλαδή προϊόν ονομασίας προελεύσεως. Συνεπώς σε 27 χώρες κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, φέτα θεωρείται όποιο τυρί παρασκευάζεται από γνήσιο αιγοπρόβειο γάλα δεδομένης σύνθεσης και με δεδομένη μέθοδο και παρασκευάζεται μόνο στην Ελλάδα. Κανένα άλλο κράτος της Ένωσης σήμερα δεν μπορεί να κατασκευάσει φέτα. Τελεία και παύλα. Αυτό όμως είναι και μια προειδοποίηση προς τους Έλληνες κτηνοτρόφους να σέβονται αυτόν τον κανονισμό γιατί το προϊόν αυτό είναι δικό τους, αν το νοθεύουν θα πει κάποια στιγμή η Κοινότητα δεν το προστατεύω. Τη στιγμή αυτή το προϊόν είναι ΠΟΠ και προστατεύεται πλήρως, η κοινοτική νομοθεσία το προστατεύει και μαζί με αυτή το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο δε ιδιώτης έχει ικανοποιητική δικαστική προστασία επ' αυτού.

Πρόεδρος: Νομίζω ότι η συζήτηση υπήρξε πολύ ενδιαφέρουσα, θα παρακαλούσα τώρα τον τιμώμενο καθηγητή να μας πει μερικά λόγια για να κλείσουμε για σήμερα.

Καθηγητής Θεόδωρος Παναγόπουλος: Ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε. Ήθελα με την ευκαιρία της λήξεως των εργασιών της πρώτης ημέρας να απευθυνθώ στο Συμπόσιο. Προς στιγμή αισθάνθηκα σαν να ήμουν νεκρός γιατί στον τόπο μας μόνο σε νεκρούς λένε λόγους κολακευτικούς, επικήδειους, επομένως η περίπτωση μου σημαίνει ευλογία Θεού και εύνοια της Μοίρας. Ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στο Πανεπιστήμιό μου το οποίο διακόνησα επί 29 συναπτά έτη γιατί μου έδωσε τη δυνατότητα να αναπτύξω τη δραστηριότητά μου στους τομείς του ενδιαφέροντός μου, στην διδασκαλία, στην έρευνα και να δημιουργήσω ότι μπόρεσα και πραγματικά και σε σας κύριε Πρύτανη για την τιμή που μου κάνατε να με ονομάσετε ομότιμο καθηγητή. Ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στο Ελεγκτικό Συνέδριο για τον έπαινο που μου απένειμε και να θυμηθώ τις πρώτες προσπάθειες που κάναμε με το φίλο Πρόεδρο κύριο Μπότσο με τον οποίο μας συνέδεε φιλία πολλών ετών και ο οποίος έκανε δεκτή την πρότασή μου να αρχίσουμε αυτήν την προσπάθεια, με πολλές επιφυλάξεις για το μέλλον της. Σήμερα όμως βλέπουμε ότι έχει περάσει τα νηπιακά της προβλήματα, έχει ανδρωθεί και συνεχίζεται, είμαι ευγνώμων στον κύριο Μότσο, τον πρόεδρο που τον διαδέχθηκε, στον κύριο Ρίζο, στον πρόεδρο που ακολούθησε, στον κύριο Κούρτη για την συμπαράσταση που δώσανε να υλοποιηθεί αυτό το σχέδιο. Είμαι ευγνώμων στον κύριο Γ. Παναγιωτόπουλο τον Πρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας επί τιμή γιατί επί πέντε συναπτά έτη λάμπρυνε με την παρουσία του τα συνέδριά μας, στο συνάδελφο καθηγητή κύριο Κανελλόπουλο γιατί είχε την πρωτοβουλία να συνεχίσει την προσπάθεια αυτή και την πρωτοβουλία να κάνει έναν τιμητικό τόμο για την μετριότητά μου. Σε όλους τους εισηγητές και όλες τις εισηγήτριες του σημερινού Συμποσίου που είχαν την καλοσύνη να αναπτύξουν την εισήγησή τους για το τόσο ενδιαφέρον θέμα του Συμποσίου και σε όλους εσάς τους ακροατές που με την παρουσία σας πλουτίζετε Πνευματικά το Συμπόσιό μας. Κύριε Πρόεδρε ένα μεγάλο ευχαριστώ σε σας, όπου ήρθατε ειδικώς και φεύγετε αμέσως μετά για να λαμπρύνεται κι εσείς με την παρουσία σας το Συμπόσιό μας, την ευγνωμοσύνη μου. Σας ευχαριστώ πολύ!

Καθηγητής Παναγιώτης Κανελλόπουλος: Κυρίες και κύριοι θέλω να σας θυμίσω ότι αύριο το πρωί στις δέκα θα αρχίσει η επόμενη συνεδρία με το ίδιο θέμα, δηλαδή την προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το κατ' εξοχήν ενδιαφέρον θέμα της εξ αδικοπραξίας ευθύνης της Ένωσης και των κρατών μελών από την καθηγήτρια κυρία Ευγενία Σαχπεκίδου, στη συνέχεια από το συνάδελφο καθηγητή τον κύριο Δανάτο Παπαγιάννη σχετικά με τα δικαιώματα του πολίτη της Ένωσης στο χώρο ελευθερίας ασφάλειας και δικαιοσύνης και ακολούθως από τη συνάδελφο λέκτορα του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών κυρία Εμμανουέλα Τρούλη για το θέμα του ανταγωνισμού, της προστασίας δηλαδή του πολίτη της Ένωσης στο δικαιο του ανταγωνισμού, Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ.

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ
Παρασκευής 22 Ιανουαρίου

Η προστασία του πολίτη της ΕΕ
στο ενωσιακό δικαστικό σύστημα

Πρόεδρος
καθηγητής Παναγιώτης Κανελλόπουλος

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ Παναγιώτης Κανελλόπουλος

Κυρίες και κύριοι καλημέρα σας.

Αρχίζουμε τη δεύτερη συνεδρία της επιστημονικής μας συνάντησης του συμποσίου. Θα παρακαλέσω πολύ την καθηγήτρια την κυρία Σαχπεκίδου, τον καθηγητή κύριο Αντωνάτο Παπαγιάννη και την λέκτορα κυρία Εμμανουέλλα Τρούλη να καταλάβουν τις θέσεις τους.

Κυρίες και κύριοι θα σας θυμίσω ότι μετά από την ομολογουμένως επιτυχημένη πρώτη συνεδρία, η χθεσινόβραδινή, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η δικαστική προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιτυγχάνεται ουχί επαρκώς στα πλαίσια της ενωσιακής έννομης τάξης αφού όπως ελέχθη ο πολίτης της ένωσης μπορεί να προσβάλλει με ευθεία αίτηση ακυρώσεως, ευθεία προσφυγή ενώπιον του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης μόνο αποφάσεις οι οποίες απευθύνονται σε αυτόν οι αυτές που απευθύνονται σε άλλον αλλά τον αφορούν άμεσα και ατομικά. Το κενό αυτό που η συνθήκη αφήνει και προσπαθεί να καλύψει ο θεσμός της προδικαστικής παραπομπής, αφού μέσω των εθνικών δικαστηρίων ο πολίτης μπορεί να προσβάλλει το κύρος μια κανονικής πράξεως και φια της ασκήσεως της παραπομπής το δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αποφανθεί επί του κύρους και επί της ερμηνείας της διατάξεως ενωσιακού δικαίου. Βεβαίως εδώ δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι όπως και ο κύριος Ράντος χθες τόνισε ότι λεκτικά η προστασία του πολίτη με τον τρόπο αυτό φαίνεται πλήρης λόγω όμως της χρονοβόρου διαδικασίας, υπάρχει ένα πρόβλημα το οποίο πρέπει να το σημειώσουμε. Σήμερα θα συνεχίσουμε με το ίδιο θέμα, προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο ενωσιακό Δικαστικό Σύστημα και θα ακούσουμε τρεις θαυμάσιες εισηγήσεις σε άλλα νομικά πεδία, ιδιαίτερα στον τομέα της εξωσυμβατικής ευθύνης της Ευρωπαϊκής ένωσης, από τις πληροφορίες που δε έχω, η εισήγηση θα επεκταθεί και στο θέμα της εξωσυμβατικής ευθύνης του κράτους μέλους. Είναι σωστές οι πληροφορίες μου κύριε συνάδελφε; Ο κύριος Παπαγιάννης θα μας αναγάγει σε ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα το οποίο η συνθήκη της Λισσαβώνας το ανα-

βάθμισε πάρα πολύ, είναι αυτό που λέμε την πλήρη κοινοτικοποίηση του πρώην τρίτου πυλώνα, δηλαδή του χώρου θεωρίας ασφάλειας και δικαιοσύνης. Και η κυρία Τούλη θα μας αγάγει σε ένα πολύ σπουδαίο θέμα που είναι ο ανταγωνισμός σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και η προστασία του πολιτική και ιδιαίτερα της επιχείρησης, είτε στο εθνικό επίπεδο είτε στο ενωσιακό. Θα παρακαλέσω πολύ τη συνάδελφο Ευγενία Σακπεγγίδου, καθηγήτρια του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης να λάβει το λόγο, ευχαριστώ.

Η αγωγή αποζημιώσεως κατά της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο πολίτης της Ένωσης

καθηγήτρια Ευγενία Σαχπεκίδου

Κυρίες και κύριοι,

Σε όλες τις σύγχρονες έννομες τάξεις προβλέπεται ευθύνη του κράτους για ζημίες που προκαλούν στους διοικουμένους οι πράξεις ή παραλείψεις των κρατικών οργάνων ή των κρατικών υπαλλήλων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

Από τον κανόνα αυτόν δεν θα ήταν δυνατόν να εξαιρεθεί η Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η αντίστοιχη ευθύνη της Κοινότητας προβλέφθηκε ήδη από την εποχή της ίδρυσης των Κοινοτήτων στη δεκαετία του '50 και ρυθμίστηκε, ειδικά για την τότε ΕΟΚ, με το άρθρο 215 Π ΣΕΟΚ, μετέπειτα 288 Π ΣΕΚ (βλ. αντίστοιχα άρθρα 40 ΕΚΑΧ και 188 Π ΣΕΚΑΕ). Μετά τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη η διάταξη έχει λάβει τον αριθμό 340 Π ΣΛΕΕ και έχει μεταβληθεί μέχρις ενός βαθμού, χωρίς να επηρεάζεται πάντως η βασική δομή της. Η σημαντικότερη αλλαγή, που επήλθε στο άρθρο 340 Π ΣΛΕΕ, είναι αυτονόητη και αφορά την υποκατάσταση της Κοινότητας από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το άρθρο αναφέρεται στην εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης έναντι ιδιωτών. Για τη συμβατική ευθύνη της Ένωσης υπάρχει ρητή πρόβλεψη, το άρθρο 340 Ι ΣΛΕΕ. Το άρθρο 340 ΣΛΕΕ δεν επεκτείνεται σε ζητήματα διεθνούς ευθύνης της Ένωσης, η οποία διέπεται από το διεθνές δίκαιο.

Σκοπός μας είναι εδώ να εξετάσουμε αν η ευθύνη της Κοινότητας και σήμερα της Ένωσης μπορεί να λειτουργεί διορθωτικά για τις ελλείψεις της έννομης προστασίας του πολίτη, οι οποίες έχουν ήδη εντοπισθεί από τις προηγούμενες εισηγήσεις, και αν όντως συμβάλλει στη βελτίωση της εικόνας της έννομης προστασίας στο κοινοτικό-ενωσιακό πλαίσιο.

Το άρθρο 340 Π ΣΛΕΕ είναι διάταξη ιδιόμορφη. Αφενός αποτελεί τη μοναδική ρύθμιση της ενωσιακής έννομης προστασίας, η οποία δεν προσδιορίζει παρά ορισμένα μόνον από τα στοιχεία της παρεχόμενης προστασίας,

ενώ παραπέμπει πολλά από τα ουσιαστικά ζητήματα στις γενικές αρχές του δικαίου, που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών. Αφετέρου, συγκεντρώνει μεγάλο ενδιαφέρον, επειδή όταν πρωτοκαταγράφηκε, στη δεκαετία του '50, περιείχε, επίσης, τη μοναδική αναφορά στις «γενικές αρχές του δικαίου, που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών». Συγκεκριμένα, η διάταξη περιείχε και περιέχει ακόμη μια εξουσιοδότηση προς το Δικαστήριο να ερευνά στα εθνικά δίκαια, προκειμένου να αποκρυσταλλώσει τα ειδικότερα στοιχεία της ευθύνης της Κοινότητας/Ένωσης. Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, μέσω της εξουσιοδότησης αυτής δεν διαμορφώθηκε μόνον το δίκαιο της κοινοτικής ευθύνης. Το άρθρο 215 II ΣΕΟΚ (κατόπιν 288 II ΣΕΚ) χρησιμοποιήθηκε επίσης προκειμένου να καλυφθούν και άλλα, και μάλιστα επικίνδυνα κενά της κοινοτικής έννομης τάξης, απέκτησε δε συνταγματική βαρύτητα, όταν συνδέθηκε με την κατάρτιση του νομολογιακού καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Από το κείμενο του σημερινού άρθρου 340 II ΣΛΕΕ, όπως και από τις προηγούμενες, όμοιες κατά βάσιν διατάξεις, πληροφορούμαστε μόνον τρία στοιχεία για τη θεμελίωση της εξωσυμβατικής ευθύνης του διεθνούς οργανισμού. Προκειμένου να ασκηθεί αγωγή αποζημίωσης χρειάζεται ζημία των ιδιωτών, την οποία προκάλεσαν τα όργανα ή οι υπάλληλοι της Ένωσης κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, ενώ, τρίτον, την ευθύνη φέρει η ίδια η Κοινότητα/Ένωση, άρα η αγωγή στρέφεται εναντίον της. Η ζημία των εναγόντων μπορεί να προέρχεται είτε από πράξη είτε από παράλειψη των οργάνων ή των υπαλλήλων της Ένωσης (ΔΕΚ, 7.11.1985, Adams, 145/83, Συλλ 1985.3539). Η Ένωση ευθύνεται καταρχήν για τις ζημίες που προκαλούν «τα θεσμικά όργανά της», δηλαδή εκείνα που αναφέρονται στο άρθρο 13 ΣΕΕ, κρατούσα όμως είναι η γνώμη ότι καλύπτει και τις ζημίες που οφείλονται σε πράξεις ή παραλείψεις και των υπόλοιπων οργάνων, π.χ. όσων ιδρύθηκαν δυνάμει των συνθηκών ακόμη και του Ευρωπαϊού Διαμεσολαβητή (ΔΕΚ, 23.3.2004, Lamberts, C-234/02 P, Συλλ 2004.I-2857). Δεν θεωρούνται όργανα κατά το άρθρο 340 ΣΛΕΕ ούτε οι πολιτικές ομάδες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (ΔΕΚ, 22.3.1990, Le Pen, C-201/89, Συλλ 1990.I-1183) ούτε τα κράτη μέλη (ΔΕΚ, 19.9.1985, Murri Frères, 33/82, Συλλ 1985.2759). Η υποκατάσταση της Κοινότητας από την Ένωση σημαίνει ότι σήμερα, πλέον, η Ένωση ευθύνεται και για ζημίες που προκαλούνται στο πλαίσιο του παλιού τρίτου πυλώνα (ΑΔΣΠΥ), ενώ για τα ζητήματα του παλιού δεύτερου πυλώνα, της ΚΕΠΠΑ, το άρθρο 275 ΣΛΕΕ θέτει από την πλευρά του πολλούς περιορισμούς. Μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας το

μόνο όργανο που φέρει αυτοδύναμα την ευθύνη για ζημίες που προκαλεί σε ιδιώτες με πράξεις ή παραλείψεις του, το ίδιο ή οι υπάλληλοί του, είναι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), σύμφωνα με το άρθρο 340 ΙΙΙ ΣΛΕΕ. Η μεταβολή αυτή είναι αναμενόμενη, δεδομένου ότι η ΕΚΤ αποτελεί ξεχωριστό νομικό πρόσωπο (άρθρο 282 ΙΙΙ ΣΛΕΕ).

Η μόνη περαιτέρω πληροφορία, που πηγάζει με βεβαιότητα από τη Συνθήκη σχετικά με την αγωγή αποζημιώσεως, είναι η αρμοδιότητα των δικαστηρίων της Ένωσης (άρθρο 268 ΣΛΕΕ). Όλα τα υπόλοιπα στοιχεία, δυνάμει των οποίων θεμελιώνεται η ευθύνη της Ένωσης, αποτελούν δημιούργημα της νομολογίας αρχικά του ΔΕΚ (σήμερα ΔΕΕ) και κατόπιν και του ΠΕΚ (σήμερα Γενικό Δικαστήριο) και οφείλονται στη διαδικασία αποκρυστάλλωσης των γενικών αρχών του δικαίου. Το γεγονός ότι οι γενικές αρχές του δικαίου πρέπει να είναι κοινές στα εθνικά δίκαια δεν οδηγεί πάντως στο συμπέρασμα ότι όλα όσα θα γίνουν δεκτά ως αρχές της κοινοτικής/ενωσιακής ευθύνης απαντώνται πανομοιότυπα στο σύνολο —των 27 σήμερα— εθνικών δικαίων. Μια τέτοια εικασία θα αποστέωνε αόριστα την ευθύνη της Ένωσης. Έτσι το Δικαστήριο δεν επιχειρεί λογιστική καταγραφή των γενικών αρχών σχετικά με την ευθύνη των δημόσιων φορέων, ούτε απομονώνει εκείνες, που θα ήταν π.χ. φιλικότερες προς τον ενάγοντα ή τον εναγόμενο κλπ. Υιοθετεί μάλλον λύσεις, οι οποίες δεν αντιβαίνουν κατάφωρα σε εθνικές αρχές του δικαίου και οι οποίες διαφυλάσσουν επίσης μια ισορροπία στο εσωτερικό της ενωσιακής έννομης τάξης, δηλαδή δεν θέτουν σε κίνδυνο την ταμειακή ακεραιότητα του διεθνούς οργανισμού, δεν περιορίζουν υπέρμετρα την ελευθερία κινήσεων των οργάνων, αλλά και δεν αφήνουν τον ιδιώτη απροστάτευτο.

Μετά από πολύχρονες έρευνες συγκριτικού δικαίου και αποφάσεις, που έχουν διέλθει από ορισμένα μεταβατικά στάδια, το ΔΕΚ σταθεροποίησε τη νομολογία του στα θέματα ευθύνης της Κοινότητας περί τα τέλη της δεκαετίας του '70 και κατά την επόμενη δεκαετία, αξιώνοντας τη συνδρομή τριών προϋποθέσεων. Ευθύνη της Κοινότητας/Ένωσης θεμελιώνεται από παράνομη πράξη ή παράλειψη του οργάνου ή του υπαλλήλου της: 1. εφόσον ο παραβιαζόμενος κανόνας δικαίου αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες 2. εφόσον η παράβαση είναι κατάφωρη και 3. εάν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ παρανομίας του οργάνου ή υπαλλήλου και ζημίας των εναγόντων. Οι προϋποθέσεις αυτές ίσχυαν αρχικά μόνον για την ευθύνη από κανονιστικές πράξεις των κοινοτικών οργάνων, δηλαδή ιδίως από κανονισμούς, οι οποίοι και έχουν προκαλέσει τα πλέον ενδιαφέροντα

ζητήματα. Με τα χρόνια πάντως η νομολογία αυτή επεκτάθηκε και κατέλαβε το σύνολο των πράξεων του κοινοτικού/ενωσιακού δικαίου. Η παρανομία του οργάνου δεν χρειάζεται πάντως να έχει διαπιστωθεί προηγουμένως δικαστικά, πολύ περισσότερο δεν απαιτείται προηγούμενη ακύρωση του ζημιογόνου μέτρου. Αντίθετα, η αγωγή αποζημίωσης είναι αυτοτελές ένδικο βοήθημα, το οποίο ασκείται απευθείας στο Δικαστήριο (ΔΕΚ, 2.12.1971, Schörpenstedt, 5/71, Συλλ 1971.975). Η Συνθήκη επιτρέπει στη συνέχεια την κατ' ένσταση προβολή της παρανομίας του μέτρου, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η προϋπόθεση της κατάφωρης παράβασης (άρθρο 241 ΣΕΚ και σήμερα 277 ΣΛΕΕ, όπου όμως γίνεται λόγος για πράξη γενικής ισχύος).

- Αξίζει να εξετάσουμε εν τάχει τους ανωτέρω τρεις όρους ξεχωριστά:
- Ο παραβιαζόμενος κανόνας δικαίου πρέπει καταρχήν να έχει προστατευτικό για τους ιδιώτες περιεχόμενο, να αποβλέπει, με άλλα λόγια, στην απονομή δικαιωμάτων σε ιδιώτες. Τέτοιο χαρακτήρα έχουν π.χ. τα θεμελιώδη δικαιώματα, η προστασία της ιδιοκτησίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης, η αρχή της αναλογικότητας και η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη των πολιτών (ΔΕΚ, 26.6.1990, Sofgrimport, C-152/88, Συλλ 1990.-2477, σκέψη 26), όπως επίσης και σημαντικές διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου, μεταξύ αυτών η ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, η αγροτική πολιτική κλπ. Δεν έχουν, αντίθετα, προστατευτικό των πολιτών ή των νομικών προσώπων χαρακτήρα, ούτε η γενική υποχρέωση της Επιτροπής να επιτηρεί την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, ούτε η υποχρέωση αιτιολόγησης των κοινοτικών πράξεων ή οι κανόνες κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ των οργάνων.
 - Η πλέον πολυσυζητημένη προϋπόθεση της κοινοτικής ευθύνης είναι η ποιοτικά ενισχυμένη παράβαση που καταλογίζεται στο όργανο, δηλαδή η κατάφωρη παράβαση. Με τη φράση του αυτήν το ΔΕΚ διευκρινίζει ότι απλή παρανομία καταρχήν δεν επαρκεί προκειμένου να θεμελιωθεί η ευθύνη της Κοινότητας/Ένωσης. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΚ η κατάφωρη παράβαση δεν υποδεικνύει την ανάγκη συνδρομής οποιασδήποτε μορφής υπαιτιότητας. (ΔΕΚ, 5.3.1996, Brasserie du Pêcheur και Factortame, C-46/93, C-48/93, Συλλ 1996.I-1029). Η εξωσυμβατική ευθύνη της Κοινότητας και σήμερα της Ένωσης διαμορφώνεται, αντίθετα, ως αντικειμενική, ακολουθώντας τις σύγχρονες τάσεις σε πολλά εθνικά δίκαια. Διευκολύνεται έτσι η ευδοκίμηση της αγωγής, εφόσον η απόδειξη της υπαιτιότητας, ιδίως ενός συλλογικού οργάνου, είναι πολύ δύσκολη. Για να

εντοπισθεί η κατάφωρη παράβαση δεν ερευνάται πλέον ο ατομικός ή γενικός χαρακτήρας της πράξης, όπως συνέβαινε μέχρι πριν από λίγα χρόνια, αλλά εξετάζεται αν το όργανο είχε ευρύ περιθώριο εκτιμήσεως ή όχι (μεταξύ άλλων, ΔΕΚ, 4.7.2000, Bergaderm, C-352/98 P, Συλλ 2000.I-5291, σκέψη 46). Στις περιπτώσεις στις οποίες το όργανο διαθέτει ευρεία διακριτική ευχέρεια, το ΔΕΚ εξηγεί τον δυσπροσδιόριστο όρο της κατάφωρης παράβασης με δυο επίσης αόριστες έννοιες: αναζητείται η πρόδηλη και σοβαρή υπέρβαση των ορίων της διακριτικής ευχέρειας του οργάνου (ΔΕΚ, 4.7.2000, Bergaderm, C-352/98 P, Συλλ 2000.I-5291, σκέψη 43-10.12.2002, Camar, C-312/00 P, Συλλ 2002.I-11355, σκέψη 54 καθώς και ΠΕΚ, 14.11.2002, Rica Foods, T-94/00, Συλλ 2002.II-4677, σκέψεις 251-252). Όπως το ίδιο το ΔΕΚ διευκρινίζει, λαμβάνεται ιδίως υπόψιν, αν χρειασθεί, η πολυπλοκότητα των προς ρύθμιση καταστάσεων (ΔΕΚ, 19.4.2007, Holcim-Deutschland, C-282/05 P, Συλλ 2007.I-2941, σκέψη 50 και ΔΕΚ 16.7.2009, Schneider Electric, C-440/07 P, αδημοσίευτη ακόμη στη Συλλ, σκέψεις 160-161) Εάν, αντίθετα, το όργανο δεν διαθέτει παρά αισθητά μειωμένο ή και καθόλου περιθώριο εκτιμήσεως, τότε η απλή παράβαση μπορεί να εξομοιώνεται με κατάφωρη παράβαση, άρα να θεμελιώνεται η ευθύνη της Κοινότητας/Ένωσης ευκολότερα για τον πολίτη (ΠΕΚ, 24.10.2000, Fresh Marine, T-178/98, Συλλ 2000.II-3331, σκέψεις 57-61).

Αιτιώδης σύνδεσμος υπάρχει κατά πάγια νομολογία του ΔΕΚ, όταν υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παρανομίας του οικείου οργάνου και της ζημίας των εναγόντων. Η Κοινότητα και σήμερα η Ένωση δεν ευθύνεται για ζημίες που δεν προκύπτουν κατά τρόπο επαρκώς άμεσο από την πλημμελή συμπεριφορά του οργάνου (ΠΕΚ, 14.12.2005, Beamglow, T-383/00, Συλλ 2005.II-5459, σκέψεις 192-193). Για τον ίδιο λόγο δεν αποδίδονται στον ενάγοντα ως ζημία τα έξοδα δικηγόρου, στα οποία αυτός υποβλήθηκε κατά τη διάρκεια διαδικασιών καταγγελίας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Διαμεσολαβητή (ΔΕΚ, 28.6.2007, Internationaler Hilfsfonds, C-331/05 P, Συλλ 2007.I-5475, που επιβεβαίωσε το ίδιο συμπέρασμα του ΠΕΚ). Τον εν λόγω σύνδεσμο αποδεικνύει ο ενάγων, ενώ αποτελεί γενική αρχή, που είναι κοινή στα νομικά συστήματα των κρατών μελών ότι ο ζημιούμενος οφείλει να επιδείξει τη δέουσα επιμέλεια, ώστε να περιορίσει και την έκταση της ζημίας (ΔΕΚ, 24.3.2009, Danske Slagterier, C-445/06, αδημοσίευτη ακόμη στη Συλλ, σκέψεις 61 επ.).

Τέλος, η αξίωση αποζημιώσεως παραγράφεται πέντε έτη μετά την επέλευση του ζημιογόνου γεγονότος, ενώ η άσκηση της αγωγής αποζημιώσεως

ή και η αίτηση του ενδιαφερομένου προς το αρμόδιο θεσμικό όργανο με αίτημα την αποκατάσταση της ζημίας του διακόπτουν την παραγραφή (άρθρο 46 του Πρωτοκόλλου περί Οργανισμού του ΔΕΕ). Στο δίκαιο της Ένωσης ισχύει η αρχή της πλήρους αποζημιώσεως. Αποκαθίστανται, συνεπώς, όχι μόνον υλική ζημία, που είναι και το συνήθως συμβαίνον, αλλά και ηθική (ΠΕΚ, 26.10.1993, Caronna, T-59/92, Συλλ 1993.II-1129), διαφυγόντα κέρδη και μελλοντική ζημία. Στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων δεν χωρεί *in natura* αποκατάσταση, αλλά χρηματική αποζημίωση του νικήσαντος διαδικού.

Για το πολύ ενδιαφέρον ζήτημα, αν μπορεί να θεμελιωθεί ευθύνη της Ένωσης ακόμη και από νόμιμη πράξη των οργάνων, τα δυο κοινοτικά δικαστήρια δεν έχουν λάβει οριστικά θέση. Η ευθύνη του κράτους από νόμιμη ενέργεια των οργάνων ή υπαλλήλων του, αποτελεί θεσμό γνωστό π.χ. στο γαλλικό και γερμανικό δίκαιο, ο οποίος θυμίζει την αποζημίωση λόγω απαλλοτρίωσης και θα μπορούσε να οδηγεί σε αποκατάσταση μιας ζημίας, όταν η επιβάρυνση του ενδιαφερομένου είναι προδήλως άδικη και δυσανάλογη σε σχέση με ό,τι έχουν υποστεί οι υπόλοιποι διοικούμενοι, εάν, με άλλα λόγια, η ζημία ξεπερνά τα ανεκτά όρια και καθιστά τον ενάγοντα ένα «όλως εξαιρετικό θύμα». Στις περιπτώσεις αυτές το ΠΕΚ (σήμερα Γενικό Δικαστήριο) διατύπωσε πριν από λίγα χρόνια την άποψη ότι ευθύνη της Κοινότητας μπορεί να θεμελιωθεί, ακόμη και χωρίς να υφίσταται παράνομη συμπεριφορά, που καταλογίζεται στα όργανά της (ΠΕΚ, τμήμα μείζονος συνθέσεως, 14.12.2005, FIAMM, T-69/00, Συλλ 2005.II-5393, σκέψεις 157-213). Το ΔΕΚ αναίρεσε την εν λόγω απόφαση, θεωρώντας ότι στο παρόν στάδιο εξέλιξης του κοινοτικού δικαίου υπάρχει σύγκλιση των εθνικών δικαίων σχετικά με την καθιέρωση ευθύνης από παράνομη πράξη ή παράλειψη της δημόσιας αρχής, δεν ισχύει όμως το ίδιο και για ζημίες που προκαλεί μια νόμιμη πράξη ή παράλειψη, ιδίως κανονιστικού χαρακτήρα. Σε κάποιες, ωστόσο, εξαιρετικές περιπτώσεις, το ΔΕΚ αποδέχθηκε το ενδεχόμενο να δικαιολογείται μια «ειδική μορφή αποζημίωσης», όταν μια νόμιμη κατά τα άλλα πράξη της Ένωσης οδηγεί σε περιορισμούς θεμελιωδών δικαιωμάτων, κυρίως της ιδιοκτησίας και της ελεύθερης άσκησης της επαγγελματικής δραστηριότητας και εφόσον διαπιστωθεί υπέρμετρη και αφόρητη προσβολή της ουσίας των εν λόγω δικαιωμάτων (ΔΕΚ, τμήμα μείζονος συνθέσεως, 9.9.2008, FIAMM, C-120/06 P, Συλλ 2008.I-6513, σκέψεις 164-179)

Συμπερασματικά, η αγωγή αποζημιώσεως μπορεί να λειτουργεί -υπό όρους- συμπληρωματικά προς τα άλλα ένδικα βοηθήματα και να βελτιώνει τη γενική εικόνα της έννομης προστασίας του ιδιώτη. Πρόκειται, άλλωστε,

στη πράξη για σύνηθες ένδικο βοήθημα, ενώ πολλές αγωγές αποζημιώσεως ασκούνται με επιτυχία και μάλιστα σε πολλούς και διάφορους τομείς του δικαίου της Ένωσης. Στην κατάληξη αυτή έχει συμβάλει κυρίως η τυπική αποσύνδεσή της από την προσφυγή ακυρώσεως και η δυνατότητα που παρέχεται έτσι να καλύπτονται μερικές φορές έμμεσα τα κενά που παρουσιάζει η προσφυγή ακυρώσεως για τον ιδιώτη. Το σημείο όμως όπου η αγωγή αποζημιώσεως ξεπερνά τα όρια της ευθύνης της Κοινότητας/Ένωσης και αποκτά πολύ ουσιαστικότερες διαστάσεις για την έννομη προστασία του ιδιώτη, είναι η επέκταση των αρχών της κοινοτικής/ενωσιακής ευθύνης και στα εσωτερικά μας δίκαια. Σκοπός της επέκτασης αυτής, που ξεκίνησε με την περίφημη απόφαση Francovich (ΔΕΚ, 19.11.1991, Francovich, C-6/90 και 9/90, Συλλ 1991. I-5357), είναι να θεμελιώνεται υπό τους ίδιους ακριβώς όρους και στο εσωτερικό μας δίκαιο η ευθύνη των κρατών μελών έναντι ιδιωτών, όταν η ζημία των τελευταίων οφείλεται σε παραβάσεις του δικαίου της Ένωσης, καταλογιζόμενες στις εθνικές δημόσιες αρχές (βλ. επίσης ΔΕΚ, 5.3.1996, Brasserie du Pêcheur και Factortame, C-46/93, C-48/93, Συλλ 1996.I-1029).

Η υπόθεση Francovich αφορούσε βέβαια, τη συνηθέστερη παράβαση, δηλαδή τη μη κανονική μεταφορά μιας κοινοτικής οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο ενός κράτους μέλους. Με την αφορμή εκείνη το ΔΕΚ υποστήριξε ότι η αρχή της ευθύνης του κράτους για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου είναι σύμφυτη με το σύστημα της Συνθήκης. Για να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό βασίσθηκε δογματικά αφενός στην πρακτική αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου, αφετέρου στην υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας, και ειδικότερα, καλόπιστης εκπληρώσεως των υποχρεώσεων των κρατών μελών (άρθρο 10 ΣΕΚ και σήμερα 4 III ΣΕΕ στην εκδοχή μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας). Η στενή αυτή σύνδεση με το κοινοτικό δίκαιο επέτρεψε στο ΔΕΚ να υπαγορεύει, από κοινού με το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών, τις προϋποθέσεις της ευθύνης του κράτους μέλους έναντι των ιδιωτών, όταν τις ζημιές προξενεί παράβαση του κοινοτικού δικαίου. Στο ανωτέρω πλαίσιο η νομολογία του ΔΕΚ δεν επιθυμεί να αιφνιδιάσει τις εθνικές έννομες τάξεις με άγνωστες προϋποθέσεις θεμελίωσης της ευθύνης του κράτους. Αντίθετα, η ευθύνη του κράτους υφίσταται υπό τις ίδιες κύριες προϋποθέσεις, που ισχύουν και για την ευθύνη της Κοινότητας/Ένωσης και οι οποίες, ούτως ή άλλως, αντλούνται από τις γενικές αρχές του δικαίου, που είναι κοινές στα δίκαια των κρατών μελών. Όλα τα υπόλοιπα στοιχεία, π.χ. το αρμόδιο δικαστήριο, οι προθεσμίες ή οι άλλοι δικονομικοί και ου-

σιαστικού δικαίου όροι εναποτίθενται στο εκάστοτε εθνικό δίκαιο, υπό την επιφύλαξη ότι οι όροι αυτοί δεν θα είναι λιγότερο ευνοϊκοί σε σχέση με όσα ισχύουν για παρόμοιες διεκδικήσεις του εθνικού δικαίου (αρχή ισοδυναμίας) και δεν θα ρυθμίζονται έτσι, ώστε να καθιστούν ουσιαστικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την αποκατάσταση της ζημίας (αρχή αποτελεσματικότητας). Συνεπώς το εθνικό δίκαιο δεν παραμερίζεται ολοκληρωτικά, αλλά ισχύει και αυτό παράλληλα, επιτρέπεται δε να θεμελιώνει την ευθύνη του κράτους για παραβάσεις του δικαίου της Ένωσης υπό ευνοϊκότερες για τον ζημιωθέντα συνθήκες, όχι όμως υπό αυστηρότερες σε σύγκριση προς το ενωσιακό δίκαιο (ΔΕΚ, 13.6.2006, *Traghetti del Mediterraneo*, C-173/03, Συλλ 2006.I-5177, σκέψεις 44-45).

Με σειρά αποφάσεων του το ΔΕΚ έχει έκτοτε διευκρινίσει ότι το κράτος ευθύνεται όχι μόνον για συμπεριφορά αντίθετη στο κοινοτικό δίκαιο, που καταλογίζεται στα εκτελεστικά όργανα του κράτους, αλλά και για παραβάσεις που αποδίδονται στον εθνικό νομοθέτη (ΔΕΚ, 5.3.1996, *Brasserie du Pêcheur και Factortame*, C-46/93, C-48/93, Συλλ 1996.I-1029), τέλος, μετά το έτος 2003, και για ζημίες που προξενούν με τις αποφάσεις τους στους διοικουμένους τα ανώτατα δικαστήρια των κρατών μελών (ΔΕΚ, 30.9.2003, *Köbler*, C-224/01, Συλλ 2003.I-10239).

Εφόσον στις ανωτέρω περιπτώσεις οι προϋποθέσεις θεμελιώσεως της κρατικής ευθύνης είναι ίδιες με εκείνες που ισχύουν για την ευθύνη της Ένωσης, απαιτείται και πάλι η συνδρομή της κατάφωρης παράβασης. Όταν η ζημία προέρχεται από πράξη ή παράλειψη του εθνικού νομοθέτη, το ΔΕΚ έχει διευκρινίσει ότι για να αποδειχθεί η κατάφωρη παράβαση, στοιχεία που μπορεί να ληφθούν υπόψιν είναι, μεταξύ άλλων, ο βαθμός σαφήνειας της παραβιαζόμενης διατάξεως, το γεγονός ότι η παράβαση ήταν ηθελημένη ή ενδεχομένως, ακούσια, η συγγνωστή ή όχι νομική πλάνη καθώς και το ερώτημα αν κάποιο όργανο της Ένωσης συνέτεινε με τη στάση του στην παράνομη συμπεριφορά των εθνικών αρχών. Η κατάσταση γίνεται δυσκολότερη, όταν η ζημία προκλήθηκε από απόφαση ανώτατου εθνικού δικαστηρίου. Το ΔΕΚ, λαμβάνοντας υπόψη του την ιδιομορφία του δικαστικού λειτουργήματος καθώς και τις νόμιμες απαιτήσεις της ασφάλειας του δικαίου, διευκρίνισε ότι η ευθύνη του κράτους στις περιπτώσεις αυτές δεν είναι απεριόριστη, αλλά μπορεί να θεμελιωθεί μόνον όταν ο εθνικός δικαστής αγνόησε προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο. Εν πάση περιπτώσει, η παράβαση είναι κατάφωρη μόνον όταν η σχετική απόφαση εκδόθηκε σε προφανή αντίθεση προς τη σχετική νομολογία του ΔΕΚ (ΔΕΚ, 30.9.2003,

Köbler, C-224/01, Συλλ 2003.I-10239). Περιοριστικοί της ευθύνης όροι των εθνικών δικαίων όπως, π.χ. η βαριά, ασύγγνωστη αμέλεια ή ο δόλος, δεν γίνονται δεκτοί, αν συνεπάγονται τον αποκλεισμό της κρατικής ευθύνης σε περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώθηκε ήδη πρόδηλη παράβαση του εφαρμοστέου δικαίου (ΔΕΚ, 13.6.2006, Traghetti del Mediterraneo, C-173/03, Συλλ 2006.I-5177) Αντίθετα, η πρόδηλη παράβαση εκτιμάται και πάλι δυνάμει ορισμένων κριτηρίων, κατά το δυνατόν αντικειμενικών, όπως π.χ. ο βαθμός σαφήνειας και ακρίβειας της παραβιαζόμενης διατάξεως, το ερώτημα αν η πλάνη είναι συγγνωστή ή αν το δικαστήριο παρέβη υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος. Το γεγονός ότι όλα τα ανωτέρω στοιχεία εκ των πραγμάτων θα κληθεί να τα αξιολογήσει δικαστήριο κατά πάσα πιθανότητα ιεραρχικά κατώτερο εκείνου, το οποίο έχει προκαλέσει το πρόβλημα, δεν φαίνεται να επηρέασε την εξέλιξη της νομολογίας του ΔΕΚ. Εξίσου περιορισμένης σημασίας είναι το επιχείρημα ότι με την αποδοχή της ευθύνης του κράτους για παραβάσεις του δικαίου της Ένωσης, που οφείλονται σε αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων, θίγεται το δεδουλευμένο των αποφάσεων αυτών. Στην πραγματικότητα το δεδουλευμένο μιας απόφασης δεν παραμερίζεται, όπως ακριβώς δεν θίγεται ούτε εάν ευδοκιμήσει μια αγωγή κακοδικίας σε βάρος του δικαστηρίου ή ενός δικαστή, ούτε όταν καταδικάζεται η χώρα από το ΕΔΔΑ για παράβαση του άρθρου 6 ΕΣΔΑ.

Η διαπίστωση, από την άλλη πλευρά, ότι συγκροτείται και εξελίσσεται έτσι χάρη στη νομολογία του ΔΕΚ ένα δεύτερο δίκαιο της εξωσυμβατικής ευθύνης του κράτους, παράλληλο προς το ήδη υπάρχον στα εθνικά δίκαια, αλλά ενδεχομένως, διαφορετικό και ασφαλώς ευθυγραμμισμένο προς τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης, αποτελεί ένα από τα πολλά ωραία ζητήματα, με τα οποία η ευρωπαϊκή ενοποίηση πλουτίζει συχνά την καθημερινότητά μας στις εθνικές έννομες τάξεις.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω για άλλη μια φορά τους διοργανωτές για την πρόσκληση και εσάς για την προσοχή σας.

Η δικαστική προστασία του ιδιώτη εντός του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης της ΕΕ

Β. Καθηγητής Δανάτος Παπαγιάννης

Κυρίες και κύριοι.

Το θέμα της δικής μου εισήγησης αναφέρεται στην προστασία του ιδιώτη στο χώρο της Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Η έννοια του Χώρου δεν προσδιορίζεται στη Συνθήκη. Θα ξέφευγα όμως από την εισήγηση μου, εάν επιχειρούσα μια αναφορά σε αυτή τη διάσταση. Θα κάνω μόνο μια μικρή παρατήρηση. Αν ο χώρος της εσωτερικής αγοράς αναφέρεται στην οικονομία, στον πολίτη της αγοράς, στον *Marktbürger*, όπως εύστοχα τον είχε χαρακτηρίσει κάποτε ο *Ipsen*, αυτός ο μεγάλος γερμανός θεωρητικός του Ευρωπαϊκού Δικαίου, εδώ ο Χώρος της Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης απευθύνεται στον πολίτη της Ένωσης. Τώρα, τι πρέπει να κάνει η Ευρωπαϊκή Ένωση για να δημιουργήσει αυτό το Χώρο της Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης είναι ένα ερώτημα ανοικτό. Τα ενωσιακά όργανα έχουν διακριτική ευχέρεια ως προς τη διάπλαση του Χώρου. Πάντως το πεδίο αναφοράς των σχετικών μέτρων πρέπει να περιστρέφεται πρωτίστως γύρω από αυτό που αποκαλούμε «κράτους δικαίου», γιατί εκεί αναφέρονται και οι τρεις διαστάσεις του χώρου και η ελευθερία και η ασφάλεια και η δικαιοσύνη. Ο Χώρος της Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης είναι ο χώρος που δοκίμασε την πλέον εκτεταμένη αλλαγή με τη συνθήκη της Λισσαβώνας. Ήδη βρισκόμαστε σε ένα μεταίχμιο, το μεταίχμιο μεταξύ των παλιών ρυθμίσεων, πολλές από τις οποίες δε χάνουν ακόμα τη ρυθμιστική τους αξία, και των νέων που τέθηκαν ήδη σε εφαρμογή. Πάντως κατά ρητή πρόβλεψη της συνθήκης οι παλιές ρυθμίσεις θα συνεχίσουν να ισχύουν για μια πενταετή μεταβατική περίοδο.

Για λόγους πληρότητας θα επιχειρήσω μια συντομότερη αναφορά στο προηγούμενο καθεστώς, θίγοντας μονάχα τα θέματα προστασίας του ιδιώτη που είχαν ένα συγκεκριμένο καθεστώς και στη συνέχεια θα επιμείνω στις

ισχύουσες ρυθμίσεις. Με το προηγούμενο καθεστώς και το γνωστό ως πυλωνικό σύστημα, η δημιουργία του Χώρου αποπειράθηκε να υλοποιηθεί τόσο στον πρώτο πυλώνα, δηλαδή τον τέως κοινοτικό, όσο και στον τρίτο, δηλαδή επιχειρήθηκε η υλοποίησή του μέσα από την διακυβερνητική και την υπερεθνική συνεργασία. Υποπεύομαι, ότι καταλαβαίνετε τι εννοώ με αυτούς τους δύο όρους. Σε ότι αφορά τη δικαστική προστασία στα πλαίσια του πρώτου πυλώνα, η συνολική κατάσταση δεν παρουσιάζει διαφοροποίηση από το γενικό κανόνα. Είναι αυτή που μας περιγράφηκε χθες και ως εκ τούτου δε χρειάζεται να πω τίποτα πάνω σε αυτά. Εν προκειμένω όμως έχουμε μια ιδιορρυθμία που αφορούσε τον τίτλο IV, «θεωρήσεις, άσυλο και μετανάστευση», όπου η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου συρρικνώθηκε ως προς τις προδικαστικές παραπομπές. Μόνο τα δικαστήρια, οι αποφάσεις των οποίων δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα μπορούσαν να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα και το Δικαστήριο, το (ΔΕΚ) δεν είχε αρμοδιότητα να κρίνει μέτρα και αποφάσεις σχετικά με την τήρηση της δημόσιας τάξης και τη διαφύλαξη της εσωτερικής ασφάλειας.

Στον τρίτο πυλώνα τα προβλήματα ήταν και πολύπλοκότερα και δυσμενέστερα και θα μπορούσα να τα κατατάξω σε εκείνα που προέκυπταν από το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο και σε αυτά που προκύπτουν από το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο και με τη στενή και με την ευρεία έννοια. Στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, η δικαστική προστασία του ιδιώτη γνώρισε αξιόλογες συστολές σε σχέση με όσα ίσχυαν στον πρώτο πυλώνα, όπως ο περιορισμός του ΔΕΚ να αποφάινεται με προδικαστικές αποφάσεις μόνο για συγκεκριμένες ενωσιακές πράξεις, η δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίσουν τις προδικαστικές παραπομπές, η στέρηση του ιδιώτη να προσβάλλει με αίτηση ακυρώσεως τη νομιμότητα των «Αποφάσεων –πλαίσιο». Αν αυτές τις συστολές τις συσχετίσουμε και με την ίδια τη φύση και τη φυσιογνωμία των ενωσιακών πράξεων, η εικόνα για την δικαστική προστασία του ιδιώτη δεν είναι η καλύτερη δυνατή. Σημειώνω δίκην παραδειγματος. Οι «Αποφάσεις –πλαίσιο» δεν παράγουν άμεσο αποτέλεσμα. Με τις πράξεις αυτές όμως ρυθμίστηκαν κρισιμότερα θέματα που αγγίζουν άμεσα τον ιδιώτη, όπως π.χ. το περιβόητο ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης. Στη στενόκαρδη αυτή θέση του ενωσιακού νομοθέτη, ο κοινοτικός δικαστής στάθηκε πάλι ευρηματικός, στην προσπάθειά του να του παράσχει επαρκέστερη προστασία. Με την απόφασή του, για παράδειγμα, στην πολύ γνωστή υπόθεση Pupino διέγινωσε έμμεσες συνέπειες που προκύπτουν από την «Απόφαση –πλαίσιο» και τις οποίες ο εθνικός δικαστής δεν μπορεί να αγνοήσει. Με βάση

την ερμηνευτική αρχή που καθιέρωσε ο κοινοτικός δικαστής, ο εθνικός δικαστής είναι υποχρεωμένος να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο υπό το φως της «Απόφασης – πλαίσιο». Παράλληλα δέχτηκε, όπως μας είπε χθες και ο κύριος Κτενίδης νομίζω, και προδικαστικό ερώτημα που αφορούσε «Κοινή Θέση», στο βαθμό βέβαια που η «Κοινή Θέση» παράγει έννομα αποτελέσματα υπέρ ή εις βάρος τρίτων. Μετά τις αλλαγές που επέφερε ως προς τον τρίτο πυλώνα η συνθήκη της Λισσαβώνας δε θεωρώ σκόπιμο να επιμείνω περαιτέρω στα κρίσιμα αυτά νομολογιακά ευρήματα, έστω και αν αυτά δε χάνουν τη χρησιμότητά τους πλήρως. Με την κατάργηση του πυλωνικού συστήματος και την υπαγωγή της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις στην τέως κοινοτική λειτουργία, την οποία τώρα πρέπει να λέμε «ενωσιακή», η συνθήκη της Λισσαβώνας τόλμησε το μεγάλο βήμα. Αυτό που λέγαμε παλιά η «κοινοτικοποίηση», δηλαδή η υπαγωγή στον κοινοτικό κανόνα, θα έχει ευεργετικά αποτελέσματα, δεδομένου ότι θα αποκατασταθεί η συμμετοχή των οργάνων στα κλασικά πρότυπα, της τέως κοινοτικής λειτουργίας, με πλήρη δικαστικό έλεγχο. Η μόνη «ουλή» από την περιπέτεια του τρίτου πυλώνα φαίνεται να είναι η διάταξη του αρθ. 276, κατά το οποίο σε θέματα δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις και αστυνομικής συνεργασίας, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχει την αρμοδιότητα να ελέγχει το κύρος ή την αναλογικότητα υπηρεσιακών δράσεων της αστυνομίας ούτε να αποφαινεται για την άσκηση των ευθυνών, που φέρουν τα κράτη μέλη για την τήρηση της δημόσιας τάξης και τη διαφύλαξη της εσωτερικής ασφάλειας. Η ουλή δεν είναι και τόσο αθώα, αυτές οι γενικές και αόριστες αρχές της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας μπορούν να αποδειχθούν – και αποδεικνύονται στην πράξη – ως ένας κρίσιμος περιορισμός στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και σε αυτό θα επανέλθω.

Αν εξετάσει κανείς το ενωσιακό κεκτημένο, σε ότι αφορά τώρα το παράγωγο δίκαιο δε θα δυσκολευτεί να διαπιστώσει και να εντοπίσει το μεγάλο κίνδυνο που ακούει στο όνομα «Τράπεζα Πληροφοριών» ή «Βάση Δεδομένων». Αρχίσαμε με το Schengen και το πολύ γνωστό πια Σύστημα Πληροφοριών Schengen. Στο σύστημα καταχωρίζονται κρίσιμες πληροφορίες για το σύγχρονο άνθρωπό, μέχρι και ύποπτοι μπορούν να καταχωρισθούν. Βεβαίως ο ενωσιακός νομοθέτης κατέβαλε φιλότιμες προσπάθειες να λάβει όλα τα κατάλληλα μέτρα για να προστατεύσει τόσο το ίδιο το Σύστημα, όσο και τον ιδιώτη από παράνομες καταχωρήσεις. Έτσι, τόσο οι αρχικές συμφωνίες Schengen όσο και οι μεταγενέστερες κοινοτικές πράξεις παρέχουν

στον ιδιώτη δικαίωμα πρόσβασης στα δεδομένα που τον αφορούν, το δικαίωμα διόρθωσης ή διαγραφής εσφαλμένων καταχωρίσεων, το δικαίωμα για αποζημίωση. Πολύ καλά θα έλεγε κανείς. Τα δικαιώματα αυτά αποτελούν αναμφίβολα ασφαλιστική δικλείδα ως προς τον κίνδυνο παραβίασης προσωπικών δεδομένων. Δεν μπορώ δυστυχώς να είμαι βέβαιος για την αποτελεσματικότητά τους. Γιατί; Δείτε: Στις αρμόδιες αρχές παρέχεται η δυνατότητα να μη ανακοινώνουν προς τον ενδιαφερόμενο πληροφορίες, αν η ανακοίνωση «είναι ικανή να βλάψει την εκτέλεση του νομίμου έργου σε συνάρτηση με την καταχώριση ή για λόγους προστασίας δικαιωμάτων τρίτων» (109ΣΕΣΣ).

Πάμε στην Ευροπολ, οργανισμό, που δημιουργήθηκε μεν από τα κράτη μέλη, αποτελεί όμως διεθνή οργανισμό, με νομική προσωπικότητα. Δύο εδώ τα προβλήματα, ως προς την οπτική που μας ενδιαφέρει. Οι ασυλίες που αναγνωρίζονται στον Οργανισμό και στα μέλη του. Η Ευροπολ απολαύει κατά το σχετικό πρωτόκολλο «δικαστικής ασυλίας» όσον αφορά την ευθύνη λόγω παράνομης ή λανθασμένης επεξεργασίας δεδομένων», όπως επίσης και τα μέλη της για πράξεις στις οποίες προέβησαν υπό την επίσημη ιδιότητά τους. Η άρση της ασυλίας τους μπορεί να επιχειρηθεί μόνο υπό την σωρευτική ύπαρξη δύο προϋποθέσεων, δηλ. η ασυλία να μη παρακωλύει την απονομή της δικαιοσύνης και η άρση της είναι δυνατή χωρίς να θίγει τα συμφέροντα της Ευροπολ.

Η αοριστία και των δύο προϋποθέσεων δικαιολογεί νομίζω το συμπέρασμα ότι σε κρίσιμες περιπτώσεις η άρση της ασυλίας θα είναι σχεδόν αδύνατη. Συνεκτιμήστε παρακαλώ και το γεγονός ότι αρμόδιος για την άρση της ασυλίας είναι το ίδιο το Διοικητικό Συμβούλιο της Ευροπολ και προφανώς θα συμφωνήσετε μαζί μου. Υπάρχει και συνέχεια. Οι διαφορές για την άρση της άρσης της ασυλίας «συζητούνται», λέει, το σχετικό Πρωτόκολλο στο Συμβούλιο Υπουργών της Ένωσης. Αν όμως παρά τη «συζήτηση» δεν βρεθεί ικανοποιητική λύση τι δέον γενέσθαι; Το Συμβούλιο Υπουργών τότε «αποφασίζει ομόφωνα τις λεπτομέρειες με τις οποίες θα επιλυθούν». Και εάν παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του Συμβουλίου δεν επιτευχθεί ομοφωνία, πως επιλύεται το πρόβλημα; Το Πρωτόκολλο δεν έχει να προσφέρει καμιά λύση και προτιμάει τη σιωπή. Ο δυστυχής ιδιώτης που τυχόν εθίγη από την πράξη μπορεί να ... περιμένει.

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς: παρωνυχίδα το συγκεκριμένο πρόβλημα σε σύγκριση με τις αρμοδιότητες της Ευροπολ. Θα συμφωνήσω, αλλά έχομε και εδώ Σύστημα Πληροφοριών. Με καταχωρίσεις προσώπων, με δια-

τάξεις για την προστασία των δεδομένων, με Εθνικές Εποπτικές Αρχές και Κοινή Εποπτική Αρχή με ρυθμίσεις για την προστασία του ατόμου. Σε κάθε πρόσωπο αναγνωρίζεται και εδώ δικαίωμα πρόσβασης στα δεδομένα, δικαίωμα επαλήθευσης, δικαίωμα προσφυγής στην Κοινή Εποπτική Αρχή, δικαίωμα αποζημίωσης. Δείτε όμως: και εδώ η ανακοίνωση είναι δυνατόν να μη επιτραπεί αν κάτι τέτοιο είναι απαραίτητο για την ενδεδειγμένη εκπλήρωση των καθηκόντων της Ευγοροί, για την προστασία της ασφάλειας των κρατών μελών και της δημόσιας τάξης εν γένει ή την καταπολέμηση αξιόποινων πράξεων όπως επίσης και για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών-τρίτων. Η στυφή γεύση στους δικούς μου αδένες παραμένει.

Οι παραπάνω ρυθμίσεις μόλις είναι ανεκτές και σε κάθε περίπτωση δεν θα ήταν ανεκτές, εάν στην Ευγοροί αναγνωρίζονταν και επιχειρησιακή δράση. Αυτό όμως είναι πια δυνατόν με το αρθ. 88 της συνθήκης της Λισαβόνας και ορθώς η συνθήκη εντάσσει την Ευγοροί στο κοινοτικό πλαίσιο και τα θέματα αυτά τα σχετικά με τη δομή, τη λειτουργία, το πεδίο δράσης και τα καθήκοντα της Ευγοροί θα ρυθμίζονται πλέον μέσω Κανονισμών και με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία. Επιβάλλεται να ρυθμιστούν εκ νέου επείγοντως στα πλαίσιο του ανοιχτού διαλόγου και των αρχών του κράτους δικαίου.

Κυρίες και κύριοι,

Ακόμα πιο ανησυχητικά θεωρώ τα μηνύματα που εκπέμπονται από την πρακτική της Ένωσης στις συμφωνίες που συνάπτει με τις ΗΠΑ και αφορούν στην επεξεργασία και διαβίβαση δεδομένων από τις καταστάσεις με τα ονόματα επιβατών στο Υπουργείο εσωτερικής ασφάλειας των ΗΠΑ. Τα ευαίσθητα δεδομένα PNR αποκαλύπτουν στοιχεία σχετικά με την εθνοτική καταγωγή, τις φιλοσοφικές, πολιτικές, θρησκευτικές πεποιθήσεις, συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και δεδομένα σχετικά με τη υγεία και τη σεξουαλική ζωή του ατόμου. Μολονότι η αμερικανική πλευρά ανέλαβε συγκεκριμένες υποχρεώσεις για τη χρήση των εν λόγω πληροφοριών, καμία εγγύηση δεν μπορεί να υπάρξει για το σεβασμό των συμφωνηθέντων και σε κάθε περίπτωση ανύπαρκτη δικαστική προστασία του ιδιώτη. Μου δίνεται η αίσθηση ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση πειθαναγκάζεται σε ενέργειες που δεν αντικατοπτρίζουν το δικό της νομικό πολιτισμό, αφού ούτε τα προσήματα δεν τηρούνται, όπως θα ήταν π.χ. η πρόβλεψη της αρχής της αμοιβαιότητας.

Σ' αυτό το πλαίσιο του Διεθνούς Δικαίου επιτρέψτε μου και μια σύντομη αναφορά σε μια υπόθεση που προκάλεσε ιδιαίτερη συζήτηση στη νομική

φιλολογία. Το ερώτημα τέθηκε ως εξής: Μπορεί να ελεγχθεί μια ενωσιακή πράξη η οποία εκδίδεται προς συμμόρφωση σε ένα δεσμευτικό Ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας, το οποίο όμως δεν καταλείπει κανένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στην Ένωση; Και αν με αυτή τη δέσμια ενέργεια παραβιάζεται θεμελιώδες δικαίωμα που προστατεύεται από την ενωσιακή τάξη; Το Δικαστήριο διόρθωσε την απόφαση του Πρωτοδικείου στα πλαίσια της αναιρετικής διαδικασίας και με βάση μια δυναδική αντίληψη για τις σχέσεις Ευρωπαϊκού και Διεθνούς Δικαίου δέχθηκε, ότι εκτελεστικά μέτρα της Ένωσης προς συμμόρφωση με πράξεις των Ηνωμένων Εθνών υπόκεινται στον έλεγχο του Δικαστηρίου εξ απόψεως προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αυτές οι πράξεις δεν μπορούν να διαφύγουν τον έλεγχο του ΔΕΚ εάν προσβάλλουν θεμελιώδη δικαιώματα. Απέτρεψε έτσι το Δικαστήριο ένα τεράστιο κενό στην δικαστική προστασία του ιδιώτη και ταυτόχρονα παρέσχε σ' αυτόν μια ομπρέλα προστασίας ισάξια εκείνης του κράτους, αφού τον προστάτευσε στις προς τα έξω σχέσεις της Ένωσης. Εκείνου που εν πολλοίς δεν τόλμησε ο ενωσιακός νομοθέτης το τόλμησε ο κοινοτικός δικαστής και έσωσε την τιμή του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού.

Επειδή αναφερόμαστε στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα πλαίσια του Χώρου, επιτρέψτε μου μια γενική παρατήρηση. Η προστασία του ιδιώτη από άποψη θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι με βάση τη νομολογία του κοινοτικού Δικαστηρίου ικανοποιητική. Οι αδυναμίες όμως αυτής της νομολογίας βρίσκονται στις λεπτομέρειες. Δείτε: στα πλαίσια της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν σε διαδικαστικό επίπεδο υποχρεώσεις που αγγίζουν όμως άκρως ευαίσθητους τομείς ουσιαστικών ποινικών ρυθμίσεων. Κλασικό παράδειγμα εδώ το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης. Όμως, τόσο ο ενωσιακός νομοθέτης αλλά εμμέσως πλην σαφώς και ο κοινοτικός δικαστής φαίνεται να επαφίενται στην «εμπιστοσύνη» και την «αλληλεγγύη» που πρέπει να επικρατούν μεταξύ των κρατών μελών και καλούν τα κράτη μέλη να εκπληρώσουν τις ένθεν προκύπτουσες υποχρεώσεις των.

Δεν ξέρω όμως αν εδώ μπορώ ή αν πρέπει να επιδεικνύω εμπιστοσύνη ή αντίθετα δυσπιστία στα ποινικά συστήματα των υπολοίπων κρατών μελών, τουλάχιστον στο παρόν στάδιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όπως συχνά αναφέρει το ΔΕΚ. Μπορούμε αλήθεια να μεταφέρομε εδώ το πνεύμα της νομολογίας *cassis de Dijon* κατ' αναλογία;

Αυτή είναι η αρνητική πλευρά του λόφου. Υπάρχει και η θετική. Ποια είναι αυτή; Θα τη διαβάσετε αυτές τις μέρες στην ημερήσιο τύπο, είναι άκρως

επίκαιρο το θέμα. Είναι αυτή η περιβόητη υπόθεση «Αποστολίδη», η οποία απασχολεί έντονα και πρέπει να απασχολεί έντονα τον Ελληνισμό και έχει να κάνει με τη δικαστική προστασία στον πρώτο πυλώνα και ειδικά τη δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις. Τι έγινε εκεί; Ο Αποστολίδης, πολίτης Κύπριος, ενώπιον κυπριακού δικαστηρίου, ζήτησε να ακυρωθεί η πώληση της ιδιοκτησίας του που έχει στα κατεχόμενα υπέρ του ζεύγους Όραμς, οι οποίοι είναι Άγγλοι, Βρετανοί υπήκοοι και η πώληση έγινε από το νέο κάτοχο (Τουρκοκύπριο) της εν λόγω ιδιοκτησίας. Το κυπριακό δικαστήριο δέχθηκε το αίτημα του Αποστολίδη. Που θα εκτελεστεί όμως η απόφασή του; Στο Ηνωμένο Βασίλειο. Μπορεί να γίνει αυτό; Με βάση το ισχύον κοινοτικό δίκαιο και τον ισχύοντα κανονισμό, το Βρετανικό δικαστήριο έπρεπε να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ και το ΔΕΚ του απαντάει, ναι, απόφαση οποιουδήποτε δικαστηρίου κράτους μέλους και του κυπριακού, μπορεί να εκτελεσθεί στο Ηνωμένο Βασίλειο και χθες η προχθές το εφετείο το βρετανικό ανακοίνωσε την απόφασή του και είπε ναι, θα εκτελεσθεί, η απόφαση και στο ζεύγος Αποστολίδη πρέπει να καταβληθεί αποζημίωση και να κατεδαφιστεί το σπίτι που παρανόμως έχτισε.

Κυρίες και κύριοι

Μου είναι αδύνατον να κλείσω τούτη την εισήγηση χωρίς μια τελευταία αναφορά στα πλέον πρόσφατα μέτρα που λαμβάνονται στα πλαίσια του Χώρου.

Ένα «φάντασμα» φαίνεται πως πλανάται πάνω από την Ευρώπη, ένας νέος «grande peur»: Ο φόβος των τρομοκρατικών χτυπημάτων, χωρίς να είναι όμως σαφώς εξακριβωμένο ούτε το μέγεθός του, ούτε η πραγματική πηγή του ούτε τα πραγματικά αίτιά του. Δεν ξέρω αν είναι ένας πραγματικός ή έντεχνα διαχεόμενος φόβος. Ο φόβος αυτός πάντως σπρώχνει τα ευρωπαϊκά κράτη αλλά και την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση στη συνεχόμενη λήψη μέτρων.

Ποια είναι η νέα φιλοσοφία; Η λύση φαίνεται πως βρέθηκε και ακούει στην περιβόητη **αρχή της διαθεσιμότητας**. Η αρχή αυτή σε λιανά ελληνικά σημαίνει ότι όλοι μας, εννοώ ως κράτη μέλη, έχουμε άμεση, on line επί το ελληνικότερο, πρόσβαση σε όλα τα διαθέσιμα αρχεία προσωπικών δεδομένων που δημιουργούμε. Μάλιστα δε η πρόσφατη συνθήκη του Prüm, πάει ένα βήμα πάρα πέρα. Υποχρεώνει τα συμμετέχοντα κράτη μέλη να δημιουργήσουν βάσεις δεδομένων και μάλιστα στον άκρως ευαίσθητο τομέα του DNA, στις οποίες τα συμμετέχοντα κράτη μέλη θα έχουν on line πρόσβαση.

Με βάση τα παραπάνω η συνθήκη του Prüm, αλλά και τα αντίστοιχα μέτρα που προετοιμάζονται στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης οδηγούν σε έναν έντονο προβληματισμό εκ του γεγονότος ότι η πρόταξη της ασφάλειας οδηγεί κατ' ανάγκη στη σύσταση νέων βάσεων δεδομένων. Η διαρκής και επεκτεινόμενη δημιουργία νέων βάσεων δεδομένων πέραν του ότι αντιφάσκει στην βασική αρχή της Datenaskese, δημιουργεί έντονες επιφυλάξεις. Η πληροφορία και μόνο ότι στο Ηνωμένο Βασίλειο έχουν καταχωρηθεί πάνω από 3 εκατομμύρια προφίλ DNA αρκεί για να δημιουργεί βάσιμες ανησυχίες.

Η δημιουργία βάσεων δεδομένων αποτελεί για όλες τις διωκτικές αρχές έναν πειρασμό. Εφόσον υπάρξει βάση δεδομένων ο πειρασμός εισαγωγής διαρκώς νέων δεδομένων – στο όνομα της αποτελεσματικής καταπολέμησης της εγκληματικότητας – θα είναι δεδομένος.

Η συνέχεια εξίσου προβλέψιμη. Μόλις ανοίξει η πόρτα, ο πειρασμός θα είναι εκεί για όλους τους αρμόδιους φορείς: οι αρμόδιες αρχές για τα αυτοκίνητα θα θέλουν να ψάχνουν για κλεμμένα αυτοκίνητα, οι κεντρικές τραπεζικές αρχές για πληροφορίες οικονομικών απατών, τα γραφεία προσφύγων και παροχής ασύλου θα θέλουν να εξακριβώσουν ότι τα χαρτιά των αιτούντων δεν είναι πλαστά, οι κοινωνικές υπηρεσίες θα ελέγχουν για απάτες στο ασφαλιστικό σύστημα, οι υγειονομικές υπηρεσίες θα αναζητούν την ύπαρξη μολυσματικών ασθενειών...

Ο δικαστής Jackson μειοψηφώντας στη δίκη που αφορούσε τον περιορισμό σε στρατόπεδο Ιαπωνοαμερικανών πολιτών κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, παρατήρησε, ότι μια αρχή που θεσπίζεται και επικυρώνεται σε κατάσταση ανάγκης, στη συνέχεια παραμένει σαν ένα οπλισμένο πιστόλι, έτοιμο να το πάρει στο χέρι της μια δημόσια αρχή, που μπορεί να εγείρει μια εύσχημη αξίωση περί έκτακτης ανάγκης. Σε καταστάσεις ανάγκης υπάρχει μεγάλη πίεση να εγκαταλειφθούν αξίες, θεσμοί και πρακτικές που λειτούργησαν αποτελεσματικά και χαρακτηρίζουν το δικό μας νομικό πολιτισμό. Ρωτιέμαι: υπάρχει πράγματι κατάσταση ανάγκης;

Οι υπέρμαχοι των βάσεων δεδομένων προτάσσουν στην επιχειρηματολογία τους τον πλήρη σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων και πρωτίστως την προστασία του πολίτη από την παράνομη χρήση προσωπικών δεδομένων. Δεν αμφισβητώ ούτε την αγαθή πρόθεση ούτε την έγνοια για λήψη μέτρων που θα διασφαλίζουν αυτήν την προστασία. Όσο όμως στους σχετικούς νόμους θα υπάρχουν γενικές και αόριστες ρήτρες, όπως η προστασία του γενικού συμφέροντος, η κατάσταση ανάγκης, η διαφύλαξη της κρατικής

ασφάλειας, αποτελεσματική προστασία των συγκεκριμένων δικαιωμάτων είναι αδύνατον να υπάρξει.

Μια μορφή μιθριδατισμού φαίνεται πως διαχέεται στην ευρωπαϊκή ήπειρο και στον κόσμο ολόκληρο. Προς αποφυγή μιας πιθανής «δολοφονίας», οι ευρωπαϊκές κοινωνίες εθίζονται στη χρήση δηλητηρίου. Η «δολοφονία» μπορεί να μη επιχειρηθεί ποτέ. Είναι καθαρά ένα ενδεχόμενο. Η χρήση του δηλητηρίου όμως είναι μια πραγματικότητα. Πόσο μπορεί να αντέξει ένας δηλητηριασμένος οργανισμός;

Κυρίες και κύριοι

Από τις τρεις διαστάσεις του Χώρου, ο Χώρος της Ασφάλειας φαίνεται πως προτάσσεται στην έγνοια των ενωσιακών οργάνων. Η δημιουργία του όμως ωθεί σε δυσανεξία το Χώρο της Ελευθερίας. Μήπως ισχύει το ρηθέν από το Βενιαμίν Φραγκλίνο, ότι λαός που θυσιάζει την ελευθερία του για χάρη της ασφάλειάς του, δεν αξίζει ούτε το ένα ούτε το άλλο; Εγώ πάντως μετρώ τη δημιουργία του Χώρου της Ασφάλειας με τους αφρούς ξυρίσματος που χάνω στα αεροπορικά μου ταξίδια. Παίζω ένα κρυφτούλι με τις ελεγκτικές αρχές. Στα 12 τελευταία ταξίδια το σκορ είναι 6-6. 6 φορές εντόπισαν τον αφρό και 6 όχι. Μη μου πείτε ότι αυτή η ισοπαλία δεν επιβάλλει την άμεση εισαγωγή των σαρωτών σώματος;. Σας ευχαριστώ από καρδιάς.

Πρόεδρος καθηγητής Παν. Κανελλόπουλος: *Κυρίες και κύριοι όπως διαπιστώσατε, ακούσαμε από τον κ. Παπαγιάννη μία πλήρως τεκμηριωμένη εισήγηση, που παρουσιάστηκε με ιδιαίτερα γλαφυρό τρόπο. Όταν στην αρχή σας είπα ότι θα ακούσουμε τρεις θαυμάσιες εισηγήσεις, ίσως το θεωρήσατε υπερβολή. Η μέχρι τώρα πορεία των εισηγήσεων νομίζω ότι με δικαιώνει πλήρως. Ακούσαμε την κυρία Σαχπεκίδου, από την εισήγηση της οποίας εγώ μπορώ να φτάσω στο συμπέρασμα ότι στον χώρο που μας ανέπτυξε, η προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πλήρης. Ίσως και με την βοήθεια του Δικαστηρίου το οποίο ίσως να προχώρησε και πέρα από ορισμένα όρια. Ακούσαμε όμως και την εισήγηση του κυρίου Παπαγιάννη, που μας είπε ότι ο νέος αυτός Χώρος, ο οποίος με την παλιά ορολογία κοινοτικοποιήθηκε πλήρως, ο Χώρος Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, είναι ουσιαστικά ένα ναρκοπέδιο. Στο οποίο έχουμε να πούμε, να γράψουμε και να συζητήσουμε πολλά από εδώ και πέρα. Και εδώ θυμάμαι πέρυσι τον συμπατριώτη μας πρόεδρο του δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης τον κύριο Βασίλειο Σκουρή που μου*

είχε πει πως από εδώ και πέρα συζητήστε μόνο τον Χώρο Ελευθερίας Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, είναι ένας πολύ ενδιαφέρον χώρος και επιστημονικά και όχι μόνο. Κύριε συνάδελφε ευχαριστούμε πάρα πολύ για τη θαυμάσια εισήγησή σου. Θα συνεχίσουμε τις εισηγήσεις με την κύρια Τρούλη, η οποία είναι λέκτορας του οικονομικού Πανεπιστημίου της Αθήνας. Η κυρία Τρούλη είναι στέλεχος της Ελληνικής Επιτροπής Ανταγωνισμού. Στο πλαίσιο αυτό θα μας αναπτύξει ένα σχετικό θέμα το οποίο είναι πολύ ενδιαφέρον. Κυρία Τρούλη σας ακούμε.

Η δικαστική προστασία του ιδιώτη στο δίκαιο του ανταγωνισμού

Εμμαν. Τρούλη

Καλή σας μέρα.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και εγώ τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής και εσάς προσωπικά κύριε πρόεδρε για την πρόσκληση που μου απευθύνατε να μιλήσω σήμερα για τη δικαστική προστασία του ιδιώτη στο δίκαιο του ανταγωνισμού με έμφαση στις αξιώσεις αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας. Διευκρινίζω καταρχάς ότι βρισκόμαστε στο πεδίο προστασίας του ιδιώτη από πράξεις ιδιωτών (ή και από πράξεις προσώπων δημοσίου δικαίου, που λειτουργούν, ωστόσο, ως επιχειρήσεις), φεύγουμε δηλαδή πλέον από το πεδίο προστασίας του ιδιώτη από πράξεις του εθνικού ή του Ευρωπαϊκού νομοθέτη.

Θα ήθελα να ξεκινήσω υπενθυμίζοντάς σας τους σημαντικότερους ευρωπαϊκούς κανόνες προστασίας του ανταγωνισμού, τα άρθρα 101 και 102 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής «ΣΛΕΕ»), πρώην άρθρα 81 και 82 ΣυνθΕΚ αντίστοιχα.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ (πρώην 81), απαγορεύονται οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, αποφάσεων ενώσεων επιχειρήσεων και κάθε εναρμονισμένη πρακτική που δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς. Οι συμφωνίες αυτές μπορεί να είναι, όπως λέμε, οριζόντιες, δηλαδή συμφωνίες μεταξύ ανταγωνιστών ή κάθετες, δηλαδή συμφωνίες μεταξύ παικτών σε διαφορετικά επίπεδα της αγοράς που έχουν μεταξύ τους σχέση πελάτη-προμηθευτή. Οι οριζόντιες συμφωνίες μεταξύ ανταγωνιστών που περιέχουν ρήτρες π.χ. καθορισμού των τιμών ή κατανομής της αγοράς ονομάζονται συχνά και καρτέλ και αποτελούν παράνομους περιορισμούς του ανταγωνισμού. Ωστόσο και κάθετες συμφωνίες μπορεί να περιέχουν όρους

που νοθεύουν τον ανταγωνισμό, όπως π.χ. τυχόν ρήτρες περί καθορισμού τιμών μεταπώλησης ή κατανομής αγορών, πελατών, κτλ. Οι συμφωνίες αυτές είναι σύμφωνα και με την παράγραφο 2 του άρθρου 101 ΣΛΕΕ αυτοδικαίως άκυρες. Συμφωνίες που εμπίπτουν καταρχάς στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ μπορεί, πάντως, να τύχουν εξαίρεσης από την απαγόρευση του άρθρου αυτού, υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπει η παρ. 3 του άρθρου 101 ΣΛΕΕ.,

Το άρθρο 102 ΣΛΕΕ (πρώην 81 ΣυνθΕΚ) ορίζει με τη σειρά του ότι απαγορεύεται κατά το μέτρο που δύναται να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών η καταχρηστική εκμετάλλευση από μία ή περισσότερες επιχειρήσεις, της δεσπόζουσας θέσης τους εντός της εσωτερικής αγοράς ή σημαντικού τμήματός της. Προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου είναι, δηλαδή, αφενός η ύπαρξη δεσπόζουσας θέσης και αφετέρου, η κατάχρηση από τη δεσπόζουσα επιχείρηση της θέσης αυτής. Δεσπόζουσα είναι μια επιχείρηση όταν διαθέτει μεγάλη δύναμη στην αγορά, η οποία της επιτρέπει να λειτουργεί ανεξάρτητα από τους ανταγωνιστές και του πελάτες της, επιβάλλοντας π.χ. μη δίκαιους όρους αγοράς, πώλησης ή άλλων όρων συναλλαγής, την εφαρμογή άνισων όρων για ισοδύναμες αγορές κτλ.

Όσον αφορά τώρα τον έλεγχο εφαρμογής των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ, αρμοδιότητα έχει καταρχάς η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Επιλαμβάνεται κατόπιν καταγγελίας ή και αυτεπαγγέλτως και κατόπιν ερευνών διαπιστώνει αν υπάρχει παράβαση ή όχι των εν λόγω διατάξεων. Οι αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προσβάλλονται βεβαίως στα ευρωπαϊκά δικαστήρια, σε πρώτο βαθμό στο Γενικό Δικαστήριο και κατόπιν στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα οποία επίσης ελέγχουν την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων. Στο πλαίσιο αυτό, υπενθυμίζεται περαιτέρω η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης να απαντά στα σχετικά με την εφαρμογή των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ προδικαστικά ερωτήματα που του απευθύνουν τα εθνικά δικαστήρια.

Αρμόδιες για την εφαρμογή των άρθρων αυτών είναι βεβαίως και οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού. Αυτή είναι μια καινοτομία του Κανονισμού 1/2003 ο οποίος στο άρθρο 3 παρ. 1 ορίζει ότι οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού υποχρεούνται, όποτε εφαρμόζουν το εθνικό δίκαιο προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, και εφόσον υπάρχει επηρεασμός του διακοινοτικού εμπορίου, να εφαρμόζουν και τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς κανόνες. Στην Ελλάδα, την αρμοδιότητα αυτή έχει αναλάβει η Επιτροπή Ανταγωνισμού για όλους σχεδόν τους κλάδους της οικονομίας. Η μόνη εξαίρεση αφορά στην παροχή

τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, όπου αρμόδια για την εφαρμογή των ελληνικών και ευρωπαϊκών κανόνων για την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού είναι η Εθνική Αρχή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (ΕΕΤΤ). Σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις τη συμμόρφωση των επιχειρήσεων με τους παραπάνω ευρωπαϊκούς κανόνες ελέγχει η Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού, της οποίας, βεβαίως, οι αποφάσεις προσβάλλονται με τη σειρά τους στα εθνικά δικαστήρια, συγκεκριμένα στο διοικητικό εφετείο.

Τα εθνικά δικαστήρια μπορούν, ωστόσο, να επιληφθούν και οποιασδήποτε ιδιωτικής διαφοράς η οποία θέτει ζήτημα εφαρμογής των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ. Ότι οι διατάξεις αυτές είναι κανόνες αμέσου εφαρμογής έχει νομολογηθεί εδώ και πάρα πολλά χρόνια, πλέον όμως προβλέπεται και στο άρθρο 6 του Κανονισμού 1/2003. Ο Κανονισμός 1/2003 περιέχει, μάλιστα, στο άρθρο 16 μια πάρα πολύ ενδιαφέρουσα νομίζω διάταξη, η οποία εντάσσεται προφανώς στο πλαίσιο της ανησυχίας του ενωσιακού νομοθέτη για την ομοιόμορφη εφαρμογή των διατάξεων περί προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού της Συνθήκης. Η ρύθμιση αυτή προβλέπει, ουσιαστικά, ότι όταν το εθνικό δικαστήριο θέλει να λάβει μια απόφαση που αντίκειται σε απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή φαίνεται ότι θα αντίκειται σε απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που πρόκειται να εκδοθεί, θα πρέπει να απευθύνει προδικαστικό ερώτημα, ώστε το Δικαστήριο να κληθεί να κρίνει τελικά ποια είναι η σωστή ερμηνεία των ανωτέρω διατάξεων. Διαφορετικά, το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να ακολουθήσει την ερμηνεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ενδιαφέρον, τώρα παρουσιάζει το ερώτημα, του τι μπορεί να ζητήσει από τα εθνικά δικαστήρια ο ιδιώτης.

Καταρχάς, ο ιδιώτης μπορεί να ζητήσει την αναγνώριση της ακυρότητας μιας σύμβασης λόγω παραβίασης των αντιμονοπωλιακών διατάξεων. Εδώ συνήθως θα έχουμε κατά κανόνα το ένα από τα δύο μέρη της σύμβασης, το οποίο θα θέλει να αποφύγει να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του που πηγάζουν απ' τη σύμβαση, π.χ. να μην υποχρεωθεί σε καταβολή αποζημίωσης για τη μη εκπλήρωση της σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό ο ιδιώτης μπορεί να επικαλεστεί την ακυρότητα της σύμβασης σύμφωνα με το άρθρο 101 παρ. 2 ΣΛΕΕ, εφόσον η σύμβαση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ και δεν εξαιρείται σύμφωνα με την παρ. 3 όπως αναφέραμε ανωτέρω.

Επίσης, βέβαια, ο ιδιώτης, ο οποίος εμμένει στην τήρηση μιας σύμβασης, μπορεί να ζητήσει να αναγνωρισθεί ότι η σύμβαση αυτή εμπίπτει στην παρ.

3 του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, και συνεπώς δεν πάσχει ακυρότητας με βάση το άρθρο 101 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ, προκειμένου να προλάβει τυχόν ισχυρισμούς του αντισυμβαλλόμενου του περί του αντιθέτου.

Ένας ιδιώτης μπορεί περαιτέρω να αξιώσει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων να υποχρεωθεί ο εναγόμενος προς ενέργεια ή παράλειψη, π.χ. να υποχρεωθεί ο εναγόμενος να συνεχίσει ή να ξεκινήσει να του προμηθεύει ή να παραλείπει να του προμηθεύει υπό συγκεκριμένους όρους (ενδεικτικά: με διακριτική τιμολόγηση) κτλ.

Ο ιδιώτης θα πρέπει, εξάλλου, να απευθυνθεί στα εθνικά δικαστήρια προκειμένου να διεκδικήσει την αποκατάσταση της ζημίας του από παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας. Εδώ το εθνικό όχημα είναι το άρθρο 914 του ελληνικού Αστικού Κώδικα για τις αδικοπρακτικές αξιώσεις. Στο πλαίσιο αυτό θα εξετάζονται οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 914 ΑΚ, δηλαδή η ύπαρξη πράξης ή παράλειψης, υπαίτιας και παράνομης, η οποία οδήγησε αιτιωδώς στην πρόκληση ζημίας. Ειδικά για την προϋπόθεση της παρανομίας, αυτή θα πληρούται στη συγκεκριμένη περίπτωση, φυσικά, εφόσον υπάρχει παράβαση των κανόνων περί προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού.

Τα τελευταία χρόνια σημαντικές αποφάσεις του Δικαστηρίου δημιούργησαν κοινοτικό κεκτημένο όσον αφορά ζητήματα σχετικά με τις αξιώσεις αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας, τα οποία ξεκίνησαν να απασχολούν τα εθνικά δικαστήρια. Ειδικότερα, στην απόφαση C-453/99 *Courage κατά Crehan*, της 20/9/2001, το Δικαστήριο, απαντώντας σε σχετικό προδικαστικό ερώτημα βρετανικού δικαστηρίου διευκρίνισε ότι συμβαλλόμενος σε σύμβαση που αντίκειται στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ μπορεί να επικαλεστεί την παράγραφο της διάταξης αυτής περί ακυρότητας της σχετικής σύμβασης προκειμένου ζητήσει την παροχή ένδικης προστασίας έναντι του αντισυμβαλλόμενου του. Σύμφωνα, δηλαδή, με το Δικαστήριο ακόμα και ένας από τους δύο συμβαλλόμενους της σύμβασης που παραβιάζει τις το άρθρο της Συνθήκης έχει δικαίωμα σε αποζημίωση εφόσον ζημιώθηκε από την εκτέλεσή της. Συνεπώς, δεν είναι δυνατόν να επιτραπεί εθνικός κανόνας ο οποίος απαγορεύει το δικαίωμα αυτό αποζημίωσης επειδή αυτός που το ζητάει είναι μέρος της σύμβασης.

Σημαντική υπήρξε, περαιτέρω και η απόφαση *Manfredi* της 13/7/2006 (Συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-295/04 C-298/04), όπου το Δικαστήριο ουσιαστικά επικύρωσε την προηγούμενη επιλογή του και διευκρίνισε περαιτέρω ότι κάθε υποκείμενο δικαίου, δηλαδή και οποιοσδήποτε τρίτος – μη

συμβαλλόμενος, δύναται να προβάλει την ακυρότητα απαγορευμένης από τις εν λόγω διατάξεις συμπράξεως ή πρακτικής, και όταν υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της εν λόγω συμπράξεως ή πρακτικής και της προκληθείσας ζημίας να ζητήσει την αποκατάσταση της ζημίας του. Το Δικαστήριο, μάλιστα, έκρινε ότι ελλείψη ενωσιακής ρύθμισης εναπόκειται στην εθνική έννομη τάξη να καθορίσει τον τρόπο άσκησης των δικαιωμάτων αυτών με αναγκαία την τήρηση των αρχών της ισονομίας και της αποτελεσματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται δεκτό, ότι δεν επιτρέπεται το εθνικό δίκαιο να προβλέπει για τις αξιώσεις αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας των ενωσιακών κανόνων ανταγωνισμού, προϋποθέσεις, οι οποίες είναι πιο δυσχερείς από τις αντίστοιχες εθνικές διατάξεις, και επίσης ότι θα πρέπει η διαδικασία που προβλέπουν οι εθνικές διατάξεις για την ικανοποίηση των εν λόγω αξιώσεων να είναι αποτελεσματική.

Σε συνέχεια των σημαντικότερων αυτών αποφάσεων *Courage* και *M Manfredi* η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε την Πράσινη Βίβλο για τις αξιώσεις αποζημίωσης για παραβάσεις της μονοπωλιακής νομοθεσίας, η οποία διαπίστωσε ότι οι θεσμοί στα κράτη μέλη δεν επαρκούν για την ικανοποίηση των αξιώσεων αυτών και δημιουργούν διαδικαστικά προσκόμματα που εμποδίζουν τελικά την ικανοποίηση των θυμάτων.

Την Πράσινη Βίβλο ακολούθησε η Λευκή Βίβλος για το ίδιο θέμα, η οποία έθεσε ως κύριο στόχο την παρουσίαση εναλλακτικών προτάσεων προς τα κράτη μέλη για βελτιώσεις των θεσμικού τους πλαισίου για τις αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας. Στο πλαίσιο αυτό, η Λευκή Βίβλος εξετάζει τη σκοπιμότητα εισαγωγής μιας σειράς μέτρων που αφορούν μεταξύ άλλων στη διευκόλυνση αφενός της πρόσβασης του ενάγοντα στις αποδείξεις που έχει στην κατοχή του ο εναγόμενος και αφετέρου της απόδειξης της παράβασης, στη νομιμοποίηση του έμμεσου αγοραστή να αξιώσει την αποκατάσταση της ζημίας του, στον προσδιορισμό της έκτασης της ζημίας κτλ. Ειδικά, δε για μια σειρά από προτάσεις που αφορούν π.χ. στην έκταση της αποκαταστατέας ζημίας, η Επιτροπή διευκρινίζει ότι οι προτάσεις της βασίζονται στο κοινοτικό κεκτημένο. Η Λευκή Βίβλος περιλαμβάνουν όμως και μια σειρά από νέες, πολύ ενδιαφέρουσες προτάσεις, όπως αυτή που αφορά τη δεσμευτική ισχύ των αποφάσεων των εθνικών αρχών ανταγωνισμού ενώπιον του δικαστηρίων όλων των κρατών μελών προς διευκόλυνση της απόδειξης της παράβασης. Ειδικότερα για το ζήτημα αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει να υπάρχει σε ευρωπαϊκό επίπεδο ένας δεσμευτικός κανόνας σύμφωνα με τον οποίο όταν μια εθνική

αρχή ανταγωνισμού έχει εκδώσει μια απόφαση με τη διαπίστωση της παράβασης, αυτή η απόφαση θα δεσμεύει τα εθνικά δικαστήρια όσον αφορά την πλήρωση της παρανομίας ως προϋπόθεση της ευθύνης του εναγομένου.

Παρά το γεγονός ότι η Λευκή Βίβλος δεν αναφέρει ρητώς τον τρόπο με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτίθεται να διασφαλίσει την εισαγωγή στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών των προτάσεων της Λευκής Βίβλου, είναι γνωστή η πρόθεση της Επιτροπής να προωθήσει σχέδιο Οδηγίας για το ζήτημα αυτό. Ενώσω αναμένεται το σχέδιο αυτό, η συζήτηση σε ολόκληρη την Ένωση για τα σχετικά ζητήματα συνεχίζεται. Το αναμενόμενο Σχέδιο Οδηγίας θεωρείται ήδη από ορισμένους ως ένα πολλά υποσχόμενο νομοθετικό κείμενο, ενώ ήδη έχει εκφραστεί και η κριτική ότι θα αποτελέσει μία «από την πίσω πόρτα» εναρμόνιση του δικαίου των αδικοπραξιών των κρατών μελών, κατά ορισμένους ανεπίτρεπτη καθώς θα φέρει και αλλαγές σε διαδικαστικό επίπεδο για ζητήματα των οποίων η αρμοδιότητα της ένωσης αμφισβητείται. Σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας.

Πρόεδρος καθ. Π. Κανελλόπουλος: *Ευχαριστούμε πολύ την κυρία Τρούλη για τη θαυμάσια εισήγησή της, οι κανόνες του ανταγωνισμού είναι ένα πολύ δύσκολο κομμάτι του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με την εισήγηση που ακούσαμε λάβαμε μια θαυμάσια εικόνα των προβλημάτων. Αυτό το επιστημονικό συμπόσιο κυρίες και κύριοι έχει και μεταξύ άλλων τον σκοπό να προωθεί νέους επιστήμονες, να αναδεικνύει την έρευνά τους και να τους δίνει την ευκαιρία να αναπτύξουν τις εισηγήσεις τους. Ως μέλος της Επιτροπής Ανταγωνισμού κατά το παρελθόν είχα την ευκαιρία να δω τη δουλειά της κυρίας Τρούλη στα πλαίσια της γενικής διεύθυνσης ανταγωνισμού και αυτός ήταν ο λόγος που της ζήτησα και πρότεινα στην επιτροπή να εισηγηθεί το θέμα γιατί είχα δει τις εισηγήσεις της και ξέρω ότι είναι ένας βαθύς γνώστης του προβλήματος. Ξαναλέγω, είναι πολύ δύσκολο θέμα ο ανταγωνισμός και κάτι άλλο: εμπλέκεται με μεγάλα συμφέροντα. Όλη η Ευρωπαϊκή οικονομία, όλες οι πολυεθνικές είναι τα υποκείμενα του δικαίου του ανταγωνισμού. Γι αυτό ακριβώς είναι ένα δύσκολο θέμα στο οποίο όλοι οφείλουμε να συνεισφέρουμε και εμείς ιδίως οι επιστήμονες γιατί εξαρτώνται πολλά από τον επιτυχή αγώνα της καταπολέμησης της νόθευσης του ανταγωνισμού, που γίνεται κατά κύριο λόγο με τις συμπράξεις μεταξύ επιχειρήσεων, αυτό που οι δημοσιογράφοι λένε καρτέλ, καθώς και με την εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης επιχειρήσεων. Κυρίες και κύριοι, φτάσαμε στο τέλος της συνεδρίας που αφορούσε*

την προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο ενωσιακό δικαστικό σύστημα. Έτσι κλείσαμε τη δικαστική προστασία στην έννομη τάξη της ΕΕ. Θα κάνουμε ένα μικρό διάλειμμα, θα παρακαλέσω 5 λεπτών, και στη συνέχεια η μεσημβρινή συνεδρία υπό την προεδρία του κυρίου Ευστάθιου Ροντογιάννη, αντιπροέδρου του Ελεγκτικού Συνεδρίου, θα ασχοληθεί με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πλέον όπως καταλαβαίνετε, θα αρχίσουμε να μπαίνουμε στην ΕΣΔΑ και στο δικαστήριο του Στρασβούργου. Παρακαλώ πολύ το διάλειμμα να είναι σύντομο και να είμαστε πάλι σε πέντε λεπτά στη θέση μας. Ευχαριστώ.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ
Παρασκευής 22 Ιανουαρίου

*Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
του πολίτη της ΕΕ*

Πρόεδρος
Ευστάθιος Ροντογιάννης
αντιπρόεδρος του Ελεγκτικού Συνεδρίου

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ Ευσταθίου Ροντογιάννη

Το αντικείμενο της συνεδρίας είναι η προστασία των ανθρωπινών δικαιωμάτων του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα πλαίσια της ΕΣΔΑ. Κάνουμε λοιπόν μια μετακίνηση από την πολυκατοικία της προστασίας σε ένα διπλανό διαμέρισμά της, έτσι πάμε στην ΕΣΔΑ περί προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Όπως είναι γνωστό για τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθιερώνεται σύστημα πολλαπλής προστασίας για να τίθεται η προστασία αυτή σε διάφορα και διαφορετικά όργανα. Με βάση την ευρωπαϊκή πραγματικότητα, οι πηγές για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι τρεις. Έχουμε το εθνικό Σύνταγμα, την ΕΣΔΑ, και το Ενωσιακό Δίκαιο όπως λένε τώρα. Και τα τρία αυτά συστήματα έχουν όσον αφορά το ζήτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων συναφές αλλά όχι ταυτόσημο περιεχόμενο. Λόγω δε της αλληλοσυμπληρώσεώς τους, ανακύπτουν και οι δυσχέρειες για τον εφαρμοστή του δικαίου για τις οποίες μίλησε έτσι και εν σπέρματι ο κύριος Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας χθες. Πάντως έχω τη γνώμη ότι έτσι για θέματα συναπτόμενα με τα θεμελιώδη δικαιώματα, συντονιστικό ρόλο και πρότυπο αποτελεί η νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου, του ΕΔΔΑ. Με την ομοιογενιοποίηση της προστασίας και τη δημιουργία ενιαίας προστασίας που εφαρμόζεται από το σύνολο των κρατών, το μεγάλο δε πλεονέκτημα της ΕΣΔΑ συνίσταται στο ότι το καθαυτό στοιχειωδέστατο κείμενό της λόγω της ελαστικότητας των περιεχόμενων σε αυτό ορισμών με μόνο δε μέσο τη νομολογία του δικαστηρίου, κατορθώνει και εφαρμόζεται αδιάλειπτα επί 60 χρόνια επικυρωποιούμενο κάθε φορά με την εκάστοτε γεννώμενη λελογισμένη αλλαγή της νομολογίας. Έτσι το λυτό αυτό κείμενο με εφαρμογή θα μπορούσα να πω της ποιητικής ποικίλης δράσης των στοχαστικών προσαρμογών, διατηρείται πάντα επίκαιρο. Γι' αυτά τα επιμέρους θέματα τώρα που μας απασχολούν, πρώτος ομιλητής είναι ο αντιπρόεδρος του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ο κύριος Ιωάννης Καραβοκύρης με θέμα τη συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου σύμφωνα με την ΕΣΔΑ.

Η συμμόρφωση της Διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Ι. Καραβοκύρης

Κατ' αρχήν θα ήθελα ιδιαίτερα να ευχαριστήσω την οργανωτική επιτροπή που μας δίνει αυτήν την ευκαιρία στην όμορφη πόλη των Πατρών να έρθουμε σε επαφή μαζί σας και να αναπτύξουμε ένα από τα θέματα αυτά που σήμερα μας απασχολούν, όπως είναι της συμμόρφωσης της διοίκησης προς τις αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου αλλά και των άλλων δικαστηρίων γενικότερα. Κυρίες και κύριοι συχνά διακηρύσσεται από πολιτειακούς και πολιτικούς παράγοντες ότι η δικαιοσύνη αποτελεί το βάθρο του δημοκρατικού πολιτεύματος και για να εκπληρώσει όμως αυτή η εξουσία τη θεσμικής της αποστολή δεν αρκεί η απλή συνταγματική κατοχύρωση της ύπαρξης και της λειτουργικής ανεξαρτησία της εφόσον η ίδια η πολιτεία δε συμμορφώνεται προς τις αποφάσεις των δικαστηρίων. Για δεκαετίες τώρα παρατηρείται μια φανερή λογική και ηθική αντίφαση η οποία κινδυνεύει μάλιστα να εκληφθεί ως υποκρισία υπό την εκδηλούμενη πολιτειακή συμπεριφορά η οποία ενώ επικαλείται τη δικαστική λειτουργία ως θεμέλιο και πρωταρχική εγγύηση του δημοκρατικού χαρακτήρα της, υποβαθμίζει εν τούτοις η ίδια και περιφρονεί το δικαιοδοτικό της ρόλο, αρνούμενη να εκτελέσει κατά παράβαση του Συντάγματος, της ΕΣΔΑ και των νόμων τις δικαστικές αποφάσεις που δίνει είναι σύμφωνες με την εκάστοτε πολιτική βούληση. Η συμμόρφωση η μη του ελληνικού δημοσίου δεν παρατηρείται μόνο στις αποφάσεις που εκδίδονται από το ελεγκτικό συνέδριο. Στην δικαστηριακή πρακτική είναι συνηθισμένο το φαινόμενο το δημόσιο να μη συμμορφώνεται με τις αποφάσεις των δικαστηρίων παρά μόνο αφού εξαντλήσει όλους του βαθμούς δικαιοδοσίας με την άσκηση ένδικων μέσων ή οποιωνδήποτε άλλων δυνατοτήτων που της παρέχει η έννομη τάξη. Μέχρι πριν από λίγα χρόνια που ίσχυε ακόμη το άρθρο 8 του νόμου 297 του 1952

με το οποίο απαγορευόταν ρητά η αναγκαστική εκτέλεση για οικονομικές απαιτήσεις κατά του δημοσίου και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, η ικανοποίηση της απόφασης με την οποία επιδικαζόταν μια χρηματική απαίτηση στην οποία ο οφειλέτης ήταν το δημόσιο εξηρτάτο αποκλειστικά από την καλή θέληση του αρμόδιου υπουργού ή του αρμόδιου νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Με διάφορες παρεμβάσεις νομοθετικές θεσπίστηκαν παρόμοιες απαγορεύσεις υπέρ διαφόρων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως των ΟΤΑ, της ΔΕΗ, του ΟΣΕ και διαφόρων άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου. Η αντίληψη αυτή οφειλόταν κυρίως σε ένα πνεύμα κρατισμού που αποτελούσε κυρίαρχη νομική αντίληψη στις αρχές του 19ου αιώνα, ένα πνεύμα δηλαδή εύνοιας προς το κράτος και προστατευτικότητας των συμφερόντων του, που διαστρέβλωνε την έννοια και την αποστολή της δικαστικής λειτουργίας ως αμερόληπτη ισχύ της εξουσίας, παραβιάζοντας έτσι την αρχή της ισότητας του κράτους και του πολίτη ως αντιδίκων. Στη χώρα μας βέβαια η αντίληψη αυτή δεν έφτασε στα ακραία όρια που ίσχυσε σε άλλες χώρες όπως πχ στην πολιτεία Τζώρτζια των ΗΠΑ που το 1794 θεσπίστηκε ως αδίκημα τιμωρούμενο με θανατική καταδίκη η άσκηση αγωγής ιδιώτη κατά του δημοσίου, ώστε να αποφευχθεί η οικονομική του κατάρρευση. Κατ' αρχήν η αντίθεση αυτή στην απαγόρευση της αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του δημοσίου υπήρξε από την έναρξη της εφαρμογής του συντάγματος το 1975, τόσο στη θεωρία του δημοσίου όσο και του αστικού δικονομικού δικαίου. Η νομολογιακή αναγνώριση του δικαιώματος αυτού της επίσπευσης της αναγκαστικής εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων κατά του δημοσίου ήρθε αρχικά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στη συνέχεια από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μέρος της οποίας στρεφόταν κατά της χώρας μας. Συγκεκριμένα με τις αποφάσεις στις 5-10-1995 Κ. Μπέη κατά Ελλάδα, Χόρνστινγκ Κατά Ελλάδα, στις 23-3-1995 και τις 13-5-1997 καταδικάστηκε η χώρα μας με το σκεπτικό ότι μόνη η πρόσβαση σε ένα δικαστήριο δεν εξαντλεί το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη αν οι κρατικές αρχές μπορούν να αρνηθούν τη συμμόρφωσή τους με το περιεχόμενο μια απόφασης. Όμοια έκρινε και το δικαστήριο του Στρασβούργου για μη εκτέλεση των αποφάσεων του Ελεγκτικού Συνεδρίου από τη διοίκηση σε συνταξιοδοτικές υποθέσεις, όπως πχ στις αποφάσεις της 14-12-1991, Ρίζος Αντωνακόπουλος κτλ Κατά Ελλάδα, Γεωργιάδης Κατά Ελλάδα της 28-3-2004. Άμεση σχεδόν ήταν η αντίδραση της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων κάτω από την πίεση της υπερεθνικής έννομης τάξης Ευρώπης και την ανάγκη του

εκσυγχρονισμού και προσαρμογής της με τις κατακτήσεις της θεωρίας και της νομολογίας των εννόμων τάξεων της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης. Έτσι, η ολομέλεια του ελεγκτικού Συνεδρίου αντέδρασε πρώτη με μια πρωτοποριακή απόφαση για την εποχή με τα πρακτικά της 25-5-1998, με την οποία δέχτηκε ότι το δικαίωμα δικαστικής προστασίας τότε μόνο είναι πλήρες και αποτελεσματικό, σύμφωνα με το άρθρο 20 του Συντάγματος, όταν η δεσμευτική διάγνωση του δικαιώματος από το δικαστήριο μπορεί να επιβληθεί με την αναγκαστική εκτέλεση της δικαστικής απόφασης, ότι η αναγκαστική εκτέλεση συγκαταλέγεται στα αναπόσπαστα στοιχεία της δίκαιης δίκης σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ, ότι η μη ικανοποίηση χρηματικής απαίτησης ισοδυναμεί με στέρηση περιουσίας κατά την έννοια του άρθρου 1 του πρωτόκολλου, της σύμβασης αυτής, και τέλος ότι η διάταξη του άρθρου 8 του νόμου 2097/1952 πρέπει να θεωρηθεί καταργημένη ως αντικείμενη στο άρθρο 2 παράγραφος 3 του διεθνούς συμφώνου για τα πολιτικά και τα ατομικά δικαιώματα. Αμέσως ακολούθησε ο Άρειος Πάγος με την 212/2001 απόφαση της ολομέλειάς του η οποία θεώρησε το ίδιο άρθρο επίσης καταργημένο ως αντίθετο με τα άρθρα 20 παράγραφος 1 του Συντάγματος, τα άρθρα 6 παράγραφος 1 και 13 της ΕΣΔΑ και το άρθρο 2 παράγραφος 3 του πιο πάνω συμφώνου και τέλος, η ολομέλεια του Αρείου Πάγου στη συνέχεια με την 17/2002 απόφαση η οποία μετά την αναγνώριση του δικαιώματος επίστευσης αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του δημοσίου προχωρεί στην οριοθέτηση των κατηγοριών των απαιτήσεων κατά του δημοσίου που υπόκεινται σε αναγκαστική κατάσχεση. Μετά τη στροφή της νομολογίας αυτής, ο συνταγματικός νομοθέτης με την αναθεώρηση του 2001 θέσπισε ρητά πια με το άρθρο 94 παράγραφος 4 διάταξη με την οποία ορίζει ότι οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του δημοσίου, των ΟΤΑ και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως ο νόμος ορίζει. Ο εκτελεστικός νόμος που ακολούθησε, ο νόμος 3068/2002 εξειδικεύει και οριοθετεί το ως άνω δικαίωμα ορίζοντας ότι η αναγκαστική εκτέλεση για να ικανοποιηθεί μια χρηματική απαίτηση κατά του δημοσίου, των ΟΤΑ και των άλλων νομικών προσώπων γίνεται με κατάσχεση της ιδιωτικής περιουσίας του και επίσης όρισε ο ίδιος νόμος ότι στο εξής θα σταθεί τριμελές συμβούλιο αποτελούμενο από δικαστές του οικείου ανώτατου δικαστηρίου θα επιλαμβάνεται για να διαπιστώσει τη συμμόρφωση της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις του οικείου κλάδου. Διαφορετικά θα επιβάλλονται κυρώσεις χρηματικές, ποινές και στη συνέχεια θα συντάσσεται κάθε χρόνο ένα ιδιαίτερο πρακτικό με τις υποθέσεις που δε

συμμορφώνεται το αντίστοιχο δικαστήριο και η διοίκηση και θα της υποβάλλει στον πρωθυπουργό, στον πρόεδρο της βουλής, στον υπουργό δικαιοσύνης και στον υπουργό εσωτερικών και δημόσιας διοίκησης. Καταρχήν με τον όρο συμμόρφωσης της διοίκησης προς τις δικαστικές αποφάσεις θα πρέπει να εννοούμε ότι η συμμόρφωση εκτείνεται πέρα από τα στενά όρια του δεδικασμένου, ότι υπάρχει δηλαδή μια υποχρέωση εφαρμογής με πράξη ή παράλειψη όσων απορρέουν από τη δικαστική απόφαση, Από την άλλη πλευρά, δεν αφορά μόνο σε αποφάσεις των διοικητικών δικαστηρίων αλλά και των πολιτικών, ακόμη και των ποινικών δικαστηρίων, όταν αυτές επάγονται έννομες συνέπειες για το δημόσιο σε ορισμένες περιπτώσεις. Τέλος, η συμμόρφωση δεν ταυτίζεται υποχρεωτικά με την αναγκαστική εκτέλεση η οποία είναι κατά περίπτωση ένα από τα είδη συμμόρφωσης. Ειδικότερα όσον αφορά τις συνταξιοδοτικές αποφάσεις του ελεγκτικού συνεδρίου, έχει γίνει δεκτό με τα πρακτικά τις 10ης γενικής συνεδρίας της 24-2-1949 ότι εκτός από τη διαπλαστική τους φύση έχουν ταυτόχρονα και καταψηφιστικό χαρακτήρα και επομένως αποτελούν εκτελεστό τίτλο κατά το άρθρο 904 παράγραφος 2 του κώδικα πολιτικής οικονομίας. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι με μια απόφασή της η ολομέλεια του ελεγκτικού συνεδρίου των πρακτικών της 7ης γενικής συνεδρίας στις 19-3-2003 δέχτηκε ότι το δημόσιο, η ΟΤΑ και τα νομικά πρόσωπα δικαστικού δικαίου υποχρεούνται να συμμορφώνονται και προς τελεσίδικες αποφάσεις τόσο των πολιτικών δικαστηρίων και των διοικητικών όσο και του ελεγκτικού συνεδρίου και ότι οι διατάξεις των νόμων με τις οποίες αναστέλλεται η εκτέλεση των τελεσίδικων αποφάσεων των δικαστηρίων εωσότου καταστούν αμετάκλητες είναι ανεφάρμοστες γιατί αντίκεινται στις διατάξεις του κώδικα της διοικητικής οικονομίας της υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις της ΕΣΔΑ όπως και στο άρθρο 4 παράγραφος 1 και 20 του συντάγματος επειδή μειώνουν τη δραστηριότητα των εκτελεστών αποφάσεων που εκδίδονται σε βάρος του δημοσίου και καταλήγουν σε μια αδικαιολόγητη αποστέρηση της περιουσίας του ιδιώτη-δανειστή. Με τη συνταγματική κατοχύρωση της συμμόρφωσης της διοίκησης προς τις αποφάσεις των δικαστηρίων, του εκτελεστικού νόμου και του Προεδρικού διατάγματος που ακολούθησε, η ελληνική πολιτεία έχει εκσυγχρονίσει και προσαρμόσει τη νομοθεσία της προς τις έννομες τάξεις των κρατών του πολιτισμένου κόσμου και εμφανίζει την εικόνα πλέον ενός ευνομούμενου κράτους δικαίου. Στην πράξη όμως να δούμε τι ακριβώς γίνεται. Η συμπεριφορά του δημοσίου διακρίνεται από μια ανακολουθία παρότι θέσπισε στις

πιο πάνω διατάξεις όσον αφορά την άμεση συμμόρφωση της προς τις δικαστικές αποφάσεις, όπως αυτό φαίνεται από την καθημερινή πρακτική. Συγκριμένα στο Ελεγκτικό Συνέδριο, μετά από έναν μακροχρόνιο δικαστικό αγώνα με την 1317/2001 απόφαση της ολομέλειάς του έγινε δεκτή η αίτηση αναπροσαρμογής της σύνταξης κάποιου δικαστικού λειτουργού με τον υπολογισμό σε αυτή και του επιδόματος της πάγιας αποζημίωσης, Μετά την απόφαση αυτή της ολομέλειας το ελληνικό δημόσιο εξακολουθεί να ασκεί αιτήσεις αναιρέσεως παρομοίων υποθέσεων, ταλαιπωρώντας τους διαδίκους μέχρις ότου εκδοθεί αμετάκλητη απόφαση με την οποία εν τέλει συμμορφώνεται. Με την 814/ 2004 απόφαση της ολομελείας πάλι του Ελεγκτικού Συνεδρίου έγινε δεκτή η αίτηση κάποιου αποστρατήγου της ΕΛΛΑΣ για αναπροσαρμογή της σύνταξής του, με βάση το μισθό που έφερε κατά την έξοδό του από τη υπηρεσία προσαυξημένο κατά τα 2/3 της διαφοράς μεταξύ του κατεχόμενου μισθού και του επόμενου βαθμού σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 6 του νόμου 2838/2000. Μετά την έκδοση της απόφασης αυτής ακολούθησαν και άλλες αποφάσεις ολομέλειας που αντιμετωπίζουν πλέον κατά τρόπο ομοιόμορφο το ζήτημα αυτό της αναπροσαρμογής, της σύνταξης των συνταξιούχων αξιωματικών των ενόπλων δυνάμεων και των δωμάτων ασφαλείας. Παρ' όλα αυτά όμως μέχρι σήμερα δεν έχει ακόμα ρυθμιστεί νομοθετικά το ζήτημα αυτό των συνταξιούχων στρατιωτικών με αποτέλεσμα το ελεγκτικό συνέδριο να κατακλύζεται από εφέσεις στρατιωτικών συνταξιούχων οι οποίες θα εκδικαστούν με την πλέον αισιόδοξη οπτική σε τέσσερα περίπου χρόνια. Αν λάβει κανείς υπ' όψιν του ότι το δημόσιο με την πρακτική του να ασκεί αιτήσεις αναιρέσεως, η αμετάκλητη απόφαση θα εκδοθεί σε έξι μέχρι επτά χρόνια περίπου και όλα αυτά παρόλο ότι το δημόσιο γνωρίζει ότι μετά το νόμο 3068/2002 πρέπει να συμμορφώνεται στις τελεσίδικες και όχι στις αμετάκλητες αποφάσεις των δικαστηρίων. Μετά τη συνταγματική κατοχύρωση της υποχρέωσης συμμόρφωσης της διοίκησης προς τις αποφάσεις των δικαστηρίων, θα περίμενε κανείς η διοίκηση να αποβάλλει το βαλκανικό της πλέγμα και θα είχε προσαρμοσθεί σε αυτό που τελικά αποκαλούμε ευρωπαϊκό κεκτημένο. Η πραγματικότητα όμως, όπως προαναφέρθηκε δείχνει πως η διοίκηση με τις πρακτικές της προσπαθεί να καθυστερήσει την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που τη βαρύνουν, είτε να καταργήσει εκκρεμείς υποθέσεις της δικονομικής αναδρομής, πράξη που προσκρούει σε θεμελιώδεις συνταγματικές διατάξεις και τις υπερνομοθετικές διατάξεις της ΕΣΔΑ, όπως προαναφέρθηκε και έχουν δεχθεί όλα τα ανώτατα δικαστήρια. Η πρακτική της αυτή να ασκεί

ένδικα μέσα απλώς και μόνο για να κερδίσει χρόνο είναι αντίθετη με τις αρχές του κράτους δικαίου, επειδή παραβιάζει κακόπιστα το δανειστή από τη αξίωσή του πρώτον για παροχή δικαστικής προστασίας μέσα σε ένα εύλογο χρόνο κατά παράβαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, δεύτερον για αδιακώλυτη απόλαυση της περιουσίας του που αθέμιτα κωλυσιεργεί να πληρώσει κατά παράβαση του άρθρου 1 του πρόσθετου πρωτόκολλου της ΕΣΔΑ και τρίτον επειδή προσβάλλει τα χρηστά ήθη, κατά παράβαση του άρθρου 5 του συντάγματος. Η προσφυγή εξάλλου του ενδιαφερομένου στο τριμελές συμβούλιο συμμόρφωσης που θεσπίστηκε, που αποτελείται από δικαστές, σε περίπτωση αδράνειας της διοίκησης να συμμορφωθεί με απειλή κάποιου χρηματικού ποσού, ενώ δεν αποκλείεται η προσωπική ευθύνη των παρανομούντων δημοσίων υπαλλήλων, με ποινικές πειθαρχικές κυρώσεις και αστική ευθύνη, από τη μέχρι τώρα εφαρμογή του δείχνει ότι δεν αποτελεί την πλέον δραστική λύση, αφού μόνο στο ελεγκτικό συνέδριο εκκρεμούν σήμερα περισσότερες από 750 περιπτώσεις μη συμμόρφωσης οι οποίες θα ικανοποιηθούν με την τήρηση της σχετικής διαδικασίας σε χρόνο περίπου 15-18 μηνών. Όπως προκύπτει μάλιστα από το 18-3-2009 πρακτικό του τριμελούς συμβουλίου του Ελεγκτικού Συνεδρίου, εκεί αναγράφονται τα εξής, ότι παρά την εμφανιζόμενη αύξηση του αριθμού των αιτήσεων μετά το 2004, το γενικό λογιστήριο του κράτους συμμορφώνεται στις αποφάσεις του τριμελούς συμβουλίου μετά την τήρηση του δεύτερου σταδίου της σχετικής διαδικασίας. Πλην όμως, από τον αριθμό των υποθέσεων που εισάγονται ενώπιον του συμβουλίου αυτού για πρώτη ή για δεύτερη φορά και τη διαφανόμενη ολιγωρία της διοίκησης να συμμορφώνεται προς τις τελεσίδικες αποφάσεις του δικαστηρίου αυτοβούλως και χωρίς τη μεσολάβηση του τριμελούς συμβουλίου συμμόρφωσης, το συμβούλιο εκφράζει με το ως άνω πρακτικό του την ανησυχία μήπως η τήρηση αυτής της διαδικασίας εκληφθεί από τη διοίκηση με την πάροδο του χρόνου ως αναγκαίες προϋπόθεση χωρίς τη συμβολή της οποίας δε θα προχωρήσει σε συμμόρφωση, ακόμα και σε αποφάσεις που απηχούν την πάγια νομολογία του δικαστηρίου. Το φαινόμενο αυτό δεν είναι καινούργιο, αφού και υπό παρόμοιο νομοθετικό καθεστώς που ίσχυε για τις αποφάσεις του συμβουλίου επικρατείας η διοίκηση πολλές φορές κωλυσιεργούσε στην εφαρμογή των αποφάσεων του συμβουλίου της επικρατείας θυμίζοντάς μας τον ωραίο υπολοχαγό του Μένη Κουμανταρέα, ένα μυθιστόρημα όπου αναφέρεται η ζωή ενός αξιωματικού που πέρασε όλη τη ζωή του στις αίθουσες του Συμβουλίου Επικρατείας επιτυγχάνοντας δυο φορές την ακύρωση απόφασης του Στρατιω-

τικού Συμβουλίου που τον έκρινε στάσιμο και τρεις φορές την ακύρωση της απόφασης του ίδιου συμβουλίου περί αποστρατείας του χωρίς ποτέ το γενικό επιτελείο στρατού να συμμορφωθεί στις αποφάσεις αυτές. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι για να μπορέσει το δημόσιο να ικανοποιήσει τις οφειλές προς του δανειστές του, λαμβανομένου υπ' όψιν ότι έχει μια γραφειοκρατική δομή, επιβάλλεται να του δοθεί ένας επαρκής χρόνος προκειμένου να ανταποκριθεί στις νόμιμες υποχρεώσεις του, οι οποίες δεν μπορούν να ικανοποιηθούν, έστω και αν είναι εξοπλισμένες με εκτελεστότητα, αν δεν τις έχει περιλάβει ο προϋπολογισμός στον κατάλογο των εξόδων του. Και αυτό γιατί κατά το άρθρο 79 παράγραφος 2 του Συντάγματος, όλα τα έσοδα και έξοδα του κράτους αναγράφονται στον προϋπολογισμό και τον απολογισμό, κατά δε το άρθρο 5 παράγραφος 2 του νόμου 2362/1995, περί δημοσίου λογιστικού, όλα τα έσοδα και έξοδα του κράτους αναγράφονται στον προϋπολογισμό και ταξινομούνται κατ' είδος, ομάδες, κατηγορίες και υπό κατηγορίες ανάλογα με τα αίτια και τη φύση τους. Και είναι μεν αλήθεια ότι ο νόμος περί δημοσίου λογιστικού επιτρέπει την αναγραφή στον προϋπολογισμό του υπουργείου οικονομικών ειδικής πίστωσης με τον τίτλο αποθεματικό, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της κάλυψης εκτάκτων και επειγουσών αναγκών, πλην όμως οι ως άνω απαιτήσεις δεν μπορούν να υπαχθούν στην κατηγορία αυτή η οποία προδήλως αναφέρεται σε περιπτώσεις καταστροφών, σεισμών, πλημμυρών κτλ. Η τεχνική όμως αυτή δυσχέρεια δεν μπορεί να αποτελεί λόγω μη συμμόρφωσης της διοίκησης στις υπερεθνικές επιταγές της ΕΣΔΑ, του Συντάγματος και των νόμων, γιατί μπορεί να αντιμετωπιστεί με την κατάλληλη προετοιμασία του γενικού λογιστηρίου του κράτους ώστε κατά τη σύνταξη του προϋπολογισμού να προβλέπει σε γενικές γραμμές στο σκέλος εξόδων του ένα κόνδυλο σχετικό με τις υποχρεώσεις από την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων, όπως ακριβώς προβλέπει κονδύλια για δαπάνες απροβλέπτων συνθηκών καταστροφών, πρακτική που όπως πληροφορήθηκα πρόσφατα άρχισε να τηρείται. Κυρίες και κύριοι, παρά την πρόοδο όμως που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια τόσο στο νομοθετικό πεδίο, όσο και στη νομολογία, το φαινόμενο της αδράνειας ή της απροθυμίας της εκούσιας συμμόρφωσης της διοίκησης να προβεί στην εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης είτε του ελεγκτικού συνεδρίου ή των άλλων δικαστηρίων είναι συχνό σε σημείο να τραυματίζει τη σχέση της νομιμότητας και της χρηστής διοίκησης και γενικά την αρχή του κράτους δικαίου. Η διατήρηση της κατάστασης αυτής δημιουργεί ένα έλλειμμα έννομης προστασίας των πολιτών οι οποίοι

θα μεταφέρουν τις σχετικές διαφορές τους σε δικαιοδοτικά όργανα τα οποία εδρεύουν εκτός των συνόρων της ελληνικής επικρατείας με αποτέλεσμα την καταδίκη της χώρας μας και γενικά το διεθνές της διασυρμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι αποφάσεις του δικαστηρίου του Στρασβούργου της 14-8-2002, απόφαση στην υπόθεση Ουζούνι, της 6-6-2002 υπόθεση Κατσαρού, της 27-3-2003 υπόθεση Σάγκα, της 22-5-2003 υπόθεση Κυρτάτου, της 11-2-2003 υπόθεση Καραχάλιου, της 27-5-2004 υπόθεση Αλέξανδρου Μεταξά Κατά Ελλάδα και της 22-12-2005 υπόθεση Ιεράς Μονής Προφήτη Ηλία Θήρας, με βάση τις οποίες καταδικάστηκε η χώρα μας να πληρώσει αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης στους προσφεύγοντες για ανόρθωση της ζημίας η οποία τους προκλήθηκε, είτε γιατί αναγκάστηκαν να προσφύγουν στη διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης προκειμένου να ικανοποιήσουν την απαίτηση τους, είτε γιατί η καθυστερημένη συμμόρφωση της διοίκησης μετά την απόρριψη των ενδίκων μέσων επί μακρό χρόνο δεν συνιστά πλήρη επανόρθωση, δε στηριζόταν σε καμία σοβαρή αιτιολογία, ήταν αυθαίρετη και έγινε κατά παράβαση των διατάξεων της ΕΣΔΑ και του πρωτόκολλου αυτής. Το έλλειμμα αυτό θα επιτείνεται αν ο δικαστής στον οποίο πέφτει το βαρύ έργο της ερμηνευτικής επίλυσης των νέων διατάξεων της ΕΣΔΑ και των εκτελεστικών νόμων του συντάγματος, δεν ακολουθήσει τις αντιλήψεις που υιοθέτησε η νομολογία των τελευταίων χρόνων με την προσαρμογή της δικαιοσύνης μας τάξης στον Ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό που διαμορφώνεται με την ανατροπή νομικών θεσμών, αρχών και αξιωμάτων της έννομης τάξης μας προκειμένου να επιτευχθεί η αρμονική συνύπαρξη του εθνικού και του κοινοτικού δικαίου. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Πρόεδρος: Ευχαριστούμε πολύ τον κύριο αντιπρόεδρο για την εμπειριστατωμένη εισήγησή του, θα ήθελα δύο λέξεις να πω. Φανταστείτε κυρίες κύριοι αν μπορούσε κανείς προ της δεκαετίας του 90 να διανοηθεί ότι θα μπορούσε να χωρίσει εκτέλεση κατά του δημοσίου. Την τύχη της αμερικανικής νομοθεσίας θα είχε, δηλαδή είχες μια απόφαση κατά του δημοσίου, τι ήταν αυτό, ένα χαρτί για το καλάθι των αχρήστων. Αλλά δεν κερδίζει και τίποτα έτσι, ξέρετε, όπως είπε ο κύριος Ράντος χθες από το 90 και μετά άρχισε να συνειδητοποιεί ο Έλληνας δικαστής. Ήρθαν αυτές οι πρωτοπόρες για μένα θέσεις του ελεγκτικού συνεδρίου με τα πρακτικά του '98 και του '99 και στηρίχτηκαν στην ΕΣΔΑ για παροχή πλήρους δικαστικής προστασίας, τι να την κάνω την απόφαση

κατά του δημοσίου όταν δεν μπορώ να την εκτελέσω; Επακολούθησε και ο Άρειος Πάγος το 2001 και ήρθε η Συνταγματική Αναθεώρηση. Δηλαδή προηγήθηκε μια διαπαιδαγώγηση για να γίνουν όλα αυτά, δεν έγιναν έτσι, να το συνειδητοποιήσουμε ότι και το δημόσιο ενεργώντας ως Fiscus, το ίδιο με τον ιδιώτη είναι, δεν ενεργεί με *impetium* στις σχέσεις του. Βέβαια τώρα παρατηρείται δυσλειτουργία περί την εκτέλεση των αποφάσεων των στρεφόμενων κατά του δημοσίου και των άλλων νομικών προσώπων του δημοσίου δίκαιο αλλά δεν οφείλεται ούτε σε συνταγματικό ούτε σε νομοθετικό έλλειμμα. Εγώ νομίζω ότι είναι μια έκφανση, μια εκδήλωση της ανιάτως και βαρέως ασθένουσας δημόσιας διοίκησης. Μια από τις μικρές εκφάνσεις, δεν είναι και μεγάλη. Εν πάση περιπτώσει ο πολίτης με βάση το νομοθετικό καθεστώς που ισχύει επιτυγχάνει τα τελευταία τέσσερα χρόνια να νικήσει στο συμβούλιο εκτελέσεως, επιτυγχάνει την εκτέλεση των αποφάσεων έστω και με βραδυπορία. Αυτό το οποίο πρέπει να επιτευχθεί είναι η σε σύντομο χρόνο εκτέλεση, γιατί αν πεθάνεις, τι να τα κάμεις τα λεφτά, τα παίρνουν άλλοι. Λοιπόν, η κυρία Γναρδέλλη θα συνεχίσει πάλι για την ΕΣΔΑ και για τις προσπάθειες ελέγχου του συστήματος που καθιερώνει.

Ορίστε, η κυρία Γδαρνέλη έχει το λόγο.

Προσπάθειες μεταρρύθμισης του συστήματος ελέγχου της ΕΣΔΑ

Θεολογίας Γδαρνέλη

Ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε

Καταρχάς, θερμές ευχαριστίες στην οργανωτική επιτροπή, ιδιαίτερα στο δικηγορικό σύλλογο Πατρών και στο Πανεπιστήμιο Πειραιά, για την τιμητική πρόσκληση να συμμετέχω σε αυτό το συμπόσιο. Ευχαριστώ ιδιαίτερα το Πανεπιστήμιο Πειραιά, διότι είναι η τρίτη φορά που μου δίνει τη δυνατότητα να παρουσιάσω κάποιο θέμα. Το ζήτημα δε που πραγματεύεται η παρούσα εισήγηση αποτέλεσε πραγματική πρόκληση για μένα, διότι υπάρχει πλούσια αγγλική και γαλλική αρθρογραφία, ελάχιστη όμως ελληνική.

Περνάμε λοιπόν σ' έναν άλλο χώρο, στις **προσπάθειες που έγιναν να μεταρρυθμιστεί το σύστημα έλεγχου της ΕΣΔΑ.**

Εισαγωγή

Από την υιοθέτησή της το 1950 η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει τροποποιηθεί και συμπληρωθεί αρκετές φορές: τα Κράτη μέλη χρησιμοποίησαν τροποποιητικά ή πρόσθετα πρωτόκολλα για να την προσαρμόσουν στις αλλαγές και τις εξελίξεις της Ευρωπαϊκής Κοινωνίας. Ο μηχανισμός ελέγχου της ΕΣΔΑ μεταρρυθμίστηκε δραστικά το 1994 με την υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου 11, το οποίο τέθηκε σε ισχύ το Νοέμβριο του 1998. Δέκα χρόνια αργότερα, σε μια εποχή που σχεδόν όλες οι χώρες της Ευρώπης έχουν γίνει μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και της ΕΣΔΑ, εμφανίστηκε αδήριτη η ανάγκη να προσαρμοστεί ο μηχανισμός αυτός και κυρίως να βρεθεί τρόπος να εξασφαλιστεί η μακροπρόθεσμη αποτελεσματικότητα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Το Πρωτόκολλο 11

Το παλαιό σύστημα που είχε εγκαθιδρύσει η ΕΣΔΑ το 1950 προέβλεπε μια Επιτροπή, ένα Δικαστήριο και την Επιτροπή Υπουργών που διαδραμάτιζε έναν οιονεί «δικαστικό» ρόλο. Το Πρωτόκολλο 11 αντικατέστησε το σύστημα αυτό το οποίο και «δικαστοποίησε» πλήρως: κατήργησε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και μετέφερε τις αρμοδιότητες της στο Δικαστήριο του Στρασβούργου, κατέστησε την ατομική προσφυγή πραγματικό δικαίωμα η αναγνώριση του οποίου δεν εναπόκειται πλέον ούτε τυπικά στη διακριτική ευχέρεια των Κρατών μελών, προέβλεψε αριθμό δικαστών ίσο με τον αριθμό των Κρατών μελών, θητεία εξαετή και ανανεώσιμη, Τμήμα Ευρείας (17μελούς) Σύνθεσης και Τμήματα επταμελούς σύνθεσης, καθώς και τριμελείς Επιτροπές δικαστών, αρμόδιες για θέματα παραδεκτού. Η Επιτροπή Υπουργών περιορίστηκε στην εξασφάλιση μόνο της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

Το Πρωτόκολλο αυτό αποδείχτηκε αρκετά αποτελεσματικό: ενώ η Επιτροπή και το Δικαστήριο είχαν εκδώσει 38.839 αποφάσεις μεταξύ των ετών 1945 (που δημιουργήθηκε η Επιτροπή) και 1998 (που το Πρωτόκολλο 11 την κατήργησε), το «νέο Δικαστήριο» του Στρασβούργου σχεδόν διπλασίασε τον αριθμό αυτό στα πέντε μόλις πρώτα χρόνια της λειτουργίας του. Ωστόσο, ακόμη και μετά τις μεταρρυθμίσεις του πρωτοκόλλου αυτού, η αποδοτικότητα του ΕΔΔΑ έφτασε σε ποσοστό 65,2 % μέχρι το 2003¹.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υπήρξε θύμα της επιτυχίας και του κύρους του. Η διαπίστωση αυτή συνοψίζει σε μεγάλο βαθμό τα προβλήματα που αντιμετωπίζει τα τελευταία χρόνια το λεγόμενο «νέο Δικαστήριο του Στρασβούργου», μετά τη θέση σε ισχύ του Πρωτοκόλλου 11, το Νοέμβριο του 1998. Τη στιγμή εκείνη οι εκκρεμείς προσφυγές ανέρχονταν σε 6.500 περίπου, στις αρχές του 2004, που το σύστημα της ΕΣΔΑ, με 47 Κράτη μέλη, ήταν πλέον ανοιχτό σε 800 εκατομμύρια ανθρώπους, ο αριθμός αυτός άγγιζε τις 65.000, ενώ την 1^η Ιανουαρίου 2009 τις 97.000.

Ο υπερδιπλασιασμός των Κρατών μελών της ΕΣΔΑ από το 1990 έως σήμερα, το γεγονός ότι οι εσωτερικές έννομες τάξεις των περισσότερων από τα νέα Κράτη μέλη παρουσίαζαν και εξακολουθούν να παρουσιάζουν λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές αποκλίσεις από το κεκτημένο της ΕΣΔΑ², η γενίκευση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής, η συνακόλουθη εξοικείωση

1. Αφήνοντας κατά μέσο όρο 800 προσφυγές το μήνα αδικαστες.
2. Δομικά προβλήματα πάντως εμφανίζονται και σε αρκετά από τα παλαιά Κράτη μέλη της ΕΣΔΑ: χιλιάδες προσφυγές για υπερβολική διάρκεια διαδικασιών στην Ιταλία.

των δικηγόρων και γενικότερα του νομικού κόσμου με την ΕΣΔΑ³, η ένταξη των ουσιαστικών διατάξεων της ΕΣΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη όλων των Κρατών μελών⁴ και συνακόλουθα η δυνατότητα επίκλησής τους ενώπιον των εσωτερικών δικαστηρίων είναι ορισμένοι από τους παράγοντες στους οποίους οφείλεται η κατάσταση αυτή «ασφυξίας» του Δικαστηρίου.

Σημαντικό σταθμό στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί το Πρωτόκολλο 14, το οποίο υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 13 Μαΐου 2004.

Το Πρωτόκολλο 14

Η υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου αυτού, που είναι τροποποιητικό και όχι πρόσθετο⁵ αποτελεί προϊόν έντονων διαβουλεύσεων και διαπραγματεύσεων, ήδη από τις αρχές του 2001, σε επίπεδο κρατικών εμπειρογνομόνων, και στην τελευταία ιδίως φάση σε διπλωματικό επίπεδο, με τη συμμετοχή του ίδιου του Δικαστηρίου, της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης, του Επιτρόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα, των εθνικών επιτροπών για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (μεταξύ των οποίων και της ελληνικής) και ορισμένων μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Κατά τη διαδικασία αυτή, τονίστηκε ιδιαίτερα ότι η βιωσιμότητα του συστήματος της ΕΣΔΑ προϋποθέτει και τη λήψη σειράς μέτρων σε εθνικό επίπεδο⁶.

Προέχον όμως είναι να παρασχεθούν άμεσα στο ΕΔΔΑ τα δικονομικά εκείνα μέσα και η απαραίτητη ευελιξία για να εκδικάζει το σύνολο των ατομικών προσφυγών σε αποδεκτές προθεσμίες και να επικεντρώνεται συγχρόνως στις πιο σημαντικές υποθέσεις για την προστασία των δικαιωμάτων και την ερμηνεία της Σύμβασης.

3. Η Ελλάδα αναγνώρισε το δικαίωμα ατομικής προσφυγής στις 20 Νοεμβρίου 1985, 32 χρόνια μετά την αρχική θέση σε ισχύ της ΕΣΔΑ στη χώρα μας, η πρώτη ελληνική απόφαση του ΕΔΔΑ εκδόθηκε μόλις το 1991 (Φίλης κατά Ελλάδας, απόφαση της 27.8.1991).

4. Συμπεριλαμβανομένου του Η.Β και της Ιρλανδίας.

5. Δεν αναγνωρίζει δηλαδή νέα δικαιώματα αλλά μεταβάλλει τον τρόπο λειτουργίας του συστήματος προστασίας της ΕΣΔΑ.

6. Υιοθέτηση αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου της συμβατότητας των νομοσχεδίων και της υφιστάμενης νομοθεσίας αλλά και των διοικητικών πρακτικών με την ΕΣΔΑ, βελτίωση των εσωτερικών ενδίκων και άλλων μέσων προστασίας σύμφωνα με το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ.

Οι περισσότερες διατάξεις του Πρωτοκόλλου 14, χωρίς να μεταβάλλουν δραστικά το θεσμικό πλαίσιο που εγκαθίδρυσε το Πρωτόκολλο 11, αποσκοπούν στην αποσυμφόρηση του ΕΔΔΑ. Ορισμένες δε άλλες διατάξεις του αποβλέπουν στην ενίσχυση του συστήματος ελέγχου της ΕΣΔΑ και ιδίως του μηχανισμού εποπτείας της εκτέλεσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Ζητήματα και τα δύο σημαντικά για την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία ενός θεσμού, τόσο σημαντικού για την ευρωπαϊκή δημόσια τάξη.

I. Η αποσυμφόρηση του ΕΔΔΑ.

Για το σκοπό αυτό το Πρωτόκολλο προέβλεψε αφενός κάποιες οικονομικές παρεμβάσεις (Α), αφετέρου τη δυνατότητα απόρριψης ως απαράδεκτων προσφυγών «ήσσονος σημασίας» (Β).

A. Οι οικονομικές παρεμβάσεις του Πρωτοκόλλου 14, με στόχο την απλούστευση και την επιτάχυνση της διαδικασίας.

Οι τροποποιήσεις αυτές αποβλέπουν στην αντιμετώπιση δύο κυρίως προβλημάτων: α) των «προφανώς απαράδεκτων προσφυγών» και β) των «επαναλαμβανόμενων προσφυγών», προκειμένου το Δικαστήριο του Στρασβούργου να επικεντρώσει τις δυνάμεις του σε εκείνες τις προσφυγές που θέτουν σοβαρότερα νομικά ζητήματα.

α) Οι «προφανώς απαράδεκτες προσφυγές» ξεπερνούν το 90% του συνολικού αριθμού των υποθέσεων που υποβάλλονται στο Δικαστήριο. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού υιοθετήθηκε μια ρηξικέλευθη λύση: η δημιουργία ενός ξεχωριστού οργάνου, που θα λειτουργεί ως φίλτρο διατηρώντας όμως παράλληλα την ενότητα του ίδιου του Δικαστηρίου και του καθεστώτος των δικαστών που το απαρτίζουν. Έτσι, η Διευθύνουσα Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατέληξε στην προσθήκη ενός τέταρτου επιπέδου δικαιοδοσίας στη βάση της πυραμίδας του όλου συστήματος, αυτού του ενός δικαστή. Σύμφωνα με το άρθρο 26 (ισχύον άρθρο 27) της ΕΣΔΑ, όπως τροποποιείται με το Πρωτόκολλο 14, το ΕΔΔΑ θα συνεδριάζει σε μονομελή, τριμελή, επταμελή και δεκαεπταμελή σύνθεση, με απαραίτητη εγγύηση αμεροληψίας ο δικαστής που θα αποφασίζει μόνος, να μην είναι εκείνος που εξελέγη για λογαριασμό του Κράτους που ενάγεται⁷. Το

7. Ζητήματα που δημιουργούνται αφορούν την κατανόηση του φακέλου της υπόθεσης και την εξοικείωση με το εσωτερικό δίκαιο του Κράτους αυτού.

έργο της προετοιμασίας της υπόθεσης ανατίθεται σε εισηγητές, οι οποίοι δεν ασκούν δικαιοδοτικές αρμοδιότητες. Θέματα όπως ο αριθμός των εισηγητών, η ιθαγένειά τους, το καθεστώς και η διαδικασία επιλογής τους θα ρυθμιστούν από τον κανονισμό λειτουργίας του ΕΔΔΑ. Ο δικαστής μπορεί να κηρύξει την προσφυγή απαράδεκτη ή να τη διαγράψει από το πινάκιο, μόνο όμως στις περιπτώσεις εκείνες που δεν χωρεί καμία αμφιβολία για το απαράδεκτο⁸, διαφορετικά δεν θα αποφαινεται, αλλά θα παραπέμπει την υπόθεση σε τριμελή Επιτροπή ή σε επταμελές Τμήμα.

β) Οι «επαναλαμβανόμενες προσφυγές» βασίζονται σε ήδη ειλημμένη απόφαση του Δικαστηρίου, τη λεγόμενη «απόφαση πιλότο» (*arrêt pilote*, *pilot judgments*, όπως για παράδειγμα η γνωστή *απόφαση Λοιζίδου κατά Τουρκίας*), είναι κατά κανόνα προφανώς βάσιμες και αντιστοιχούν στα δύο τρίτα των αποφάσεων του ΕΔΔΑ επί της ουσίας. Σύμφωνα με το άρθρο 28 της ΕΣΔΑ, όπως τροποποιείται με το Πρωτόκολλο 14, μια τριμελής Επιτροπή θα μπορεί ομόφωνα, όχι μόνο να κηρύξει απαράδεκτη ή να διαγράψει από το πινάκιο μια ατομική προσφυγή, αλλά και να κηρύξει παραδεκτή μια προσφυγή καθώς και να αποφανθεί επί της ουσίας με μία και μόνη απόφαση «εφόσον το ζήτημα ερμηνείας ή εφαρμογής της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων που θέτει η υπόθεση αποτελεί αντικείμενο «εδραιωμένης» (*jurisprudence bien établie*, *well established case law*) νομολογίας του Δικαστηρίου (όχι απαραίτητα πάγια⁹ που απαιτεί μακρόχρονη νομολογία). Πότε μια νομολογία είναι εδραιωμένη; Ο όρος αυτός αναφέρεται συνήθως στην πάγια νομολογία ενός Τμήματος, σύμφωνα όμως με την αιτιολογική έκθεση του πρωτοκόλλου, και μία απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, έστω και αν είναι η πρώτη επί συγκεκριμένου ζητήματος ή «δομικού προβλήματος» που εμφανίζει η έννομη τάξη ενός Κράτους μέλους, εκφράζει αναμφίβολα την εδραιωμένη θέση του ΕΔΔΑ, οπότε όλες οι επόμενες υποθέσεις που θα θέτουν κατ' ουσίαν το ίδιο ζήτημα, θα μπορούν να υπαχθούν σε τριμελή Επιτροπή, η οποία θα παραπέμπει ως προς την αιτιολογία της στην «απόφαση πιλότο» και θα εκδίδει μία συνοπτική απόφαση ταυτόχρονα επί

8. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση παραδείγματα τέτοιων υποθέσεων είναι προσφυγές που κατατίθενται μετά το εξάμηνο, στρέφονται κατά κρατών μη μελών της ΕΣΔΑ, ασκούνται πριν την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων.

9. Ο ν.3344/2005 «Κύρωση του Πρωτοκόλλου υπ' αριθμόν 14 στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, το οποίο τροποποιεί το σύστημα ελέγχου της Σύμβασης», χρησιμοποιεί τον όρο «πάγια» κι όχι «εδραιωμένη».

του παραδεκτού και της ουσίας. Η λύση αυτή, αφενός επισπεύδει σημαντικά τη διαδικασία¹⁰, αφετέρου είναι ευνοϊκή για τον προσφεύγοντα, ο οποίος θα πρέπει απλά να αποδείξει ότι το επίδικο ζήτημα της προσφυγής του ταυτίζεται με εκείνο της «απόφασης πιλότου». Το δε εναγόμενο Κράτος θα μπορεί να αμφισβητήσει την εφαρμογή της διαδικασίας αυτής, αποδεικνύοντας ότι η συγκεκριμένη προσφυγή είτε είναι απαράδεκτη, είτε διαφέρει στην ουσία της από εκείνη που αποτέλεσε το αντικείμενο της «απόφασης πιλότου». Αξιοσημείωτο είναι τέλος ότι, η συμμετοχή του εθνικού δικαστή στη σύνθεση της τριμελούς Επιτροπής δεν αποτελεί δικονομικό δικαίωμα του εναγόμενου Κράτους, αλλά εναπόκειται στην κρίση της Επιτροπής. Ο νεωτερισμός αυτός, τυχόν δηλαδή καταδίκη Κράτους από διεθνές δικαιοδοτικό όργανο χωρίς τη συμμετοχή του δικαστή που έχει εκλεγεί για λογαριασμό του Κράτους αυτού, χαρακτηρίζεται ως μικρή «επανάσταση» στο χώρο του δημοσίου διεθνούς δικαίου¹¹, έχοντας όμως ως ασφαλιστική δικλείδα την ομοφωνία των τριών μελών της Επιτροπής ως προς όλα τα κεφάλαια της απόφασης (παραδεκτό, διαπίστωση παραβίασης, δίκαιη ικανοποίηση με βάση το άρθρο 41 της ΕΣΔΑ). Η μη ομοφωνία οδηγεί σε παραπομπή της υπόθεσης στο αρμόδιο Τμήμα.

γ) Άλλες ρυθμίσεις για την απλούστευση της διαδικασίας. Η τροποποίηση του άρθρου 29 της ΕΣΔΑ: όχι μόνο οι τριμελείς Επιτροπές αλλά και τα Τμήματα να εκδίδουν κατά κανόνα μία και μόνη απόφαση επί του παραδεκτού και της ουσίας των ατομικών προσφυγών¹² (χωρίς επίκληση και αιτιολόγηση ύπαρξης κάθε φορά εξαιρετικών περιστάσεων).

Προκειμένου να μην καταργηθεί στην πράξη το στάδιο του φιλικού διακανονισμού με τη σύμπτυξη των δύο αποφάσεων, απαιτήθηκε μια άλλη τρο-

10. Τίποτε δεν εμποδίζει το ΕΔΔΑ να εφαρμόσει τη διαδικασία αυτή όχι μόνο για μια ομάδα προσφυγών που σχετίζεται με ένα συγκεκριμένο πρόβλημα της έννομης τάξης ενός Κράτους μέλους, αλλά κάθε φορά που υφίσταται εδραιωμένη νομολογία ως προς κάποιο ζήτημα που αφορά περισσότερα Κράτη.

11. Ο θεσμός του εθνικού δικαστή ή του δικαστή *ad hoc* έχει μακρά παράδοση, αντικατοπτρίζοντας μία όψη της κρατικής κυριαρχίας: κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ορισμένες αντιπροσωπείες είχαν ενδοιασμούς. Δεδομένου όμως ότι το ζήτημα ουσίας θα έχει ήδη αποτελέσει αντικείμενο εδραιωμένης νομολογίας, τυχόν συμμετοχή του εθνικού δικαστή θα είναι χρήσιμη μόνο εάν τίθεται θέμα παραδεκτού της προσφυγής και ιδίως εάν αμφισβητείται η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων.

12. Τροποποίηση που κωδικοποιεί την τάση που διαμορφώνεται στην πρόσφατη πρακτική του Δικαστηρίου. Επί διακρατικών προσφυγών ο κανόνας των δύο ξεχωριστών αποφάσεων διατηρείται.

ποποίηση: ο διακανονισμός μπορεί να επέλθει πια σε οποιαδήποτε φάση της διαδικασίας, ενώ το άρθρο 39 της ΕΣΔΑ, όπως τροποποιείται, προβλέπει ρητά την αρμοδιότητα της Επιτροπής Υπουργών να επιβλέπει την εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ που καταγράφουν τους όρους του φιλικού διακανονισμού.

Στη λογική της ευελιξίας εντάσσεται και η τροποποίηση της ΕΣΔΑ, ούτως ώστε η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης να μπορεί μετά από αίτημα της Ολομέλειας του ΕΔΔΑ και με ομόφωνη απόφαση να μειώσει από επτά σε πέντε τον αριθμό των δικαστών που συγκροτούν τα Τμήματα¹³ για ορισμένο χρονικό διάστημα για αύξηση της αποδοτικότητας του ΕΔΔΑ. Έτσι αποφεύγεται η χρονοβόρα διαδικασία διαπραγμάτευσης, υιοθέτησης, κύρωσης και επικύρωσης νέου Πρωτοκόλλου, μια ενδιαφέρουσα κατ'οικονομία λύση, σπάνια στη διεθνή πρακτική.

Β) Η δυνατότητα απόρριψης ως απαράδεκτων προσφυγών «ήσσοнос σημασίας». Το πρόβλημα και η συμβιβαστική αλλά δύσκολα εφαρμόσιμη λύση.

Η υιοθέτηση ενός νέου κριτηρίου που θα επέτρεπε στο ΕΔΔΑ την απόρριψη ως απαράδεκτων ορισμένων προσφυγών «ήσσοнос σημασίας» ή «μειωμένου ενδιαφέροντος» προκάλεσε σοβαρές αντιδράσεις καθόλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Η πρόταση διατυπώθηκε στην Έκθεση της λεγόμενης ομάδας αξιολόγησης προς την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης και αποτυπώνει μια νέα θεώρηση του όλου μηχανισμού ελέγχου της ΕΣΔΑ (στη σημερινή συγκυρία), με την οποία το Δικαστήριο του Στρασβούργου θα έπρεπε να εξελιχθεί σε ένα είδος «συνταγματικού δικαστηρίου» πανευρωπαϊκής εμβέλειας που θα ασχολείται μόνο ή κυρίως με τις υποθέσεις εκείνες οι οποίες θέτουν ζητήματα αρχής ως προς την ερμηνεία και την εφαρμογή της ΕΣΔΑ. Για το σκοπό αυτό θα έπρεπε να μπορεί να επιλέγει τις υποθέσεις τις οποίες θα εξετάζει στην ουσία, λειτουργώντας ως ένα βαθμό κατά το πρότυπο του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ ή του βρετανικού House of Lords, με αποτέλεσμα η «ατομική δικαιοσύνη», στην οποία εδράζεται η λειτουργία του ΕΔΔΑ, κυρίως μετά τη γενίκευση του δικαιώματος της ατομικής προσφυγής με το Πρωτόκολλο 11, να μετεξελιχθεί σε «συνταγματική δικαιοσύνη».

Αυτή η ιδέα αλλάζει τη φυσιογνωμία του συστήματος, επηρεάζοντας το

13. Τυχόν εφαρμογή της διάταξης αυτής θα αφορά συγχρόνως όλα τα Τμήματα του ΕΔΔΑ, δεν νοείται δηλαδή η ταυτόχρονη λειτουργία πενταμελών και επταμελών Τμημάτων.

θεσμό της ατομικής προσφυγής¹⁴. Η ατομική προσφυγή αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο του συστήματος, αναδεικνύοντας με το Πρωτόκολλο 11 το μηχανισμό της ΕΣΔΑ σε διεθνές πρότυπο¹⁵: κανένα άλλο διεθνές συμβατικό κείμενο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν περιέχει διάταξη όμοια με αυτή του άρθρου 34 της ΕΣΔΑ.

Ο προβληματισμός έγκειται στο ότι, αφενός τυχόν περιστολή του δικαιώματος ατομικής προσφυγής θα έστελνε πολιτικά το μήνυμα ότι η Ευρώπη «κάνει πίσω» (παρά την επιμονή της για προώθηση του θεσμού σε όλα τα διεθνή fora προστασίας των δικαιωμάτων και ιδίως στα Ηνωμένα Έθνη), αφετέρου σε αρκετές περιπτώσεις το ΕΔΔΑ απασχολείται με προσφυγές πραγματικά ήσσονος σημασίας, οι οποίες επιδιώκουν την επιδίκαση περιορισμένου τις περισσότερες φορές ποσού δίκαιης ικανοποίησης.

Αναμφίβολα, οποιαδήποτε παραβίαση ουσιαστικών διατάξεων της ΕΣΔΑ ανεξάρτητα από τη βαρύτητα της αποτελεί παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το ερώτημα που τέθηκε όμως είναι εάν μπορεί και πρέπει το ΕΔΔΑ να εξακολουθήσει να εξετάζει επί της ουσίας «υποθέσεις *de minimis*», σε βάρος της ταχείας εκδίκασης προσφυγών που αναδεικνύουν σοβαρά «δομικά προβλήματα» ή σημαντικά ζητήματα ερμηνείας και εφαρμογής της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της.

Επελέγη τελικά μία μέση λύση, ούτε απραξίας ούτε μετατροπής του ΕΔΔΑ σε οιονεί συνταγματικό Δικαστήριο: Προστέθηκε στο άρθρο 35 της ΕΣΔΑ ένα νέο κριτήριο, βάσει του οποίου μπορεί το Δικαστήριο να κηρύξει απαράδεκτες, υπό ορισμένες προϋποθέσεις προσφυγές μειωμένου ενδιαφέροντος, με βάση την αρχή *de minimis non curat praetor*. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ θα μπορεί να κηρύξει απαράδεκτη μια ατομική προσφυγή εάν εκτιμά ότι «ο προσφεύγων δεν έχει υποστεί σημαντική βλάβη, εκτός εάν ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου που εγγυώνται η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της απαιτεί την εξέταση της προσφυγής επί της ουσίας και υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα απορριφθεί γι' αυτό το λόγο καμία προσφυγή η οποία δεν θα έχει εξετασθεί επαρκώς από εσωτερικό δικαστήριο».

14. Κατά το παλαιό άρθρο 25 της ΕΣΔΑ η αναγνώριση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής ήταν προαιρετική για τα Κράτη, περί τα τέλη της δεκαετίας του 80 όλα τα παλαιά Κράτη είχαν αποδεχθεί το δικαίωμα αυτό, κατά τη διεύρυνση του Συμβουλίου της Ευρώπης στη δεκαετία το 90 η αποδοχή αυτού ήταν όρος για την εισδοχή των νέων κρατών μελών από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.

15. Το πρωτόκολλο 11 αποτέλεσε την κορωνίδα της εξέλιξης αυτής, καθιστώντας την ατομική προσφυγή πραγματικό δικαίωμα, η αναγνώριση του οποίου δεν εναπόκειται πλέον ούτε τυπικά στη διακριτική ευχέρεια των Κρατών μελών.

Η εφαρμογή της διάταξης αυτής προϋποθέτει τρία στοιχεία: α) βλάβη του προσφεύγοντος (υλική ζημία, θετική και αποθετική, αλλά και ηθική βλάβη) και μάλιστα σημαντική, που είναι ζήτημα *ad hoc* εκτίμησης¹⁶, β) ο σεβασμός των δικαιωμάτων, ως ασφαλιστική δικλείδα, κατά την έννοια ότι το ΕΔΔΑ θα εξετάσει την ουσία της υπόθεσης, ακόμη και ένα ο προσφεύγων δεν έχει υποστεί σημαντική βλάβη, εφόσον η προσφυγή του θέτει ζητήματα αρχής ως προς την ερμηνεία ουσιαστικών διατάξεων της ΕΣΔΑ και των πρωτοκόλλων της ή συμβατότητας της εσωτερικής έννομης τάξης με την ΕΣΔΑ και γ) η αναφορά σε εσωτερικό δικαστήριο (*tribunal interne*) και όχι απλά εθνική αρχή, που αποτέλεσε το κλειδί για την επίτευξη *consensus*, αντικατοπτρίζει την αρχή της επικουρικότητας της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων και διασφαλίζει ότι κάθε υπόθεση θα αποτελέσει αντικείμενο δικαστικής εξέτασης είτε σε εθνικό είτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο.¹⁷ Για να αποφανθεί επί του παραδεκτού, το ΕΔΔΑ θα πρέπει πρώτα να ερευνησει εάν η εθνική αρχή που εξέτασε την υπόθεση αποτελεί δικαστήριο κατά την έννοια του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και εάν η υπόθεση εξετάστηκε επαρκώς. Άρα θα υπεισέλθει σε πτυχές της υπόθεσης επί της ουσίας. Γίνεται αντιληπτό ότι η εφαρμογή του νέου κριτηρίου στην πράξη είναι μάλλον δυσχερής.

Η συμβιβαστική λύση που υιοθετήθηκε με το Πρωτόκολλο 14 έχει και κάποιες άλλες παραμέτρους: η μεταβατική διάταξη του άρθρου 20 παρ. 2 του Πρωτοκόλλου προβλέπει την εφαρμογή του νέου κριτηρίου *ex nunc*, χωρίς να επηρεάζει τις ήδη κριθείσες ως παραδεκτές προσφυγές που εκκρεμούν κατά τη θέση του σε ισχύ, ενώ για δύο χρόνια μετά τη θέση σε ισχύ του πρωτοκόλλου, το νέο κριτήριο θα εφαρμόζεται μόνο από τα Τμήματα και το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης. Η εφαρμογή του από όλες τις συνθέσεις προϋποθέτει καταρχήν τη διαμόρφωση ενός *corpus* νομολογίας που θα το εξειδικεύει, και συνεπώς η συμβολή του στην προσπάθεια αποσυμφόρησης του Δικαστηρίου από τις υποθέσεις «ήσσονος σημασίας» μετατίθεται χρονικά.

16. Προκειμένου να εξειδικεύσει την αόριστη αυτή έννοια και να διασκεδάσει τις ανησυχίες ορισμένων αντιπροσωπειών, η Διευθύνουσα Επιτροπή ανέφερε ενδεικτικά τις υποθέσεις που αφορούν την υπερβολική διάρκεια διαδικασιών των οποίων το αντικείμενο δεν υπερβαίνει τα 500 ευρώ, τις υποθέσεις καλής γειτονίας ή τις διαφορές που σχετίζονται με τον τόπο καταβολής συνταξιοδοτικών παροχών.

17. Η προϋπόθεση αυτή επικαλύπτεται με την αρχή της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων και λοιπών μέσων προστασίας, υπερακοντίζοντας συγχρόνως τις απαιτήσεις του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, για την ύπαρξη αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, η οποία (κατά πάγια νομολογία, υπόθεση *Kudla κατά Πολωνίας της 26.10.2000*) δεν είναι απαραίτητα δικαστική.

Π. Η ενδυνάμωση του μηχανισμού προστασίας της ΕΣΔΑ

Το Πρωτόκολλο 14, εκτός από τις διατάξεις που αποβλέπουν στην αποσυμφόρηση του Δικαστηρίου, περιλαμβάνει καινοτόμες διατάξεις με στόχο την ενδυνάμωση του συστήματος προστασίας και ελέγχου της ΕΣΔΑ και ειδικότερα την ενίσχυση των εγγυήσεων αμεροληψίας και ανεξαρτησίας των δικαστών του ΕΔΔΑ, το δικαίωμα παρέμβασης του Επιτρόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του ανθρώπου και κυρίως την ενίσχυση του μηχανισμού εποπτείας της συμμόρφωσης των Κρατών προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου.

A) Η ενίσχυση των εγγυήσεων ανεξαρτησίας των δικαστών του ΕΔΔΑ

Το Πρωτόκολλο 14 ορίζει ότι οι δικαστές εκλέγονται για μία και μόνη θητεία, η διάρκεια της οποίας παρατείνεται από έξι σε εννέα χρόνια. Καταργούνται οι παράγραφοι 2 έως 5 του άρθρου 23, με σκοπό τη σταδιακή ανανέωση του ΕΔΔΑ, δεδομένου ότι με το πέρασμα του χρόνου η θητεία κάθε δικαστή θα αρχίζει σε διαφορετική ημερομηνία. Με μεταβατική διάταξη ρυθμίζεται η παράταση της θητείας των δικαστών που εξελέγησαν για πρώτη φορά έως τη συμπλήρωση εννεαετούς θητείας και η παράταση της θητείας των λοιπών δικαστών για δύο έτη. Όσον αφορά τους δικαστές *ad hoc* που, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 27 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, επιτρέπεται στο ενδιαφερόμενο διάδικο Κράτος να ορίζει ενόσω η προσφυγή εναντίον του είναι εκκρεμής, διαδικασία που από την πλευρά του προσφεύγοντος δεν προσφέρει τις απαραίτητες εγγυήσεις αμεροληψίας και ανεξαρτησίας, το Πρωτόκολλο προβλέπει ότι τα Κράτη θα καταθέτουν εκ των προτέρων ένα κατάλογο προσώπων που θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως δικαστές *ad hoc*, από τον οποίο ο Πρόεδρος του ΕΔΔΑ θα επιλέγει κατά την κρίση του εφόσον παραστεί ανάγκη.

B) Το δικαίωμα παρέμβασης του Επιτρόπου για τα δικαιώματα του ανθρώπου

Η ίδρυση του θεσμού του Επιτρόπου (Commissaire) του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα δικαιώματα του ανθρώπου απέβλεπε μεταξύ άλλων στην αντιμετώπιση καταστάσεων συστηματικών ή μαζικών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων^{18,19}. Ο θεσμός όμως αυτός έχει έντονη πολιτική

18. Στις οποίες το όλο σύστημα προστασίας της ΕΣΔΑ δεν είναι σε θέση να αντιδράσει αποτελεσματικά ενόψει και του ότι οι διακρατικές προσφυγές έχουν εξόχως πολιτικό χαρακτήρα και είναι πλέον σπανιότητες.

19. Δεν είναι τυχαίο ότι η πρώτη υπόθεση με την οποία ασχολήθηκε ο Επίτροπος κ.Α. Gil-Robles ήταν αυτή της Τσετσενίας.

φυσιογνωμία, οι δε παρεμβάσεις του παίρνουν τελικά τη μορφή συστάσεων. Όταν ιδρύθηκε ο θεσμός πολλές αντιπροσωπείες τόνισαν την ανάγκη σαφούς οριοθέτησης των αρμοδιοτήτων του για να μην υπάρξει επικάλυψη με τις αρμοδιότητες του Δικαστηρίου.

Κατά τις διαπραγματεύσεις για την υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου 14 προτάθηκε από τον ίδιο τον Επίτροπο η πρόβλεψη της δυνατότητας αυτού να προσφεύγει στο Δικαστήριο υποβάλλοντάς του υποθέσεις γενικού ενδιαφέροντος, δηλαδή σοβαρών ή μαζικών παραβιάσεων. Η πρόταση αυτή θα μετέτρεπε τον Επίτροπο σε ένα είδος εισαγγελέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επιτρέποντάς του να έχει την πρωτοβουλία σε ζητήματα με πολιτικές προεκτάσεις, τα οποία κατά παράδοση εξετάζονται με πολιτικούς όρους από την Επιτροπή Υπουργών και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση και συνεπώς να υποκαθιστά τα Κράτη στο μέτρο που αυτά αδρανούν ως προς την κατάθεση διακρατικών προσφυγών.

Η συντακτική επιτροπή του Πρωτοκόλλου 14 διεύρυνε την εναλλακτική πρόταση της Γαλλίας και τροποποίησε το άρθρο 36 της ΕΣΔΑ, ούτως ώστε ο Επίτροπος να έχει το δικαίωμα χωρίς να απαιτείται σχετική πρόσκληση από τον Πρόεδρο του Δικαστηρίου, να παρεμβαίνει ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, αλλά και ενώπιον των Τμημάτων, δεδομένου ότι αυτά κρίνουν υποθέσεις που δεν θέτουν νομικά ζητήματα ως προς την ερμηνεία και την εφαρμογή της ΕΣΔΑ, οι οποίες όμως μπορεί να αποτελούν την κορυφή του παγόβουνου συστηματικών παραβιάσεων μείζονος σημασίας. Με τον τρόπο αυτό δίδεται η δυνατότητα στον Επίτροπο να ενημερώσει το Δικαστήριο για τις γενικότερες προεκτάσεις και το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται μια προσφυγή.

Γ) Η ενίσχυση του μηχανισμού συμμόρφωσης των Κρατών προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου

Η υποχρέωση συμμόρφωσης των Κρατών προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι, δεν εξαντλείται απαραίτητα με την καταβολή του ποσού της δίκαιης ικανοποίησης και των εξόδων που επιδικάζει το ΕΔΔΑ. Πράγματι, στην πρόσφατη κυρίως πρακτική της Επιτροπής Υπουργών διακρίνεται μια εντεινόμενη πίεση για λήψη από μέρους των Κρατών ατομικών ή γενικών και κυρίως νομοθετικών μέτρων, με στόχο αφενός τη *restitutio in integrum*, αφετέρου την παύση υφισταμένων και την πρόληψη νέων παραβιάσεων. Πρόκειται για μια διασταλτική ερμηνεία της έννοιας «συμμόρφωση» προς τις αποφάσεις του

ΕΔΔΑ. Σχετικές είναι οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ *Scozzari και Giunta και Broniowski κατά Πολωνίας*. Ειδικά με την τελευταία το ΕΔΔΑ μεταβάλλει την παλαιότερη στάση του και εντοπίζει σαφώς το πρόβλημα και την πηγή του, προκειμένου να διευκολύνει τη διαδικασία εκτέλεσης της απόφασης και τη λήψη των κατάλληλων γενικών μέτρων συμμόρφωσης από το εναγόμενο Κράτος. Κατ' αυτό τον τρόπο το Δικαστήριο διαδραματίζει πλέον ενεργό ρόλο στη φάση του ελέγχου συμμόρφωσης των Κρατών προς τις ίδιες τις αποφάσεις του. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και το Πρωτόκολλο 14, προσθέτοντας διατάξεις στο άρθρο 46 της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με τις οποίες προβλέπεται η δυνατότητα της επιτροπής Υπουργών αφενός να ζητήσει από το ΕΔΔΑ να διασαφήσει προηγούμενη απόφασή του, για να διευκολυνθεί η διαδικασία εκτέλεσης (α), αφετέρου να προσφύγει στο Δικαστήριο για παραβίαση της υποχρέωσης συμμόρφωσης του εναγόμενου Κράτους (β).

α) Η αίτηση ερμηνείας. Η πρώτη δυνατότητα προβλέπεται στη νέα παρ. 3 του άρθρου 46: είναι γεγονός ότι στο παρελθόν ορισμένες αποφάσεις του ΕΔΔΑ δεν ήταν απόλυτα ξεκάθαρες ως προς την πηγή της παραβίασης που διαπίστωναν, όπως για παράδειγμα, ως προς το κατά πόσον η παραβίαση ήταν αποτέλεσμα κακής εφαρμογής μιας διάταξης νόμου ή οφειλόταν σε ασυμβατότητα της ίδιας της διάταξης προς την ΕΣΔΑ²⁰. Η αίτηση της Επιτροπής Υπουργών για ερμηνεία της αρχικής απόφασης, για την κατάθεση της οποίας απαιτείται αυξημένη πλειοψηφία των δύο τρίτων, για να γίνεται λελογισμένη χρήση της δυνατότητας αυτής, αφορά τη διαλεύκανση της εν λόγω απόφασης και μόνο και όχι το κατά πόσο τα μέτρα συμμόρφωσης που έχει λάβει ή προτίθεται να λάβει το εναγόμενο Κράτος είναι πρόσφορα για το σκοπό αυτό. Η σύνθεση του ΕΔΔΑ που θα δικάσει την αίτηση ερμηνείας θα πρέπει να είναι η ίδια με εκείνη που εξέδωσε την αρχική απόφαση. Ενόψει όμως του ότι δεν προβλέπεται προθεσμία για την κατάθεση της σχετικής αίτησης από την Επιτροπή Υπουργών, εφόσον το ζήτημα ερμηνείας μιας απόφασης μπορεί να ανακύψει ανά πάσα στιγμή της διαδικασίας εκτέλεσής της, δεν αποκλείεται ορισμένοι δικαστές να μην είναι πλέον μέλη του ΕΔΔΑ, οπότε ο κανονισμός λειτουργίας του θα πρέπει να συμπληρωθεί στο σημείο αυτό.

β) Η προσφυγή για παραβίαση της υποχρέωσης προς συμμόρφωση. Η δυνατότητα τέτοιας προσφυγής ρυθμίστηκε με τις νέες παρ. 4 και 5 του άρθρου 46 της ΕΣΔΑ, αποτέλεσε δε αντικείμενο έντονων διαβουλεύσεων καθόλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Στόχος της είναι η ενίσχυση των

20. Η απόφαση Μανουσάκης κατά Ελλάδας της 26.9.1996 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα.

μέσων πίεσης της Επιτροπής Υπουργών σε περίπτωση επίμονης άρνησης του εναγόμενου Κράτους να συμμορφωθεί προς μία απόφαση του ΕΔΔΑ. Το πρόβλημα δυστυχώς υπάρχει, αν θυμηθεί κανείς την καθυστερημένη καταβολή του ποσού στην υπόθεση *Λοϊζίδου* και την άκαμπτη στάση της Τουρκίας όσον αφορά τη λήψη γενικών μέτρων συμμόρφωσης.

Το κατεξοχήν διπλωματικό μέσο της Επιτροπής Υπουργών είναι μέχρι σήμερα η υιοθέτηση των λεγόμενων «προσωρινών ψηφισμάτων» (interim resolutions) με τα οποία το Κράτος καλείται σε λιγότερο ή περισσότερο έντονο ύφος, να συμμορφωθεί με την απόφαση που έχει εκδοθεί εναντίον του. Εάν παρόλα αυτά δεν συμμορφωθεί η Επιτροπή Υπουργών μπορεί θεωρητικά να προχωρήσει στην εφαρμογή του άρθρου 8 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης και να αποφασίσει την αναστολή συμμετοχής ή την αποβολή του από τον Οργανισμό. Η κύρωση όμως αυτή θεωρείται ακραία και αλυσιτελής, δεδομένου ότι ο Οργανισμός στερείται έτσι οποιασδήποτε δυνατότητας επηρεασμού του παρανομούντος Κράτους.

Στο πνεύμα εξοπλισμού της Επιτροπής Υπουργών με εναλλακτικούς τρόπους αντίδρασης μεταξύ του ήπιου μέσου των «προσωρινών ψηφισμάτων» και της «πυρηνικής βόμβας του άρθρου 8», η νέα παρ. 4 το άρθρου 46 της ΕΣΔΑ προβλέπει τη δυνατότητα της Επιτροπής Υπουργών, σε περίπτωση που εκτιμά ότι ένα Κράτος μέλος αρνείται να συμμορφωθεί προς μία οριστική απόφαση του ΕΔΔΑ, αφού προειδοποιήσει το Κράτος μέλος και με απόφαση που λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο τρίτων, να προσφύγει στο Δικαστήριο (αρμόδιο είναι το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης) υποβάλλοντας του το ζήτημα του σεβασμού από το Κράτος αυτό της υποχρέωσής του να συμμορφωθεί. Η διάταξη αυτή εμπνέεται από το άρθρο 228 της Συνθήκης της ΕΚ, δεν προβλέπει όμως της δυνατότητα επιβολής από το ΕΔΔΑ χρηματικών κυρώσεων. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του Πρωτοκόλλου 14 προτιμάται η συμβολική και πολιτική σημασία της προσφυγής για παραβίαση της υποχρέωσης συμμόρφωσης, σκοπός δε της νέας διαδικασίας είναι μόνο η τυχόν διαπίστωση της μη συμμόρφωσης του εναγόμενου Κράτους προς τις υποχρεώσεις που απορρέουν από προηγούμενη απόφαση. Εάν το ΕΔΔΑ καταλήξει σε τέτοια διαπίστωση θα αναπέμψει την υπόθεση στην Επιτροπή Υπουργών προκειμένου αυτή να εξετάσει τα ληπτέα μέτρα, διαφορετικά η υπόθεση παραπέμπεται και πάλι στην Επιτροπή Υπουργών η οποία κατά δέσμια αρμοδιότητα θέτει τέρμα στον έλεγχο συμμόρφωσης του Κράτους προς την αρχική απόφαση και ως προς όλα τα εκκρεμή ζητήματα (ατομικά, νομοθετικά ή άλλα μέτρα).

Συμπέρασμα

Η υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου 14 στην ΕΣΔΑ συνιστούσε αναμφίβολα μια αναγκαιότητα. Χωρίς να αναμορφώνει εκ βάθρων το σύστημα ελέγχου και προστασίας που εγκαθιδρύει η Σύμβαση, όπως συνέβη με το Πρωτόκολλο 11, το νέο αυτό συμβατικό κείμενο προσφέρει σημαντικές δυνατότητες για την επιτάχυνση και την απλούστευση της διαδικασίας ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, αλλά και για την ενδυνάμωση του μηχανισμού προστασίας. Δυστυχώς η μέχρι πρόσφατα άρνηση της Ρωσίας να επικυρώσει το Πρωτόκολλο αυτό (για λόγους που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο μιας άλλης εισήγησης), ενώ ήδη από τον Οκτώβριο του 2006 τα 46 από τα 47 κράτη μέλη το είχαν επικυρώσει, είχε οδηγήσει σε αδιέξοδο το ΕΔΔΑ.

Για το λόγο αυτό το Μάιο του 2009 υιοθετήθηκε, στη Σύνοδο Κορυφής της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Μαδρίτη, το Πρωτόκολλο 14bis, το οποίο συμπεριέλαβε κάποια από τα μέτρα που προέβλεπε το Πρωτόκολλο 14, τα οποία και τέθηκαν σε ισχύ χωρίς να απαιτείται η επικύρωσή του από όλα τα Κράτη μέλη. Κλείνοντας την παρούσα εισήγηση θα ήθελα να επισημάνω δύο γεγονότα:

Πρώτον, με βάση το νέο σύστημα εξέτασης των προσφυγών και εκδίκασης των υποθέσεων, το ΕΔΔΑ εξέδωσε στις 22.12.2009 τις πρώτες του αποφάσεις σε δύο υποθέσεις που αφορούσαν τη Γερμανία²¹ και αναφέρονταν σε παραβίαση του δικαιώματος προσφυγής σε μία δίκαιη και σύντομη δίκη. Οι υποθέσεις αυτές εκδικάστηκαν από τριμελή και όχι επταμελή σύνθεση (τριμελή Επιτροπή δικαστών), κατ' εφαρμογή του πρωτοκόλλου 14 bis, το οποίο τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 2009, προέβλεπε δε και τη δυνατότητα ενός μόνον δικαστή να εγκρίνει το παραδεκτό ή μη μιας προσφυγής. Και

Δεύτερον, η ρωσική Δούμα επικύρωσε στις 15 Ιανουαρίου το Πρωτόκολλο 14 για τη μεταρρύθμιση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, την οποία παρεμπόδιζε εδώ και χρόνια. Συνολικά, 392 από τους 450 βουλευτές ψήφισαν υπέρ της επικύρωσης του πρωτοκόλλου (σύμφωνα με δημοσιογραφικές πληροφορίες). Την προηγούμενη, ο πρόεδρος της Δούμα Μπορίς Γκρισλόφ είχε ανακοινώσει ότι οι βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος Ενωμένη Ρωσία, που έχει την πλειοψηφία των εδρών της ρωσικής βουλής, σκόπευαν να ψηφίσουν υπέρ της επικύρωσης. Θα ακολουθήσει ψηφο-

21. *Kressin κατά Γερμανίας* (21061/06) και *Jesse κατά Γερμανίας* (10053/08), οι προσφεύγοντες παραπονοiούνταν για την υπερβολική διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών.

φορία για την επικύρωση του πρωτοκόλλου στο Συμβούλιο της Ομοσπονδίας, με την ίδια έκβαση, ελπίζουμε. Έτσι, αίρεται πλέον και το τελευταίο εμπόδιο στην εφαρμογή της μεταρρύθμισης του συστήματος της ΕΣΔΑ, η οποία αποβλέπει κυρίως στη διευκόλυνση του έργου του Δικαστηρίου.

Η επιτυχία πάντως του όλου εγχειρήματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πραγματική βούληση των συμβαλλομένων Κρατών να αναδείξουν την ΕΣΔΑ σε σημείο αναφοράς του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, η οποία βούληση ελπίζουμε να διαφανεί και τον επόμενο μήνα στο Συνέδριο που θα λάβει χώρα (18-19 Φεβρουαρίου) στο Ιντερλάκεν της Ελβετίας και αφορά το μέλλον του ΕΔΔΑ.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Πρόεδρος: *Ευχαριστούμε πάρα πολύ τη συνάδελφο κυρία Γναρδέλλη για την εμπεριστατωμένη και λεπτομερειακή εισήγηση που έκανε γι' αυτό το επαναστατικό σύστημα στην διαδικαστική βελτίωση της ΕΣΔΑ. Και παρακαλώ τον επίκουρο καθηγητή του διεθνούς δικαίου στο Πανεπιστήμιο Πειραιά τον κύριο Πέτρο Λιάκουρα να μας αναπτύξει το θέμα «η ανάπτυξη των ουσιαστικών διατάξεων της ΕΣΔΑ δια της νομολογίας του ΕΔΔΑ».*

Η ανάπτυξη των ουσιαστικών διατάξεων της ΕΣΔΑ δια της νομολογίας του ΕΔΔΑ

Πέτρος Λιάκουρας

Ευχαριστώ πολύ κύριε πρόεδρε. Νομίζω ότι σε ορισμένα σημεία η κυρία Γναρδέλη ήταν πάρα πολύ διαφωτιστική, προετοίμασε λίγο πολύ και τη δική μου εισήγηση. Πολλά πράγματα αλλάζουν πράγματι με το 14ο πρωτόκολλο και κυρίως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΔΔΑ θα το λέμε από εδώ και έπειτα. Γίνεται πολύ ποιο αποτελεσματικό από ό,τι ήταν και ο ρόλος του είναι πολύ πιο καταλυτικός και στην ερμηνεία και στην εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, θα τη λέμε εφεξής ΕΣΔΑ.

Η ΕΣΔΑ πλέον δεν αποτελεί ένα λιτό κείμενο, όπως υπήρχε μέχρι τώρα και όπως το θεωρούσαμε, ούτε είναι όπως κάθε άλλο συμβατικό κείμενο, το οποίο ξέρουμε σε σχέση με το διεθνές συμβατικό δίκαιο που επιβάλλει δικαιώματα και υποχρεώσεις στα κράτη και φυσικά η τύχη τους ως προς το θέμα της εφαρμογής από εκεί και πέρα αγνοείται. Εδώ μιλάμε για ένα πολύ συγκεντρωτικό σύστημα και σπουδαίο ρόλο σε αυτό έχει παίξει μέχρι σήμερα, τα τελευταία τουλάχιστον χρόνια, τα τελευταία 20-30 χρόνια από τα 50 χρόνια της λειτουργίας του το ΕΔΔΑ. Τι έχει προσφέρει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο; Έχει πάρει τις λιτές αυτές διατάξεις, οι οποίες έχουν πολύ μεγάλη ελαστικότητα, όπως είπε πολύ ορθά και εύστοχα ο κύριος Ροντογιάννης, ο αντιπρόεδρος, και με τη νομολογία του αφενός μεν έχει προσδιορίσει τα ακριβή όρια των όρων των διατάξεων και αφετέρου έχει εκτυλίξει τις πτυχές κάθε δικαιώματος που ορίζεται από την ΕΣΔΑ. Έχει δε καταστήσει το συμβατικό αυτό κείμενο πλήρως επικαιροποιημένο και άμεσα εφαρμοστέο στις εσωτερικές έννομες τάξεις των κρατών μερών, τα οποία πλέον υποχρεώνονται σε πλήρη συμμόρφωση, ειδικά δυνάμει της δικαστικής απόφασης, να αποκαθιστούν τον κάθε θιγόντα πολίτη, ο οποίος προσέφυγε στο

ΕΔΔΑ, για παραβίαση της ΕΣΔΑ που έχει διαπιστώσει το δικαστικό όργανο του Στρασβούργου.

Πολλές από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ είναι διατυπωμένες με λιτό τρόπο. Αφήνουν πολλά περιθώρια δικαστικής παρεμβάσεως. Αυτές τις παρεμβάσεις το ΕΔΔΑ τις εκμεταλλεύτηκε, τις αξιοποίησε, τις ανέπτυξε, διέπλασε πραγματικά ένα προσαρμοσμένο στη σύγχρονη εποχή και τις αντιλήψεις της δικαιο. Πώς πέτυχε αυτή τη διεύρυνση; Προσάρμοσε τις έννοιες των όρων στις συνήθη έννοια που αυτές προσλαμβάνουν στις τρέχουσες κοινωνικές συνθήκες, κυρίως για να εκπληρωθούν οι τρέχουσες ανάγκες οι οποίες υπάρχουν στον Ευρωπαϊκό χώρο, όσον αφορά στις απαιτήσεις περί προστασίας δικαιωμάτων ατόμων και ομάδων ατόμων. Έτσι λοιπόν, το ΕΔΔΑ ανταποκρινόμενο και στην πάγια αρχή διεθνούς δικαίου όσον αφορά στην ερμηνεία των συμβατικών κειμένων, η ερμηνεία των διατάξεων αφενός μεν πρέπει να αντανakλά τη συνήθη έννοια που έχουν οι όροι στη σύγχρονη εποχή, καθώς και το ότι οι διατάξεις πρέπει να ερμηνεύονται με βάση την αποτελεσματική εφαρμογή, το ΕΔΔΑ έχει προχωρήσει στη διεύρυνση όχι μόνο του περιεχομένου των διατάξεων αλλά και των υποκειμένων της προστασίας. Δεν αυθαιρετεί το ΕΔΔΑ. Ερμηνεύει τις σχετικές διατάξεις με το εύρος που θεωρεί ως αντιπροσωπευτικό ενός κοινού παρανομαστή αντιλήψεων που υπάρχει στην Ευρώπη τη δεδομένη στιγμή της δικαστικής εξέτασης. Η νομολογία αυτή, μέσω της εξελικτικής ερμηνείας, την οποία θα δούμε στη συνέχεια, και των παραδοχών ενοποίησης, έχει όχι μόνο διευρύνει την εμβέλεια των διατάξεων αλλά και καθορίσει ακριβώς τον τρόπο ερμηνείας της ΕΣΔΑ. Στη δική μου εισήγηση προσπαθώ να ταξινομήσω αυτή τη διεύρυνση των διατάξεων μέσα από μια καταλογογράφηση θα έλεγα αρχών, τις οποίες αρχές το ίδιο το Ευρωπαϊκό δικαστήριο διαμόρφωσε και έχει εφαρμόσει.

Πρώτη και κύρια αρχή την οποία έχει πάντα κατά νου ο δικαστής του Στρασβούργου, είναι ότι η ΕΣΔΑ και το σύστημα προστασίας του Στρασβούργου κινείται συμπληρωματικά στο εθνικό σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αλλά έχει καταστήσει σαφές σε κάθε προσφεύγοντα ότι δεν αποτελεί τέταρτο βαθμό δικαιοδοσίας. Αυτό που πολύ εύστοχα ανέφερε ο κύριος Ράντος εχθές και είναι ο τυφλοσούρτης θα λέγαμε λίγο πολύ για να καταλάβουμε ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στον εθνικό δικαστή και το διεθνή δικαστή του Στρασβούργου: Ο εθνικός δικαστής εφαρμόζει και βλέπει μόνο το εθνικό του δίκαιο, βεβαίως σε αυτό έχει ενσωματωθεί και η ΕΣΔΑ όπως έχει αναπτυχθεί με την νομολογία του ΕΔΔΑ. Αλλά ο εθνικός δικαστής έχει τη δική του οπτική και ερμηνεύει την ΕΣΔΑ.

Ο δικαστής του Στρασβούργου βλέπει και διαβάζει μόνο την ΕΣΔΑ και μόνο τη νομολογία του.

Το ΕΔΔΑ ακολουθεί τους κανόνες ερμηνείας και ερμηνεύει την ΕΣΔΑ ως ένα διεθνές νομικό κείμενο, σύμφωνα με τους κανόνες της σύμβασης της Βιέννης του 1969 περί του δικαίου των συνθηκών. Στο πλαίσιο αυτό, η ερμηνεία της ΕΣΔΑ ακολουθείται από τους σχετικούς κανόνες, δηλαδή να μην απομακρύνεται ούτε αντιτίθεται με το αντικείμενο και το σκοπό της συνθήκης. Έτσι απαιτείται η ευρύτερη δυνατή ερμηνεία υπέρ των δικαιωμάτων από τη μια πλευρά και η περιοριστική ερμηνεία, όσον αφορά στις δικαιολογούμενες επεμβάσεις του κράτους, από την άλλη πλευρά. Παράλληλα, στο πλαίσιο της ερμηνείας των διατάξεων, σύμφωνα με τη συνήθη έννοια που αυτές έχουν τη σύγχρονη εποχή, το ΕΔΔΑ έχει εναρμονίσει μέσω της νομολογίας του τις διατάξεις στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα και τις σύγχρονες ανάγκες και αντικλήψεις,

Έχει διαμορφώσει και εφαρμόζει την αρχή της αποτελεσματικότητας. Σε συνέχεια των κανόνων περί ερμηνείας, που ανάφερα, το ΕΔΔΑ επιλέγει την ερμηνεία εκείνη που αποσκοπεί στην αποτελεσματική εφαρμογή της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ τάσσεται σαφώς υπέρ μιας ερμηνείας, ώστε να εξασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα της προστασίας. Έχει κρίνει σχετικά με τη διαθεσιμότητα των εσωτερικών ενδίκων μέσων ως προϋπόθεση εξέτασης προσφυγών, μόνον εφόσον τα μέσα αυτά είναι πρακτικά και αποτελεσματικά. Πολλές φορές έχει αντιπαρέλθει την προϋπόθεση της προηγούμενης εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων, αν αυτά δεν είναι πρόσφορα ή αποτελεσματικά. Για να μην εμποδίζει την εφαρμογή της ΕΣΔΑ, η ίδια προσέγγιση περί αποτελεσματικότητας έχει προκαταλάβει το ΕΔΔΑ σε περιπτώσεις που προβάλλονται λόγοι για έλλειψη αρμοδιότητας, όπως έκανε η Τουρκία στην υπόθεση Λοϊζίδου, όσον αφορά στην εξω-εδαφική εφαρμογή των διατάξεων της ΕΣΔΑ.

Η αρχή της εξω-εδαφικής εφαρμογής για πρώτη φορά έχει εφαρμοσθεί κυρίως σε περιπτώσεις απελάσεων αλλοδαπών, κυρίως λαθρομεταναστών, στο πλαίσιο του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ που απαγορεύει τα βασανιστήρια καθώς και τη βάνανση και την εξευτελιστική μεταχείριση. Τι σχέση έχει η βάνανση και η εξευτελιστική μεταχείριση με τις απελάσεις αλλοδαπών; Ακόμη δε περισσότερο, τι σχέση μπορεί να συνδέει την ευθύνη του κράτους μέρους που απελαύνει με τη μεταχείριση που θα δεχθεί ο αλλοδαπός στο κράτος όπου καταλήγει; Είναι πολύ πιθανό ένας αλλοδαπός λαθρομεταναστής να καταλήξει σε μια χώρα όπου μπορεί να υποστεί βασανιστήρια, κακομεταχείριση, ακόμη και βίαιη απώλεια της ζωής του, όχι απαραίτητα από το

ίδιο το κράτος, αλλά ίσως από άλλες ασύντακτες ή παρακρατικές ομάδες οι οποίες δεν μπορούν να ελεγχθούν από την κρατική εξουσία. Βάσει της εξω-εδαφικής εφαρμογής της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ καθιστά υπεύθυνο της παραβίασης όχι το κράτος που κακομεταχειρίζεται ή υποβάλλει σε βασανιστήρια το συγκεκριμένο πολίτη, αλλά το κράτος μέρος που τον εξέθεσε σε αυτόν τον κίνδυνο. Αυτή η προσέγγιση προστασίας των ευάλωτων ατόμων που βρίσκονται σε ιδιαίτερα υψηλό κίνδυνο, και ο κίνδυνος αυτός πραγματοποιείται σε μια χώρα που πιθανόν να τον υποβάλλει σε μια μεταχείριση την οποία το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ κρίνει ως παραβίαση, το κράτος μέρος, αν δεν προλάβει μια τέτοια δυσμενή για το άτομο εξέλιξη, το έχει εκθέσει ανεπανόρθωτα, είναι για τα δεδομένα της εποχής που υιοθετήθηκε μια πραγματικά επαναστατική αλλά και αποτελεσματική ερμηνεία. Η ίδια ευθύνη βαρύνει το κράτος μέρος σε περιπτώσεις απελάσεων ιδιωτών που πάσχουν από ανίατες ασθένειες και για τους οποίους απαιτείται συνεχής ιατρική παρακολούθηση, η οποία δεν υπάρχει στο κράτος όπου ο απελαυνόμενος θα καταλήξει. Το ΕΔΔΑ έχει καταλογίσει την ευθύνη στο κράτος της απέλασης για τις περιπτώσεις ασθενών του HIV, όταν εστάλησαν σε χώρα που δεν υπήρχε η επαρκής ιατρική φροντίδα για την αντιμετώπιση της ασθένειας αυτής. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το κράτος μέρος που εξέθεσε τον ασθενή του HIV σε αυτόν τον κίνδυνο παραβίασε το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

Εφαρμογή της αρχής της εξω-εδαφικότητας έχουμε και στην υπόθεση της Λοιμίδου, που ανέφερε και η κυρία Γναρδέλη προηγουμένως. Στο στάδιο εξέτασης του παραδεκτού η Τουρκία ήγειρε τον ισχυρισμό ότι κατά την κατάθεση της αναγνώρισης του μηχανισμού του ΕΔΔΑ εξείρεσε από την αρμοδιότητα εκείνες τις περιοχές στις οποίες δεν επεκτείνεται το σύνταγμα της. Ήθελε προφανώς να εξαιρεθεί η Βόρεια Κύπρος στην οποία ασκεί κατοχή. Ισχυρίστηκε δε επιπροσθέτως ότι στην Βόρεια Κύπρο την εξουσία ασκεί η αυτοαποκαλούμενη «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» και όχι η ίδια. Αμφότερους τους ισχυρισμούς απέρριψε το ΕΔΔΑ. Ειδικότερα, όσον αφορά στο ζήτημα της εξείρεσης από την αρμοδιότητα εξέτασης της προσφυγής, το ΕΔΔΑ ήταν κατηγορηματικό. Αν το ΕΔΔΑ είχε ακολουθήσει το επιχείρημα της Τουρκίας, θα είχε αφήσει Ελληνοκυπρίους χωρίς ουσιαστική προστασία σε σχέση με το αίτημα τους για μη πρόσβαση και μη χρήση των περιουσιών τους που στερούνται διαρκώς από το 1974 και έπειτα. Πράγμα που θα ήταν τελείως ενάντια στο πνεύμα και στην ερμηνεία της αποτελεσματικής εφαρμογής της ΕΣΔΑ. Διαμόρφωσε, όμως και μια ακόμη πτυχή της νομολογίας. Θεώρησε ότι δεν είναι μόνο το κράτος το

οποίο προβαίνει σε αποκλίνουσες συμπεριφορές κατά παραβίαση της ΕΣΔΑ στο έδαφος του και είναι υπεύθυνο για τις παραβιάσεις. Αντίστοιχη ευθύνη βαρύνει και τον πολεμικό κάτοχο που έχει επεκτείνει την αρμοδιότητά του εκτός των ορίων της επικράτειάς του. Συνεπώς συνδέει την ευθύνη με την παραμονή σε ξένο έδαφος και του χρεώνει την παραβίαση. Αυτή, όμως, η αρχή της εξω-εδαφικής εφαρμογής της ΕΣΔΑ αφορά μόνο στο κράτος που ασκεί κατοχή και όχι στο κράτος που επιχειρεί μια πολεμική επιδρομή χωρίς αντίστοιχη παραμονή στο έδαφος όπου συμβαίνει η παραβίαση. Τη διάκριση αυτή επιχείρησε το ΕΔΔΑ με αφορμή τις προσφυγές Σέρβων πολιτών κατά των κρατών μελών του ΝΑΤΟ για τους βομβαρδισμούς του 1999 στην Σερβία για την περίπτωση του Κοσσόβου. Αυτήν την διάκριση την κατάρτισε σαφή στην υπόθεση *Brankovic*.

Κυριότερη, όμως, αρχή την οποία διαμόρφωσε το ΕΔΔΑ είναι ότι η ΕΣΔΑ δεν κρίνεται στατικά, αλλά συνιστά ένα *living instrument*, δηλαδή ένας ζωντανός οργανισμός. Η έννοια και η αρχή αυτή επιτρέπει στους δικαστές ενίοτε να εμπλακούν σε νομολογιακό ακτιβισμό για μια σειρά υποθέσεων. Η διατύπωση των διατάξεων που επιτρέπει την ανοικτή και ευρεία ερμηνεία τους, αφήνει στους δικαστές σημαντικές ευκαιρίες ερμηνευτικής επιλογής. Η δυνατότητα αυτή επιτρέπει ώστε να αναπτύσσεται στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ αυτό που οι Αγγλοσάξονες αποκαλούν *judge made law*. Η ΕΣΔΑ ερμηνεύεται με την έννοια που έχουν οι διατάξεις στις τρέχουσες συνθήκες και υπό το φως των εξελίξεων που υπαγορεύουν οι σύγχρονες κοινωνικές αντιλήψεις στην Ευρώπη. Αυτό τονίστηκε και όσον αφορά την αποτελεσματική ερμηνεία, αλλά έχουν να κάνουν κυρίως με το *living instrument*, δηλαδή όσο αλλάζουν οι συνθήκες θα πρέπει και η νομολογία να προσαρμόζεται. Έτσι, οι αρχικές διατάξεις, παρότι διατυπωμένες με εκείνον τον απλό τρόπο, έχουν πλήρως προσαρμοστεί με τη νομολογία στις σύγχρονες συνθήκες και κυρίως να εκπληρώσουν τις ανάγκες.

Απόρροια της εφαρμογής αυτής ότι η ΕΣΔΑ συνιστά ένα *living instrument* είναι η υιοθέτηση «αυτόνομων εννοιών». Οι αυτόνομες αυτές έννοιες λειτουργούν ανεξάρτητα, αν και, όπως το ίδιο το ΕΔΔΑ παρατηρεί, σε μια τέτοια ερμηνεία λαμβάνονται υπ' όψιν οι γενικές αρχές των κρατών μερών με τις έννομες τάξεις των οποίων το Στρασβούργο βρίσκεται σε διάλογο. Με βάση αυτή τη λογική πολλές υποθέσεις που εξέτασε το ΕΔΔΑ τις έκρινε με τις αυτόνομες αρχές που απομακρύνονται από τη νοηματοδότηση των όρων που υποβάλλει ως ισχυρισμό το εναγόμενο κράτος.

Η ανάπτυξη της έννοιας της *fairness* της δίκης είναι πολύ χαρακτηριστική. Ο όρος *fair trial*, του άρθρου 6 παρ.1, όπως αρχικά είχε διατυπωθεί, αφορούσε μόνο στις αστικές και ποινικές υποθέσεις. Η έννοια της διάταξης έχει διευρυνθεί, αφορά κάθε περίπτωση δίκης είτε γίνεται στο Συμβούλιο της Επικρατείας και σε οποιοδήποτε άλλο διοικητικό δικαστήριο ή και στο ελεγκτικό συνέδριο. Επίσης περιλαμβάνει κάθε περίπτωση όπου ένα άτομο παρίσταται ή παρακάθεται ως διάδικος. Ακόμα περιλαμβάνει και τις περιπτώσεις των πειθαρχικών συμβουλίων, διότι από ένα πειθαρχικό συμβούλιο επισύρεται μια ποινή. Σε κάθε περίπτωση που το άτομο βαρύνεται, επεκτείνεται η προστασία της ΕΣΔΑ. Σε όλη αυτή την εξέλιξη έχει συμβάλει τα μέγιστα το αγγλικό δίκαιο.

Στο ίδιο πλαίσιο της έννοιας της *fairness*, το ΕΔΔΑ περιλαμβάνει στο πλαίσιο του άρθρου 6 παρ. 1 την αρχή της *ισότητας των δικονομικών όπλων*, εναρμονιζόμενο με αρχές προερχόμενες από τις έννομες τάξεις των κρατών μερών. Με βάση την ερμηνευτική διεύρυνση υπέρ του ατόμου, το ΕΔΔΑ κρίνει ότι το άρθρο 6 παρ.1, έχει εφαρμογή σε υποθέσεις που διαπιστώθηκε παραβίαση, σε περιπτώσεις διαδικαστικού προνομίου υπέρ του δημοσίου. Σε υποθέσεις σχετικές με την μη παρουσία συνηγόρου και της δυνατότητας υπεράσπισης ενώπιον του δικαστικών συμβουλίων (υπόθεση Καμπάνης), η οποία μάλιστα οδήγησε τη χώρα μας σε αλλαγή της σχετικής ποινικής μας νομοθεσίας, σε συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ. Σε υποθέσεις όπου το δημόσιο παρεμβαίνει υπέρ του, σε βάρος του αντιδίκου με νομοθετική παρέμβαση για να καταργήσει εν τέλει αναδρομικά μια δίκη, όπως συνέβη με την υπόθεση Στραν Ανδρεάδης. Ή όταν το κράτος επεμβαίνει νομοθετικά προκειμένου να παραγραφούν αξιώσεις ενόσω η υπόθεση ερημοδικεί, όπως συνέβη με την υπόθεση Παπαγεωργίου, όπου σε αυτήν υπόθεση το Ελεγκτικό Συνέδριο είχε ήδη επισημάνει την αντισυνταγματικότητα μιας τέτοιας επέμβασης.

Παράλληλα, εξελίξεις με βάση την ευχέρεια που παρέχει η ανοικτή γλώσσα των διατάξεων της ΕΣΔΑ επεκτείνεται και στα ουσιαστικά δικαιώματα, ειδικότερα στα άρθρα 8, 9, 10, 11 και του άρθρου 1 του πρώτου πρωτοκόλλου. Το ΕΔΔΑ έχει προσδιορίσει τα ακριβή όρια των όρων της οικογενειακής ζωής αλλά επίσης έχει εξετάσει και ένα τεράστιο πλέγμα των επιμέρους πτυχών ενός δικαιώματος και τις περιπτώσεις εκείνες όπου το δικαίωμα παραβιάζεται από μια κρατική συμπεριφορά. Εδώ το ΕΔΔΑ άλλοτε προσαρμόζεται σε ένα *consensus* το οποίο υπάρχει στην ευρωπαϊκή ήπειρο, άλλοτε ακολουθεί μια ομάδα κρατών από τον ευρωπαϊκό χώρο όπου έχει

μια πολύ πιο προωθημένη αντίληψη περί ερμηνείας ή ακόμη και νομολογίας. Στην πρώτη περίπτωση δεν τίθεται θέμα ριζικών μεταβολών στην νομολογία. Στη δεύτερη περίπτωση το ΕΔΔΑ ενίοτε καταφεύγει και σε δικαστικό ακτιβισμό και κυρίως μέσα από μια πολύ πιο ευρεία ερμηνεία καταφέρει να περάσει την προωθημένη νομολογία του ακόμα και σε εκείνα τα κράτη που είναι πιο συντηρητικά.

Κυριότερες περιπτώσεις οι ποίες έχουν αναφερθεί είναι αυτές που αφορούν στο άρθρο 8, η έγγαμη συμβίωση και η οικογενειακή ζωή κα ενότητα είναι η αιχμή της προστασίας που παρέχει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Οι περιπτώσεις απελάσεων που απασχόλησαν το ΕΔΔΑ στη δεκαετία του 1990 αφορούσαν σε μεγάλο βαθμό το ερώτημα τι συνιστά οικογένεια. Και άρα σε περιπτώσεις απελάσεων όπου εκεί το ζήτημα της διατήρησης της οικογενειακής ενότητας είναι άμεση και πιο ευάλωτη θα πρέπει πραγματικά να δοθεί προστασία; Περιπτώσεις στις οποίες η Γαλλία επιχείρησε να απελάσει Μαροκινούς και Αλγερινούς τη δεκαετία του 1990 λόγω των γνωστών εκτεταμένων ταραχών στο Παρίσι και τα περίχωρα του έτσι ώστε να απαλλαγεί και να μπορέσει να αποκαταστήσει τη δημόσια τάξη. Σε αυτές τις περιπτώσεις το ΕΔΔΑ προστάτεψε την οικογενειακή ζωή και τη συμβίωση. Έκρινε ότι η προστασία επεκτείνεται και στο ζευγάρι εκείνο το οποίο έχει διαζευχθεί και άρα διατηρείται κάποια οικογενειακή ενότητα. Περιέλαβε και το ζευγάρι το οποίο απλώς συμβιώνει αλλά δεν έχει τη σταθερότητα του συμβατικού γάμου. Θεώρησε ακόμη και εκείνο το ζευγάρι το οποίο βρίσκεται σε μια φάση δημιουργίας σταθερής συμβίωσης, αν και υπό προϋποθέσεις για να αποφευχθούν καταχρηστικές απαιτήσεις που οδηγούν σε άλλες σκοπιμότητες. Δηλαδή, η νομολογιακή διεύρυνση είναι πραγματικά εντυπωσιακή.

Στο άρθρο 8 περιλαμβάνεται και η προστασία της προσωπικότητας. Υπάρχει ένα ζήτημα τα τελευταία χρόνια κατά πόσον κάποιος πρέπει να έχει τον έλεγχο της χρήσης της εικόνας του, δηλαδή αν μπορεί να φωτογραφηθεί χωρίς την άδειά του ή όχι. Εκεί το δικαστήριο σαφώς έχει πει δια της νομολογίας του ότι προϋποτίθεται η άδεια του ατόμου να έχει τον έλεγχο επί της χρήσης της εικόνας του, εφόσον δεν είναι δημόσιο πρόσωπο. Πρόσφατα εξετάστηκε η υπόθεση Ρέκλου και Νταβουρλή, ένα ζεύγος δικηγόρων, κατά Ελλάδος. Οι προσφεύγοντες είναι οι γονείς ενός νεογνού το οποίο στο μαιευτήριο όπου γεννήθηκε φωτογραφήθηκε, κάτι που συνήθως τα ιατρικά αυτά κέντρα περιλαμβάνουν στις προσφορές και δαπάνες της γεννήσεως. Ο δικηγόρος πατέρας αρνήθηκε τη δαπάνη και προσέφυγε στη δικαιοσύνη με τον ισχυρισμό ότι η φωτογράφιση του νεογνού έγινε χωρίς την άδεια

των γονέων του. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι και το νεογνό έχει δικαίωμα στην προσωπικότητα. Η προσωπικότητα καλύπτει τον έλεγχο επί της χρήσης της εικόνας. Επειδή δε το νεογνό δεν ήταν σε θέση να προστατεύσει αυτό το δικαίωμα η αξίωση αυτή μεταφέρεται στον ασκούντα τη γονική μέριμνα. Και έτσι το ζεύγος δικαιώθηκε και το ΕΔΔΑ διαμόρφωσε νέα νομολογία.

Δύο υποθέσεις ακόμη μόνο να αναφέρω, αφορούν κυρίως στην ιδιωτική ζωή των *transsexual*. Το 1986 το ΕΔΔΑ θεώρησε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο δεν είχε υποχρέωση να ενημερώσει τα δημοτολόγια περί της αλλαγής φύλου μετά από εγχείρηση που συνέβη σε ιδιώτη. Μια δεκαπενταετία μετά, σε άλλη υπόθεση, το ΕΔΔΑ έκανε στροφή στη νομολογία του και δέχθηκε ότι υπάρχει η υποχρέωση της αναγραφής του νέου φύλου που προέκυψε. Πως συνέβη αυτή η αλλαγή; Το ΕΔΔΑ έλαβε υπ' όψιν του όχι μόνο τα επιτεύγματα της ιατρικής επιστήμης, την ευρύτερη αποδοχή έναντι των *transsexual*, τις αλλαγές στις εσωτερικές ρυθμίσεις των κρατών μερών, την αντίδραση της ευρωπαϊκής κοινωνίας που συν τω χρόνω έκανε αποδεκτή την πραγματικότητα αυτή, τη δημόσια ηθική, καθώς επίσης και το γεγονός ότι η ΕΕ με το Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων ήδη αποδεχόταν μια τέτοια εξέλιξη, όχι απλώς της αλλαγής του φύλου αλλά και της δυνατότητας ομοφυλοφίλων να συνάπτουν γάμο.

Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ δεν έχει προβεί σε νεωτερικές, ρηξικέλευθες τολμές και λύσεις. Στην υπόθεση *Peiry* κατά Ηνωμένου Βασιλείου εξετάστηκε αν η προσφεύγουσα είχε δικαίωμα στην ευθανασία. Το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή. Γιατί, όμως; Διότι το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν πρόκειται για ώριμο δικαίωμα, ότι δεν έχει διαμορφωθεί στην ευρωπαϊκή ήπειρο η αντίληψη αυτή.

Στο περιουσιακό δικαίωμα, του άρθρου 1 του πρώτου Πρωτοκόλλου, έχουμε μεταβολές και αυτές οι μεταβολές είναι ότι αφορούν κυρίως το ότι μέσα στην έννοια του περιουσιακού δικαιώματος θεωρείται ότι δεν ανήκει μόνο η ιδιοκτησία αλλά κάθε άλλο περιουσιακό αγαθό, κάθε αμοιβή, κάθε απαίτηση σε συνταξιοδοτικά δικαιώματα, ακόμα και αν αυτά δεν ανήκουν στη βάση εισφορών και ανταποδοτικότητας συντάξεις, κάθε παροχή κοινωνικής αλληλεγγύης επιδομάτων, καθώς επίσης και κάθε ενοχική αξίωση. Και κυρίως όταν αναφερόμαστε σε περιουσιακά δικαιώματα, μας απασχολεί το όριο της κρατικής επέμβασης, όσον αφορά στη χρήση της ιδιοκτησίας. Η υπόθεση *Ζάντε Μαραθονήσι* αφορά σε συγκρότημα τουριστικής ανάπτυξης σε περιοχή όπου το δημόσιο κάποια στιγμή αποφάσισε να θέσει υπό έλεγχο με σκοπό να προστατεύσει το δάσος, το περιβάλλον και τις ακτές για την προστασία αμφιβίων όντων. Το ΕΔΔΑ κατέδειξε την αντίληψη του. Έκρινε

ότι ο χαρακτηρισμός μιας έκτασης ως δασικής, ως δημόσιας για να προστατευτεί το δάσος ή το περιβάλλον μιας παραλίας και η σωτηρία ενός σπάνιου είδους αμφιβίων, ανήκει μεν στην αρμοδιότητα του κράτους, δεν μπορεί όμως να ζημιώνει τον ιδιώτη που καλόπιστα νέμεται και κατέχει την θιγόμενη ιδιοκτησία του. Το κόστος για τη μέριμνα αυτή του κράτους, όσον αφορά στον έλεγχο επί της χρήσης, για να προστατευτεί ένα υπέρτερο δημόσιο συμφέρον, δεν μπορεί να το επωμίζεται μόνο ο θιγόμενος ιδιώτης, αλλά πρέπει να επιμερίζεται στο κοινωνικό σύνολο, επιδικάζοντας την εύλογη αποζημίωση,

Στα δικαιώματα υπάρχουν κρατικές επεμβάσεις σε όλα τα ουσιαστικά δικαιώματα, όταν πρόκειται να επιδιωχθεί ένας υπέρτερος στόχος, όπως η εθνική ασφάλεια ή δημόσια τάξη, ή τα άλλα δικαιώματα και οι συλλογικοί στόχοι. Το ΕΔΔΑ κρίνει αν η επέμβαση του κράτους είναι δικαιολογήσιμη και θεμιτή και μόνο αν προβλέπεται από το νόμο, αν η λήψη μέτρων ανταποκρίνεται σε μια πιεστική κοινωνική ανάγκη και έχει διαπιστωθεί από το κράτος ότι είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, ότι επιβάλλει για λόγους εθνικής ασφαλείας ή δημόσιας ειρήνης, στο πλαίσιο όμως ότι εξασφαλίζει τις δημοκρατικές αξίες και στηρίζουν τα δικαιώματα αυτά και υποστηρίζουν τη σχέση κράτους πολίτη. Στο πλαίσιο εξέτασης των κρατικών επεμβάσεων το ΕΔΔΑ ελέγχει τη διατήρηση των Ευρωπαϊκών αξιών, κινείται συμπληρωματικά, αφήνοντας στο κράτος το περιθώριο εκτίμησης. Αλλά, ακόμη κι όταν αναγνωρίζει στο κράτος το περιθώριο εκτίμησης του για να επέμβει στις ατομικές ελευθερίες ελέγχει αν τηρήθηκε το όριο της νομιμότητας. Η αρχή του περιθωρίου εκτίμησης, που δεν προβλέπεται στην ΕΣΔΑ, έχει διαμορφωθεί μόνο νομολογιακά. Περιορίζει το διεθνή δικαστή από το να προχωρήσει στην εξέταση της ουσίας και αποδέχεται την εσωτερική απόφαση χωρίς ουσιαστικό έλεγχο της, είναι το κριτήριο συμβιβασμού ανάμεσα στο συμφέρον από τη μια πλευρά της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στο συμφέρον του κράτους μέλους. Ακόμα, όμως, και όταν πρόκειται για την ευχέρεια να κρίνει το ίδιο το κράτος, στο πλαίσιο του περιθωρίου εκτίμησης, προηγείται πάντοτε ένας ενδελεχής έλεγχος νομιμότητας από το ΕΔΔΑ. Το ΕΔΔΑ διερευνά κατά πόσο τα μέτρα που λήφθηκαν σε εθνικό επίπεδο δικαιολογούνται κατ' αρχήν, αν τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, καθώς και αν η κρίση του εσωτερικού δικαστηρίου ανταποκρίνεται στη λογική που θα ακολουθούσε το ΕΔΔΑ.

Περαιτέρω, υπάρχουν οι αρχές της αναλογικότητας και της δημοκρατικότητας, θα σταματήσω εδώ, ίσως μέσα στην πορεία των ερωτήσεων μπορέσουμε ορισμένα από αυτά να τα απαντήσουμε. Ευχαριστώ πολύ!

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Πρόεδρος: *Ευχαριστώ πάρα πολύ τον κύριο καθηγητή για την εξαιρετικά διαφωτιστική εισήγησή του, έχουμε κύριε Κανελλόπουλε χρόνο για συζήτηση; Λοιπόν, στο στάδιο των ερωτήσεων.*

Ράντος: Αν μου επιτρέπεται έχω μια επισήμανση στις πραγματικά εξαιρετικές εισηγήσεις, θέλω να κάνω την εξής επισήμανση, μια και μπήκαμε στο στάδιο της Ευρωπαϊκής συμβάσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου, και των αποφάσεων του δικαστηρίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Σε αντίθεση με το δικαστήριο του Λουξεμβούργου, το δικαστήριο της κοινότητας, που εκδίδει δικαστικές αποφάσεις με τη στενή έννοια, όπως τις ξέρουμε εμείς οι νομικοί, που είναι δηλαδή συγκεκριμένα κείμενα τα οποία διατυπώνουν συνήθως μια μείζονα πρόταση, τα πραγματικά περιστατικά και ένα συμπέρασμα και από τα οποία μπορεί κανείς να αντλήσει με βεβαιότητα νομολογιακά παραδείγματα για τη νομολογιακή συνέχεια. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι συντεταγμένες κατά εντελώς διαφορετικό τρόπο. Σε κλασικό παραδοσιακό υπηρετικό νομικό όπως είμαστε όλο εμείς είναι λίγο μυστήρια κείμενα, δεν έχουν τη δομή μιας δικαστικής απόφασης, δεν είναι άλλωστε γραμμένα από δικαστές, και ένας δικαστής ή και νομικός παραξενεύεται από τον τρόπο που είναι γραμμένες, Αυτές λοιπόν οι αποφάσεις θέλουν πάρα πολύ μεγάλη προσοχή στην ανάγνωσή τους για να κριθεί κάθε φορά τη δέχτηκε το δικαστήριο. Θέλω να κάνω εγώ τη δική μου τη διαπίστωση, αυτά που συνήθως οι εφημερίδες ή τα ΜΜΕ λένε ότι δέχτηκε το δικαστήριο του Στρασβούργου σε ένα μικρό ποσοστό είναι ακριβή, Η κάθε απόφαση θέλει πλήρη ανάγνωση σε σχέση κυρίως με το πραγματικό της συγκεκριμένης υποθέσεως είναι και case law όπως λέμε, είναι συγκεκριμένες υποθέσεις από τις οποίες δεν είναι εύκολο να αναγάγεις συγκεκριμένες υποθέσεις. Λέω κι εγώ ένα παράδειγμα από τη σειρά πολύ ενδιαφερόντων ζητημάτων που έθιξε ο κύριος Λιάκουρας για το εντός εισαγωγικών το βάζω εγώ ζήτημα του γάμου των ομοφυλοφίλων.

Δεν έχει πει το δικαστήριο του Στρασβούργου ότι υπάρχει τέτοιου είδους ανθρώπινο δικαίωμα ούτε σε σχέση μεταξύ ομοφυλοφίλων ούτε εν πολλώ σε γάμο μεταξύ ομοφυλοφίλων. Έχει πει ότι προκειμένου για έννομες τάξεις που αυτόβουλα αναγνωρίζουν κάποιου είδους δικαιώματα σε τέτοιου είδους ζεύγη, εκεί πραγματικά δεν μπορείς να τους στερήσεις από άλλα περεταίρω δικαιώματα που αντιστοιχούν σε ετερόφυλα ζεύγη. Δεν έχει λοιπόν τ'να το ξεκαθαρίσουμε αυτό απόλυτα δεχτεί ούτε ότι είναι υποχρέωση των κρατών μελών να θεσπίσουν κάποιου είδους σχέση μεταξύ ομοφυλοφίλων επίσημα και πολλά μάλλον γάμο μεταξύ ομοφυλοφίλων, πράγμα το οποίο μου επιτρέπετε και μια προσωπική κρίση με την έννοια του γάμου των ομοφυλοφίλων εγώ θα το θεωρούσα προσωπικά ακραίο. Ελπίζω ότι το δικαστήριο δε θα κάνει τέτοιο βήμα που θα είναι έντονη επέμβαση στον εσωτερικό τρόπο σκέψεως κοινωνιών και λαών ολόκληρων οι οποίες δεν μπορούν να καθυποχρεωθούν να παραιτηθούν βιαίως στο νομικό τους σύστημα έννομες τάξεις και καταστάσεις που δεν ταιριάζουν στην κοινωνία. Πάντως, και θέλω να τελειώσω με αυτό, η απόφαση του Στρασβούργου θέλουν πάρα πολύ μεγάλη προσοχή, στους δικαστές ας πούμε που παρίστανται εδώ, έχει γίνει πάρα πολύς λόγος για την απόφαση Σταυρόπουλος, την ομολογία Σταυρόπουλου, σε εκείνη δηλαδή την απόφαση του Στρασβούργου που φαίνεται να ορίζει, να λέγει ότι αν κάποιος αθώωθηκε από το ποινικό δικαστήριο δεν μπορεί να δει αντίστοιχα πραγματικά περιστατικά να του προσάπτονται στο πλαίσιο μιας πειθαρχικής ή μιας άλλης δίκης. Και αυτή η απόφαση, το διευκρίνισε και ο κύριος Ροζάκης, ο Έλληνας δικαστής, πρόσφατα, δε λέει ακριβώς αυτό το πράγμα, αυτό που λέει κατά βάση είναι, αν αθώωθηκε κάποιος λόγω αμφιβολιών, δεν μπορείς να πεις ότι υπάρχουν διαβαθμίσεις στην αθωωτική απόφαση, δηλαδή λόγω αμφιβολιών ή λόγω μη αμφιβολιών είναι αθώος. Δεν είπε όμως και ούτε είναι έτσι η έννοια, ότι άπαξ και κάποιος αθώωθηκε ποινικά είναι και αυτόματα απαλακτέος από όλες τις άλλες συνέπειες που μπορεί να απορρέουν από πραγματικά περιστατικά που μπορεί μεν να έχουν κάποιο κοινό σημείο αλλά δεν ταυτίζονται πλήρως με την ποινική κατηγορία. Ηθικόν δίδαγμα. Μεγάλη προσοχή στην ανάγνωση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Λιάκουρας: Πολύ σύντομα να πω βεβαίως συμφωνώ με τον Πρόεδρο τον κύριο Ράντο, το να υιοθετεί μια περίπτωση σαν αυτή που αναφέρατε, ανεξαρτήτως αν κάποιος συμφωνεί ή όχι με την ορισμένη συνήθεια ορισμένων Βορειοευρωπαϊκών, αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι αν εκδοθεί μια από-

φαση η οποία αφορά σε τρίτες χώρες, αυτή υποχρεώνει την Ελλάδα να αλλάξει νομοθεσία. Επουδενί. Δεν προκύπτει από πουθενά μια τέτοια υποχρέωση. Κάθε μια περίπτωση είναι τελείως ατομική και λειτουργεί το δεδικασμένο μόνο για τη συγκεκριμένη ατομική περίπτωση, δε νομίζω ότι μπορεί να αφορά το σύνολο της Ευρώπης, όσον αφορά αυτό το ζήτημα. Όσον αφορά στον τρόπο σκέψης του ευρωπαϊού δικαστή. Θα έλεγα ότι προσομοιάζει με τον τρόπο σκέψης του αγγλοσάξωνα δικαστή. Γι' αυτό και οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ απομακρύνονται από τη λογική της ερμηνείας του continental system όπου η μείζων πρόταση είναι ένα κείμενο σαφές και η εξέταση των πραγματικών περιστατικών γίνεται διαφορετικά. Ο εθνικός μας δικαστής έχει διαφορετικό καλούπι και σαφώς η μεταφορά στην μεθοδολογία σκέψης του στην εξέταση της απόφασης του ΕΔΔΑ είναι καταρχήν αναγκαία. Αυτό επισημαίνεται και από τους παρόντες εθνικούς δικαστές.

Υπάρχει άλλη ερώτηση παρακαλώ;

Του σημερινού θέματος που ανέπτυξα, καλή η μεταρρυθμιστική προσπάθεια για την λυσιτελέστατη λειτουργία του δικαστηρίου, δεν πρέπει όμως να ξεχάσουμε και μια δυσμενή στροφή της νομολογίας του που αφορά εμάς και αφορά στην εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων σχετικά με τα αιτήματα Ελληνοκυπρίων για τις περιουσίες τους που απώλεσαν το 1974, εξαιτίας της Τουρκικής εισβολής, και συνεχίζουν να στερούνται. Υποχρεώνοντας τους προσφεύγοντες να απευθύνονται στην επιτροπή ακίνητης περιουσίας που σύστησε η Τουρκία στην κατεχόμενη Βόρεια, το ΕΔΔΑ επιχειρεί να αναγνωρίσει ένα ένδικο μέσο σε καθεστώς που τελεί υπό καθεστώς διεθνούς απαγόρευσης. Θεωρεί δε το ΕΔΔΑ ότι η επιτροπή συνιστά ένδικο μέσο στο οποίο πρέπει να προσφύγει κάθε Ελληνοκύπριος που ζητά αποζημίωση ή επανόρθωση της ιδιοκτησίας. Και ενώ η κυπριακή Δημοκρατικά απαγόρευσε στους πολίτες να προσφύγουν σε αυτήν την επιτροπή, είχαμε σαν αποτέλεσμα 75 να προσφύγουν και 45 υποθέσεις να δικαιωθούν για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας από τους Τούρκους, ώστε να έχουν να λένε ότι αν προσφύγετε σε μένα ενδεχομένως να δικαιωθείτε. Και αυτό είναι μια δυσμενέστατη στροφή γιατί είναι μια έμμεση για να μην πω άμεση αναγνώριση ενός κατοχικού καθεστώτος. Αυτό ήθελα να προσθέσω.

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

*Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
του πολίτη της Ένωσης*

Πρόεδρος
καθηγητής Θεόδωρος Παναγόπουλος

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΟΜΙΛΙΑ καθηγητής Θεόδωρος Παναγόπουλος

Κυρίες και κύριοι καλησπέρα σας, στη σημερινή απογευματινή συνεδρία, δυστυχώς λόγω ασθένειας θα απουσιάσει ο καθηγητής κ. Πέτρος Στάγκος. Θα είναι μαζί μας ο Αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου, ο κ. Ιωάννης Παπανικολάου, ο καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θράκης, κ. Γρηγόρης Καλαβρός, ο Αντεπίτροπος Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου κ. Ιωάννης Κάρκαλης και ο επίκουρος καθηγητής της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Κτενίδης,. Ευχαριστώ όλα τα μέλη του απογευματινού πάνελ, για την παρουσία τους, και την ετοιμότητά τους να μας κάνουνε τις εισηγήσεις τους. Ιδιαίτερη όμως συγκίνηση μου προκαλεί ότι εκ δεξιών μου κάθεται ένας αγαπητός μου παλαιός συμφοιτητής, ο κ. Παπανικολάου, τον οποίο ιδιαίτερα ευχαριστώ για την τιμητική παρουσία του.

Το θέμα μας είναι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του πολίτη της Ένωσης. Είναι ένα πολύ σημαντικό θέμα για το οποίο έκανε τομή και η Συνθήκη της Λισαβόνας, όταν στο άρθρο 6 πλέον – αν ενθυμούμαι καλώς – αναγνωρίζει πλέον ότι οι ελευθερίες και τα δικαιώματα που περιέχονται εις τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων αποκτούν νομική ισχύ ισότιμη με αυτή των Συνθηκών, γιατί, όπως είναι γνωστό, ο Χάρτης είχε συνταχθεί από την Διακυβερνητική Διάσκεψη της Νίκαιας του Δεκεμβρίου του 2000, χωρίς όμως να αποκτήσει νομική ισχύ. Με την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, από την πρώτη Δεκεμβρίου του 2009, απέκτησε πλέον ισχύ Συνθήκης. Και αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό για την ενίσχυση των ατομικών δικαιωμάτων, των θεμελιωδών ελευθεριών στον χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Θα ήθελα να δώσω τον λόγο στον Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου, στον κύριο Ιωάννη Παπανικολάου, ο οποίος θα αναπτύξει το θέμα του «Σχέδιο Νόμου για τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και ΕΣΔΑ». Είναι ένα θέμα για το οποίο δημιουργήθηκαν και χθες διάφορες ερωτήσεις και σήμερα ο κύριος Αντιπρόεδρος είναι έτοιμος να μας δώσει τις απαντήσεις που πρέπει. Ευχαριστώ πολύ.

Το Σχέδιο Νόμου για τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και ΕΣΔΑ

Α. Ιωάννης Παπανικολάου

Ευχαριστώ και εγώ κ. Πρόεδρε.

Θέλω να ευχαριστήσω θερμά την οργανωτική επιτροπή του Συμποσίου, το Πανεπιστήμιο Πειραιώς, το Ελεγκτικό Συνέδριο και τον Δικηγορικό Σύλλογο των Πατρών για την τιμητική πρόσκληση που μου έκαναν να είμαι εισηγητής στο σημερινό Συμπόσιο. Θέλω να ευχαριστήσω και τον Πρόεδρο και τα μέλη του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών για την πολύ όμορφη φιλοξενία στην Πάτρα. Εγώ δε, επιπλέον, έχω και ένα προσωπικό λόγο να ευχαριστήσω όλους τους δικηγόρους του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών και ιδίως τον Πρόεδρο, τον κ. Ιωάννη Κίτσο, αλλά και τον κ. Αραμπατζή, τον Γενικό Γραμματέα, για τη συμπαράσταση που μου έδειξαν κατά την εκτέλεση των καθηκόντων μου ως Προϊσταμένου της επιθεώρησης των Δικαστηρίων.

Ας εισέλθω, όμως, στο θέμα. Για να αντιληφθεί κανείς το σχέδιο κώδικα πολιτικής δικονομίας, δηλαδή το νέο σχέδιο, την ΕΣΔΑ και τη σύνδεσή τους, θα πρέπει να ξεκινήσω από λίγο παλιότερα. Διότι δύο είναι οι πυλώνες εκείνοι οι οποίοι αντιμετωπίστηκαν από την Επιτροπή, στην οποία προήδρευσα, με ισότιμη συμμετοχή εκπροσώπων του δικαστικού σώματος, του δικηγορικού σώματος και πανεπιστημιακών καθηγητών. Ο πρώτος ήταν το θέμα της αρνησιδικίας. Αυτή η σύγχρονη μάλιστα που δυστυχώς έχει δημιουργήσει τεράστια προβλήματα και έχει ως αποτέλεσμα – ακούστε, τα νούμερα, είναι εκπληκτικά – να έχει, μέχρι πρότινος, καταδικαστεί η χώρα μας για παράβαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, που αφορά την δίκαιη δίκη και την μη έκδοση αποφάσεως εντός ευλόγου χρόνου, πάνω από 370 φορές. Τριψήφιος αριθμός και σήμερα που μιλάμε ίσως να έχει ξεπεράσει τον αριθμό 400. Ενώ για άλλα ευρωπαϊκά κράτη ο αριθμός είναι διψήφιος και για την Αλβανία μονοψήφιος.

Αυτό λοιπόν, το τεράστιο πρόβλημα της αρνησιδικίας αποτέλεσε και για μένα μια πρόκληση. Και σαν Πρόεδρο της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής, αλλά και σαν προϊστάμενο της επιθεώρησης των δικαστηρίων, κατά τη διάρκεια της 16μηνιας, περίπου, θητείας μου. Παράλληλα, την επιτροπή απασχόλησε, σε σχέση πάντα με την ΕΣΔΑ, και το φαινόμενο της διαφθοράς που έχει διεισδύσει και στον χώρο της δικαιοσύνης. Θυμάμαι, αρχές του 2005, από εκεί ξεκινάει κάπως η ιστορία για μένα, όταν ο τότε Πρόεδρος του Αρείου Πάγου με κάλεσε στο γραφείο του. Ήταν πολύ σοβαρός και στενοχωρημένος. Τότε ήταν που είχα πάει στον Άρειο Πάγο ως αρεοπαγίτης. Με κάλεσε και ζήτησε τη βοήθειά μου για να αντιμετωπίσουμε το «τσουανάμι» του λεγόμενου παραδικαστικού κυκλώματος. Και μου ανέθεσε την υπόθεση του Ευάγγελου Καλούση, του τότε Προέδρου Πρωτοδικών.

Ακολούθησαν και άλλες υποθέσεις μιας τραγικής εποχής για την δικαιοσύνη, όπως ήταν της Αντωνίας Ηλία, της Κωνσταντίννας Μπουρμπούλια και άλλων δικαστικών λειτουργών. Αυτό σφράγισε τη ψυχή μου αλλά και τη νοοτροπία μου, διότι αντελήφθη ότι το πρόβλημα είναι πολύ σοβαρό και έπρεπε να αντιμετωπιστεί με κάθε νόμιμο τρόπο. Και τούτο γιατί η αρνησιδικία και η διαφθορά είναι φαινόμενα τα οποία παραλύουν και υποβαθμίζουν την δικαιοσύνη, αφού χάνει το κύρος της, την αξιοπιστία της και την αποτελεσματικότητά της και παύει να αποτελεί το οχυρό της δημοκρατίας, όπως πρέπει να είναι. Εκείνο που μου έκανε εντύπωση στην υπόθεση Καλούση, που ήμουν εισηγητής στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, είναι ότι είχε ξεκινήσει η ιστορία του συγκεκριμένου δικαστικού λειτουργού, κατά τα δημοσίως στο ακροατήριο λεχθέντα, από το 1997, περίπου, και αποκαλύφθηκε το 2004. Ανάλογα ήταν τα φαινόμενα και στις άλλες περιπτώσεις. Και όλα αυτά ήταν η κορυφή του παγόβουνου.

Κατάλαβα αμέσως και το καταλάβαμε όλοι μας ότι οι ελεγκτικοί μηχανισμοί έπασχαν. Οι επιθεωρήσεις ήταν χαλαρές, γραφειοκρατικές και χωρίς εμβάθυνση στα πράγματα. Ο προϊστάμενος της επιθεώρησης σε πολλές περιπτώσεις φάνταζε σαν ένας διακοσμητικός ρόλος, γραφειοκρατικός, που δεν αντιμετωπίζει το πρόβλημα, αλλά στρουθοκαμηλικά σκύβει το κεφάλι μέσα στην άμμο.

Όταν ανέλαβα, λοιπόν, προϊστάμενος της επιθεώρησης των δικαστηρίων, την πρώτη Ιουλίου του 2008, απεφάσισα στην πράξη να κάνω τα όνειρά μου και τις ιδέες μου πραγματικότητα. Αρχισα έναν αγώνα ολοήμερο και τις νύχτες ακόμη, για να αντιμετωπίσω τα δύο αυτά τεράστια προβλήματα που απασχόλησαν και τη νομοπαρασκευαστική μας επιτροπή: την αρνησιδικία

και την διαφθορά. Και όταν λέω αρνησιδικία δεν εννοώ μόνο την καθυστέρηση έκδοσης απόφασης μέσα σ' ένα εύλογο χρονικό διάστημα, αλλά και όλες τις παραφυάδες της, όπως τα τελευταία χρόνια παρουσιάστηκαν. Όπως είναι η λευκή απεργία, άλλο φαινόμενο της εποχής, που εγώ δεν το ήξερα όταν ξεκίνησα σαν δικαστής, αφού τότε ήταν αδιανόητα η λευκή απεργία και οι άνευ λόγου αναβολές. Και βέβαια ο πολίτης να υφίσταται την μεγάλη αυτή ταλαιπωρία και η δικαιοσύνη να απορρυθμίζεται.

Έκανα το εξής αμέσως μόλις ανέλαβα: να συγκεντρώσω όλους τους πίνακες καθυστέρησης απ' όλα τα δικαστήρια της χώρας και τις εισαγγελίες. Και αφού μιλάμε για δίκαιη δίκη θα σας πω ότι δεν είναι μόνο η νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου που μας θέτει ορισμένα χρονικά περιθώρια. Έχει και η ελληνική νομοθεσία για την πολιτική δίκη νόμο. Και αυτός είναι το άρθρο 91 του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων. Το άρθρο αυτό λέει ότι ο δικαστής δεν έχει καμία προθεσμία προκειμένου να εκδώσει μια απόφαση κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, των εργατικών διαφορών ή της εκούσιας δικαιοδοσίας. Εκεί πρέπει να αποφασίζει γρήγορα. Του δίνει όμως μια προθεσμία τεσσάρων μηνών για όλες τις άλλες διαδικασίες. Αν περάσουν οι τέσσερες μήνες είναι πειθαρχικά ελεγκτέος, εφ' όσον συντρέχουν υποκειμενικοί λόγοι άλλα και ορισμένοι αντικειμενικοί.

Και φθάνουμε μετά το τετράμηνο στο οκτάμηνο. Όποιος, λοιπόν, υπερβεί τους τέσσερες μήνες θεωρείται, κατά το νόμο, ότι πρέπει να ελεγχθεί πειθαρχικά, εκτός και αν η καθυστέρηση δικαιολογείται από σοβαρούς λόγους, όπως από φόρτο εργασίας, λόγους υγείας ή άλλους προσωπικούς, μέχρι, όμως, οκτώ μήνες. Μετά τους οκτώ μήνες ισχύει το άρθρο 307 Κ.Πολ.Δ., όπου ορίζει ότι πρέπει ο προϊστάμενος επιθεώρησης να λαμβάνει γνώση ποιοι δικαστές σε όλη την Ελλάδα καθυστερούν να εκδώσουν αποφάσεις πέραν των 8 μηνών από το χρόνο συζήτησης της υπόθεσης και στη συνέχεια, εκτιμώντας κατά περίπτωση, είτε να τους δίνει άλλους δύο μήνες παράταση, δηλαδή δέκα μήνες το ανώτερο, ή να διατάσσει αμέσως την αφαίρεση της δικογραφίας από τα χέρια του δικαστή που καθυστερεί και την ανασυζήτησή της από άλλον δικαστή.

Αυτό είναι το νομικό πλαίσιο που υπάρχει χρονικά αναφορικά με την καθυστέρηση. Αμέσως, λοιπόν, ζήτησα να μάθω ποιοι δικαστές σε όλη τη Ελλάδα καθυστερούν πάνω από το οκτάμηνο. Ήλθαν στο γραφείο μου οι καταστάσεις. Δυστυχώς, ήταν αποκαρδιωτικό το φαινόμενο. Μόνο το Πρωτοδικείο Αθηνών και μάλιστα με δικαστές προερχόμενους από τη Σχολή Δικαστών, εμφάνιζε καθυστέρηση πέραν του οκταμήνου από εξήντα, περίπου,

δικαστές. Ανάλογα φαινόμενα καθυστέρησης εμφάνιζαν και άλλα δικαστήρια, άλλα λιγότερα άλλα περισσότερα. Αλλά ο μεγάλος ασθενής ήταν η Αθήνα, δηλαδή το Πρωτοδικείο Αθηνών.

Αμέσως επεξεργάστηκα ένα σχέδιο και το προγραμματίσα με όλα τα δικαιώματα που μου έδινε ο νόμος, για να εξαλείψω το φαινόμενο. Πήγα στους συναδέλφους μου στα δικαστήρια της Αθήνα και του Πειραιά, τουςμίλησα, ήλθα σε επαφή μαζί τους. Τάχθηκα στο πλευρό τους για να συνεργασθούμε και να λύσουμε το πρόβλημα. Τους είπα ότι ο δικαστής προσφέρει έργο φιλανθρωπίας και κοινωνικής αλληλεγγύης, υπό την έννοια της ορθής απονομής του υψίστου κοινωνικού αγαθού του δικαίου στον συνάνθρωπό του, στον πολίτη. Πρέπει, όπως τόνισα, να σταθούμε δίπλα στον πολίτη, είμαστε διάκονοι του πολίτη, δεν έχουμε την εξουσία για τους εαυτούς μας, αλλά η εξουσία μας δόθηκε, από το Σύνταγμα και τους νόμους, προς χάριν του πολίτη.

Τους είπα, επειδή τους είδα πολύ φοβισμένους μερικούς, ότι ο δικαστής συλλογάζεται καλά αν συλλογάζεται ελεύθερα. Και αν αφήσουν τον εαυτό τους να τον διαφεντεύσει το χάλκινο χέρι του φόβου, τότε είναι βέβαιοι ότι θα νοθευτεί η δικαστική συνείδησή τους και ότι πρέπει να απαλλαγούν από το φόβο, να είναι ελεύθεροι. Και να έχουνε γνώμονα και πυξίδα τους μόνο το νόμο και την συνείδησή τους. Σήκωσα, θα έλεγα, μία ειρηνική επανάσταση στο θέμα της αρνησιδικίας και ευτύχησα να δω τα αποτελέσματα να είναι καλά. Όταν έφυγα από τη θέση του προϊσταμένου της επιθεώρησης των δικαστηρίων από 65 δικαστές του Πρωτοδικείου Αθηνών είχαν μείνει με καθυστέρηση πάνω από το οκτάμηνο μόνο πέντε, κι αυτοί είχαν παραπεμφθεί για σοβαρούς λόγους στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου για απόλυση, ως ανεπαρκείς.

Ανάλογα θεαματικά αποτελέσματα υπήρξαν και για όλη την Ελλάδα. Αλλά η επιτυχία στηρίχθηκε στο ότι νυχθημερόν ασχολήθηκα με το φαινόμενο της αρνησιδικίας, της λευκής απεργίας, των απαράδεκτων αναβολών και εξάντλησα όλα τα νόμιμα μέσα. Συζήτηση, διάλογος, συνεργασία, συστάσεις, πειθαρχικές αγωγές, και το έσχατο μέσο (ultimum remedium): παραπομπή της υπόθεσης του δικαστή για απόλυση στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου. Και να σκεφτείτε ότι ήδη είχαν φύγει 65 δικαστές ως ανεπαρκείς, με την λεγόμενη εθελούσια έξοδο.

Από τις 1.200 καταγγελίες και αναφορές πολιτών που μελέτησα, ενώ είχα και αυτεπάγγελτες επεμβάσεις πειθαρχικές σε άλλες περίπου 600 υποθέσεις, όπως αυτεπαγγέλτως ενήργησα στην υπόθεση Βατοπεδίου, αλλά και στην

υπόθεση SIEMENS, κατέληξα σε ένα ευχάριστο συμπέρασμα: ότι στη μεγάλη τους πλειοψηφία οι δικαστές εκτελούν το καθήκον τους εύορκα. Και θυσιαστικά θα έλεγα. Αποτέλεσμα: οι πλείστες των αναφορών και των καταγγελιών τέθηκαν εκ μέρους μου στο αρχείο γιατί κρίθηκαν οι αιτιάσεις αβάσιμες. Αλλά, υπήρξε και ένα ποσοστό που πρέπει να μας προβληματίζει, όπου άσκησα 180 πειθαρχικές αγωγές και 32 δικαστές τους παρέπεμψα στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου να απολυθούν ως ανεπαρκείς, μερικοί των οποίων ως ηθικά ανεπαρκείς, με το άρθρο 60 του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων. Μεταξύ δε των 180 πειθαρχικών αγωγών που άσκησα, μερικές ήταν και για ηθικά παραπτώματα: παράβαση καθήκοντος, κατάχρηση εξουσίας, διαρροή μυστικού διασκέψεως και άλλα.

Θέλω να πω ότι η αρνησιδικία δεν αντιμετωπίζεται σε μια χρονική περίοδο και εκεί σταματάμε, αλλά πρέπει ο αγώνας να είναι συνεχής. Και καθημερινός θα έλεγα. Έτσι, λοιπόν, όταν ανέλαβα πρόεδρος της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής είχα μπροστά μου τα δύο αυτά μεγάλα προβλήματα, γνωρίζοντας καλά ότι είχα ασκήσει πειθαρχικές διώξεις και για λευκή απεργία. Και ξέρετε ποια είναι η λευκή απεργία; Είναι αυτή που ο δικαστής απροετοίμαστος ανεβαίνει στην έδρα, εκ προθέσεως δεν εκδικάζει υποθέσεις, παρά ελάχιστες, και αναμένει, μηχανευόμενος διάφορα δικονομικά «τερτίπια», να περάσει το ωράριο, να φτάσει η ώρα για να φύγει. Δεν ασκεί το διευθυντικό του δικαίωμα, δεν κάνει ερωτήσεις στους μάρτυρες, αφήνει τη διαδικασία εις χείρας άλλων. Και αυτός απλώς προεδρεύει με χρονικά πλουσιοπάροχο διάλειμμα. Εγώ που δε ήξερα τι πάει να πει «ωράριο», τότε που οι ποινικές δίκες άρχιζαν στις 9 το πρωί μιας ημέρας και τελείωναν στις 4 το πρωί της επόμενης ημέρας μερικές φορές.

Γεύτηκα τις καθυστερήσεις αυτές, ενώ είχα μάθει στο δίμηνο και δεν ετηρείτο καν αφού οι αποφάσεις δημοσιεύονταν νωρίτερα. Ως Πρωτοδίκης είχαμε το δίμηνο και μάλιστα ανηρτάτο πίναξ από τον Προϊστάμενο του Πρωτοδικείου Αθηνών ποιοι δικαστές καθυστερούσαν πάνω από δίμηνο! Και είχαμε το φιλότιμο να μην γραφτούμε ποτέ σ' αυτόν τον μαύρο πίνακα και σπείδαμε να τις τελειώσουμε. Αν δε κάποιος έμπαινε σ' αυτόν τον μαυροπίνακα, έσπευδε αμέσως να τη δημοσιεύσει και έγραφε με τα χέρια του, αφού έσβηγε το όνομά του στον πίνακα: «δημοσιεύτηκε»! Εκ πλάνης μπήκε στο δίμηνο! Μιλώ για τη δεκαετία του 1970. Μετά από 41 χρόνια, από την άνοιξη της δικαιοσύνης εισήλθα στον χειμώνα της. Να αντιμετωπίζω φαινόμενα λευκής απεργίας και διαφθοράς.

Τι κάναμε, όμως, ως επιτροπή για να αντιμετωπίσουμε αυτό το φαινόμενο της αρνησιδικίας ή της οιοinei αρνησιδικίας; Των συνεχών αναβολών και της κατάχρησης του άρθρου 254 του Κ.Πολ. Δ. περί επανάληψης της συζήτησης;

Η επιτροπή θέλησε να δώσει λύσεις ριζοσπαστικές, λύσεις πρακτικές, λύσεις που να δίνουν αποτέλεσμα. Κατ' αρχήν, με ομόφωνη γνώμη της επιτροπής, το Μονομελές Πρωτοδικείο έγινε η αιχμή του δόρατος πλέον της απονομής της πολιτικής δικαιοσύνης. Ανεβάσαμε την αρμοδιότητά του Μονομελούς Πρωτοδικείου στα 200.000 ευρώ. Έτσι αποκτούμε ένα δικαστήριο που όσα προβλήματα και να αντιμετωπίζει, τουλάχιστον μας έχει ικανοποιήσει με μια εύλογη ταχύτητα. Είπαμε ότι δεν μπορεί να πληρώνει άλλο η Ελλάδα, καταδικαζόμενη από το ΕΔΔΑ, 10.000 ευρώ ή 15.000 ευρώ ή 20.000 ευρώ, όπως φθάσαμε σήμερα. Ανεβάσαμε λίγο το ειρηνοδικείο στα 20.000 ευρώ. Ζήτησα από τον Υπουργό Δικαιοσύνης να επανδρώσει όλα τα ειρηνοδικεία της χώρας, αφού σ' αυτά γίνονται και αναγκαστικές εκτελέσεις – πλειστηριασμοί κάθε Τετάρτη.

Ανεβάσαμε, λοιπόν, την καθ' ύλη αρμοδιότητα του Μονομελούς. Αφαιρέσαμε συνάμα πολλή ύλη από το Πολυμελές Πρωτοδικείο, το μεγάλο μας πρόβλημα. Και μάλιστα το Πολυμελές Πρωτοδικείο της Αθήνας. Όπου δικάζονται συνήθως δύο – τρεις υποθέσεις κάθε δικάσιμο με μάρτυρες. Εξετάζουν μάρτυρες σε δύο – τρεις υποθέσεις και άλλες 25 -30 υποθέσεις αναβάλλονται, πηγαίνουν στις καλένδες μετά από 2-3 χρόνια και έτσι έφθασε ο πρώτος βαθμός να διαρκεί μέχρι πέντε και έξι χρόνια.

Όχι είπαμε! Θα βρούμε λύση! Και τη βρήκαμε τη λύση. Τι κάναμε; Υποχρεώσαμε τα διάδικα μέρη να καταθέσουν προτάσεις πριν τη συζήτηση και ειδικότερα προ 30 ημερών στο Πολυμελές Πρωτοδικείο (τακτική διαδικασία). Οι προτάσεις αυτές είναι πλήρεις και θα έχουν και όλα τα αποδεικτικά στοιχεία τους. Προ 20 ημερών προσθήκη – αντίκρουση. Άμεσος ορισμός εισηγητή, που τώρα πια δεν μπορεί να βάλει τη δικογραφία στο συρτάρι του. Πρέπει να τη διαβάσει γιατί θα εξετάσει μάρτυρες ο ίδιος. Θα διευθύνει την εξέταση των μαρτύρων και θα επιλύει και τα παρεμπιπτόντα ζητήματα. Θα γίνει υπεύθυνος (ο εισηγητής). Γιατί; Διότι όταν θα έλθει η ημέρα της δικάσιμου ο Πρόεδρος του δικαστηρίου, με το πινάκιο μπροστά του, θα εκφωνήσει τα ονόματα όλων των υποθέσεων, όσες είναι να αναβληθούν θα αναβληθούν. Μη επιτρεπομένης παρά μόνο μια φορά, «άπαξ μόνο και ένεκα σπουδαίου λόγου» της αναβολής. Παρενθετικά, πρέπει να σημειώσω, ότι άσκησα πειθαρχικές αγωγές και για δικαστές, οι οποίοι είχαν αναβάλει εκ

του πινακίου, με αίτηση των διαδίκων, πλείονες φορές. Αυτό είναι πειθαρχικό παράπτωμα.

Μία μόνο φορά αναβολή άλλως ματαιώση. Όσες δεν έχουν μάρτυρες θα συζητηθούν. Όσες θα έχουν μάρτυρες πάλι θα συζητηθούν και μόλις θα τελειώσει η συζήτηση, η οποία δεν θα διαρκεί παραπάνω από είκοσι λεπτά για όλες τις υποθέσεις, ο καθένας από τους εισηγητές θα παίρνει τη δικογραφία την οποία έχει χρεωθεί και είτε στην ίδια αίθουσα είτε σε άλλη αίθουσα, με το σύστημα της μαγνητοφώνησης, θα εξετάζει μόνος του τους μάρτυρες. Την ίδια μέρα. Και αν δεν προλάβει και την άλλη μέρα, ας πάει και την επομένη. Πιστεύω, όμως, ότι οι εισηγητές θα τελειώνουν την ίδια ημέρα, γιατί είναι πολλοί οι εισηγητές.

Η υπόθεση είχε πλέον συζητηθεί. Προσθήκη και αντίκρουση; Οκτώ ημέρες μετά το τέλος της εξέτασης των μαρτύρων. Και άρχισαν αμέσως οι ενστάσεις του τύπου: που θα βρούμε τις αίθουσες; Που θα βρούμε τα μηχανήματα; τους γραμματείς; Προς Θεού όμως! Εδώ πάμε να αντιμετωπίσουμε μια βαρύτατη νόσο και δεν θα βρούμε τα μηχανήματα; Θα τα βρούμε! Και δεν θα βρούμε τους γραμματείς, τους υποστηρικτές υπαλλήλους; Θα τους βρούμε! Και αίθουσες; Θα γίνουν και τα γραφεία εν ανάγκη ακόμη! Θα βρούμε χώρους. Είναι κρίμα να χαθεί αυτή η ευκαιρία. Το είπα στον Υπουργό Δικαιοσύνης και το δέχθηκε και αυτός. Αλλά δεν σταματήσαμε εκεί. Οι τριψήφιου αριθμού καταδίκες μας από το ΕΔΔΑ πρέπει να σταματήσουν. Υπάρχουν ορισμένες υποθέσεις απλές, οι οποίες δεν χρειάζονται καμία ιδιαίτερη απασχόληση και των τριών δικαστών. Έτσι, λοιπόν, ο πρόεδρος σε απλές υποθέσεις, κατά τη διάρκεια της συζήτησης, όταν υπάρχει ερημοδικία, όταν υπάρχει αποδοχή της αγωγής (συνήθως μετά από συμβιβασμό) θα γράφει στο πινάκιο το όνομα του εισηγητή που θα εκδώσει μόνος την απόφαση. Αυτό το πήραμε από το γερμανικό δίκαιο, το μεταφέραμε στα δικά μας δεδομένα και είδαμε ότι μας ταιριάζει. Μάλιστα, το τεκμήριο της ομολογίας της αγωγής επί ερημοδικίας το μεταφέραμε, ως Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, και στις ειδικές διαδικασίες περιουσιακού χαρακτήρα. Έτσι θα πάνε στις μισθώσεις να εξετάζονται μάρτυρες για την ουσία ερήμην π.χ. του δύστροπου μισθωτή.

Η ανακοπή ερημοδικίας επιτρέπεται υπό προϋποθέσεις σοβαρές, έτσι ώστε να μην παρεκλύονται οι δίκες και μόνο σε περίπτωση ακύρου ερημοδικίας ή ανωτέρας βίας. Δεν μπορεί να παραβιαστεί το δικαίωμα της εκατέρωθεν ακροάσεως, όταν ο ερήμην δικασθείς δεν κλητεύθηκε καθόλου ή εμπρόθεσμα ή αν συντρέχει λόγος ανώτερης βίας.

Βέβαια είχαμε ένα πρόβλημα: Τι θα γίνει με τις αόριστες αγωγές. Μεγάλο πρόβλημα. Εγώ βρήκα μια διάταξη στο προηγούμενο σχέδιο που έλεγε ότι ο δικαστής οφείλει να ερευνά το δικόγραφο και εάν δει ότι πάσχει τυπικά ή είναι αόριστο να προσκαλεί τον δικηγόρο να το συμπληρώσει ή να το διορθώσει. Δεν τη θεώρησα σωστή ούτε για τον δικαστή, ούτε για τον δικηγόρο. Γι' αυτό προτιμήσαμε μια διάταξη που μας την επιβάλλει και η ΕΣΔΑ. Πρέπει ο εθνικός δικαστής να έχει τέτοια νομοθεσία ούτως ώστε να εξασφαλίζει την κατ' ουσίαν έρευνα της υπόθεσης. Να μην υπάρχουν, δηλαδή, μέσα στο δικό μας σύστημα διατάξεις τέτοιες, οι οποίες να αποτρέπουν αδικαιολόγητα την έρευνα της ουσίας. Όπως λέω και στους αρεοπαγίτες στα τμήματα όπου εκάστοτε έχω προεδρεύσει ως αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου, πρέπει να μας ενδιαφέρει οπωσδήποτε ο αναιρετικός λόγος, στα πλαίσια μιας αναίρεσης, αφού είμαστε αναιρετικοί δικαστές, αλλά μη ξεχνάμε τον ταύρο να τον πιάνουμε από τα κέρατα, που είναι η ουσία, ακόμη και του αναιρετικού λόγου. Πολύ με νοιάζει η ουσία. Δεν έπαψα μέσα στην ψυχή μου να αναζητώ την ουσιαστική αλήθεια και δεν ξέχασα ποτέ τον ουσιαστικό δικαστή. Ίσως γιατί εμείς που διατελέσαμε πολλά χρόνια δικαστές ουσίας ζυμωθήκαμε με αυτή και όπως θα λέγαμε λαϊκά την έχουμε πλέον στο DNA μας, δηλαδή, συμβολικά, σαν να κυκλοφορεί στο αίμα μας η ανάγκη αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας. Πρέπει εμείς οι δικαστές να απονέμουμε ουσιαστική δικαιοσύνη και όσο μπορούμε να ερευνούμε και την αναίρεση στην ουσία της.

Επομένως, αφού μας το επιβάλλει η ΕΣΔΑ θα πρέπει να έχουμε μια διάταξη που να μην καταδικάζεται πάλι η Ελλάδα. Και τι είπαμε; Δεχθήκαμε ότι ο δικαστής ελέγχει το δικόγραφο εάν θέλει καλεί τον δικηγόρο εφόσον το θέλει ο τελευταίος. Αφήσαμε, δηλαδή, το θέμα στη διακριτική ευχέρεια του δικαστή και του δικηγόρου, στα πλαίσια μιας συνεργασίας και εύχομαι αυτή η συνεργασία να πρυτανεύσει και να γίνεται μια επαφή δικαστή και δικηγόρου, ούτως ώστε να αποφεύγονται αδικαιολόγητες απορρίψεις αγωγών για λόγους αοριστίας ή τυπικούς.

Ξέρετε κάθε φορά που αναβάλλεται μια δίκη ή το δικαστήριο απορρίπτει ένα δικόγραφο ως αόριστο ή απαράδεκτο, εγώ στενοχωριέμαι. Θεωρώ ότι η δουλειά του δικαστή έχει γίνει μισή, δεν έχει μπει στην ουσία. Θα πω το εξής: υπήρχε ένα άλλο άρθρο, ένα βασανισμένο άρθρο, ένα άρθρο εφαιτήριο για παιγνίδια δικονομικά και για αναβολές. Το άρθρο 254 Κ. Πολ. Δ, που επιτρέπει την επανάληψη της συζήτησης. Μάλιστα, όπως λένε χαρακτηριστικά, ο δικαστής στρίβει μερικές φορές δια της επαναλήψεως της συ-

ζητήσεως, όπως μέσω μιας αυτοψίας, ή διευκρίνισης κάποιου ισχυρισμού ή επανεξέτασης ενός μάρτυρα. Καταναλώσαμε στην επιτροπή πάρα πολύ χρόνο για το άρθρο 254 του Κ. Πολ. Δ., ούτως ώστε πλέον να του δώσουμε μια τέτοια μορφή που να μην μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μέσο παρέλκυσης της δίκης. Έτσι αποφασίσαμε, ότι το δικαστήριο μπορεί να διατάξει την επανάληψη της συζήτησης στο ακροατήριο, η οποία έχει κηρυχθεί περατωμένη, όταν κατά τη μελέτη της υπόθεσης ή τη διάσκεψη παρουσιάζονται κενά ή αμφίβολα σημεία στις αποδείξεις και μόνο. Όχι στους ισχυρισμούς! Ό,τι λέχθηκε, λέχθηκε. Μόνο στις αποδείξεις, που χρειάζονται συμπλήρωση ή επεξήγηση. Η απόφαση μνημονεύει απαραίτητως τα ειδικά θέματα που αποτελούν αντικείμενο της επαναλαμβανόμενης συζήτησης και αν διατάσσει διεξαγωγή πραγματογνωμοσύνης περιέχει τα στοιχεία που ορίζονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 370 Κ. Πολ. Δ. Όλα, δηλαδή, τα στοιχεία που χρειάζονται για την πραγματογνωμοσύνη, όπως τα θέματα της πραγματογνωμοσύνης (τα ερωτήματα και τα ζητήματα), την όρκιση του πραγματογνώμονα, τότε θα καταθέσει την πραγματογνωμοσύνη, τα πάντα. Εξέταση νέων μαρτύρων επιτρέπεται μόνο για την απόδειξη των οψιγενών ισχυρισμών όχι οποιουδήποτε ισχυρισμού, όχι πάλι μάρτυρες χωρίς λόγο.

Έχουμε και άλλα θέματα, όπως ότι αυτή η απόφαση κοινοποιείται με επιμέλεια της γραμματείας του δικαστηρίου. Αυτεπάγγελτα το δικαστήριο κάνει τα πάντα. Δεν επιβαρύνονται οι διάδικοι. Στο τέλος, αφού λύνουμε όλα τα θέματα που χρειάζονται, ούτως ώστε να γίνονται όλα σε συντομότερο χρόνο και στην αυτοψία και στην πραγματογνωμοσύνη, λέμε ότι η επαναλαμβανόμενη συζήτηση θεωρείται συνέχεια της προηγούμενης και ότι η υπόθεση εκδικάζεται υποχρεωτικά από την ίδια σύνθεση του δικαστηρίου. Και με τον ίδιο εισηγητή. Ανεξάρτητα από την εσωτερική κατανομή του δικαστηρίου, εκτός αν τούτο είναι για φυσικούς ή νομικούς λόγους αδύνατο. Όπως π.χ αν απεβίωσε ή αν μετατέθηκε ο δικαστής σε άλλο δικαστήριο. Αν υπηρετεί στο ίδιο δικαστήριο, ανεξάρτητα αν έχει γίνει ανακριτής ή υπηρετεί σε ποινικό τμήμα, θα μετάσχει στην ίδια σύνθεση, η οποία με τον ίδιο εισηγητή θα εκδώσει την απόφαση. Έτσι, λοιπόν, ο δικαστής αντιλαμβάνεται ότι το βάρος θα επανέλθει πάλι στον ίδιο και δεν μπορεί να το μεταθέσει, όπως γίνεται τώρα, στους ώμους των άλλων.

Ακόμα για να είμαστε σύμφωνοι με το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ απλοποιήσαμε και ενοποιήσαμε – αυτό έγινε για πρώτη φορά στην Ελλάδα – όλες τις ειδικές διαδικασίες, που πλέον είναι τρεις. Είναι η διαδικασία των οικογενειακών διαφορών, η διαδικασία των περιουσιακών διαφορών και οι

διαταγές. Ξέρετε πόσα άρθρα του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας έφυγαν στις ειδικές διαδικασίες ως άχρηστα ή ως αλληλοκαλυπτόμενα από άλλες διατάξεις; Γύρω στο 40%! Δεν ξέραμε νομοτεχνικά πλέον πώς να εμφανίσουμε το νέο κώδικα, ώστε να αντιμετωπίσουμε τα χάσματα αυτά των άρθρων. Βρήκαμε τη λύση και νομίζω ότι είναι η δυνατόν καλύτερη.

Είναι όμως, αναγκαίο να απαντήσω σε αυτό το οποίο είπαμε χθες για τον Άρειο Πάγο και αφορά τις αναιρέσεις. Εκεί έχουμε ένα πρόβλημα, διότι υπήρξαν καταδίκες της Ελλάδος από το δικαστήριο του Στρασβούργου! Διότι, κατά το ΕΔΔΑ, το Ακυρωτικό της χώρας απέρριπτε λόγους αναίρεσης από τους αριθμούς 1 και 19 του άρθρου 559 του Κ. Πολ.Δ. ως αόριστους, και συγκεκριμένα γιατί η αναίρεση δεν περιείχε τις παραδοχές του δικαστηρίου. Αναγκαστήκαμε, λοιπόν, να λάβουμε θέση, ως επιτροπή, στο ζήτημα αυτό, ενώ η τελευταία καταδίκη της Ελλάδος ήταν στις 10 Ιανουαρίου του 2010. Με την καταδίκη αυτή επιβλήθηκαν 15.000 ευρώ ως αποζημίωση σε βάρος της Ελλάδος και υπέρ του διαδίκου, ακριβώς γιατί είχε απορριφθεί ο λόγος αυτός της αναίρεσης από τον Άρειο Πάγο ως αόριστος. Έτσι, λοιπόν, στο τέλος της πρώτης παραγράφου του άρθρου 566 του Κ. Πολ. Δ. προστέθηκε εδάφιο με νέα διάταξη. Με την οποία επιδιώκεται να περιοριστεί το φαινόμενο της απόρριψης λόγων αναίρεσης ως αορίστων. Διευκρινίζεται, εν προκειμένω, ότι με την εισαγόμενη διάταξη, η οποία ισχύει μόνο ως προς την αναίρεση, δεν απαιτείται, για το ορισμένο των λόγων αναίρεσης από τους αριθμούς 1 και 19 του άρθρου 559 Κ. Πολ. Δ. να παρατίθενται στο δικόγραφο της αναίρεσης αυτούσιες οι ανέλεγκτες πραγματικές κρίσεις του δικαστηρίου της ουσίας, εφ' όσον αυτές προκύπτουν από την προσβαλλόμενη απόφαση όταν αυτή έκρινε επί της ουσίας ή προκύπτουν από τα εισαγωγικά της δίκης ή άλλα δικόγραφα όταν η ανααιρεσιβαλλόμενη απόφαση απέρριψε τον σχετικό αυτοτελή αγωγικό ή άλλο ισχυρισμό ως νόμω αβάσιμο. Τόσο η προσβαλλόμενη απόφαση όσο και τα διάφορα άλλα δικόγραφα βρίσκονται σε επικυρωμένα αντίγραφα στο φάκελο της υπόθεσης και μπορούν να επισκοπηθούν επιτρεπτός από τον Άρειο Πάγο. Γιατί δέχθηκε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ότι δικαστές στον Άρειο Πάγο προσπαθούν να αποφύγουν να αποφανθούν επί της ουσίας των ανααιρετικών λόγων και έχουν βρει αυτήν την αοριστία, δηλαδή δεν μας λέει ο διάδικος ποιες είναι οι παραδοχές, άρα είναι αόριστος ο λόγος. Έτσι, κατά το ΕΔΔΑ, χάνεται ένας βαθμός στο εσωτερικό μας δικαιο, μας είπαν τυπολάτρες και ότι υπεκφεύγουμε να απονεύσουμε δικαιο-

σύνη και ότι, τέλος, η δικονομική μας τυπολατρεία τελικά οδηγεί σε καταφανή παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Εμείς ως Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή για την τελική διαμόρφωση του Κ. Πολ. Δ. είπαμε ότι δεν χρειάζεται πλέον ο διάδικος να αναφέρει στην αναίρεση τα πραγματικά περιστατικά (παραδοχές), αφού έχει ο Άρειος Πάγος, δηλαδή ο εισηγητής και το Τμήμα, όλο το φάκελο μπροστά του. Ξέρουν τι λέει η αναιρεσιβαλλομένη, τι λένε τα εισαγωγικά δικόγραφα, η αγωγή, οι προτάσεις. Όλα αυτά, λοιπόν, θα τα επισκοπήσει ο Άρειος Πάγος και θα κρίνει εάν πράγματι ο αναιρετικός λόγος είναι βάσιμος. Νομίζω, ότι από της ισχύος αυτής της διατάξεως δεν θα υπάρξει στο μέλλον περίπτωση να έχουμε τέτοια απόρριψη εναντίον του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και έτσι να μην υπάρξει άλλη καταδίκη της Ελλάδος. Μάλιστα, για να επιτύχουμε επιτάχυνση της δίκης στον Άρειο Πάγο, είπαμε ότι μετά από δεύτερη αναίρεση, την υπόθεση θα την κρατάει ο Άρειος Πάγος και θα την ερευνά κατ' ουσία με κλήση, ως δικαστήριο της παραπομπής.

Εκείνο το οποίο ακόμα αντιμετωπίσαμε ως επιτροπή ήταν τα φαινόμενα της διαφθοράς στο χώρο της δικαιοσύνης. Και κυρίως μας απασχόλησαν δύο μορφές εγκλημάτων των δικαστών, η παράβαση καθήκοντος και η δωροληψία. Τις είδαμε στην πράξη να υπάρχουν και δεν μπορούσαμε πλέον ως επιτροπή να ανεχθούμε να υπάρχει μια απόφαση που εκδόθηκε από έναν δικαστή ο οποίος αμετακλήτως καταδικάστηκε για παράβαση καθήκοντος σε συγκεκριμένη υπόθεση ή για δωροληψία και ο μὲν δικαστής να υφίσταται τις πειθαρχικές και ποινικές συνέπειες, αλλά η απόφαση αυτή να παραμένει αλώβητη. Δώσαμε, λοιπόν, δικαίωμα αναψηλάφησης της δίκης, όταν ο δικαστής που εξέδωσε την απόφαση καταδικάστηκε αμετάκλητα για παράβαση καθήκοντος ή για δωροληψία και το σφάλμα του ή μάλλον η εγκληματική του αυτή δράση είχε αποτέλεσμα στην υπόθεση, δηλαδή ουσιώδη επιρροή. Βέβαια, δεν μπορώ εύκολα να δεχθώ ότι ένας δικαστής που έκανε αυτό το έγκλημα, της παράβασης καθήκοντος ή της δωροληψίας, τελικά αυτό δεν είχε επίδραση στην απόφαση! Αλλά το γράψαμε γιατί είμαστε υποχρεωμένοι να το τονίσουμε σαν μια μορφή του εξωτερικού όρου του λόγου αυτού της αναψηλάφησης, ενώ δεχθήκαμε ότι ισχύει και το άρθρο 525 παρ. 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

Είχαμε, όμως, και πολλές καταδίκες της Ελλάδος για παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Βέβαια, ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας που προηγήθηκε μας έδωσε το έναυσμα να συμμορφωθούμε κι εμείς σαν Επιτροπή και να

προβλέψουμε ως λόγο αναψηλάφησης και την καταδίκη της χώρας για παράβαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Αν μπορεί αυτή η καταδίκη για παραβίαση της δίκαιης διαδικασίας να διορθωθεί, υπάρχει λόγος αναψηλάφησης. Και γίνομαι σαφέστερος: Εάν καταδικαστεί η Ελλάδα για την παραβίαση του εύλογου χρόνου μιας δίκης θα αποζημιωθεί εκείνος που προσέφυγε στο δικαστήριο του Στρασβούργου. Δεν χωρεί αναψηλάφηση της δίκης, αφού η απόφαση έχει εκδοθεί. Το ότι εκδόθηκε καθυστερημένα είναι ένας λόγος που πλέον δεν διορθώνεται. Ο χρόνος είναι ένα μέγεθος που αν χαθεί δεν αναπληρώνεται. Επίσης, ως δεύτερο λόγο αναψηλάφησης της δίκης θέσαμε την περίπτωση που με απόφαση του ΕΔΔΑ διαπιστώνεται παραβίαση δικαιώματος που αφορά αποκλειστικά και μόνο τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε και κατέληξε στην έκδοση της απόφασης για την οποία διαπιστώνεται η παραβίαση αυτή.

Θα πρέπει εν προκειμένω να διευκρινιστεί – αν και αυτονόητο – ότι η καθιέρωση του λόγου αυτού αναψηλάφησης λόγω των συγκεκριμένων αποφάσεων του ΕΔΔΑ, αποκλειστικά και μόνο για τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας, δεν σημαίνει ότι ταυτόχρονα χορηγείται και το ένδικο βοήθημα της ανάκλησης της συγκεκριμένης απόφασης για την οποία διαπιστώνεται η παραβίαση αυτή. Δεν επιτρέπουμε την ανάκληση της απόφασης, αλλά κατ' ευθείαν αναψηλάφηση της δίκης και μόνο για καταδίκη σύμφωνα με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και όχι για τυχόν καταδίκη της Ελλάδος με βάση άλλες διατάξεις της ΕΣΔΑ και των προσθέτων πρωτοκόλλων της. Σε αυτό είμαι σαφής. Και καταλαβαίνετε τι εννοώ.

Ήθελα να πω μονάχα τελειώνοντας, γιατί ο χρόνος είναι αμείλικτος, ότι είχα αντιμετώπισει ως Αρεοπαγίτης, μια περίπτωση που αφορά την ΕΣΔΑ, για το θέμα που είπε προηγουμένως ο κύριος Καλαβρός. Ένα πολύ σημαντικό ζήτημα που το ξέρει γιατί η απόφαση αυτή είναι γνωστή. Ως εισηγητής στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου αντιμετώπισα ακριβώς ένα τέτοιο θέμα, όπου το δικαστήριο δεν πρέπει να αποφεύγει να εισέρχεται στην ουσία της υπόθεσης. Ήταν μια περίπτωση που ο ανακόπτων είχε προσβάλλει την αναγκαστική εκτέλεση και με το άρθρο 933 παρ. 4 του Κ. Πολ. Δ. οι ισχυρισμοί του για αδικοπρακτική συμπεριφορά του επιστεύσαντος την εκτέλεση, ότι, δηλαδή, έγινε μια παράνομη, μια καταχρηστική εκτέλεση, απορρίφθηκαν αμετάκλητα ως μη αποδεινυόμενοι παραχρήμα με έγγραφο άμεσης απόδειξης ή με ομολογία. Ποιος μπορεί όμως να αποδείξει μια αδικοπραξία έχοντας στα χέρια του τη δικαστική ομολογία του αντιδίκου του ή έγγραφο άμεσης απόδειξης; Έτσι, λοιπόν, αυτός ο διάδικος, αφού του απορρίφθηκε η

ανακοπή, έγινε και η εκτέλεση, δεν μπορούσε με βάση το άρθρο 940 παρ. 3 Κ. Πολ. Δ. να ζητήσει αποζημίωση, γιατί δεν ακυρώθηκε αμετακλήτως η εκτέλεση. Η τελευταία ήταν πανίσχυρη. Και έκανε μια αγωγή αποζημίωσης στα δικαστήρια που έφθασε στον Άρειο Πάγο και ορίστηκα εισηγητής. Με βοήθησε στο σχηματισμό της κρίσης μου το ΕΔΔΑ, το οποίο, εφαρμόζοντας την ΕΣΔΑ, νομολόγησε, ότι όταν τα εθνικά δίκαια έχουν δικονομικούς περιορισμούς, αυτούς τους περιορισμούς, εφ' όσον επιδιώκουν θεμιτό σκοπό και είναι ανάλογοι προς τον στόχο αυτό, τους δεχόμαστε – είπε το ΕΔΔΑ – αρκεί να μη θίγουν τον πυρήνα του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

Δεν μπορεί να ορίζει το εθνικό δίκαιο ότι δεν δίνεται βήμα στον διάδικο να ακουστεί επί της ουσίας της υπόθεσης. Δεν μπορεί, δηλαδή, να του λέει το δικαστήριο ότι ένας ουσιώδης ισχυρισμός του δεν ακούγεται γιατί υπάρχουν δικονομικές διατάξεις που δεν επιτρέπουν να τον υποβάλει ούτε να τον αποδείξει με όλα τα πρόσφορα αποδεικτικά μέσα που έχει στη διάθεσή του.

Σημαντικές, εν προκειμένω, είναι οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ της 29-07-1998 Guerin κατά Γαλλίας και της 12-11-2002 Zvolzsky and Zvolzka κατά Τσεχίας. Και έτσι δέχθηκε η 49/2005 απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου ότι στο μεν δίκαιο της εκτελέσεως επιτρέπεται να υπάρχει ένας περιορισμός στα αποδεικτικά μέσα, για να μην υπάρχει μια ατέρμονη εκτελεστική διαδικασία. Αλλά ο διάδικος μπορεί, τους ισχυρισμούς αυτούς, οι οποίοι του απερρίφθησαν αμετάκλητα ως απαράδεκτοι και επειδή το δεδικασμένο δεν αφορά την ουσία αλλά μόνο το απαράδεκτο, να τους επαναφέρει με αγωγή προς εξέταση ως προς το νόμο και το ουσία βάσιμό τους για να εξεταστούν με όλα τα νόμιμα μέσα που διαθέτει αυτός. Δηλαδή, το γεγονός ότι αιτήματα ενός διαδίκου απορρίπτονται κατά το άρθρο 933 παρ. 4 Κ. Πολ. Δ. ως απαράδεκτα για αυστηρούς δικονομικούς λόγους και χωρίς έρευνα της βασιμότητάς τους με όλα τα προσφερόμενα από τον προσφεύγοντα νόμιμα αποδεικτικά μέσα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποκλεισμός του δικαιώματος του πρόσβασης στο δικαστήριο. Σημασία έχει ότι το εθνικό δικαιοδοτικό σύστημα στο σύνολό του παρέχει δυνατότητα πρόσβασης στο δικαστήριο για να κριθούν, έστω και στο πλαίσιο άλλων διαδικασιών, όλα τα νομικά ζητήματα, αλλά και τα ουσιαστικά, μιας υπόθεσης. Έτσι είπαμε στον διάδικο ότι η αγωγή του είναι νόμιμη, ότι ακούγεται, και ότι μπορεί να φέρει τα αποδεικτικά του μέσα για να ερευνηθεί η υπόθεσή του. Θέλω, δηλαδή, να τονίσω ότι το σχέδιο του νέου Κ. Πολ. Δ. και η νομολογία του Αρείου Πάγου έχουν μια κοινή πολύ σωστή σκέψη και συγκεκριμένα δίνουν στον κάθε

διάδικο δικαίωμα να ακούγεται επί της ουσίας της υπόθεσης και να έχει μια απόφαση εντός ευλόγου χρόνου.

Τελειώνοντας κ. Πρόεδρε θα ήθελα να πω το εξής: οι καλύτεροι κώδικες και οι καλύτεροι θεσμοί για να πετύχουν χρειάζονται και ανθρώπους να τους αγαπήσουν και να τους εφαρμόσουν σωστά. Πιστεύω ότι ο νέος Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, για τον οποίο τελείωσε ήδη η διαβούλευση ως σχέδιο και αναρτήθηκε στο διαδίκτυο, εφόσον αρχίσει να εφαρμόζεται, θα μπορέσει να λύσει, εάν το θελήσουμε και εμείς οι ίδιοι, με μια σωστή ερμηνεία και εφαρμογή, πολλά ζητήματα και έτσι θα μειώσουμε επιτέλους τον απαράδεκτα υψηλό αριθμό των καταδικών της χώρας μας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Σας ευχαριστώ πολύ!

Η Γενική Επιτροπεία της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου και η Νομολογία του ΕΔΔΑ

Β. Ιωάννης Κάρκαλης

Αντεπίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Κύριε Πρόεδρε του Ελεγκτικού Συνεδρίου, κύριοι Πρόεδροι επί τιμή, κύριε Πρύτανη, κυρίες και κύριοι, καταρχάς να ευχαριστήσω τον φιλόξενο οικοδεσπότη μας, τον Δικηγορικό Σύλλογο Πατρών, για τη δυνατότητα που μας παρέχει να εκφράσουμε τις σκέψεις μας για τα σημαντικά ζητήματα που αποτελούν αντικείμενο της επιστημονικής αυτής συνάντησης.

Έχοντας μπροστά μου το πρόγραμμα του Συμποσίου, θα ήθελα να εκφράσω δυο εισαγωγικές σκέψεις. Η πρώτη είναι η ευχαριστία μου στην οργανωτική επιτροπή, που μου επέτρεψε, επιδεικνύοντας εξαιρετική κατανόηση και ευελιξία, να μιλήσω σήμερα το βράδυ, δοθέντος ότι αρχικά η εισηγήσή μου ήταν το πρωί. Αλλά επειδή τα δικαστικά καθήκοντα προηγούνται των επιστημονικών αναζητήσεων, αναγκάστηκα, δοθέντος ότι υπήρχε δημόσια συνεδρίαση του Δικαστηρίου το πρωί, να μπορώ μόλις τώρα να είμαι εδώ. Η δεύτερη σκέψη αφορά τον κύριο Παναγόπουλο, στον οποίον είναι αφιερωμένο το Συμπόσιο αυτό. Ο καθηγητής Θεόδωρος Παναγόπουλος, με τον επίτιμο πρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, τον κύριο Απόστολο Μπότσο, ήταν εκείνοι που το 1996 ξεκίνησαν για να θεμελιώσουν αυτή τη σειρά των συνεδρίων, που σήμερα νομίζω είναι πια θεσμός. Και το λέω αυτό γιατί θεωρώ πολύ σημαντικό το ότι όταν το 1996 ξεκίνησαν να μιλούν για το Ελεγκτικό Συνέδριο, η πραγματικότητα είναι ότι πολύ λίγος κόσμος, μάλιστα ακόμη λιγότερος μη νομικός κόσμος, γνώριζε τι ακριβώς είναι το Ελεγκτικό Συνέδριο πραγματικά. Σήμερα νομίζω ότι ο θεσμικός ρόλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου και οι αρμοδιότητες του ειδικότερα αποτελούν πλέον, τουλάχιστον για τους δημοσιολόγους, κοινό τόπο.

Και παίρνω από αυτό θάρρος, γιατί σήμερα θα σας μιλήσω για ένα θεσμό που παρά το γεγονός ότι συνυπάρχει με το Ελεγκτικό Συνέδριο, κατά τον

ίδιο τρόπο που η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου υπάρχει μαζί με τον Άρειο Πάγο, βρίσκεται θα έλεγα στη σκιά. Δεν τον γνωρίζει η πλειοψηφία του κόσμου, ούτε καν του νομικού κόσμου. Αναφέρομαι στη Γενική Επιτροπή της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Η Γενική Επιτροπεία της Επικρατείας είναι ο θεσμός εκείνος που παίζει τον ίδιο ρόλο που η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου παίζει αναφορικά με τον Άρειο Πάγο, είναι δηλαδή η ανώτατη δημοσιονομική εισαγγελική αρχή.

Η εισήγησή μου θα αναπτυχθεί σε τρία μέρη. Στο πρώτο θα σας μιλήσω για την Γενική Επιτροπεία της Επικρατείας, στο δεύτερο θα αναφερθώ στη σχετική βασική νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου και στο τρίτο θα αναφερθώ σε ορισμένα συμπεράσματα και κάποιες προτάσεις, οι οποίες είναι υπαρκτές ήδη σήμερα στον νομικό κόσμο υπό τη μορφή σχεδίου εισήγησης εισαγωγής μεταρρυθμίσεων για τον θεσμό.

Ι. Όπως και το Ελεγκτικό Συνέδριο, η Γενική Επιτροπεία της Επικρατείας έλκει την καταγωγή της από την αρχαία αθηναϊκή πολιτεία. Οι πρώτοι δημοσιονομικοί εισαγγελείς, χιλιάδες χρόνια πριν, ονομαζόντουσαν Θεσμοθέτες και ήταν αυτοί που είχαν την αρμοδιότητα να εισαγάγουν υποθέσεις ενώπιον τμήματος του δικαστηρίου της Ηλείας. Πρόκειται για τις υποθέσεις εκείνες που είχαν να κάνουν με τον καταλογισμό των δημοσίων υπολόγων της εποχής που ήταν οι λεγόμενοι Ταμίες. Υπήρχαν βεβαίως και άλλοι εισαγγελείς, ωστόσο καμία σχέση δεν είχε η ορολογία που χρησιμοποιείτο τότε με τον όρο εισαγγελέας. Σας λέω μόνο ότι ο αστικός – ποινικός εισαγγελέας, γιατί υπήρχε και τέτοιος όρος στην αθηναϊκή πολιτεία, λεγόταν Εισαγωγέας. Ο Θεσμοθέτης λοιπόν ήταν ο δημοσιονομικός εισαγγελέας, μακρινός πρόγονος του σημερινού δημοσιονομικού εισαγγελέα, του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Το μοντέλο αυτό, αναπτύχθηκε στα ευρωπαϊκά κράτη με διάφορους τρόπους και μορφές. Όταν το νεότερο ελληνικό κράτος δημιουργήθηκε, μαζί με το Ελεγκτικό Συνέδριο, ήρθε σε εμάς από τη Γαλλία και ο θεσμός της Γενικής Επιτροπείας της Επικρατείας. Μαζί δηλαδή με την γαλλική *Cour des comptes*, μεταφέρθηκε στην Ελλάδα το θεσμικό πλαίσιο του *Procureur Général auprès de la Cour des comptes*. Σύμφωνα με το γαλλικό μοντέλο, ο *Procureur Général* και οι τρεις *Avocats Généraux* είναι οι δημοσιονομικοί εισαγγελείς στη γαλλική επικράτεια. Αντίστοιχα, στην Ελλάδα, η Γενική Επιτροπεία της Επικρατείας, η οποία στεγάζεται στο κεντρικό κατάστημα του Ελεγκτικού Συνεδρίου, αποτελείται από το Γενικό Επίτροπο Επικρατείας και από τρεις Αντεπιτρόπους Επικρατείας, με τη διαφορά ότι στη χώρα μας υφί-

σταται και ο βαθμός του Επιτρόπου Επικρατείας ως ενδιάμεσος μεταξύ Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας και Αντεπιτρόπων Επικρατείας. Σύμφωνα με τον Κώδικα Δικαστηρίων και Δικαστικών Λειτουργιών, ειδικότερα σύμφωνα με το άρθρο 55 του Κώδικα αυτού, οι βαθμοί όλων των δικαστηρίων αντιστοιχίζονται μεταξύ τους και ρυθμίζεται έτσι η ιεράρχησή της βαθμολογικής ιεραρχίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας είναι ομοιόβαθμός με τους προέδρους των τριών ανωτάτων δικαστηρίων και τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, ο Επίτροπος Επικρατείας με τους Αντιπροέδρους των τριών ανωτάτων δικαστηρίων και οι Αντεπίτροποι Επικρατείας με τους Συμβούλους του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, με τους Αρεοπαγίτες και με τους Αντεισαγγελεείς του Αρείου Πάγου.

Ο θεσμικός ρόλος του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας, και στο εξής όταν λέω Γενικό Επίτροπο της Επικρατείας θα αναφέρομαι και σε αυτούς που τον αναπληρώνουν, δηλαδή τον Επίτροπο Επικρατείας και τους Αντεπιτρόπους Επικρατείας, είναι ένας ρόλος που για να μπορέσει κανείς να κατανοήσει από πού ξεκινάει και που τελειώνει, θα πρέπει να έχει υπόψη του όχι μόνο τα ελληνικά δρώμενα και την ελληνική έννομη τάξη, αλλά το πώς γίνεται αντιληπτός ο ρόλος του εισαγγελέα στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Το λέω αυτό διότι εντός του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου, όπως αυτός εκφράζεται μέσα από το forum του Συμβουλίου της Ευρώπης, το οποίο γεωγραφικά και από πλευράς αριθμού κρατών καταλαμβάνει τα κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει σκιαγραφήσει νομολογιακά τα βασικά χαρακτηριστικά της εισαγγελικής αρχής κατά τρόπο ομοιογενή.

Προηγουμένως όμως, θα πρέπει να διέλθουμε από το πλαίσιο άσκησης των αρμοδιοτήτων του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας στην ελληνική επικράτεια. Ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου μετέχει υποχρεωτικά στις δημόσιες συνεδριάσεις των Τμημάτων και της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Δεν είναι διάδικος καταρχήν, doctus αφενός ότι δεν εκπροσωπεί το ελληνικό Δημόσιο, το οποίο παρίσταται δια του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και αφετέρου ότι είναι ισόβιος δικαστικός λειτουργός με εγγυήσεις προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας. Ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας εκπροσωπεί το δημόσιο συμφέρον. Η θέση του κατά τη δημόσια συνεδρίαση επάνω στην έδρα, μαζί με τους δικάζοντες την υπόθεση δικαστές, το υπαινίσσεται σημειολογικά. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας δικαιούται να

εκφράζει κατά τη δημόσια συνεδρίαση προφορικά κατά τρόπο αναλυτικό την άποψή του για κάθε υπόθεση και να προτείνει στο Δικαστήριο επί κάθε ζητήματος που τίθεται επί της διαδικασίας, καθώς και για την πορεία της υπόθεσης, έχοντας προηγουμένως συντάξει γραπτώς την πρότασή του, η οποία λαμβάνει αναλυτική μορφή, δημοσιευόμενη σε έγγραφο που τιτλοφορείται «Γνώμη του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου». Έχει δικαίωμα να λαμβάνει γνώση για κάθε έγγραφο και ενέργεια της ελεγχόμενης Διοίκησης και του Δικαστηρίου και έχει την αρμοδιότητα άσκησης ενδίκων βοηθημάτων και μέσων ενώπιον των Τμημάτων και της Ολομέλειας. Μετέχει στη διοίκηση του Δικαστηρίου, συμμετέχοντας σε υπηρεσιακά συμβούλια και ομάδες εργασίας και ενημερώνοντας για τα ανακύπτοντα ζητήματα τον Υπουργό Δικαιοσύνης. Η θεσμική παρέμβαση του Γενικού Επιτρόπου Επικρατείας στη δίκη σκοπεί στο να εγγυηθεί την εξέλιξη κάθε διαδικασίας ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου κατά τρόπον ώστε να μην εξαιρεθεί της εννόμου προστασίας το δημόσιο συμφέρον, νοούμενο ως συμφέρον κάθε πολίτη που δεν είναι διάδικος σε ορισμένη δίκη, από την οποία όμως απορρέουν έννομες συνέπειες είτε ειδικές για αυτόν, είτε γενικότερες εις βάρος περισσοτέρων ή του συνόλου. Η πρόταση του Γενικού Επιτρόπου Επικρατείας ενώπιον των Τμημάτων και της Ολομέλειας είναι *sine qua non* δικονομικός τύπος της διαδικασίας, παράβαση του οποίου δημιουργεί καταρχήν αναιρετική πλημμέλεια.

Οι ανωτέρω αρμοδιότητες αυτές στηρίζονται και από δύο ακόμη άλλες, οι οποίες κατά τη γνώμη μου τουλάχιστον δεν έχουν αναπτυχθεί επαρκώς. Είναι δυο αρμοδιότητες που συνιστούν οιοσδήποτε δημοσιονομική δίωξη, δηλαδή διαδικασία με δημοσιονομικό διακύβευμα που δύναται να αχθεί εις βάρος ορισμένου φυσικού προσώπου, το οποίο έχει προκαλέσει δημόσια ζημία. Ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας είναι αρμόδιος για να εκκινήσει και να εισαγάγει στο αρμόδιο Τμήμα του Ελεγκτικού Συνεδρίου προς εκδίκαση αιτήσεις καταλογισμού για εν ευρεία έννοια δημοσίους υπαλλήλους, οι οποίοι έχουν ζημιώσει με δόλο ή βαρεία αμέλεια το Κράτος. Επίσης, είναι αρμόδιος για τις λεγόμενες περιπτώσεις καταλογισμού μη δικαιολογούμενου εισοδήματος μετά από δήλωση περιουσιακής κατάστασης επί της ύπαρξης και προέλευσης αυτού, μετά δηλαδή τη δήλωση που είναι γνωστή στο ευρύ κοινό ως «δήλωση πόθεν έσχες». Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, όταν από τη δήλωση προέλευσης περιουσιακών στοιχείων προκύπτει περιουσιακό όφελος που δεν αιτιολογείται, ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας έχει την αρ-

μοδιότητα να ζητήσει από τον αρμόδιο δικαστικό σχηματισμό τον καταλογισμό του υπεύθυνου φυσικού προσώπου.

Περαιτέρω, ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας μετέχει και στην ενάσκηση των γνωμοδοτικών αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, εκφράζοντας την άποψή του, για παράδειγμα, για την Ετήσια Έκθεση. Αυτό όμως που θα επιθυμούσαμε σήμερα να τονισθεί είναι ο κατ' ουσίαν θεσμικός ρόλος του ως γενικού δημοσιονομικού εισαγγελέα, αρμόδιου να ενεργεί προς προστασία του γενικού δημοσιονομικού συμφέροντος, οπλισμένος με τις εγγυήσεις της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας και με την αμεροληψία ισόβιου δικαστικού λειτουργού. Ανάλογοι θεσμοί υπό διάφορες εκδοχές υπάρχουν σε όλες τις χώρες της Ευρώπης και όχι μόνο, και πάντως υπάρχουν σ' εκείνες τις χώρες της Ευρώπης που τα ανώτατα ελεγκτικά ιδρύματα είναι δικαστήρια. Υπάρχει δηλαδή ένα είδος ομοιομορφίας στη θεσμική προσέγγιση του ρόλου του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο πλαίσιο της προστασίας του δημοσιονομικού δημόσιου συμφέροντος.

II. Ας δούμε τώρα πώς το ΕΔΔΑ αντιλαμβάνεται το ρόλο καταρχήν του εισαγγελέα και κατ' επέκταση του δημοσιονομικού εισαγγελέα, σε σχέση με μια σειρά από αποφάσεις που έχουν προκύψει στην πορεία της νομολογίας του, σε κάποιες απ' τις οποίες θα ήθελα να αναφερθώ σε αυτή τη σύντομη εισήγηση.

Ο κεντρικός άξονας της εισήγησής μου είναι μια συγκεκριμένη υπόθεση, αλλά πριν φτάσουμε σ' αυτήν για την οποία θα σας μιλήσω, θα ήθελα να αναφερθώ στη νομολογία που αφορά το Ανώτατο Αναιρετικό Δικαστήριο του Βελγίου (Cour de cassation), όπου η γνωστή υπόθεση Delcourt (CEDH, arrêt du 17 janvier 1970, Delcourt c. Belgique) έθεσε, στο πλαίσιο της ισότητας των όπλων των διαδίκων, το ζήτημα του ρόλου του Γενικού Εισαγγελέα (Procureur Général) σε ένα σύστημα παροχής δικαστικής διαδικασίας. Στην υπόθεση λοιπόν αυτή, το ανωτέρω δικαστήριο προβληματίστηκε ως προς την εφαρμογή της αρχής της ισότητας των όπλων (principle of equality of arms, principe d' égalité des armes) αναφορικά με τον εισαγγελέα, στο μέτρο που ο τελευταίος δύναται ή όχι να θεωρηθεί διάδικο μέρος. Το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι ο εισαγγελικός λειτουργός του Ανώτατου Αναιρετικού Δικαστηρίου του Βελγίου τελεί, κατά την ενάσκηση των καθηκόντων του, υπό τις αυτές εγγυήσεις προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας που τελούν οι δικαστικοί λειτουργοί της καθημένης δικαιοσύνης και συνεπώς, δεν αποτελεί διάδικο μέρος. Ως εκ τούτων, κατά το ΕΔΔΑ στην υπό-

θεση αυτή, ο εισαγγελέας του ανώτατου δικαστηρίου του Βελγίου δεν ενήργησε ως διάδικος και επομένως δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής της ισότητας των όπλων από τη μη λεπτομερή ενημέρωση του αντίδικου μέρους επί των ισχυρισμών που αυτός χρησιμοποίησε, δοθέντος ότι η αρχή αυτή εφαρμόζεται, κατά το Δικαστήριο, μόνο μεταξύ των διαδίκων.

Η νομολογία όμως αυτή δεν επαναλήφθηκε. Αντιθέτως, στην υπόθεση *Borgers* (ECHR, arrêt du 30 octobre 1991, *Borgers c. Belgique*), η οποία μάλιστα αφορούσε και πάλι τον Γενικό Εισαγγελέα του βελγικού Ανώτατου Αναιρετικού Δικαστηρίου, το ΕΔΔΑ δεν αρκέστηκε στις παλαιότερες διαπιστώσεις του περί υπάρξεως εγγυήσεων προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, όμοιων με αυτές που θωρακίζουν τους αποφασίζοντες δικαστές του δικαστηρίου αυτού. Ο αιτών ισχυρίστηκε ότι είχαν παραβιαστεί τα δικαιώματα αμύνης του και η αρχή της ισότητας των όπλων, όπως αυτά προστατεύονται εντός του πλαισίου του άρθρου 6 για την παροχή δικαστικής προστασίας διαμέσου της δίκαιης δίκης. Η παραβίαση συνίστατο, κατά τον αιτούντα, στο ότι, κατά την κείμενη βελγική νομοθεσία, δεν παρείχετο σε αυτόν η δυνατότητα να υποβάλλει υπόμνημα προς αντίκρουση της εισήγησης του Γενικού Εισαγγελέα, ο οποίος μετείχε στη διάσκεψη των αποφασίζοντων δικαστών. Στην υπόθεση αυτή, το δικαστήριο του Στρασβούργου νομολόγησε αντίθετα απ' ότι στην υπόθεση *Delcourt*. Χρησιμοποιώντας ως εργαλείο ερμηνευτικής προσέγγισης τη γνωστή από το αγγλοσαξονικό δίκαιο «θεωρία των εντυπώσεων» (*Theory of appearances*, *Théorie des apparences*), σύμφωνα με την οποία η δικαιοσύνη δεν πρέπει μόνο να απονέμεται, αλλά και να δημιουργείται η εντύπωση στους διαδίκους ότι απονέμεται, το ΕΔΔΑ ήχθη στην κρίση ότι η εκ του νόμου δυνατότητα του Γενικού Εισαγγελέα να λάβει μέρος στη δίκη όχι μόνο υπέρ, αλλά και κατά του αιτούντος, ο οποίος ήταν διάδικο μέρος, σε συνδυασμό, αφενός με το εκ του νόμου δικαίωμα του εισαγγελικού λειτουργού να αγορεύσει στο ακροατήριο χωρίς προηγουμένως να έχει γνωστοποιήσει τους ισχυρισμούς και τα επιχειρήματά του στον αιτούντα και χωρίς ο τελευταίος να έχει δικαίωμα να προβεί κατόπιν σε αντίκρουση αυτών, και αφετέρου με τη δυνατότητα του Γενικού Εισαγγελέα να παρευρίσκεται στη διάσκεψη του αποφασίζοντος δικαστικού σχηματισμού, τον κατέστησε αναγκαστικά σύμμαχο ή αντίπαλο του αιτούντος, χωρίς όμως να διασφαλίζει υπέρ του τελευταίου την ισότητα των όπλων.

Το όλο ζήτημα έλαβε αποκρυσταλλωμένη νομολογιακά μορφή με την περίφημη υπόθεση *Kress* (ECHR, arrêt du 7 juin 2001, *Kress c. France*). Η

υπόθεση αυτή δημιούργησε σοβαρό ζήτημα στο γαλλικό διοικητικό δίκαιο και απετέλεσε έναυσμα για ζωηρό διάλογο. Η κυρία Kress, Γαλλίδα υπήκοος, αφού νοσηλεύτηκε σε κάποιο νοσοκομείο του Στρασβούργου, υπέστη αναπηρία σε ποσοστό 90%. Κατέθεσε λοιπόν αγωγή αποζημίωσης στα γαλλικά διοικητικά δικαστήρια και η αγωγή αυτή, αφού απορρίφθηκε σε πρώτο και δεύτερο βαθμό από τα γαλλικά διοικητικά δικαστήρια, κατέληξε κατ' αναίρεση στο γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας (Conseil d'Etat). Στη διαδικασία ενώπιον του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας μετέσχε και ο Κυβερνητικός Επίτροπος (Commissaire du gouvernement), ο οποίος δεν εκπροσωπεί την Κυβέρνηση, σε αντίθεση με αυτό που ερμηνευτικά προκύπτει από την ονομασία του, αλλά ασκεί εισαγγελικά καθήκοντα, καθώς εκφράζει επί όλων των υπό κρίση ζητημάτων ανεξάρτητη κατά συνείδηση γνώμη και ασκεί ένδικα μέσα, εκπροσωπώντας το δημόσιο συμφέρον. Ομοιάζει επομένως θεσμικά με τον Γενικό Επίτροπο της Επικρατείας στο Ελεγκτικό Συνέδριο. Η κυρία Kress προέβαλε ενώπιον του ΕΔΔΑ, ενόψει της συμμετοχής του Κυβερνητικού Επιτρόπου στη διαδικασία ενώπιον του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας (α) αφενός ότι δεν έλαβε εκ των προτέρων γνώση των αιτιάσεων του Κυβερνητικού Εκπροσώπου αναφορικά με την υπόθεσή της, δοθέντος ότι τέτοια δικονομική δυνατότητα δεν προβλεπόταν στο γαλλικό διοικητικό δίκαιο και (β) αφετέρου ότι ο Κυβερνητικός Εκπρόσωπος μετείχε στη διάσκεψη του Δικαστηρίου, παραβιάζοντας με τον τρόπο αυτό την αρχή της ισότητας των όπλων, δοθέντος ότι αυτός ήταν ουσιαστικά αντίδικός της, αφού είχε ήδη κατά το προηγούμενο στάδιο της διαδικασίας προτείνει την απόρριψη του ενδίκου μέσου που αυτή είχε ασκήσει.

Η υπόθεση Kress είναι ιδιαίτερα σημαντική για τον θεσμό του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Η νομολογία του ΕΔΔΑ για τον Κυβερνητικό Εκπρόσωπο, βασισμένη εν πολλοίς στην αγγλοσαξονική θεωρία των εντυπώσεων, καθορίζει τη θεσμική συμβολή του εισαγγελικού θεσμού εν γένει στην απονομή της δικαιοσύνης γενικότερα, ειδικότερα δε στην απονομή δημοσιονομικής δικαιοσύνης, αντικείμενο του αναπτυσσόμενου εδώ προβληματισμού. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι, στο πλαίσιο της πραγμάτωσης της δίκαιης δίκης, με γνώμονα την αρχή της ισότητας των όπλων, η οποία πρέπει να διατρέχει ισόρροπα τη διαδικασία, ορθά η γνώμη του Κυβερνητικού Εκπροσώπου δεν κοινοποιείται εκ των προτέρων στον διάδικο, αφού ουδείς άλλος λαμβάνει γνώση αυτής, ούτε καν το δικάζον δικαστήριο. Επομένως, κατά το ΕΔΔΑ, δεν υφί-

σταται παραβίαση της αρχής της ισότητας των όπλων στη βάση αυτή και ούτε συνακόλουθο έλλειμμα δίκαιης δίκης. Αρκεί βεβαίως η γνώμη του Κυβερνητικού Εκπροσώπου να αναπτυχθεί επαρκώς στο ακροατήριο. Συνεπώς, κατ' εφαρμογή της νομολογιακής αυτής κατεύθυνσης, ο εθνικός δικαστής δε δικαιούται να αποτρέψει, κατ' άλλη διατύπωση υποχρεούται να επιτρέψει την αναλυτική ανάπτυξη της άποψης του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας στο ακροατήριο, δοθέντος ότι η όποια πλημμέλεια στην άσκηση αυτού του δικαιώματος εκ μέρους του δημοσιονομικού εισαγγελέα του Ελεγκτικού Συνεδρίου άγει σε έλλειμμα δικαστικής προστασίας κατά το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επίσης, ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας, υποχρεούται είτε να αναπτύξει λεπτομερώς τις θέσεις του στο ακροατήριο, είτε να παράσχει εγκαίρως στον διάδικο τη δυνατότητα να ενημερωθεί επ' αυτών, έχοντας καταγράψει λεπτομερώς τις θέσεις αυτές σε σχετικό έγγραφο, το οποίο οφείλει, σε περίπτωση που δεν αναφερθεί σε αυτές αναλυτικά και λεπτομερώς στο ακροατήριο, να το θέσει στη διάθεση του διαδίκου. Εξάλλου, η θέση μας αυτή, διασταυρώνεται και επιβεβαιώνεται και από τα νομολογηθέντα στην υπόθεση Vermeulen (CEDH, arrêt du 20 fevrier 1996, Vermeulen c. Belgique), όπου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι κάθε διάδικος δικαιούται να λαμβάνει γνώση κάθε εγγράφου ή αιτιάσεως από όποιον και αν προέρχεται στο πλαίσιο της διαδικασίας, εφόσον ενδέχεται εξ αυτού του εγγράφου ή με βάση την αιτίαση αυτή να ασκηθεί επιρροή στη διαδικασία.

Αναφορικά με το ζήτημα της συμμετοχής του Κυβερνητικού Εκπροσώπου στη διάσκεψη του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, σύμφωνα με τη θεωρία των εντυπώσεων, παρότι ο Κυβερνητικός Εκπρόσωπος μετέχει στη διάσκεψη χωρίς δικαίωμα ψήφου και με μόνο στόχο, σύμφωνα με τη γαλλική κυβέρνηση, να βοηθήσει στην ορθή εκτίμηση του φακέλου και λήψη της απόφασης, δοθέντος ότι τελευταίος αυτός είχε χειριστεί τον φάκελο, τον οποίο επομένως και γνωρίζει καλά, ωστόσο η συμμετοχή του αυτή δύναται να δημιουργήσει την εντύπωση ότι επηρεάζει τη λήψη της απόφασης. Τούτου δεδομένου, υφίσταται ζήτημα σε περίπτωση κατά την οποία ο Κυβερνητικός Εκπρόσωπος έχει προτείνει την απόρριψη του ενδίκου μέσου του διαδίκου στον οποίο δημιουργείται η εντύπωση ότι η διαδικασία επηρεάζεται. Επομένως, κατά το ΕΔΔΑ, ο Κυβερνητικός Εκπρόσωπος και αναλογικά συνακόλουθα, ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δεν δικαιούται να, κατ' άλλη διατύπωση, υποχρεούται να μην, μετέχει στη διάσκεψη.

III. Ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας, σύμφωνα με τα ανωτέρω, δεν πρέπει να παρίσταται στις διασκέψεις των Τμημάτων και της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Ο ρόλος του ολοκληρώνεται στη δημόσια συνεδρίαση, στο πλαίσιο όμως της οποίας, πρέπει να έχει πλήρη ελευθερία έκφρασης των απόψεων του και ενέργειας δικονομικών πράξεων, δοθέντος ότι μόνο έτσι υπηρετείται ο θεσμικός ρόλος του και θεραπεύεται το δημόσιο συμφέρον. Η άποψή του για κάθε υπόθεση πρέπει να καθίσταται αναλυτικά γνωστή όχι μόνο στο Δικαστήριο, αλλά και στους διαδίκους, τουλάχιστον κατά τη δημόσια συνεδρίαση του Δικαστηρίου, και ακολούθως, να τους παρέχεται η δυνατότητα, εφόσον το ζητήσουν, να απαντήσουν στις προβαλλόμενες από αυτόν αιτιάσεις με σχετικό υπόμνημα.

Με βάση το ανωτέρω πλαίσιο, η Γενική Επιτροπεία της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, αποτελεί ανώτατη δημοσιονομική εισαγγελική αρχή, οπλισμένη με εγγυήσεις ισόβιας προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των λειτουργών της. Επειδή όμως ο ρόλος της, που είναι η προστασία και έκφραση του μη ατομικά εκφρασμένου σε ορισμένη δίκη και ωστόσο ενεργά διακυβευόμενου δημόσιου συμφέροντος, εξαντλείται με την υπεράσπιση των θέσεων ως και την ολοκλήρωση της δημόσιας συνεδρίασης, θα πρέπει να τεθεί στο τραπέζι του διαλόγου η επέκταση των αρμοδιοτήτων αυτών και για τις περιπτώσεις εκείνες που μια δίκη, που αφορά στο δημόσιο συμφέρον, δεν έχει ανοιχθεί ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Θα πρέπει ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας, ο οποίος παραμένει και κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ μη διάδικος, αλλά δεσμεύεται από τους διαδικαστικούς τύπους της διαδικασίας που αφορούν στους διαδίκους (όπως, για παράδειγμα, η αρχή της ισότητας των όπλων) να δύναται να οδηγήσει ενώπιον του Δικαστηρίου κάθε υπόθεση που η θεραπεία του δημοσίου συμφέροντος επιβάλλει να διέλθει από τη δικαστική κρίση, ακόμη και εάν δεν έχει αναληφθεί προς την κατεύθυνση αυτή πρωτοβουλία άσκησης ενδίκου βοηθήματος από διάδικο. Επιβάλλεται επομένως, στην κατεύθυνση αυτή, να εξεταστεί η στο μέλλον ανάθεση στο θεσμό του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας της αρμοδιότητας διενέργειας έκτακτων δημοσιονομικών ελέγχων και εισαγωγής υποθέσεων στο Δικαστήριο. Περαιτέρω, θα πρέπει (α) να επανεξεταστεί η ανάθεση της αρμοδιότητας ελέγχου της αιτιολόγησης προέλευσης των περιουσιακών στοιχείων που αναγράφονται στις σχετικές δηλώσεις περιουσιακής κατάστασης ορισμένων κατηγοριών φυσικών προσώπων («πόθεν έσχες») σε εισαγγελικό λειτουργό του Αρείου Πάγου υπέρ της Γενικής Επιτροπείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, που είναι ο καθ' ύλη αρμό-

διος θεσμός και έχει ήδη την αρμοδιότητα αίτησης καταλογισμού και (β) να εξεταστεί ενδελεχώς το ενδεχόμενο συνεργασίας της Γενικής Επιτροπείας της Επικρατείας με σχετικούς με τον έλεγχο της διαφθοράς θεσμούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Κυρίες και κύριοι, προσπάθησα να σας δώσω μια εικόνα ενός θεσμού που δεν είναι εν πολλοίς γνωστός, παρότι με επάρκεια και επιμέλεια επιτελεί το καθήκον του για τόσο χρόνο όσο και το Ελεγκτικό Συνέδριο, που είναι το αρχαιότερο από τα ανώτατα δικαστήρια της χώρας μας. Ελπίζω να το κατάφερα, έστω μερικά, έχοντας επιτύχει να θέσω τις βάσεις για έναν μελλοντικό προβληματισμό. Αντιλαμβανόμενος την πίεση του χρόνου, κλείνω τη σύντομη αυτή εισήγηση με την ευχή ο διάλογος που έχει ξεκινήσει να παραμείνει ενεργός, να ενταθεί και να επεκταθεί. Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Πρόεδρος: *Κύριε Αντεπίτροπε, πολλάκις σας ευχαριστούμε για την ωραία παρουσίαση του όχι τόσο γνωστού θεσμού της Γενικής Επιτροπείας της Επικρατείας του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Διερμηνεύω ακόμα και την άποψη του κου. Αντιπροέδρου του Αρείου Πάγου για την ομιλία σας. Και ελπίζω ότι κατά τη διάρκεια της συζητήσεως θα μας δοθεί η δυνατότητα να ακούσουμε και τις απόψεις των ακροατών μας. Θα ήθελα να δώσω τον λόγο στον συνάδελφο καθηγητή της Νομικής Σχολής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, κο. Γρηγόριο Καλαβρό, ο οποίος θα μας αναπτύξει το θέμα εντός των ορίων του χρόνου το παραδεκτό της ατομικής προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Κύριε συνάδελφε έχετε τον λόγο, σας ευχαριστώ πολύ.*

Ο έλεγχος των κρατών μελών της ΕΕ από το ΕΔΔΑ υπό το φως της αρχής της ισοδύναμης προστασίας

καθηγητής Γρηγόριος Καλαβρός

Σας ευχαριστώ πολύ για τον λόγο που μου δίνετε. Ήθελα να ευχαριστήσω τους οργανωτές αυτής της εκδήλωσης για την τιμητική τους πρόσκληση να μετάσχω στη σημερινή σύνοδο. Θέλω να τους συγχαρώ διότι είχαν την έμπνευση να αφιερώσουνε την δεκάτη τετάρτη σύνοδο στον καθηγητή Θόδωρο Παναγόπουλο. Δεν είναι ότι του οφείλεται και πιστώνεται σε αυτόν μία μακρά πορεία των ευγενών συναντήσεων, δεν είναι επίσης ότι έχει εισφέρει πολλά στο δημόσιο δίκαιο ο Θόδωρος Παναγόπουλος. Είναι επίσης ότι όλοι ελπίζουμε ότι σήμερα δεν κλείνει κανένα κεφάλαιο, όπως δεν έκλεισε και πριν από λίγο καιρό, αλλά θα συνεχίσει με την ίδια αποτελεσματικότητα και με την ίδια παραγωγικότητα να εισφέρει.

Επιτρέψτε μου επίσης κυρίες και κύριοι και ιδιαίτέρως κύριε Πρόεδρε του Δικηγορικού Συλλόγου των Πατρών, πριν πω λίγα πράγματα για ένα κορυφαίο θεσμό προστασίας στα πλαίσια της ευρωπαϊκής σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την ατομική προσφυγή, να στρέψω τη σκέψη μου σε δύο διάσημα τέκνα αυτής της πόλης. Δύο διαπρεπείς ακαδημαϊκούς δασκάλους οι οποίοι λάμπρυναν ο μὲν πρώτος το αλλοεθνές δίκαιο, ως ελέγγοτο τότε το διεθνές δίκαιο και τον γιο του, ο οποίος ελάμπρυνε και το διεθνές και το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο. Εννοώ βέβαια τον πατέρα Στρέιτ ή Στράιτ όπως είναι το σωστό, τον Στέφανο Στρέιτ όπως έχουμε μάθει να τον λέμε και τον γιο του τον Γεώργιο Στρέιτ.

Κύριε Πρόεδρε ελπίζω να είστε καλός μαζί μου σε ότι αφορά τον χρόνο, μετά τα όσα καλά σας είπα. Δεδομένου ότι δικαιούμαι να επικαλεστώ και την μικρή ανοχή σας εις τον χρόνο, δεδομένου ότι με βάλατε να καθίσω σε έδρανο που είναι κατά 7 εκατοστά πιο κοντό από το υπόλοιπο πάνελ και εγώ σας υπόσχομαι ότι δεν θα δημιουργήσω μεν διπλωματικό ζήτημα, πλην όμως για να σταθώ στο ύψος των περιστάσεων χρειάζομαι δυο-τρία λεπτά ακόμα.

Εγώ θα αναφερθώ στον δεύτερο πυλώνα της προστασίας του πολίτη στα πλαίσια της Ευρώπης, στην ατομική προσφυγή και μάλιστα στις προϋποθέσεις, τις τυπικές προϋποθέσεις του παραδεκτού της ατομικής προσφυγής στο ευρωπαϊκό δικαστήριο των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Κατά το άρθρο 35 της Ευρωπαϊκής Ένωσης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το δικαστήριο δεν μπορεί να επιληφθεί προσφυγής παρά μόνο αφού εξαντληθούν τα εσωτερικά ένδικα μέσα, όπως αυτά νοούνται σύμφωνα με τις γενικώς παραδεδεγμένες αρχές του δικαίου και εντός υποθερμίας 6 μηνών από την ημερομηνία της τελεσίδικης εσωτερικής απόφασης. Δεύτερον το δικαστήριο δεν θα επιληφθεί καμίας ατομικής προσφυγής που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 34, πρόκειται δηλαδή για ατομική προσφυγή, εφ' όσον αυτή πρώτον είναι ανώνυμη ή είναι ουσιαστικά όμοια με προσφυγή που έχει προηγουμένως εξεταστεί από το δικαστήριο ή έχει ήδη υποβληθεί σε άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές και εφ' όσον δεν περιέχει νέα στοιχεία. Τρίτον, το δικαστήριο κηρύττει απαράδεκτη κάθε ατομική προσφυγή που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 34 οσάκις εκτιμά ότι η προσφυγή είναι ασυμβίβαστη προς τις διατάξεις της σύμβασης ή των πρωτοκόλλων της ή εκδήλως αβάσιμη ή καταχρηστική. Τέλος το δικαστήριο απόρριπτε κάθε προσφυγή που θεωρεί απαράδεκτη κατ' εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Μπορεί να αλλάξει καθ' όμοιο τρόπο σε κάθε στάδιο της διαδικασίας.

Η εξέταση του παραδεκτού της ατομικής προσφυγής στο ευρωπαϊκό δικαστήριο των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτέλεσε ήδη απ' την εποχή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δηλαδή κατά τα έτη 1955 μέχρι 1997 και μέχρι την κατάργησή της και την αναγωγή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως του μόνου δικαστικού οργάνου ελέγχου της προστασίας των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η σύμβαση, η εξέταση λοιπόν του παραδεκτού της προσφυγής, άσκησε καταλυτική επιρροή στην πρόσβαση στον δικαστικό μηχανισμό του Στρασβούργου, όπως καταδεικνύουν τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν την απόρριψη ατομικών προσφυγών ως απαραδέκτων. Αντίθετα, από τις αρχές του 1998, μετά την κατάργηση δηλαδή της Επιτροπής και την αναγνώρισης του Δικαστηρίου ως του μόνου οργάνου του δικαστικού ελέγχου, η εικόνα ανατρέπεται αφού ο αριθμός των κυρηχθεισών ως απαραδέκτων προσφυγών από το δικαστήριο είναι τυπικά εξαιρετικά μικρός. Μόλις 57 προσφυγές επί 10.573 δημοσιευθεισών αποφάσεων, αριθμός στον οποίο πρέπει να προστεθούν και άλλες 14 προσφυγές οι οποίες υπό την ισχύ του πρω-

τοκόλλου 11 με το οποίο καταργήθηκε όπως ξέρετε η Επιτροπή και το Δικαστήριο παρέμεινε ως το μοναδικό όργανο του ελέγχου, κυρήχθησαν απαράδεκτες από τριμελή επιτροπή που έκρινε ότι ήταν μη παραδεκτές, χωρίς συμπληρωματική εξέταση και η απόφαση αυτή τις τριμελούς επιτροπής ήταν οριστική. Κατά την περίοδο 1998-2009.

Κατά το άρθρο 28 του πρωτοκόλλου 11, περί τις 71 ατομικές προσφυγές κρίθηκαν απαράδεκτες. Όμως η πραγματική εικόνα είναι εντελώς διαφορετική, αφού ο πραγματικός αριθμός των εκ προοιμίου διαγραφεισών από το πινάκιο του Δικαστηρίου με μια άλλη διαδικασία κατά το άρθρο 28 του πρωτοκόλλου 11 ατομικών προσφυγών που δεν κρίθηκαν απαράδεκτες αλλά διεγράφησαν στα πλαίσια ενός προτακτικού έλεγχου, δεν είναι επισήμως γνωστός. Προσωπικά τις υπολογίζω περίπου στο 1/3 των καταχωρηθεισών στο πρωτόκολλο του Δικαστηρίου ατομικών προσφυγών.

Τούτων δοθέντων, η εξέταση των τυπικών προϋποθέσεων του παραδεκτού, εξακολουθεί να ασκεί καταλυτική επιρροή στην εικόνα της πρόσβασης στον δικαστικό μηχανισμό ελέγχου της πρόστασης της σύμβασης, που αντιπροσωπεύει πλέον το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προ της ισχύος του πρωτοκόλλου 11, όταν δηλαδή υπήρχε ακόμα η Επιτροπή, η τελευταία είχε προχωρήσει νομολογιακά στη δημιουργία μιας ιεραρχικής κλίμακας κατά την εξέταση των όρων του παραδεκτού, όπως αυτοί προέκυπταν τότε από τα άρθρα 26, 27 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αυτή η κατάταξη ήταν η εξής: πρώτον ανώνυμη προσφυγή, δεύτερον κατάχρηση δικαιώματος προσφυγής, τρίτον προσφυγή ουσιαστικά όμοια, εν συνεχεία αναρμοδιότητα της Επιτροπής *ratione persone*, αναρμοδιότητα της επιτροπής *ratione loci*, αναρμοδιότητα Επιτροπής *ratione temporis*, αναρμοδιότητα της Επιτροπής *ratione materie*, μη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, μη τήρηση της εξαμηνιαίας προθεσμίας, προσφυγή σε έκδηλα αβάσιμη αιτιολογία.

Ο πίνακας αυτός ο ιεραρχικός είχε την έννοια ότι εφ' όσον διεπιστώνετο ότι συνέτρεχε προηγούμενος ιεραρχικά λόγος, παρέλκυε η εξέταση των υπολοίπων. Μετά απ' αυτά θα προχωρήσω σύντομα σε μια εξέταση των όρων του παραδεκτού.

Πρώτον πρέπει η προσφυγή να μην είναι ανώνυμη. Κατά το άρθρο 35 παρ. 2α, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν επιλαμβάνεται καμιάς ατομικής προσφυγής που υποβάλλεται κατά το άρθρο 34, δηλαδή μόνο για τις ατομικές προσφυγές, διότι υπάρχουν ως γνωστόν και οι διακρατικές προσφυγές, εφ' όσον αυτή είναι ανώνυμη. Υπό το

προϊσχύον άρθρο 27 παρ. 1α, η απόλυτη ισχύς του σχετικού κανόνα, που μάλιστα συνοδευόταν από μία διάταξη στο άρθρο 38 του Κανονισμού της Επιτροπής η οποία επέβαλλε στον γραμματέα να μην τις καταχωρεί καν στο πρωτόκολλο, η απόλυτη λοιπόν αυτή ισχύς της πρόβλεψης τότε της σύμβασης, είχε οδηγήσει στη διορθωτική παρέμβαση της νομολογίας της Επιτροπής η οποία είχε εκφραστεί για το θέμα αυτό σε τρεις περιπτώσεις. Σε μία προσφυγή του έτους 1958 που υπέβαλλε ένας προσφεύγων με την υπογραφή «εραστής της ηρεμίας», «lover of tranquility» με αίτημα προς την Επιτροπή να οργανώσει το ταχύτερο δυνατό μια επιτροπή έρευνας για το ιρλανδικό πρόβλημα, προκειμένου να γίνει δημοψήφισμα στην Ιρλανδία για τις σχέσεις με τη Μεγάλη Βρετανία, αυτή η προσφυγή έδωσε τη δυνατότητα στην Επιτροπή να την απορρίψει ως ανώνυμη επειδή η ταυτότητα του προσφεύγοντος δεν προέκυπτε ούτε από τον φάκελο της υπόθεσης.

Σε δύο άλλες περιπτώσεις όμως, σε δύο άλλες προσφυγές τις οποίες είχε κάνει για παράβαση του άρθρου 9 η Εκκλησία της Επιστημολογίας, η Επιτροπή είχε την ευκαιρία να συμπληρώσει τη νομολογία της στο ζήτημα της ανωνυμίας. Στην πρώτη περίπτωση η Εκκλησία της Επιστημολογίας της Καλιφόρνιας, επικαλούμενη προσβολή του δικαιώματος στην θρησκευτική ελευθερία, το άρθρο 9 δηλαδή, όπως της ίδιας αλλά και των μελών της Εκκλησίας, προσέφυγε κατά της Μεγάλης Βρετανίας στην Επιτροπή, η οποία θεώρησε την προσφυγή ως ατομική και εντεύθεν απαράδεκτη λόγω ανωνυμίας. Όμως συνέχισε την εξέτασή της, δεχόμενη ότι η έλλειψη αυτή θα καλυφτεί προϊούσης της διαδικασίας, αλλά την απέρριψε εν συνεχεία για άλλους λόγους.

Στη δεύτερη περίπτωση, στη δεύτερη προσφυγή, της Εκκλησίας της Επιστημολογίας, η Επιτροπή είχε δεχθεί ότι για την προστασία του δικαιώματος του άρθρου 9, η Εκκλησία, η συγκεκριμένη Εκκλησία, ασκούσα την προσφυγή, το έπραξε χάριν των μελών της και επομένως έχει την ικανότητα να διαθέτει και να ασκεί το προστατευόμενο από το άρθρο 9 δικαίωμα, άποψη που εν συνεχεία υπολήφθηκε και σε μία άλλη απόφαση που αφορούσε την υπόθεση την Βιν Λάιτ Τσέντρουμ κατά Ελβετίας.

Υπό τη νέα διάταξη του άρθρου 35 παρ. 2α, ο Κανονισμός του Δικαστηρίου, ο εσωτερικός κανονισμός του Δικαστηρίου, στο άρθρο 47, αφού απαιτεί η προσφυγή να είναι επώνυμη, επιτρέπει την ανωνυμία και επιλύει το ζήτημα συνεπώς το οποίο αφορά το θέμα αυτό, αλλά μετ' άδεια του πρόεδρου του τμήματος, ο οποίος την επιτρέπει μετά από αίτηση του προσφεύγοντος, εφ' όσον πειστεί ότι υπάρχουν λόγοι, είναι αιτιολογημένη η ανωνυμία, την

οποία επίσης ανωνυμία μπορεί- και αυτό είναι επίσης ενδιαφέρον - ο πρόεδρος του τμήματος να επιτρέψει και αυτεπαγγέλτως.

Δεύτερη προϋπόθεση είναι η προσφυγή να μην είναι ουσιαστικά όμοια με προσφυγή που έχει προηγουμένως εξεταστεί από το δικαστήριο ή έχει υποβληθεί σε άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές και εφ' όσον δεν περιέχει νέα στοιχεία. Η προϋπόθεση αυτή υπό το προϊσχύων δίκαιο είχε φανεί να καθιερώνει ένα είδος δεδικασμένου για τις αποφάσεις της Επιτροπής που όμως για να αποφύγει ακριβώς τις δεσμεύσεις του γνωστού μας δεδικασμένου, έσπευσε να διακηρύξει σε μία προσφυγή του έτους 1956 ότι στον τομέα που ασκεί τις αρμοδιότητές της η Επιτροπή, δεν πρέπει να ακολουθούνται απόλυτοι κανόνες οι οποίοι θα κατέληγαν να προσδώσουν στις αποφάσεις την ισχύ του δεδικασμένου, όπως συμβαίνει με τις αποφάσεις των κοινών δικαστηρίων, όταν υπάρχει ταυτότητα αντικειμένου, διαδικών και αιτίας. Σε αυτό το δικονομικό περιβάλλον, η επιτροπή έκρινε απαράδεκτη προσφυγή μητέρας κρατουμένου στην ομοσπονδιακή δημοκρατία της Γερμανίας επειδή προηγουμένως είχε ασκηθεί για το ίδιο ζήτημα προσφυγή της αδερφής του η οποία είχε απορριφτεί. Σε μεταγενέστερη όμως υπόθεση που αφορούσε το άρθρο 8 της σύμβασης, με γερμανική απόφαση περί απελάσεως Γιουγκοσλάβου υπηκόου, της μνηστής του, που απερρίφθη ως αβάσιμη, είχε δεχθεί ότι η προσφυγή εν συνεχεία του ίδιου του ενδιαφερομένου δεν ήταν όμοια με τη προηγηθείσα, διότι ο ενδιαφερόμενος είχε ένα ειδικό προσωπικό ενδιαφέρον να ασκήσει την προσφυγή ενώπιων της για να προλάβει την απέλασή του.

Σε μία άλλη προσφυγή όμως, στην υπόθεση Ντόνελι κατά Ηνωμένου Βασιλείου για παραβίαση του άρθρου 3 της σύμβασης, η Επιτροπή υπό το προϊσχύων δίκαιο είχε εξετάσει τη σχέση της ατομικής προσφυγής με τη διακρατική προσφυγή, του άρθρου 35, αφού είχε προηγηθεί η διακρατική προσφυγή της ιρλανδικής κυβέρνησης σε διαφορετικές προσφυγές κατά του Ηνωμένου Βασιλείου, που περιελάμβανε μεταξύ άλλων και τους πέντε προσφεύγοντες οι οποίοι είχαν ασκήσει ατομικές προσφυγές. Η Επιτροπή όμως έλυσε το πρόβλημα, δεχθείσα ότι η διαδικασία της προηγηθείσας διακρατικής προσφυγής, ήταν σε εξέλιξη. Και αφού οι προσφεύγοντες ήταν διαφορετικοί στις δύο προσφυγές, δεν ετίθετο θέμα ομοιότητας, δημιουργώντας όμως ένα καλό προηγούμενο που συνηγορούσε ότι μελλοντικά η Επιτροπή δεν θα έφτανε στο σημείο να θεωρήσει μια ατομική προσφυγή απαράδεκτη, αν έχει προηγηθεί διακρατική προσφυγή με την αυτή πραγματική βάση, αφού άλλες όπως είναι γνωστό είναι οι έννομες συνέπειες μια απόφασης εν

συνεχεία ατομικής προσφυγής και άλλες οι έννομες συνέπειες εν συνεχεία διακρατικής προσφυγής. Η υπόθεση της Κύπρου θα δημιουργούσε σήμερα ακριβώς την ίδια θέση της Επιτροπής, αν υπήρχε η Επιτροπή. Όπως επίσης παλιότερα η ελληνική και η τουρκική υπόθεση.

Βέβαια η υπόθεση Ντόνελι, για τη σχέση ατομικής και διακρατικής προσφυγής, συνέχεται και με πρόβλεψη ότι η ομοιότητα πρέπει να αφορά εξετασθείσα υπόθεση, ώστε να μην μπορεί να επιληφθεί η Επιτροπή μιας προσφυγής. Ερωτάται όμως πότε θεωρείται εξετασθείσα η υπόθεση, δεδομένου ότι η διαδικασία είναι πάρα πολύ μακρά και πότε η Επιτροπή επιλαμβάνεται; Αυτά τα ζητήματα δεν έχουνε αντιμετωπιστεί με πάγια θέση της νομολογίας, αλλά μάλλον περιπτωσιολογικά. Υπό το νέο όμως δίκαιο, η πρόβλεψη του άρθρου 35 παρ. 2β *in fine* για νέα στοιχεία, μάλλον διαιωνίζει την αβεβαιότητα παρά επιλύει το ζήτημα.

Τρίτη προϋπόθεση είναι η προσφυγή να μην είναι όμοια με άλλη που υποβλήθηκε σε άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές. Η προϋπόθεση αυτή αποβλέπει να αποτρέψει να μην έχουν ενεργοποιηθεί παράλληλα και άλλες διαδικασίες ενώπιον διεθνών οργάνων έλεγχου και προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τέτοιες διαδικασίες μπορεί να είναι θεωρητικά η διαδικασία αναφοράς ενώπιον της Επιτροπής δικαιωμάτων του ανθρώπου των Ηνωμένων Εθνών, η διαδικασία αναφοράς για παραβίαση του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα του 66 δυνάμει του άρθρου 1 του προαιρετικού πρωτοκόλλου και τρίτον η αναφορά του άρθρου 14 της σύμβασης για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων και η διαδικασιών ενώπιον της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας. Απ' αυτές τις διαδικασίες κατά τη γνώμη μου το μόνο θέμα που τίθεται είναι όταν έχει ασκηθεί, όταν έχει υποβληθεί αναφορά ενώπιον της Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών, δεδομένου ότι το Σύμφωνο προστατεύει τα αυτά περίπου δικαιώματα με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση.

Τέταρτη προϋπόθεση είναι η προσφυγή να μην είναι ασυμβίβαστη με τις διατάξεις της σύμβασης και των πρωτοκόλλων της. Η ατομική προσφυγή θεωρείται ασυμβίβαστη εάν δεν εμπίπτει στο πεδίο αρμοδιότητας του δικαστηρίου, *ratione persone*, *ratione materie*, *ratione loci* και *ratione temporis*. *Ratione persone*. Κατά το άρθρο 34, κάθε φυσικό πρόσωπο μη κυβερνητικό οργανισμός ή ομάδα ατόμων που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης από ένα από τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη στη σύμβαση, που έχει αναγνωρίσει και επικυρώσει τη σύμβαση και τα πρωτόκολλα μπορεί να

ασκήσει την ατομική προσφυγή. Επομένως, *ratione persone* αρμοδιότητα έχει το δικαστήριο όταν ο προσφεύγων έχει μία από τις ιδιότητες, έχει μία από τις ανωτέρω ιδιότητες, δηλαδή πρακτικά όταν έχει την ιδιότητα του θύματος, της παραβίασης όπως έχει διατυπωθεί στη νομολογία.

Τούτων δοθέντων, παρατηρείται πρώτον ότι με τον όρο κάθε φυσικό πρόσωπο αποδεσμεύεται το παραδεκτό της ατομικής προσφυγής από την ιθαγένεια του προσφεύγοντος. Άρα είναι αδιάφορο αν αυτό φέρει ή όχι την ιθαγένεια κράτους συμβαλλομένου στη σύμβασης. Και β) ότι αποδεσμεύεται από την ικανότητα προς δικαιοπραξία. Τούτ' έστι από την προϋπόθεση της συμπλήρωσης ορισμένου ορίου ηλικίας το οποίο κατά τα δίκαια των 47 τάσσεται ως ελάχιστο όριο για την κτήση της ικανότητας προς δικαιοπραξία και άρα και προς διεξαγωγή της δίκης. Το δικαστήριο επέλυσε τα ζητήματα με την ανάπτυξη της έννοιας του θύματος της παραβίασης που πρέπει να είναι ο προσφεύγων, την οποία ιδιότητα αυτή με την νομολογία του διέπλασε με ευρύτητα, με αποτέλεσμα να αναγνωρίζει την ιδιότητα και του αμέσου και του εμμέσου θύματος της παραβίασης, αρκεί το τελευταίο, δηλαδή το έμμεσο θύμα, να έχει προσωπικό ενδιαφέρον για τον τερματισμό της παράβασης. Εδέχθη επίσης ως παραδεκτή ατομική προσφυγή ασκηθείσα από εκπρόσωπο του θύματος ή από οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, αν το τελευταίο κωλύεται να ενεργήσει, αν δηλαδή π.χ. ο προσφεύγων κρατείται και δεν μπορεί ως εκ τούτου να ασκήσει την προσφυγή. Εδέχθη επίσης ότι οι κληρονόμοι του θύματος νομιμοποιούνται να συνεχίσουν τη δίκη, αν διαρκούσας αυτής το θύμα απεβίωσε., ενδιαφέρον παρουσιάζει η *ratione persone* αρμοδιότητα του δικαστηρίου, όχι μόνο από άποψη προσφεύγοντος αλλά και από άποψη καθ' ου η προσφυγή. Ως προς αυτό, προκύπτει σαφώς από το άρθρο 34 ότι καθ' ου μπορεί να είναι κράτος που έχει υπογράψει και κυρώσει τη σύμβαση και τα πρωτόκολλά της. Τούτο σημαίνει ότι αποκλείονται μη συμβαλλόμενα κράτη ή άλλα μορφώματα της διεθνούς ζωής, όπως π.χ. η άλλοτε Ευρωπαϊκή Κοινότητα νυν Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ από τη νομολογία του δικαστηρίου κρίθηκαν απαράδεκτες προσφυγές που εστρέφοντο κατά οργάνου που δεν ενέπιπταν σε κρατική δικαιοδοσία συμβαλλομένου κράτους. Προσφυγή κατά ιδιωτών, προσφυγή κατά δικηγόρου, προσφυγή κατά αγνώστων. Προσφυγή κατά της ομοσπονδιακής δημοκρατίας της Γερμανίας για γεγονότα που συνέβησαν στην Αυστρία προ της έκδοσης του προσφεύγοντος στη Γερμανία ή για πράξεις που είχαν λάβει χώρα στην υπό σοβιετική τότε κατοχή ζώνη. Και επίσης προσφυγή κατά κράτους

μέλους της Σύμβασης για πράξη διεθνούς δικαστή ο οποίος είχε την ιθαγένεια του καθ' ου η προσφυγή κράτους.

Ratione materie: αντικείμενο της προσφυγής κατά το άρθρο 34 παρ. 1 είναι η προσβολή των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στη σύμβαση και τα πρωτόκολλα. Μόνο τα περιοριστικά αναγνωριζόμενα και προστατευόμενα δικαιώματα αποτελούν αντικείμενο ατομικής προσφυγής. Ο κανόνας επιδέχεται μοναδική εξαίρεση *imperio sui generis*, ουσιαστικού και δικονομικού δικαιώματος, που προβλέπει ο κανόνας 33 παρ. 2, περιεχόμενο του οποίου είναι η υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να μην παρεμποδίζουν με κανένα μετρό και κανένα τρόπο την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος σε ατομική προσφυγή, το οποίο ως προς μεν την ουσιαστική του πλευρά μπορεί να θεωρηθεί ως συμπλήρωμα όλων των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η σύμβαση, κατά δε την δικονομική του διάσταση μπορεί να θεωρηθεί ως συμπλήρωμα του δικονομικού δικαιώματος σε άσκηση της ατομικής προσφυγής.

Αντιθέτως, και θέλω να το τονίσω αυτό, *ratione materie*, αντικείμενο της κατ' άρθρο 33 διακρατικής προσφυγής, είναι κάθε παραβίαση της σύμβασης. Ενώ δηλαδή με την ατομική προσφυγή, κολάζεται και εξασφαλίζεται η προστασία των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η σύμβαση, με την κατ' άρθρο 33 διακρατική προσφυγή, κολάζεται και αντιμετωπίζεται κάθε παραβίαση της σύμβασης και όχι μόνο προσβολή δικαιώματος.

Τούτων δοθέντων, δικαιώματα μη αναγνωσμένα από τη σύμβαση και τα πρωτόκολλα, *ratione materie* δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της σύμβασης και η άσκηση ατομικής προσφυγής είναι απαράδεκτη. Ενδεικτικά αναφέρω για τους συναδέλφους δικηγόρους, ότι η νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου έχει δεχθεί ότι δεν προστατεύεται από σύμβαση η *actio popularis*, το δικαίωμα υιοθεσίας, το δικαίωμα στην εργασία, το δικαίωμα στην ιθαγένεια, δεν υπάρχει δικαίωμα στην ιθαγένεια, το δικαίωμα εφέσεως, το δικαίωμα στην μείωση της ποινής ή το δικαίωμα στην αναθεώρηση μιας καταδικαστικής απόφασης, το δικαίωμα στην υπό όρους αποφυλάκισης ή την αναστολή εκτέλεσης του υπολοίπου της ποινής, το δικαίωμα στην απόλαυση μέτρου χάρης, το δικαίωμα στην αντίρρησης συνείδησης, το δικαίωμα ασύλου και το δικαίωμα μη απέλασης ή έκδοσης, το δικαίωμα αποζημίωσης γενικά, το δικαίωμα αποζημίωσης λόγω διώξεων από το καθεστώς Ναζί, το δικαίωμα αποζημίωσης για ζημία που δεν συνιστά η ίδια παραβίαση της σύμβασης, το δικαίωμα στη αναγνώριση ονόματος επωνύμου ή τίτλου ευγενείας, το δικαίωμα προστασίας από τις διοικητικές αρχές, από

απόλυση που κρίθηκε αδικαιολόγητη, το δικαίωμα δικαστικής συνδρομής κατά τη διάρκεια πολιτικής διαδικασίας, το δικαίωμα στην παροχή κρατικής ενίσχυσης ή κρατικής άδειας για θεατρικές παραστάσεις, το δικαίωμα ενός των γονέων να αναλαμβάνουν την επιμέλεια των τέκνων τους σε περίπτωση διαζυγίου, το δικαίωμα στον σεβασμό της αρχής *** [01.31.00] , το δικαίωμα στην άσκηση ποινικής δίωξης από την αρμόδια αρχή σε βάρος τρίτου του οποίου η συμπεριφορά καταγγέλθηκε, το δικαίωμα στην άσκηση αναιρέσεως υπέρ του νόμου, το δικαίωμα μεταφοράς καταδίκου σε άλλο σωφρονιστικό κατάστημα, το δικαίωμα ψήφου, το δικαίωμα πρόσβασης σε θέση στον δημόσιο τομέα ή επανατοποθέτησης στον δημόσιο τομέα, το δικαίωμα θητείας στις ένοπλες δυνάμεις, το δικαίωμα ελεύθερης επιλογής της ιατρικής συνδρομής του γιατρού, το δικαίωμα στην προστασία της φήμης, το δικαίωμα σε μια ιδιαίτερη γλώσσα, το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, το δικαίωμα σε ξεχωριστή μεταχείριση μεταξύ υποδίκων και καταδικασμένων, το δικαίωμα κατηγορουμένου στο απόρρητο της αλληλογραφίας με τους δικηγόρους του, το δικαίωμα στη λήψη μιας διοικητικής απόφασης σύμφωνα με διαδικασία ανάλογη μ' εκείνη που επιγράφει το άρθρο 6, το δικαίωμα στη λήψη ταξιδιωτικού εγγράφου, διαβατηρίου δηλαδή, το δικαίωμα στη λήψη δελτίου ταυτότητας, το δικαίωμα αμοιβής για διεκπεραίωση συγκεκριμένης εργασίας, το δικαίωμα κατάθεσης ως μάρτυρας στη δική του δίκη, στον εκτός ποινικής ύλης χώρο, το δικαίωμα στην κλήτευση και κατάθεση μαρτύρων υπερασπίσεως με τους ίδιους όρους και για τους μάρτυρες κατηγορίας.

Θέλω να τονίσω ότι τα ανωτέρω δικαιώματα, να μεν δεν προστατεύονται ως τέτοια, αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία, από τη σύμβαση, δεν αποκλείεται όμως, αυτά τα ίδια δικαιώματα που το δικαστήριο δια της νομολογίας του και υπό το προΐσχύων δίκαιο και υπό το νυν δίκαιο, ανεγνώρισε ως μη προστατευόμενα να προστατευθούν στα πλαίσια ενός ευρύτερου δικαιώματος, όπως π.χ. του άρθρου 6 παρ. 1 δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Ο σχετικός περιορισμός δεν εμπόδισε άλλοτε την Επιτροπή και σήμερα το Δικαστήριο, να θεωρήσει κατ' εκτίμηση της ατομικής προσφυγής στο σύνολό της, ότι έχουν προσβληθεί δικαιώματα που δεν αναφέρονται ρητά στην προσφυγή.

Ratione loci: η ατομική προσφυγή είναι παραδεκτή *ratione loci* όταν βασίζεται σε προσβολή προστατευόμενου δικαιώματος, η οποία προσβολή έλαβε χώρα στο πεδίο εδαφικής εφαρμογής της σύμβασης που ορίζεται στο άρθρο 56. Σύμφωνα με το οποίο, κάθε κράτος όταν υπογράφει και καταθέτει το όργανο επικύρωσης, προσδιορίζει το έδαφος, προσδιορίζει αν η προ-

στασία θα εκτίνεται σε όλο το έδαφος επί του οποίου ασκεί κυριαρχία, ή θα ισχύει σε τμήμα μόνο των εδαφών αυτών ή σε τμήμα που αυτό ασκεί την διεθνή εκπροσώπηση. Από τις άξιες να μνημονευθούν εξαιρέσεις αυτού του κανόνα, είναι η απόφαση της Επιτροπής στην προσφυγή 1611 του 1962, μία απόφαση του 1962, που έκρινε παραδεκτή ατομική προσφυγή κατά παραβιάσεων δικαιωμάτων από διπλωματικές και προξενικές αρχές συμβαλλομένων κρατών, που έλαβε χώρα σε τρίτο κράτος διπλωματικής διαπίστευσης, και *** [01.34.12] διακρατικές κυπριακές προσφυγές κατά της Τουρκίας, για πράξεις που έλαβαν χώρα στο βόρειο τουρκοκρατούμενο τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, με πλέον πρόσφατη απόφαση την υπόθεση Όραμς που πρόσφατα βέβαια είδατε ακόμη και το βρετανικό εφετείο συμμορφώθηκε μετά από προδικαστικό ερώτημα που είχε στείλει στο δικαστήριο του Λουξεμβούργου, το οποίο δικαστήριο του Λουξεμβούργου ετάχθη υπέρ της ισχύος της σύμβασης και στο τουρκοκρατούμενο βόρειο τμήμα, δικαιώνοντας τον Αποστολίδη.

Ratione temporis: παραδεκτή είναι η ατομική προσφυγή που αφορά παραβίαση προστατευομένων δικαιωμάτων η οποία παραβίαση έλαβε χώρα από την έναρξη της ισχύος της σύμβασης, η οποία για μεν τα 10 πρώτα κράτη κατά το άρθρο 59 παρ. 2, ήταν η 3η Σεπτεμβρίου 1953, για δε τα εν συνεχεία προχωρούντα κράτη, από της καταθέσεως του οργάνου επικύρωσης. Ωστόσο, το δικαστήριο του Στρασβούργου με τη νομολογία του έχει δεχθεί ότι λόγω της μακράς διάρκειας της διαδικασίας, εάν τμήμα της διαδικασίας έλαβε χώρα προ της ισχύος, το τμήμα αυτό δεν καλύπτεται από τη σύμβαση, της διαδικασίας προσβολής του δικαιώματος εννοώ, όχι της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου του Στρασβούργου, ενώ το τμήμα της διαδικασίας που έλαβε χώρα μετά την κύρωση από το καθ' ου και η προσφυγή συμβαλλόμενο κράτος, καλύπτεται από τη σύμβαση. Εκτός εάν πρόκειται για συνεχιζόμενη παράβαση. Έχει δεχθεί δηλαδή την έννοια της συνεχιζόμενης παράβασης, η οποία του επιτρέπει όταν η απόφαση ελήφθη μετά την κατάθεση του οργάνου της επικύρωσης, να θεωρηθεί ότι η προσβολή έλαβε χώρα κατά τον χρόνο ισχύος της σύμβασης. Αυτό βέβαια δεν το εμπόδισε να απορρίψει την προσφυγή του Ντεμπέκ κατά του Βελγίου, ο οποίος είχε καταδικαστεί το 1947 για συνεργασία με τις γερμανικές αρχές, συνεπεία της καταδίκης της οποίας του είχε απαγορευτεί ισοβίως η ελευθερία της έκφρασης, δηλαδή προσεβάλλοτο το δικαίωμα του άρθρου 10. Όπως επίσης και να απορρίψει την προσφυγή που έκανε ο λεγόμενος χασάπης της Λυον, ο Κλάους Μπάρτι.

Μία άλλη, η πέμπτη προϋπόθεση, η προσφυγή να μην είναι έκδηλα αβάσιμη. Η προσφυγή να μην είναι καταχρηστική, ως καταχρηστική έχει δεχθεί ότι είναι η προσφυγή εις την οποί χρησιμοποιούνται υβριστικοί όροι κατά του κράτους, ή γίνεται πολλαπλή άσκηση ατομικών προσφυγών, ή δεν συμμορφώνεται ο προσφεύγων με τον κανονισμό του δικαστηρίου ή υιοθετεί αναληθείς ισχυρισμούς.

Σαν συμπέρασμα αυτής της παρουσίασης των τυπικών προϋποθέσεων του παραδεκτού, θα μπορούσε κανείς να πει ότι προκύπτει αβίαστα ότι η ατομική προσφυγή αποτελεί την κορυφαία εκδήλωση προστασίας του ατόμου για ένα ευρύτατο κύκλο δικαιωμάτων που αναγνωρίζει ο πλέον εξελιγμένος διεθνής οργανισμός ατομικής προστασίας σε περιφερειακό επίπεδο. Η νομολογία της Επιτροπής αρχικά και του Δικαστηρίου σήμερα, κινήθηκε προς πολύ φιλελεύθερες κατευθύνσεις, σε ένα κατ' εξοχήν πολιτικό τομέα του διεθνούς δικαίου, τόσο σε ουσιαστικό όσο και σε δικονομικό πεδίο. Δυστυχώς όμως τελικά το σύστημα και ο μηχανισμός παγιδεύτηκε από την επιτυχή πορεία. Από το 1959 μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί 259.851 αποφάσεις. Πρέπει να σημειωθεί ότι σε όλες τις περιπτώσεις υπήρξε συμμόρφωση των κρατών με τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, έστω και με κάποια καθυστέρηση και εδώ θέλω να αναφέρω τις αποφάσεις Στρανανδρεάδη και Λουιζίδου. Απόδειξη του υψηλού κύρους που έχει ο μηχανισμός στα κράτη μέλη. Όμως, ο συνωστισμός αποφάσεων στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κινδυνεύει αν δεν ληφθούν άμεσα μέτρα που να αντιμετωπίζουν το πρόβλημα. Η λήψη μέτρων διευκόλυνσης της διαδικασίας, χωρίς αβαρίες ουσίες, η οποία ξεκίνησε με το πρωτόκολλο 11, συνεχίζεται με το πρωτόκολλο 14, του οποίου η μη μέχρι την προηγούμενη εβδομάδα υπογραφή από τη Ρωσία κατέστησε επιτακτική την εισαγωγή και την έναρξη της ισχύος του πρωτοκόλλου 14 BIS σύμφωνα με το οποίο πρωτόκολλο 14, και εδώ κάνω μια αναφορά σε αυτά τα οποία είπε ο Αντιπρόεδρος ο κύριος Παπανικολάου, ότι εισάγεται με το πρωτόκολλο 14 το ιδιώνυμο δικαίωμα σε ουσιαστική εξέταση από την εσωτερική δικαιοδοσία, σε ουσιαστική εξέταση της υπόθεσης. Αυτό δεν σημαίνει μόνο, αναφέρομαι εδώ στην αναφορά του κυρίου Αντιπροέδρου, δεν αναφέρομαι μόνο στην πρόνοια της 8ης και 9ης διατύπωσης του σχεδίου κώδικα πολιτικής δικονομίας σύμφωνα με την οποία, μετά τη δεύτερη αναίρεση ο Άρειος Πάγος λέει το σχέδιο, ότι κρατεί την υπόθεση και την κρίνει στην ουσία. Η διάταξη αυτή, έχει την έννοια ότι ο Άρειος Πάγος κρίνει κατ' ουσίαν την υπόθεση. Πράγμα το οποίο βέβαια ισχύει εν τίνι μέτρω και τώρα με τη νομολο-

γία του Αρείου Πάγου. Δεν θα μπω όμως σε αυτό, ίσως θα αποτελέσει αντικείμενο κάποιας άλλης εκδήλωσης.

Θέλω όμως να πω ότι αυτό το *sui generis* δικαίωμα σε ουσιαστική εξέταση της υπόθεσης από την εσωτερική δικαιοδοσία, βλέπει όπως είχα την ευκαιρία να πω και κατ' ιδίαν στον Αντιπρόεδρο, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, σε ουσιαστική εξέταση των αναιρετικών λόγων. Αυτό εννοεί το δικαίωμα του άρθρου 14. Όχι το δικαίωμα δηλαδή, ο Άρειος Πάγος πρέπει να προχωρεί σε ουσιαστική εξέταση των λόγω αναιρέσεως. Δεν καλύπτεται δηλαδή από την πρόνοια του σχεδίου για ουσιαστική εξέταση της υπόθεσης.

Με τη ρύθμιση αυτή όπως προσδιορίζεται στην αιτιολογική έκθεση του πρωτοκόλλου 14, επιδιώκεται να εφοδιαστεί το δικαστήριο με ένα επιπλέον μέσο που θα του επιτρέψει να μειώσει τον όγκο των ατομικών προσφυγών για δύο λόγους: είτε ότι η ατομική προσφυγή έχει προκαλέσει δυσανάλογα μικρό κακό στον προσφεύγοντα, είτε διότι η υπόθεση έχει αρκούντως αιτιολογημένα εξεταστεί από την εσωτερική δικαιοδοσία. Και εντεύθεν παύεται η εξέτασή της από τη δικαιοδοσία του Στρασβούργου, καθιερώνοντας με τον τρόπο αυτό όμως ρητά το αυτοτελές δικαίωμα του προσφεύγοντος σε ουσιαστική εξέταση της υπόθεσης του, από την εσωτερική δικαιοδοσία, πρόβλημα που απασχολεί ήδη την αναιρετική διαδικασία ενώπιον του ημετέρου Αρείου Πάγου. Σε κάθε όμως περίπτωση, η νομολογία του δικαστηρίου θα ανεύρει τη χρυσή τομή μεταξύ των εννόμως προστατευτούν και προστατευσίμων αγαθών που εμπλέκονται και προστατεύονται με την προσφυγή του άρθρου 35. Σας ευχαριστώ για την υπομονή σας.

Πρόεδρος: *Κύριε συνάδελφοι, σας ευχαριστώ για τις γόνιμες κριτικές παρατηρήσεις σας και την πλουσιότατη παράταση της νομολογίας, η οποία εμπλούτισε τις γνώσεις μας. Θα ήθελα να δώσω τον λόγο ... [πρόβλημα στο μικρόφωνο] σχολής της Θεσσαλονίκης, ο οποίος θα ομιλήσει με θέμα τον έλεγχο των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το ΕΔΑ, υπό το φως της αρχής της ισοδύναμης προστασίας, με την παράκληση να μην εκφραστείτε ευνοϊκά για το άτομό μου, για να μπορώ να σας υπενθυμίσω τυχούσα υπέρβαση χρόνου.*

Ο έλεγχος των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπό το φως της αρχής της ισοδύναμης προστασίας

Δ. Ιωσήφ Κτενίδης

1. Εισαγωγικά: οι παράμετροι του ζητήματος

Η σχέση του μηχανισμού προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το σύστημα προστασίας που εγκαθιδρύει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ) έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένων συζητήσεων για έναν κυρίως λόγο: η Ένωση δεν έχει προσχωρήσει μέχρι σήμερα στην ΕΣΔΑ και δεν υπόκειται στο εξωτερικό έλεγχο της τήρησης των εγγυήσεων της από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Εντούτοις, ασκεί εξουσίες που της έχουν εκχωρήσει τα μέλη της, η άσκηση των οποίων ενδέχεται να θέσει σε κίνδυνο τα θεμελιώδη δικαιώματα που εγγυάται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Η πραγματικότητα αυτή, ενόσω η Ένωση δεν προσχωρεί τυπικά στην ΕΣΔΑ, συνιστά μια σημαντική ασυμμετρία στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη, αφού φαίνεται να εξαιρεί από τις ουσιαστικές και τις διαδικαστικές εγγυήσεις που παρέχει η Σύμβαση έναν ολοένα ισχυροποιούμενο φορέα «δημόσιας» εξουσίας, την Ευρωπαϊκή Ένωση¹.

Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι η ασυμμετρία αυτή δευτερευόντως αφορά την ίδια την Ένωση, στο βαθμό που η τελευταία αποτελεί διεθνή οργανισμό με δική του νομική προσωπικότητα, ο οποίος διαφοροποιείται από τα κράτη μέλη του: ως τέτοιος, δεν οφείλει -τυπικά- να συμμορφώνε-

1. Βλ. αντί άλλων T. Joris & J. Vandenberghe, *The Council of Europe and the European Union: Natural Partners or Uneasy Bedfellows?* σε: *15 Columbia Journal of European Law* 2008/09, σ. 1 επ., J. Murray, *Fundamental Rights in the European Community Legal Order*, σε: *32 Fordham Int'l LJ* 2009, σ. 531 επ.

ται με τις διατάξεις μιας διεθνούς συνθήκης την οποία δεν έχει υπογράψει, για όσο χρόνο διαρκεί η κατάσταση αυτή. Πρωτίστως, η ιδιαίτερη αυτή κατάσταση πρέπει να απασχολεί τα κράτη μέλη της Ένωσης, τα οποία είχαν δεσμευθεί από την ΕΣΔΑ πριν ιδρύσουν τις Κοινότητες ή πριν προσχωρήσουν σ' αυτές. Τόσο τα λοιπά συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ όσο και οι πολίτες της Ένωσης εύλογα αξιώνουν από τα κράτη μέλη να τηρούν τις δεσμεύσεις τους από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, είτε ασκούν τα ίδια τις κυριαρχικές τους εξουσίες, είτε τις ασκούν μέσω ενός διεθνούς οργανισμού στον οποίο προσχώρησαν αφού είχαν δεσμευθεί από την ΕΣΔΑ.

Η επισήμανση του προβλήματος αυτού τον Ιανουάριο του 2010 μπορεί να χαρακτηριστεί ανεπίκαιρη: ήδη, η Συνθήκη της Λισαβόνας, που μόλις πρόσφατα τέθηκε σε ισχύ, επιτρέπει αλλά και επιβάλλει την προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ (άρθρο 6 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση). Πράγματι, όταν ξεπεραστούν οι τεχνικές δυσκολίες και ολοκληρωθούν οι διαδικασίες προσχώρησης, η Ένωση θα δεσμεύεται ευθέως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση και θα υπάγεται στον εξωτερικό έλεγχο της τήρησης της που ασκεί το ΕΔΔΑ· με άλλα λόγια, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μετά την προσχώρηση, η Ένωση θα υπόκειται στο ίδιο καθεστώς, σε σχέση με την ΕΣΔΑ, στο οποίο υπόκεινται τόσο τα κράτη μέλη της όσο και τα λοιπά συμβαλλόμενα μέρη της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, και με τον τρόπο αυτό η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη θα ολοκληρωθεί, αφού κάθε δημόσια εξουσία θα είναι ευθέως νομικά δεσμευμένη από τις διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης και θα υπόκειται στον έλεγχο του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, είτε πρόκειται για δημόσια εξουσία που προέρχεται από το κράτος, είτε πρόκειται για εξουσία που ασκείται σε ένα επόμενο επίπεδο, από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Εκτιμώ ότι η επισήμανση της ασυμμετρίας δεν είναι ανεπίκαιρη. Αντίθετα, έχω τη γνώμη ότι η επικείμενη προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, μετά τη μακροχρόνια συνύπαρξη των δύο συστημάτων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθιστά ιδιαίτερως χρήσιμη την επανεξέταση των βασικών νομικών παραμέτρων που διαμόρφωσαν τη συνύπαρξη των δύο συστημάτων, όπως καθορίστηκαν από τα δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης και της ΕΣΔΑ. Διότι η νομική πραγματικότητα που θα διαμορφωθεί για τους πολίτες των κρατών μελών και της Ένωσης μετά την προσχώρηση της τελευταίας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση θα επηρεάζεται αναμφίβολα από τους νομικούς «δικανονισμούς» στους οποίους προχώρησαν και τα δύο συστήματα προκειμένου να οργανωθεί η συνύπαρξή τους, ενόσω δεν επικοινωνούν τυπικά.

Τα βασικά στοιχεία των εν λόγω «διακανονισμών» θα εξετασθούν καταρχήν όπως τέθηκαν από το όργανο εκείνο που διέθετε την εξουσία και όφειλε να έχει την πρωτοβουλία για τον καθορισμό των όρων συνύπαρξης των δύο συστημάτων, δηλαδή από το ΕΔΔΑ. Στη συνέχεια θα ανατρέξουμε στις βασικές νομικές παραμέτρους που έθεσε, όσον αφορά τη συνύπαρξη των δύο συστημάτων, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και στα νέα δεδομένα που τίθενται μετά τον εξοπλισμό του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης (ΧΘΔ) με νομική δεσμευτικότητα (άρθρο 6 παρ. 1 εδ. α' ΣΕΕ). Η εξέταση αυτή θα μας επιτρέψει, στο τελευταίο μέρος της παρουσίασης αυτής, να επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε ορισμένους προβληματισμούς για τη μελλοντική τυπική σύνδεση των δύο συστημάτων.

2. Η θέση του ΕΔΔΑ: το τεκμήριο της ισοδύναμης προστασίας και οι προϋποθέσεις ανατροπής του.

Όπως προαναφέρθηκε, η Ευρωπαϊκή Ένωση, ενόσω δεν έχει προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ, δεν μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τα όργανα της Σύμβασης για την τήρησή της. Στη διαπίστωση αυτή προέβη η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ήδη από τη δεκαετία του 1970², και έκτοτε ουδέποτε τέθηκε ζήτημα ατομικής προσφυγής ιδιώτη κατά της Ένωσης στα όργανα της Σύμβασης.

Κατ' ανάγκη, οι ιδιώτες που θεώρησαν ότι παραβιάστηκαν δικαιώματά τους που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ από πράξεις της Ένωσης, επιχειρήσαν να κινήσουν το μηχανισμό ελέγχου της Σύμβασης προσφεύγοντας στο ΕΔΔΑ κατά συγκεκριμένων κρατών μελών και επιδίωξαν να αναγνωρισθεί η ευθύνη των κρατών μελών αυτών για ενδεχόμενες παραβιάσεις της Σύμβασης που προέρχονταν από τη δράση των οργάνων της Ένωσης³. Τα κράτη μέλη εναντίον των οποίων στράφηκαν οι ιδιώτες ήταν καταρχήν εκείνα που είχαν λάβει εθνικά μέτρα εκτέλεσης των δεσμεύσεών τους που απέρρεαν από τη συμμετοχή τους στην Ένωση. Δεδομένου ότι η προσβολή των δικαιωμάτων των ιδιωτών ήταν αποτέλεσμα, τελικά, εθνικών μέτρων, παρόλο

2. Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 10.7.1978, CFDT v. EC, App. No 8030/77, Decisions and Reports 13, σ. 231.

3. Πρόκειται για τις περιπτώσεις που το δίκαιο της Ένωσης δεν αφήνει περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στο κράτος μέλος κατά την εφαρμογή του. Αν το κράτος διαθέτει ευχέρεια κατά την επιλογή του τρόπου συμμόρφωσης με τις επιταγές του δικαίου της Ένωσης, τότε ευθύνεται το ίδιο για τυχόν παραβιάσεις της ΕΣΔΑ, ΕΔΔΑ 22.10.1996, *Cantoni* κατά Γαλλίας, App. No 17862/91.

που η αιτία της προσβολής αποδίδετο στην Ένωση, το κράτος που έλαβε τα εκτελεστικά μέτρα νομιμοποιείτο παθητικά (σε αντίθεση με την Ένωση) όσον αφορά τις εν λόγω προσφυγές. Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, είναι η γνωστή υπόθεση *Bosphorus*: ο Ιρλανδός Υπουργός Εσωτερικών είχε εκδώσει πράξη με την οποία κατασχέθηκε αεροσκάφος της αεροπορικής εταιρίας *Bosphorus*, σε εκτέλεση κανονισμού που είχε εκδοθεί από την Ένωση για την επιβολή κυρώσεων στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Η *Bosphorus*, αφού εξάντλησε τα ένδικα μέσα της ιρλανδικής έννομης τάξης, και ενώ είχε μεσολαβήσει ερμηνεία του κανονισμού από το ΔΕΚ μετά από προδικαστικό ερώτημα που απεύθυνε ιρλανδικό δικαστήριο⁴, προσέφυγε στο ΕΔΔΑ κατά της Ιρλανδίας. Η Ιρλανδία, όμως, δεν είχε λάβει κανένα μέτρο σε βάρος της *Bosphorus* ασκώντας εθνική αρμοδιότητα, αλλά απλώς συμμορφώθηκε με την υποχρέωσή της να εφαρμόσει τον κανονισμό, όπως μάλιστα αυτός ερμηνεύθηκε δεσμευτικά από Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Οι προσφυγές αυτής της μορφής, επειδή ακριβώς δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν *rationae personae* απαράδεκτες από το ΕΔΔΑ, έθεσαν το ζήτημα της ευθύνης του κράτους μέλους για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ που οφείλονται στη δεσμευτική για το κράτος δράση των οργάνων της Ένωσης. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκε το ζήτημα αυτό από τα όργανα της Σύμβασης μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: καταρχήν από το 1990 τα όργανα της ΕΣΔΑ δέχονται ότι τα συμβαλλόμενα μέρη, ενώ μπορούν να εκχωρούν κυριαρχικές αρμοδιότητες σε έναν υπερεθνικό οργανισμό στον οποίο συμμετέχουν, δεν απαλλάσσονται, διά της εκχωρήσεως αυτής, από την ευθύνη τους που απορρέει από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Ο κανόνας αυτός αποτελεί εξειδίκευση της αρχής του διεθνούς δικαίου, που απαγορεύει την τροποποίηση με μεταγενέστερη σύμβαση, των υποχρεώσεων που απορρέουν από μια διεθνή συνθήκη, ιδίως όταν οι υποχρεώσεις από την πρώτη συνθήκη έχουν αναληφθεί μεταξύ κρατών που δεν συμβάλλονται, στο σύνολό τους, στη δεύτερη συνθήκη⁵. Εντούτοις, τόσο η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων όσο και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο προσέθεσαν, εν συνεχεία, ότι η ευθύνη αυτή δεν ενεργοποιείται, όταν στο πλαίσιο του υπερεθνικού οργανισμού εξασφαλίζεται μια προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ισοδύναμη με αυτήν που επιβάλλει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση· η Ευρωπαϊκή Ένωση παρείχε πράγματι, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, ισοδύναμη προστασία,

4. ΔΕΚ, 30.6.1996, *Bosphorus Hava Yollari*, C-84/95, Συλλογή 1996 σ. I-3953.

5. Βλ. I. BROWNLIE, *Principles of Public International Law*, 6th Ed. 2005, σ. 593.

ιδίως μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου⁶. Η νομολογία αυτή, στην αρχική της εκδοχή, απάλλαξε εντελώς τα κράτη μέλη της Ένωσης από την ευθύνη τήρησης των εγγυήσεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, λόγω της γενικής διαπίστωσης ότι η κοινοτική έννομη τάξη παρέχει ισοδύναμη προστασία, χωρίς να εξετάζεται αν στα πλαίσια της συγκεκριμένης προσφυγής η παρασχεθείσα προστασία ήταν πράγματι ισοδύναμη με αυτήν που όφειλε το κράτος να εξασφαλίσει τηρώντας την ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ μετέβαλε μερικώς τη θέση του με την απόφαση *Bosphorus* του 2005⁷: εκεί συμπλήρωσε ότι η αρχή της ισοδύναμης προστασίας συνιστά, κατούσιαν, μαχητό τεκμήριο δικαιολογημένης επέμβασης του κράτους στα θεμελιώδη δικαιώματα που εγγυάται η Σύμβαση· το τεκμήριο μπορεί να ανατραπεί, αν αποδειχθεί, στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, ότι η προστασία των δικαιωμάτων είναι «προφανώς ανεπαρκής». Ταυτοχρόνως, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο στην ίδια απόφαση διευκρίνισε ότι η κρίση του περί ισοδυναμίας της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την Ένωση υπόκειται σε διαρκή επανέλεγχο, ενόψει του συνεχώς εξελισσόμενου επιπέδου προστασίας, που εγγυάται η Σύμβαση ως «συνταγματικό όργανο της Ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης». Με τη θέση του αυτή το ΕΔΔΑ δεν απαλλάσσει, πλέον, συλλήβδην τα κράτη μέλη της Ένωσης από την υποχρέωση τήρησης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης όταν υλοποιούν δεσμεύσεις τους που απορρέουν από τη συμμετοχή τους στην Ένωση, αλλά ελέγχει ειδικά τις καταγγελλόμενες παραβιάσεις βάσει ενός εξαιρετικού κριτηρίου (αυτού της προφανώς ανεπαρκούς προστασίας των δικαιωμάτων) που υπολείπεται ασφαλώς της «κανονικής» προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση⁸.

6. Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 9.2.1990, *M & Co* κατά Γερμανίας, App. No. 13284/87, 64 Decisions and Reports of the Commission of Human Rights σ. 138.

7. ΕΔΔΑ, 30.6.2005, *Bosphorus Hava Yolları* κατά Ιρλανδίας, App. No. 45036/98.

8. Βλ. γενικά Κ. Kuhnert, *Bosphorus – Double standards in European human rights protection*, σε: 2 *Utrecht Law Review* 2006, σ. 177 επ., F. Benoit – Rohmer, *À propos de l'arrêt Bosphorus Air Lines du 30 Juin 2005 : L'adhésion contrainte de l'Union à la Convention*, σε: 64 *Rev.trim.dr.h.* 2005, σ. 827 επ., C. Banner & A. Thomson, *Human Rights Review of State Acts Performed in Compliance with EC Law – Bosphorus Airways v. Ireland*, σε: *EHRLR* 2006, σ. 649 επ., Γ. Κατρούγκαλος, *Η απόφαση "Βόσπορος" του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το κοινοτικό δίκαιο*, σε: 30 *ΔΤΑ* 2006, σ. 655 επ., S. Douglas – Scott, *Σχόλιο*, σε: 43 *CMLR* 2006, σ. 243 επ., J. Phepls, *Reflections on the Bosphorus and Human Rights in Europe*, σε: 81 *Tulane Law Review* 2006, σ. 251 επ.

Οι προσφυγές κατά συγκεκριμένων κρατών μελών της Ένωσης από τις πράξεις των οποίων θίγονται δικαιώματα που εγγυάται η ΕΣΔΑ αποτελούν τη μια δικονομική οδό που ακολουθήθηκε από τους ιδιώτες που υποστήριξαν ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματά τους από πράξεις της Ένωσης. Η οδός αυτή δεν ήταν δυνατό να ακολουθηθεί όταν η προσβολή των δικαιωμάτων τους οφειλόταν άμεσα σε πράξεις της Ένωσης, χωρίς καμία παρεμβολή κάποιου κράτους μέλους. Χαρακτηριστική της κατάστασης αυτής είναι η υπόθεση Connolly. Ο Connolly ήταν υπάλληλος της Επιτροπής, ο οποίος απολύθηκε εξαιτίας των απόψεων που εξέφρασε σε ένα βιβλίο του. Ο υπάλληλος, επικαλούμενος παραβίαση του δικαιώματός του στην ελευθερία της έκφρασης, άσκησε υπαλληλική προσφυγή στο Πρωτοδικείο και αναίρεση στο ΔΕΚ, οι οποίες απορρίφθηκαν⁹. Στην περίπτωση αυτή, η προσβολή του δικαιώματός του δεν μπορούσε να αποδοθεί σε κανένα κράτος μέλος ειδικά, αλλά προερχόταν αποκλειστικά από τη δράση των οργάνων της Ένωσης (της Επιτροπής και του Δικαστηρίου). Για το λόγο αυτό, και δεδομένου ότι προφανώς δεν μπορούσε να προσφύγει στο ΕΔΔΑ κατά της Ένωσης αλλά ούτε κατά κάποιου συγκεκριμένου κράτους μέλους, ο Connolly προσέφυγε κατά όλων των τότε κρατών μελών της Ένωσης¹⁰.

Το ΕΔΔΑ, στις πρώτες προσφυγές αυτής της μορφής που του υποβλήθηκαν, απέφυγε να κρίνει αν είναι παραδεκτές *rationae personae*, αλλά τις απέρριψε ως απαράδεκτες για άλλους δικονομικούς λόγους¹¹. Εν τέλει, πρόσφατα ακολουθεί την πρακτική να τις απορρίπτει ως απαράδεκτες λόγω έλλειψης παθητικής νομιμοποίησης των κρατών μελών, αφού κρίνει ότι η ενδεχόμενη προσβολή των δικαιωμάτων του ιδιώτη δεν αποδίδεται στα κράτη μέλη αλλά στην Ένωση. Παρόλα αυτά, σε όσες αποφάσεις εξέδωσε μέχρι σήμερα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο συμπληρώνει ότι, εν πάσει περιπτώσει, στα πλαίσια των συγκεκριμένων υποθέσεων δεν φαίνεται να ανατρέπεται το τεκμήριο της ισοδύναμης προστασίας¹². Η κρίση αυτή θεμελιώνεται και στις

9. ΠΕΚ, 19.5.1999, Connolly v. Επιτροπής, T-214/96, Συλλογή 1999 σ. II-517, ΔΕΚ, 6.3.2001, Connolly v. Επιτροπής, C-274/99 P, Συλλογή 2001 σ. I-1611.

10. ΕΔΔΑ 9.12.2008, Connolly κατά Γερμανίας και λοιπών, App. No. 73274/01.

11. ΕΔΔΑ 23.5.2002, Segi Gestoras και Pro Amnistia κατά Γερμανίας και λοιπών, App. No. 6422/02 και 9916/02, ΕΔΔΑ 10.3.2004, Senator Lines GmbH κατά Αυστρίας και λοιπών, App. No. 56672/00. Βλ. L. Garlicki, *Cooperation of Courts: The Role of Supranational Jurisdictions in Europe*, σε: *6 Int'l J. Const. L.* 2008, σ. 509 επ., σ. 529.

12. ΕΔΔΑ, 9.12.2008, Birret et Cie κατά Γερμανίας και λοιπών, App. No. 13726/04.

μεταγενέστερες της Bosphorus αποφάσεις Behrami και Saramati¹³, όπου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι είναι απαράδεκτες λόγω έλλειψης παθητικής νομιμοποίησης προσφυγές που στρέφονται κατά κρατών που συμμετείχαν στις στρατιωτικές αποστολές στο Κόσσοβο, επειδή η δράση των κρατών στο Κόσσοβο κατουσίαν συνιστούσε δράση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών¹⁴. Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι ο παραλληλισμός που επιχειρεί το ΕΔΔΑ είναι μάλλον αδόκιμος, αφού οι υποχρεώσεις των κρατών από τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ (σε αντίθεση με αυτές που απορρέουν από τη συμμετοχή τους στην Ένωση) προηγούνται χρονικά της συνομολόγησης της ΕΣΔΑ¹⁵ και, κατά συνέπεια, ορθώς η τήρηση των υποχρεώσεων αυτών δεν μπορεί να θεμελιώσει την ευθύνη τους βάσει της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να επισημάνουμε ότι η αρχή της ισοδύναμης προστασίας, όπως έχει διαμορφωθεί από το ΕΔΔΑ, κατουσίαν επιτρέπει την συνύπαρξη δύο μέτρων ελέγχου της τήρησης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης: ενός γενικού μέτρου που αφορά τον «κανονικό» έλεγχο που ασκεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο στα συμβαλλόμενα μέρη και ενός ειδικού, που εφαρμόζεται στην περίπτωση που τα κράτη συμμορφώνονται με τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη συμμετοχή τους στην Ένωση. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έχει εξηγήσει ότι η διαφοροποίηση αυτή γίνεται προκειμένου να «συμφιλιωθεί» η αρχή της διατήρησης της διεθνούς ευθύνης του κράτους, όταν αυτό εκχωρεί αρμοδιότητες σε διεθνή οργανισμό, με την αναγνώριση της ολοένα αυξανόμενης σημασίας της διεθνούς συνεργασίας και της ανάγκης να εξασφαλισθεί η απρόσκοπτη λειτουργία των διεθνών οργανισμών. Ωστόσο, η συμφιλίωση αυτή οδήγησε, στην πραγματικότητα, στο ανέλεγκτο των πράξεων των κρατών που συνιστούν υλοποίηση των δεσμεύσεών τους από το δίκαιο της Ένωσης καθώς και των πράξεων της ίδιας της Ένωσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανατροπή του τεκμηρίου ισοδύναμης προ-

13. ΕΔΔΑ 2.5.2007, Behrami κατά Γαλλίας και Saramati κατά Γαλλίας, Γερμανίας και Νορβηγίας, App. No.71412/01 και 78166/01. Βλ. M. Milanovic, *As Bad as it Gets: The European Court of Human Rights's Behrami and Saramati Decision and General International Law*, σε: 58 *ICLQ* 2009, σ. 267 επ.

14. Βλ. B. Kunoy & A. Dawes, *Place Tectonics in Luxembourg: The Ménage à trois between EC Law, International Law and the European Convention on Human Rights following the UN Sanctions Cases*, σε: 46 *CMLR* 2009, σ. 73 επ., σ. 79.

15. Μάλιστα, οι κανόνες του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών μπορούν να θεμελιώσουν την υπεροχή τους έναντι της ΕΣΔΑ στο άρθρο 103 του Καταστατικού Χάρτη, βλ. M. Milanovic, *Norm Conflict in International Law: Whither Human Rights?* σε: 20 *Duke J. Comp. & Int'l Law* 2009, σ. 69 επ., σ. 124 – 125.

στασίας δεν κατέστη δυνατή ακόμη όταν αντικείμενο ελέγχου ενώπιον του ΕΔΔΑ αποτέλεσαν πράξεις της Ένωσης οι οποίες ήταν όμοιες με πράξεις συμβαλλομένων μερών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης που είχαν αποδοκιμασθεί, σε προηγούμενες υποθέσεις, από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο¹⁶.

3. Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρωπαϊκή Ένωση πριν και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας και η θέση της ΕΣΔΑ.

Όσον αφορά τη διαμόρφωση του συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τη σχέση του με την ΕΣΔΑ, πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, καθώς και τις διαφοροποιήσεις που επιφέρει ο εξοπλισμός με νομική δεσμευτικότητα του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, μπορούν να γίνουν ορισμένες επισημάνεις.

Καταρχήν πρέπει να σημειωθεί ότι η έννομη τάξη της Ένωσης προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα μόνο όταν αυτά τίθενται σε διακινδύνευση από πράξεις της Ένωσης ή των κρατών μελών που εντάσσονται στο πεδίο του δικαίου της Ένωσης¹⁷. Αντίθετα, η ενωσιακή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν ενεργοποιείται όταν αυτά παραβιάζονται από πράξεις των κρατών μελών που ανήκουν στο πεδίο των εθνικών τους αρμοδιοτήτων· τότε, το κράτος ελέγχεται, πέραν των εθνικών συνταγματικών εγγυήσεων που οφείλει να τηρεί, μόνο βάσει της ΕΣΔΑ.

Η δικαιοταξία της Ένωσης προστάτευε, μέχρι την τελευταία αναθεώρηση των Συνθηκών, τα θεμελιώδη δικαιώματα μέσω των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΚ, τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης. Τα δικαιώματα αυτά περιλαμβάνονταν σε έναν άγραφο και συνεχώς εξελισσόμενο κατάλογο, τον οποίο διαμόρφωσε με κυριαρχικό τρόπο το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, εμπνεόμενο από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση¹⁸.

16. ΕΔΔΑ 7.6.2001, Kress κατά Γαλλίας, App. No. 39594/98 και ΕΔΔΑ 20.1.2009, Coöperatieve Producentenorganisatie Van De Nederlandske Kokkelvisserij U.A. κατά Ολλανδίας, App. No. 13645/05.

17. Άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔ και Επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔ (ΕΕ 2007/С 303/02) σ. 32 και εκεί παραπομπές στη νομολογία του Δικαστηρίου.

18. Βλ. γενικά Π. ΣΤΑΓΚΟΣ, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη. Η σχέση με τη συνταγματική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2004. Η νομολογία του Δικαστηρίου ενσωματώνεται στο πρωτογενές δίκαιο με το άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ.

Με την εξέλιξη της νομολογίας, η προστασία αυτή απέκτησε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

α) Καταρχήν τα ανθρώπινα δικαιώματα τοποθετήθηκαν από το ΔΕΚ στην ίδια ιεραρχική βαθμίδα των κανόνων του δικαίου της Ένωσης με το πρωτογενές δίκαιο. Παρά τις αντιρρήσεις που έχουν διατυπωθεί σε σχέση με τη διαπίστωση αυτή (οι οποίες ορισμένες φορές έβρισκαν έρεισμα και στη νομολογία¹⁹), νομίζω ότι αρκετές αποφάσεις του Δικαστηρίου, και ιδίως η απόφαση Schmidberger²⁰, συνηγορούν στην παραπάνω θέση. Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο κλήθηκε να αντιμετωπίσει τη σύγκρουση δύο δικαιωμάτων, από τα οποία το ένα διασφαλίζεται στις Ιδρυτικές Συνθήκες (ελευθερία του ενδοκοινοτικού εμπορίου) και το άλλο αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα που προστατευόταν μέσω των γενικών αρχών (ελευθερία της έκφρασης και δικαίωμα του συνέρχεσθαι). Το πραγματικό μέρος της υπόθεσης αφορούσε το κλείσιμο ενός βασικού αυστριακού αυτοκινητόδρομου, ο οποίος συνέδεε τη Γερμανία με την Ιταλία, από διαδηλωτές που διαμαρτύρονταν για την επιβάρυνση του περιβάλλοντος από την κυκλοφορία των οχημάτων. Αφού το ΔΕΚ διαπίστωσε ότι και τα δύο δικαιώματα επιδέχονται περιορισμούς, προέβη στη στάθμισή τους, και έκρινε ότι για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης και του δικαιώματος του συνέρχεσθαι, πρέπει να γίνουν ανεκτοί οι περιορισμοί που συνεπαγόταν το κλείσιμο των δρόμων στο ενδοκοινοτικό εμπόριο.

β) Όσον αφορά το περιεχόμενο των προστατευομένων από το δίκαιο της Ένωσης δικαιωμάτων, το Δικαστήριο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, όταν διαπιστώνει ότι ένα θεμελιώδες δικαίωμα το οποίο προστατεύεται μέσω των γενικών αρχών περιλαμβάνεται και στην ΕΣΔΑ, προσπαθεί να του αποδώσει τουλάχιστο το ίδιο εύρος προστασίας με αυτό που παρέχεται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση, ακολουθώντας όσο μπορεί πιο πιστά τη νομολογία του ΕΔΔΑ για το συγκεκριμένο δικαίωμα. Για το λόγο αυτό μπορεί να υποστηριχθεί ότι, παρόλο που η ΕΣΔΑ δεν δεσμεύει τυπικά την Ένωση, στην πραγματικότητα το Δικαστήριο της Ένωσης της αποδίδει σήμερα τυπική ισχύ ισοδύναμη με αυτή του πρωτογενούς δικαίου. Με άλλα

19. Βλ. ενδεικτικά J. Malmberg & T. Sigeman, *Industrial Actions and EU Economic Freedoms: The Autonomous Collective Bargaining Model Curtailed by the European Court of Justice*, σε: 45 *CMLR* 2008, σ. 1115 επ.

20. ΔΕΚ, 12.6.2003, Schmidberger, C-112/00, Συλλογή 2003 σ. I-5659. Βλ. N. Lavranos, *The Solange-Method as a Tool for Regulating Competing Jurisdictions among International Courts and Tribunals*, σε: 30 *Loy. L.A. Int'l and Comp. L. Rev.* 2008, σ. 275 επ., σ. 314.

λόγια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι σήμερα η ΕΣΔΑ, μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου, έχει τοποθετηθεί στο ανώτατο ιεραρχικά επίπεδο των κανόνων δικαίου της Ένωσης. Χαρακτηριστική, όσον αφορά τη διαπίστωση αυτή, είναι η απόφαση του ΔΕΚ στην υπόθεση *Baustahlgewebe*: στην υπόθεση αυτή, το ΔΕΚ παραμέρισε, κατ'ουσίαν, τους δικονομικούς κανόνες που διέπουν την ενώπιόν του άσκηση αναίρεσης κατά απόφασης του Πρωτοδικείου, προκειμένου να εξασφαλίσει την τήρηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη με τρόπο ανάλογο με αυτόν που το εν λόγω δικαίωμα θα προστατευόταν από το ΕΔΔΑ²¹.

Οι δύο παραπάνω διαπιστώσεις αφορούν την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Η κατάσταση διαφοροποιείται μετά την 1η Δεκεμβρίου του 2009 ιδίως στα εξής σημεία:

α) Όσον αφορά τα δικαιώματα που καταγράφονται πλέον στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, οι αναθεωρημένες Συνθήκες επιβεβαιώνουν την τοποθέτησή τους στην ανώτερη ιεραρχική βαθμίδα των κανόνων του δικαίου της Ένωσης. Παρόλο που ο Χάρτης δεν ενσωματώθηκε αυτούσιος στο σώμα των Συνθηκών, όπως προβλεπόταν στη Συνταγματική Συνθήκη, εντούτοις η αναθεώρηση της Λισαβόνας περιέχει ρητή διάταξη που προβλέπει ότι ο Χάρτης έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες (άρθρο 6 παρ. 1 εδ. α' ΣΕΕ).

β) Όσον αφορά την ΕΣΔΑ ειδικότερα, το τοπίο μετά τη θέση σε ισχύ της Μεταρρυθμιστικής Συνθήκης εμφανίζεται πιο περίπλοκο. Καταρχήν, όπως προαναφέρθηκε, η Συνθήκη παρέχει πλέον τη νομική βάση για την προσχώρηση της Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Η τυπική προσχώρηση θα υλοποιηθεί με διεθνή συμφωνία, βάσει του νέου άρθρου 218 ΣΛΕΕ. Ωστόσο, με τον τρόπο αυτό η ΕΣΔΑ θα ενσωματωθεί στο δίκαιο της Ένωσης με διεθνή συνθήκη η οποία θα έχει συναφθεί δυνάμει του πρωτογενούς δικαίου, και άρα δεν θα τοποθετείται στο ίδιο ιεραρχικό επίπεδο μ' αυτό²². Για το λόγο αυτό, αν τεθεί ζήτημα σύγκρουσης ενός προστατευόμενου από την ΕΣΔΑ δικαιώματος με ένα δικαίωμα που απορρέει από το πρωτογενές δι-

21. ΔΕΚ, 17.12.1998, *Baustahlgewebe*, Συλλογή 1998 σ. I-8417. Βλ. V. Skouris, *Introducing a Binding Bill of Rights for the European Union: Can three Parallel Systems of Protection of Fundamental Rights Coexist Harmoniously?* σε: *HREL 2004*, σ. 3 επ., σ. 6.

22. Βλ. Π. Στάγκος & Ε. Σαχπεκίδου, *Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 2000, σ. 217.

καιο, δεν είναι βέβαιο ότι τα δύο δικαιώματα θα μπορούν καταρχήν να σταθμισθούν ως ισόκυρα, όπως συνέβη στην υπόθεση Schmidmerger.

Η ενδεχόμενη κανονιστική υποβάθμιση της ΕΣΔΑ που μπορεί να αποτελέσει αποτέλεσμα της τυπικής προσχώρησης της Ένωσης σ' αυτή, εκτιμώ ότι αποφεύγεται λόγω των ειδικών διατάξεων, που προβλέπονται για το ζήτημα αυτό, στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα, στις γενικές διατάξεις του Χάρτη, (άρθρο 52 παρ. 3) προβλέπεται ότι «στο βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται από την ΕΣΔΑ, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία». Οι επεξηγήσεις του Χάρτη, οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή του σύμφωνα με τη ρητή επιταγή του νέου άρθρου 6 παρ. 1 εδ. γ' ΣΕΕ, περιέχουν συγκεκριμένη απαρίθμηση των δικαιωμάτων εκείνων των οποίων η έννοια και η εμβέλεια είναι η ίδια με εκείνες των αντίστοιχων άρθρων της ΕΣΔΑ, ενώ καταγράφουν επίσης τα άρθρα του Χάρτη των οποίων η έννοια είναι ίδια με εκείνη των αντίστοιχων άρθρων της ΕΣΔΑ αλλά έχουν ευρύτερη εμβέλεια. Μέσω της διάταξης του άρθρου 52 του Χάρτη, αλλά ιδίως μέσω των επεξηγήσεών του, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το περιεχόμενο των διατάξεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης ενσωματώνεται αυτούσιο στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, και μάλιστα όχι αφηρημένα, ως κείμενο, αλλά όπως τα προστατευόμενα από τις διατάξεις αυτές δικαιώματα καθορίζονται διαρκώς από τη νομολογία του ΕΔΔΑ (και του ΔΕΕ), σύμφωνα πάλι με ρητή πρόβλεψη των επεξηγήσεων του Χάρτη. Για το λόγο αυτό υποστηρίζεται, ορθώς κατά τη γνώμη μου, ότι η ουσιαστική προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ έλαβε χώρα μέσω της παραπομπής των κανόνων του δικαίου της Ένωσης στις διατάξεις της, μια παραπομπή που προβλέπεται στη Συνθήκη της Λισαβόνας²³. Με τον τρόπο αυτό, επιβεβαιώνεται η συνταγματική εμβέλεια της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο της Ένωσης. Άλλωστε, στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η διατήρηση, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, της πρόβλεψης του άρθρου 6 παρ. 3 ΣΕΕ, η οποία ενσωματώνει στις Συνθήκες τη νομολογιακή θέση ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ (και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών) αποτελούν μέρος των

23. Βλ. G. Harpaz, *The European Court of Justice and its Relations with the European Court of Human Rights: The Quest for Enhanced Reliance, Coherence and Legitimacy*, σε: 49 *CMLR* 2009, σ. 105 επ.

γενικών αρχών του δικαίου, και με τον τρόπο αυτό εντάσσονται, σε κάθε περίπτωση, στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης.

Ωστόσο, το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση μέσω της νομολογίας του ΔΕΚ αλλά και μέσω των προβλέψεων που εισήγαγε η Συνθήκη της Λισαβόνας, απολάμβανε και απολαμβάνει συνταγματικό κύρος στην έννομη τάξη της Ένωσης, δεν σημαίνει ότι η τυπική προσχώρηση σ' αυτήν είναι περιττή. Αντιθέτως, και ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίο ένα συμβαλλόμενο μέρος έχει εντάξει την ΕΣΔΑ στην εσωτερική του έννομη τάξη, η ουσιαστική συμμόρφωση του με τις επιταγές της μπορεί να κριθεί μόνο από τα όργανα της Σύμβασης, δηλαδή από το Δικαστήριο του Στρασβούργου. Κατά συνέπεια, μόνο η προσχώρηση στην ΕΣΔΑ και η συνακόλουθη υπαγωγή στο μηχανισμό εξωτερικού ελέγχου της τήρησής της μπορεί να εξασφαλίσει τον ουσιαστικό σεβασμό των δικαιωμάτων που προστατεύει η Σύμβαση.

4. Ορισμένοι προβληματισμοί για τον μελλοντικό έλεγχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών από το ΕΔΔΑ.

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη επισκόπηση του τρόπου με τον οποίο τα δύο συστήματα ευρωπαϊκής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχουν οργανώσει τη συνύπαρξή τους, μπορούμε να διατυπώσουμε ένα σύντομο συμπέρασμα, που θα μας διευκολύνει στην προσπάθειά μας να εκτιμήσουμε την επίδραση του σημερινού διακανονισμού που διέπει τη συνύπαρξη των δύο συστημάτων στο καθεστώς που θα διαμορφωθεί μετά τη μελλοντική προσχώρηση της Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση.

Η σημερινή σχέση των δύο εννόμων τάξεων καθορίζεται από την «ανοχή» που επιδεικνύει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο στην εξαίρεση της Ένωσης από τη δικαιοδοσία του. Η ανοχή αυτή εκφράστηκε μέσω της αρχής της ισοδύναμης προστασίας και μπορεί να δικαιολογηθεί ως αναγνώριση από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο της ουσιαστικής ενσωμάτωσης των εγγυήσεων της ΕΣΔΑ στο δίκαιο της Ένωσης μέσω της νομολογίας των δικαστηρίων της και μέσω της παραπομπής σ' αυτές του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Πράγματι, όπως επισημάνθηκε, η Ένωση αποδίδει στην ΕΣΔΑ μεγαλύτερη κανονιστική βαρύτητα από αυτήν την οποία συνεπάγεται η προσχώρηση ενός κράτους σ' αυτήν.

Από την άλλη μεριά όμως, η αυξημένη τυπική ισχύς που απολαμβάνει η ΕΣΔΑ στην έννομη τάξη της Ένωσης δεν σημαίνει ότι η τελευταία συμμορφώνεται με τις επιταγές της. Όλα τα συμβαλλόμενα μέρη της Ευρωπαϊ-

κής Σύμβασης δεσμεύονται από αυτήν και έχουν την πρόθεση να τηρούν τις εγγυήσεις που παρέχει στους πολίτες τους. Εντούτοις, συχνά την παραβιάζουν, αλλά κριτής της παραβίασης αυτής δεν είναι τα ίδια τα κράτη και τα δικαστήριά τους, αλλά το αρμόδιο όργανο της ΕΣΔΑ, δηλαδή το Δικαστήριο του Στρασβούργου. Με άλλα λόγια, παρόλο που διαπιστώνεται ότι η Ένωση έχει αυτοδεσμευθεί με συνταγματικό τρόπο να τηρεί την ΕΣΔΑ, η δέσμευση αυτή δεν μπορεί να εξασφαλίσει επαρκώς την πραγματική τήρηση των διατάξεών της.

Όπως προεκτέθηκε, η τυπική προσχώρηση της Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση είναι αυτή που θα επιτρέψει την ουσιαστική επικοινωνία των δύο συστημάτων, αφού μόνο μ' αυτή θα ενεργοποιηθεί ο εξωτερικός μηχανισμός ελέγχου της τήρησης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης από το ΕΔΔΑ. Βεβαίως, ο μηχανισμός αυτός θα είχε ενεργοποιηθεί από χρόνια ανεξαρτήτως προσχώρησης, αν το Δικαστήριο του Στρασβούργου ήλεγχε κανονικά τα κράτη μέλη όσον αφορά τις εξουσίες που εκχώρησαν στην Ένωση, αν δηλαδή δεν είχε εισάγει το τεκμήριο της ισοδύναμης προστασίας.

Η στάση αυτή του Δικαστηρίου του Στρασβούργου απέναντι στο «κοινοτικό» φαινόμενο δεν συνέβαλε στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη: επέτρεψε στα κράτη μέλη της Ένωσης να αναβάλουν συνεχώς την προσχώρηση, ακόμα και μετά την υιοθέτηση της Συνθήκης της Λισαβόνας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ με τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη εισήχθη η απαραίτητη νομική βάση για την προσχώρηση της Ένωσης, και ενώ η διατύπωση της σχετικής διάταξης φαίνεται να επιβάλει την προσχώρηση («η Ένωση προσχωρεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση...»), ταυτοχρόνως τέθηκε, στην ίδια Συνθήκη, το παράδοξο εμπόδιο να πρέπει η απόφαση για τη σύναψη της συμφωνίας προσχώρησης, η οποία θα έχει ληφθεί ομόφωνα από το Συμβούλιο και θα έχει εγκριθεί από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, να εγκριθεί και από τα κράτη μέλη, σύμφωνα με τους αντίστοιχους συνταγματικούς κανόνες τους (άρθρο 218 παρ. 8 ΣΛΕΕ). Με άλλα λόγια, το κάθε κράτος μέλος διατηρεί το δικαίωμα να εμποδίσει εκ νέου την προσχώρηση, αποφεύγοντας ή καθυστερώντας να κυρώσει τη σχετική συμφωνία. Η ρύθμιση αυτή εμφανίζεται ακόμη πιο αδικαιολόγητη αν ληφθεί υπόψη ότι όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης έχουν κυρώσει το 14ο πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, το οποίο την τροποποιεί έτσι ώστε να καθίσταται δυνατή η προσχώρηση της Ένωσης σ' αυτή. Η συνεχής διστακτικότητα των κρατών μελών να συναινέσουν στην υπαγωγή της Ένωσης στον εξωτερικό έλεγχο του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, η οποία είχε εκφραστεί και

προηγούμενως με την άρνησή τους να προβλέψουν την αναγκαία νομική βάση στις δύο αναθεωρήσεις των Συνθηκών που έλαβαν χώρα μετά τη γνωμοδότηση 2/94 του ΔΕΚ και μέχρι τη Συνθήκη της Λισαβόνας²⁴, ασφαλώς ενθαρρύνθηκε από την ανοχή που επιδεικνύει απέναντί τους το Δικαστήριο του Στρασβούργου μέσω της αρχής της ισοδύναμης προστασίας.

Αλλά και μετά την ολοκλήρωση της προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, η αρχή της ισοδύναμης προστασίας θα εξακολουθήσει, κατά τη γνώμη μου, να έχει επίδραση στον τρόπο με τον οποίο θα ελέγχεται η Ένωση και τα κράτη μέλη από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Αυτό οφείλεται σε έναν ουσιαστικό και σε ένα διαδικαστικό λόγο.

Από ουσιαστική άποψη, η αρχή της ισοδύναμης προστασίας συνιστά μια γενική αξιολόγηση του επιπέδου προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που παρέχεται από την Ένωση. Στην αξιολόγηση αυτή κατέληξε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αφού εξέτασε συνολικά, στην υπόθεση *Bosphorus*, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που εγγυάται η Ένωση. Είναι αλήθεια ότι το ΕΔΔΑ διευκρίνισε στην ίδια απόφαση ότι όταν χρησιμοποιεί τη λέξη «ισοδύναμη» (*equivalent*) εννοεί «συγκρίσιμη» (*comparable*) και όχι «όμοια» (*identical*). Ωστόσο, παραμένει να αποδειχθεί κατά πόσο το Δικαστήριο του Στρασβούργου θα λαμβάνει υπόψη του αυτή την ουσιαστική κρίση όταν θα κληθεί να ελέγξει άμεσα τη δράση της Ένωσης. Με άλλα λόγια, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, το οποίο ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη συνέχεια της νομολογίας του²⁵, θα πρέπει να καταβάλει ιδιαίτερη προσπάθεια για να δικαιολογήσει μια κρίση περί παραβίασης της ΕΣΔΑ από την Ένωση, όταν λίγο καιρό πριν διαπίστωνε ότι η Ένωση παρέχει ισοδύναμη προστασία με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση. Η δυσκολία αυτή καταδεικνύεται εντονότερα από το γεγονός ότι η κρίση περί ισοδύναμης προστασίας θεωρητικά επιβεβαιώνεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο κάθε φορά που αξιοποιεί το αντίστοιχο τεκμήριο, αφού με την απόφαση *Bosphorus* το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι η διαπίστωση της ισοδυναμίας υπόκειται σε συνεχή επανέλεγκχο ενόψει κάθε αλλαγής στο καθεστώς προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ένωση. Η κανονιστική επίδραση της αρχής της ισοδύναμης προστα-

24. Η αναθεώρηση των Συνθηκών ως προϋπόθεση της προσχώρησης στην ΕΣΔΑ είχε απαιτηθεί από το Δικαστήριο με τη γνωμοδότηση 2/94, ΔΕΚ, 28.3.1996, Συλλογή 1995, σ. I-1759.

25. Βλ. Χ. Ροζάκη, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Κλίνη του Προκρούστη ή Συμβολή στην Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση; σε: 57 *NoB* 2009, σ. 1883 επ.

σίας στον μελλοντικό έλεγχο της Ένωσης από το ΕΔΔΑ καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν έχει προβεί σε καμία αντίστοιχη γενική αξιολόγηση του εσωτερικού συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κάποιου συμβαλλόμενου μέρους, παρόλο που αναμφισβήτητα τα ίδια τα συμβαλλόμενα μέλη της Σύμβασης θεωρούν ότι πράγματι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που παρέχουν είναι τουλάχιστο ισοδύναμη με αυτή της ΕΣΔΑ, και κατά κανόνα ευρύτερη.

Πέρα από τη γενική επίδραση που ενδέχεται να έχει η διαπίστωση της ισοδυναμίας στις μελλοντικές κρίσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, το τεκμήριο ισοδυναμίας προστασίας δεν αποκλείεται να διατηρηθεί στη νομολογία και για συγκεκριμένους λόγους: όπως συμβαίνει σήμερα, έτσι και μετά την προσχώρηση της Ένωσης, η δράση της θα θέτει σε διακινδύνευση τα δικαιώματα των πολιτών άμεσα αλλά και έμμεσα. Στις περιπτώσεις άμεσης διακινδύνευσης, δηλαδή όταν η προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων θα προέρχεται από πράξεις της Ένωσης χωρίς την παρεμβολή του κράτους μέλους, ο ιδιώτης, αφού εξαντλήσει τα ένδικα βοηθήματα που παρέχει το σύστημα δικαστικής προστασίας της Ένωσης, θα προσφύγει κατά της Ένωσης στο ΕΔΔΑ.

Τι θα συμβαίνει όμως όταν η προσβολή των δικαιωμάτων που εγγυάται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση θα προέρχεται από πράξεις των κρατών μελών που θα υλοποιούν τις δεσμευτικές επιταγές του δικαίου της Ένωσης; Με ποιο τρόπο θα μπορεί να παρακαμφθεί η ευθύνη του κράτους μέλους και να ενεργοποιηθεί η ευθύνη της Ένωσης στις περιπτώσεις αυτές; Αν ο ιδιώτης προτίθεται να στραφεί στο ΕΔΔΑ κατά της Ένωσης, πως θα εκπληρώνει τη δικονομική προϋπόθεση της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων²⁶, όταν δεν θα μπορεί να προσφύγει στα δικαστήρια της Ένωσης επειδή οι πράξεις της δε θα τον αφορούν άμεσα²⁷;

Τα κράτη μέλη, γνωρίζοντας ασφαλώς ότι η προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ δεν μπορεί από μόνη της να τα απαλλάξει από την ευθύνη τους στην περίπτωση που υλοποιούν ενωσιακές επιταγές, προέβλεψαν, στο 8ο πρωτόκολλο που επισυνάφθηκε στις Συνθήκες με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ότι στη συμφωνία προσχώρησης πρέπει να προβλέπονται οι μηχανισμοί που απαιτούνται *«για να εξασφαλίζεται ότι οι προσφυγές που ασκούν κράτη μη μέλη και οι ατομικές προσφυγές ορθώς στρέφονται κατά των κρα-*

26. Άρθρο 35 ΕΣΔΑ.

27. Άρθρο 263 εδ. δ' ΣΛΕΕ.

τών μελών ή/και της Ένωσης ανάλογα με την περίπτωση». Η ρήτρα αυτή θέτει ένα επιπλέον εμπόδιο στην υλοποίηση της προσχώρησης, αφού είναι δύσκολο να γίνει ο διαχωρισμός των προσφυγών, εξαιτίας της συνύπαρξης και της λειτουργικής συμπλοκής των εννόμων τάξεων και των δικονομικών συστημάτων της Ένωσης με αυτά των κρατών μελών²⁸. Πρόκειται για ένα εμπόδιο που θα μπορούσε να ξεπεραστεί με τη διατήρηση του τεκμηρίου ισοδύναμης προστασίας, όταν ενώπιον του ΕΔΔΑ οδηγείται κράτος μέλος για πράξεις που εκδόθηκαν σε εκτέλεση επιταγών της Ένωσης, μια εξέλιξη την οποία ενδεχομένως προτείνουν τα κράτη μέλη με την ένταξη του 8ου πρωτοκόλλου στο πρωτογενές δίκαιο²⁹.

Πρόεδρος: Κύριοι συνάδελφε σας ευχαριστούμε πολύ. Καταφέρατε να δώσετε άπλετο φως πραγματικά στα θέματα ισοδυνάμου προστασίας και πάλι έχετε τις ευχαριστίες μας. Θα ήθελα να χαιρετίσω την παρουσία του κου. Υφυπουργού Δικαιοσύνης και να τον παρακαλέσω επ' ευκαιρία της παρουσίας του, να χαιρετίσει το Συμπόσιό μας. Είναι το 14ο Συμπόσιο κύριε Υπουργέ το οποίο διοργανώνει το Πανεπιστήμιο Πειραιώς με το Ελεγκτικό Συνέδριο από το 1996 και φέτος με τη συμβολή, την πολύ ζωντανή συμβολή, του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών. Παρακαλώ στο βήμα.

28. Η συμπληρωματικότητα των δικονομικών συστημάτων της Ένωσης και των κρατών μελών (την οποία είχε επισημάνει το Δικαστήριο με την απόφασή του στην υπόθεση Union des Pequeños Agricultores – ΔΕΚ, 25.7.2002, C-50/2000 P, Συλλογή 2002, σ. I-6677) αποτυπώνεται πλέον και στις Συνθήκες με τη νέα διάταξη του άρθρου 19 παρ. 1 εδ. β' ΣΕΕ, σύμφωνα με την οποία «τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικο βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης».

29. Σύμφωνα με το άρθρο 51 ΣΕΕ, «τα πρωτόκολλα και τα παραρτήματα των Συνθηκών αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους».

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Υφυπουργός Δικαιοσύνης κ. Κατσιφάρας

Κύριες και κύριοι σύνεδροι, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον τομέα νομικής επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς, το Ελεγκτικό Συνέδριο και τον Δικηγορικό Σύλλογο Πατρών για την ιδιαίτερη τιμητική τους πρόσκληση να παρευρεθώ σήμερα εδώ κοντά σας, στο πολύ ενδιαφέρον επιστημονικό συνέδριο που διοργανώνεται στην ιδιαίτερη πατρίδα μου και στην πόλη που ζω, την Πάτρα, με θέμα η δικαστική προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα ευρωπαϊκά δικαστήρια.

Κυρίες και κύριοι, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου, αποτελούν θεμελιώδεις αξίες της ΕΕ, οι οποίες περιέχονται στην δική της συνθήκη και έχουν ενισχυθεί ουσιαστικά με την νέα μεταρρυθμιστική συνθήκη της Λισσαβόνας. Είναι επίσης αδιαμφισβήτητο ότι οι πολίτες της ΕΕ τυγχάνουν ενός υψηλού, πολύπλευρου επιπέδου δικαστικής προστασίας άμεσης ή έμμεσης. Η οποία στοχεύει ουσιαστικά τόσο στην αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών της Ένωσης, όσο και στην εξασφάλιση της τήρησης του δικαίου κατά την εφαρμογή του.

Μέσα σε έναν όλο και περισσότερο αλληλένδετο και συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, η Ευρώπη και οι πολίτες της βρίσκονται μπροστά σε νέες προκλήσεις. Η παγκόσμια οικονομία κρίση που απειλεί την παγκόσμια σταθερότητα και ευημερία, η ανεργία, οι απειλές για την ασφάλεια των πολιτών, οι μεγάλες κρίσεις στο περιβάλλον και οι νέες ανάγκες για την αντιμετώπισή τους καθώς και οι παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, πρόκειται ουσιαστικά για προβλήματα μείζονος σημασίας, τα οποία καλείται να επιλύσει η Ευρώπη του 21ου αιώνα. Όλα αυτά αφυπνίζουν τις κοινωνίες, τους θεσμούς και τους λαούς και καθιστούν επιτακτική ανάγκη την ύπαρξη ενός ισχυρού νομικού πλαισίου, το οποίο θα διασφαλίσει με

αποτελεσματικό τρόπο τόσο την αμερόληπτη όσο και την ουσιαστική δικαστική προστασία του πολίτη.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα ευρωπαϊκά δικαστήρια καλούνται ως θεματοφύλακες της δημοκρατίας και των νόμων, να πρωταγωνιστήσουν στη διαφύλαξη και ενίσχυση του θεμελιώδους και αναφαίρετου δικαιώματος της δικαστικής προστασίας των πολιτών, προκειμένου να απολαμβάνουν ένα υψηλό επίπεδο προστασίας σε ένα νέο, ενοποιημένο μεν αλλά σε νέες συνθήκες κόσμο.

Με αυτές τις σύντομες σκέψεις, είμαι σίγουρος ότι ο ανοιχτός διάλογος, κάθε βήμα δημόσιο, κάθε ανοιχτή προσπάθεια προβληματισμού και αφύπνισης, όπως είναι και το δικό σας σήμερα συνέδριο, το δικό σας συμπόσιο, ουσιαστικά όλα αυτά τα ανοιχτά βήματα συνεισφέρουν στην καλύτερη και ουσιαστικότερη γνώση του αντικείμενου της δικαστικής προστασίας των πολιτών της ΕΕ και των προβλημάτων της, έτσι ώστε να ανταποκριθούμε στις σύγχρονες προκλήσεις της νέας εποχής.

Αγαπητοί σύνεδροι, τα στοιχήματα είναι μπροστά μας. Οι προκλήσεις είναι μπροστά μας. Η ευθύνη όμως όλων μας, ως λειτουργοί αλλά και ως υπεύθυνοι πολίτες, είναι και αυτές παρούσες. Οι κοινωνίες και κυρίως αυτές που έχουν και υψηλές απαιτήσεις, έχουν μέλλον, όταν μπορούν να διασφαλίσουν τα βασικά αγαθά. Όταν μπορούν να διασφαλίσουν κανόνες ισονομίας και δικαίου. Η χώρα μας, ως μέλος της ΕΕ, πρέπει και σε αυτόν τον τομέα όχι μόνο να ανταποκριθεί και να έπεται, αντίθετα πρέπει να πρωταγωνιστεί. Έχουμε ανθρώπινο δυναμικό σε πολύ υψηλό επίπεδο. Με γνώσεις, με ευαισθησίες. Μας λείπει τις περισσότερες φορές ο κανόνας, η διοίκηση, η αποτελεσματικότητα. Αν ανταποκριθούμε σε αυτά τα ζητήματα, μαζί με το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο όπως έχει διαμορφωθεί σήμερα, μπορούμε πραγματικά να έχουμε μια κοινωνία συνοχής, μια κοινωνία ισονομίας, ο πολίτης να απολαμβάνει τα αγαθά της δημοκρατίας και του δικαίου.

Και πάλι σας ευχαριστώ πολύ για την πρόσκλησή σας. Ζητώ συγγνώμη για την όποια καθυστέρηση, μόλις τώρα κατέβηκα. Και θέλω για όσους δεν είναι από την πόλη της Πάτρας και έχουν έρθει για να παρακολουθήσουν το συνέδριο, να έχουν μια καλή και ευχάριστη διαμονή. Και πάνω απ' όλα περιμένουμε ως Υπουργείο Δικαιοσύνης τα αποτελέσματα από αυτήν τη τόσο σοβαρή ημερίδα. Ευχαριστώ πολύ.

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Πρόεδρος: *Το Προεδρείο απολογείται για την υπέρβαση χρόνου και ζητεί τη συμπαράστασή σας για τη συζήτηση, να είναι όσο το δυνατόν πιο σύντομη. Παρακαλώ ποιος θέλει να λάβει το λόγο. Ο κύριος Βγενόπουλος, παρακαλώ.*

Βγενόπουλος: Πριν υποβάλλω το ερώτημα που θέλω στον κ. Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου, ήθελα να τονίσω ότι και εγώ σαν παλιός δικηγόρος της μαχόμενης δικηγορίας, άκουσα με μεγάλη ευχαρίστηση και έτσι στη ψυχή μου, την προσπάθειά του γιατί είπατε κύριε Πρόεδρε ότι υπήρξε κατάθεση ψυχής εκ μέρους του κου. Παπανικολάου, την προσπάθειά του να απαλλαγούμε από την αρνησιδικία, την οποία εμείς οι παλαιότεροι δεν την είχαμε ζήσει, στην δεκαετία του 1970 και νωρίτερα, που εγώ είμαι και πιο παλιός. Και υποφέρουμε αυτή τη στιγμή κυνηγώντας.

Το ερώτημά μου είναι το εξής; είπατε ότι καθιερώνεται με τον νέο κώδικα δικαίωμα αναψηλάφησης για να μπορέσει ο πολίτης να προστατευθεί έναντι της εσωτερικής έννομης τάξης από τις αποφάσεις του ευρωπαϊκού δικαστηρίου δικαιωμάτων του ανθρώπου. Έχετε προβλέψει μεταβατικές διατάξεις, δηλαδή αυτή τη στιγμή με τόσες καταδικαστικές αποφάσεις όχι βέβαια για την καθυστέρηση, αλλά για λόγους ουσιαστικής δικαίας δίκης, εάν, με ποιο τρόπο θα προσφύγουν οι πολίτες με την ισχύ των νέων διατάξεων, θα ισχύσουν δηλαδή οι διατάξεις των προθεσμιών που υπάρχουν στην αναψηλάφηση; Και το συναφές ερώτημα, το αναγνωρισθέν ή τελευταίως γίνεται μεγάλος λόγος τεκμήριο αθωότητας από μία παραλαβούσα απόφαση ενός αρμοδίου δικαστηρίου, το οποίο έχει σχέση με την αλληλεπίδραση των αποφάσεων των διοικητικών, ποινικών και αστικών δικαστηρίων, έχετε στην Επιτροπή ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό; Και πώς δημιουργείται το τεκμήριο αυτό εάν πρώτα ένα δικαστήριο ποινικό επιληφθεί ή εάν πρώτα από το ποι-

νικό επιληφθεί ένα αστικό ή ένα διοικητικό; Τι δημιουργείται από αυτό; Υπάρχουν σχετικές διατάξεις στον νέο κώδικα; Ευχαριστώ.

Ι. Παπανικολάου: Να σας απαντήσω. Έχουμε διάταξη και δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς, για το τόσο σημαντικό ζήτημα, στις μεταβατικές διατάξεις του σχεδίου του νόμου κώδικα πολιτικής δικονομίας και λέμε ότι η διάταξη του αριθμού 11, του άρθρου 544 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας εφαρμόζεται στις δίκες στις οποίες η προσβαλλόμενη με αναψηλάφηση απόφαση, εκδόθηκε μετά την έναρξη της ισχύος του παρόντος νόμου. [εκτός μικροφώνου] Όσον αφορά το θέμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ ποινικών δικαστηρίων, αστικών δικαστηρίων και διοικητικών δικαστηρίων, ισχύουν αυτά τα οποία ίσχυαν μέχρι σήμερα. Δεν θεώρησε η Επιτροπή ότι θα πρέπει το ένα δικαστήριο να υπερισχύει του άλλου και επομένως να εκτιμώνται ελεύθερα οι θέσεις του ενός δικαστηρίου μιας δικαιοδοσίας από μία άλλη δικαιοδοσία.

Πρόεδρος: Ο καθηγητής κύριος Φορτσάκης παρακαλώ.

Θ. Φορτσάκης: Ήθελα κα εγώ να υποβάλλω μια ερώτηση στον κο. Αντιπρόεδρο. Καταλαβαίνω τον μεγάλο αγώνα που έχετε κάνει και πραγματικά τον θαυμάζω για την επιτάχυνση των δικών. Ήθελα να ρωτήσω όμως μια και είμαστε εδώ και συζητάμε τα θέματα του συμβουλίου της Ευρώπης, ποια θέση έχουμε υιοθετήσει σε σχέση με τη σύσταση του Συμβούλιο υιέ Ευρώπης για εναλλακτική επίλυση των διαφορών και ποιος χώρος έχει γίνει γι' αυτή την εναλλακτική επίλυση; Το Συμβούλιο της Ευρώπης όπως ασφαλώς γνωρίζουμε όλοι, έχει εκδώσει τελευταία μία σύσταση στην οποία προτείνει την υιοθέτηση εκ μέρους των κρατών μελών διαδικασιών οι οποίες θα αποτελέσουν εναλλακτικές επιλύσεις των διαφορών, όπως είναι γνωστό έχουμε έναν αριθμό δικαστών ο οποίος είναι πλέον στο μάξιμουμ σε σύγκριση με άλλα κράτη της Ευρώπης και αυτό είναι ένα ζήτημα πολύ μεγάλο.

Ι. Παπανικολάου: Ευχαριστώ για την ερώτηση. Πράγματι αυτή τη στιγμή [εκτός μικροφώνου] και αναμορφώσαμε πλήρως το ζήτημα της επίλυσης των διαφορών, βάλαμε διάφορα στάδια με πολύ προσεγμένο τρόπο, αναγορεύσαμε τον δικηγόρο ως τον κατάλληλο λειτουργό ο οποίος και θα επιλαμβάνεται [εκτός μικροφώνου] αμειβόμενος βέβαια κατά τον κώδικα των Δικηγόρων. Αυτό το θέμα μας απασχόλησε σοβαρά, είναι πολύ σημαντικό θέμα. Και πράγματι προβλέψαμε ειδικές διατάξεις για την επίλυση των δια-

φορών, συμβιβαστική επίλυση των διαφορών, για την παραβολή σταδίων που προ της δίκης με άξονα το πρόσωπο του δικηγόρου, ο οποίος και θα επιλαμβάνεται. Είπαμε ότι δεν χρειάζεται προς το παρόν να επέμβουν άλλοι λειτουργοί, παρά μόνο ο δικηγόρος, οι δικηγόροι των διαδίκων, οι οποίοι θα προσπαθούν να επιλύσουν τη διαφορά εξωδίκως, πέραν της προσπάθειας του δικαστηρίου, άυλο είναι άλλο θέμα, αυτό το θέμα παραμένει αλλά βάλουμε όπως ακριβώς είναι η σύσταση του Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, περιλήφθηκε αυτούσια στον νέο Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, έτσι έχουμε λοιπόν πλήρως συμμορφωθεί προς τις επιταγές του ΕΔΑ και της ΕΕΣΔΑ και νομίζω απ' ότι έκανα και ένα συγκριτικό δίκαιο, είμαστε πρωτοπόροι στο ζήτημα αυτό. Έχουμε δώσει όλες τις δικονομικές ευχέρειες για να γίνει εκμετάλλευση ουσιαστική επαναλαμβάνω, όχι τυπική, του σταδίου αυτού της επίλυσης της διαφοράς εξωδίκως.

Πρόεδρος: Παρακαλώ υπάρχει άλλη ερώτηση; Παρακαλώ και το όνομά σας.

Ερώτηση: σχετικά με τις προϋποθέσεις της ατομικής προσφυγής που μας είπατε, όσο αφορά την εξάμηνη προθεσμία. Εάν η υπόθεση έχει φτάσει στον Άρειο Πάγο, εκδοθεί απόφαση, περάσει εξάμηνη προθεσμία, που δεν ξέρω αν είναι από της δημοσιεύσεως ή από της κοινοποιήσεως... Από της δημοσιεύσεως, έτσι. [εκτός μικροφώνου] Σωστό. Και αναπέμπεται η υπόθεση στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο. Ο Άρειος Πάγος αναπέμπει την υπόθεση. Το ερώτημά μου είναι αναβιώνει η εξάμηνη προθεσμία άσκησης ατομικής προσφυγής;

Εξαρτάται από τη διαμόρφωση του πραγματικού της ατομικής προσφυγής. Δηλαδή εάν η προσβολή του δικαιώματος έλαβε χώρα δια της αποφάσεως του Αρείου Πάγου, ισχύει από της δημοσιεύσεως ως νοείται η δημοσίευση. Εάν έλαβε χώρα δια της αποφάσεως του δικαστηρίου της παραπομπής, το εξάμηνο ισχύει από της δημοσιεύσεως της αποφάσεως του δικαστηρίου της παραπομπής.

Πρόεδρος: Άλλος παρακαλώ; Και το όνομά σας.

Νικολάου Νικόλαος: Απευθύνονται η ερώτηση και πάλι στον κο. Παπανικολάου. Σχετικά με την επιτάχυνση της διαδικασίας έκδοσης περαιώσης μίας δίκης μέχρι τον Άρειο Πάγο. Προβλημάτισε την Επιτροπή σας η περίπτωση στην οποία ο εισηγητής αποφαινεται επί όλων των λόγων αναιρέσεως, ανεξαρτήτως ακόμη και του απαραδέκτου. Γιατί ο Άρειος Πάγος να

μην επιλαμβάνεται και να εκφέρει απόφαση επί όλων των λόγων αναιρέσεως, γιατί συμβαίνει στην πράξη το εξής: έρχεται ο Άρειος Πάγος, αναιρεί για έναν τυπικό λόγο την αναίρεση, δεν έλαβε υπ' όψη το δικαστήριο της ουσίας μια ένορκη βεβαίωση, ενώ υπάρχουν και άλλοι λόγοι αναιρέσεως, για τους οποίους έχει αποφανθεί ο εισηγητής, δεν αποφαινεται επ' αυτών η αναιρετική απόφαση. Παραπέμπεται στο Εφετείο πάλι, έρχεται το Εφετείο, λαμβάνει υπ' όψη την ένορκη βεβαίωση και υποπίπτει πάλι στην πλημμέλεια, είτε για έλλειψη νόμιμης βάσης είτε για οποιονδήποτε άλλο λόγο. Γιατί να παρεμβάλλεται αυτό το στάδιο να επανέλθει πάλι στο Εφετείο, το Εφετείο να υποπέσει στην ίδια πλημμέλεια την οποία είχε επισημάνει ο εισηγητής; Ένα αυτό και ένα δεύτερο, σχετικά με την πλημμέλεια του λόγου από την περίπτωση 11γ, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που όπως είπατε ο Άρειος Πάγος διαπιστώνει μια αδικία στην ουσία της υπόθεσης. Γιατί να μην μπορεί ο εισηγητής ακόμη και στην περίπτωση που ενδεχομένως ο δικηγόρος είτε από αβλεψία, είτε από απειρία, δεν είχε προβάλλει τον λόγο με ορισμένο τρόπο, να προτείνει αυτεπάγγελτα κι αυτό το λόγο; Είναι μία οδός στην οποία θα μπορούσε ο Άρειος Πάγος να στείλει την υπόθεση πίσω και να κριθεί στην ουσία όταν διαπιστώνεται μια κραυγαλέα αδικία.

Ι. Παπανικολάου: Κατ' αρχήν, όταν ο εισηγητής δεν έχει περιλάβει στην εισήγησή του απάντηση για όλους τους λόγους αναιρέσεως, κανονικά η συζήτηση είναι απαράδεκτη και πρέπει το δικαστήριο, ο Άρειος Πάγος να *** [02.21.26] μέχρις ότου γίνει συμπληρωματική εισήγηση. Εάν έχει λάβει θέση ο εισηγητής σε όλους τους λόγους αναιρέσεως, τότε πλέον σωστά επισημαίνεται μερικές φορές κάνει λάθος ο Άρειος Πάγος να μην απαντήσει στους λόγους που απαραίτητα πρέπει να απαντηθούν. Απαντάει σε έναν λόγο και λέει παρέλκει η έρευνα των υπολοίπων, ενώ δεν είναι σωστό να παρέλκει. Παράδειγμα: άμα προβληθεί λόγος αναίρεσης από τον αριθμό 1 ή απ' τον αριθμό 8 ή απ' τον αριθμό 14 και αφορά την νομική αοριστία της αγωγής ή την ποσοτική ή την ποιοτική, και πάει ο Άρειος Πάγος κατευθείαν στο 19, έχει αφήσει το κεφαλαίωδες, το πρώτο. Δηλαδή δεν έχει μαρούτι η υπόθεση αν είναι νόμω αβάσιμη μια αγωγή, είναι αόριστη. Ξαναγυρίζει στο Εφετείο. Πράγματι δημιουργείται αυτό το πρόβλημα ή όταν έχει πατήσει στο δεδικασμένο, στο λόγο αυτεπαγγέλτως, στον λόγο του αριθμού 16 και πάει κατευθείαν στο 19 ή πάει στο 11, δεν έχει απαντήσει στο 16. Αν απαντήσει στο 16 μπορεί και να σταματήσει, να μη χρειαστεί να πάει στο άλλο. Πρέπει λοιπόν ο Άρειος Πάγος να ιεραρχεί σωστά τους λογούς αναιρέσεως,

κατά τη δικονομική τάξη και να προτάσσει εκείνους οι οποίοι από το δικονομικό μας σύστημα πρέπει υποχρεωτικά να προτάσσονται γιατί λύνουν ζητήματα κατά τρόπο προδικαστικό, πιο πρώιμο σε σχέση με τα ύστερα, με ύστερους λόγους που αφορούν μεταγενέστερες αιτιάσεις ή σφάλματα της αποφάσεως. Αυτό το παρατήρησα κι εγώ και θα σας πω ένα παράδειγμα, μου έφερε ο εισηγητής αρεοπαγίτης ένα σχέδιο της αποφάσεως και μου αναιρούσε μια απόφαση απ' τον αριθμό 19. Και του λέω, μα εδώ έχουμε κι άλλους λογούς αναιρέσεως. Εδώ έχουμε λόγους αναιρέσεως για νομική αοριστία της αγωγής. Έχουμε δεδικασμένο, ότι παραβιάστηκε το 16. Πρέπει πρώτα να απαντήσουμε σε αυτούς και αν αυτούς τους απορρίψουμε, στη συνέχεια να πάμε στο 19.

Το παρέλκει θα είναι άμα κάνουμε λόγο αναιρέσεως από το 19, παρέλκει να πάμε στο 11, αυτό είναι λογικό. Είναι θέματα ωριμότητας και ορθότητας των αποφάσεων του ακυρωτικού μας. Αυτά τα σφάλματα που επισημαίνετε, πράγματι δεν πρέπει να γίνονται γιατί μειώνουν την ποιότητα του λόγου του ακυρωτικού δικαστηρίου και δημιουργούν και προβλήματα στα δικαστήρια της ουσίας.

Πρόεδρος: Παρακαλώ υπάρχει κάποιος άλλος; Αν όχι θα ήθελα να σας ευχαριστήσω πολύ για την υπομονή σας και να προτείνω μόνο ένα πεντάλεπτο διάλειμμα, γιατί έχουμε μεγάλη υπέρβαση χρόνου. Κύριε Υπουργέ σας ευχαριστώ για την παρουσία σας.

ΒΡΑΔΥΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Στρογγυλή Τράπεζα

Πρόεδρος
Γεώργιος - Σταύρος Κούρτης
Πρόεδρος Ελεγκτικού Συνεδρίου

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΟΜΙΛΙΑ

Πρόεδρος Γ. Σ Κούρτης

Λοιπόν, άρχεται το τελευταίο μέρος της σημερινής συζητήσεως του Συμποσίου, η στρογγυλή τράπεζα, στην οποία θα λάβουν μέρος ο αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας ο κύριος Ράντος, ο οποίος σε 15 λεπτά περίπου θα μπορεί να μας αναπτύξει την σκέψη του για την επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη δίκαιη δίκη, η καθηγήτρια η κυρία Σαχπεκίδου, η οποία θα μας αναπτύξει επίσης το θέμα αυτό, καθώς και ο καθηγητής ο κύριος Φορτσάκης ο οποίος θα μας αναπτύξει την επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ στις διοικητικές και φορολογικές υποθέσεις. Το λόγο έχει ο πρόεδρος ο κύριος Ράντος.

Α. Ράντος: Μια στρογγυλή τράπεζα που δεν είναι στρογγυλή. Είθισται οι στρογγυλές τράπεζες να ανακεφαλαιώνουν τις εισηγήσεις που ακούστηκαν. Εγώ γι αυτές τις εισηγήσεις θα πω ότι καμία δε με έκανε να κοιτάξω το ρολόι μου και από όλες βγήκα κερδισμένος. Νιώθω πραγματικά ότι παρέστην σε μια διημερίδα, τη διημερίδα που οργανώνουν το Ελεγκτικό Συνέδριο, το Πανεπιστήμιο Πειραιώς και ο Δικηγορικός Σύλλογος Πατρών, από την οποία βγήκα κερδισμένος και ελπίζω το ίδιο να ισχύει και για το ηρωικό ακροατήριο το οποίο έμεινε μέχρι αυτήν την προχωρημένη ώρα. Για την επίδραση της νομολογίας του δικαστηρίου του Στρασβούργου στα Ελληνικά δικαστήρια, και δε θα μιλήσω γενικά γιατί το θέμα είναι απέραντο, θα εντοπίσω με δυο κουβέντες σε αυτό που θεωρώ ως ουσιώδη συνεισφορά της νομολογίας του δικαστηρίου αυτού, ειδικά στο δικαίωμα της δίκαιης δίκης, στο δικαίωμα δηλαδή για παροχή έννομης προστασίας.

Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, όπως συμβαίνει και με το κοινοτικό ενωσιακό φαινόμενο, έτσι και με το σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Στρασβούργου, είναι ένα σύστημα που, να το πω προσωπικά, και τα δύο τα αγαπώ πάρα πολύ και επειδή τα αγαπώ πολύ αισθάνομαι ότι έχω το δικαίωμα να είμαι και κριτικός πολλές φορές απέναντί τους. Δε διστάζω λοιπόν να επισημάνω περιπτώσεις που η νομολογία του δικαστηρίου του Λουξεμβούργου με στεναχωρεί και ακόμα περισσότερο περιπτώσεις που η νομολογία του Στρασβούργου με ενοχλεί, και αυτές, να το πω ευθέως, σε περιπτώσεις ειδικά ουσιαστικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη βρίσκω πραγματικά υπερβολική. Τέτοια περίπτωση, και παίρνω τη σκυτάλη από την προηγούμενη ομάδα εισηγήσεων, τέτοια περίπτωση θεωρώ την νομολογία Kress. Δηλαδή θεωρώ πραγματικά ότι το δικαστήριο αυτό δείχνει αλαζονεία, όταν ο δικαστής από οποιαδήποτε «νέα» χώρα λέει ότι το Γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας, δηλαδή ο θεσμός που στην Ευρώπη θεμελίωσε τη δίκαιη δίκη - γιατί μη ξεχνάμε ότι η δίκαιη δίκη, ειδικά στον διοικητικό τομέα, στην Ευρώπη ολόκληρη, οφείλεται στο Γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας - , έρχεται λοιπόν ένα δικαστήριο με αυτή τη συγκρότηση και για αιτίες που δε μου είναι καθόλου προφανείς και μπορώ να πω ότι μου είναι αναντίστοιχες με τα πράγματα, - γιατί όλοι ξέρουμε πώς λειτουργεί ο *commissaire du gouvernement* στο Γαλλικό Συμβούλιο Επικρατείας, ότι καθόλου δε λειτουργεί ως διάδικος - να έρθει να πει το δικαστήριο του Στρασβούργου ότι το Γαλλικό Συμβούλιο Επικρατείας δικάζοντας παραβιάζει τις αρχές της δίκαιης δίκης. Να είναι ειλικρινής, είναι κάτι που δεν το έχω χωνέψει. Φυσικά, ως Έλληνας δικαστής, και όπου ανακλύπτει ένα τέτοιο πρό-

βλημα, θα κοιτάξω να συμμορφωθώ με όσες λιγότερες αβαρίες γίνεται σε τέτοιου είδους αποφάσεις. Θέλω λοιπόν να είμαι ευθύς απέναντί σας. Και τη δεύτερη έκκληση που ξανακάνω, είναι οι αποφάσεις του δικαστηρίου του Στρασβούργου πρέπει να διαβάζονται ως σύνολο. Ακούσαμε ας πούμε χθες για την νομολογία στη απόφαση Ζάντε Μαραθονήσι, ότι είπε δηλαδή ότι δεν μπορεί να περιορίζεται η ιδιοκτησία του ενδιαφερόμενου με την απαγόρευση δόμησης σε δασικές εκτάσεις ή σε εκτός σχεδίου πόλεως περιοχές. Αυτή λόγω χάρη είναι απόφαση που πρέπει να διαβαστεί ολόκληρη για να διαπιστώσει κανείς ότι δεν είναι γενικευμένη, όπως γενικά θεωρείται, ότι, δηλαδή, δεν δέχθηκε ότι στις εκτός σχεδίου περιοχές στην Ελλάδα ή στις δασικές περιοχές πρέπει να υπάρχει δικαίωμα δομήσεως. Αφορούσε ένα συγκεκριμένο ακίνητο το οποίο η πολιτεία από το τέλος της δεκαετίας του '60 με σειρά διοικητικών πράξεων είχε αναγνωρίσει ως δομήσιμο, είχε αναγνωρίσει τον τουριστικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου ακινήτου, και ήρθε μετά, αλλάζοντας τακτική, και είπε ότι είναι προστατευταίο. Εκεί πράγματι η νομολογία έχει δικαιολόγηση. Να σας πω, μπορεί εμένα, ως επί 17 χρόνια μέλος του πέμπτου τμήματος του Συμβουλίου Επικρατείας, να με ενοχλεί, αλλά είναι σωστή η απόφαση. Πραγματικά, συνέλαβε την ελληνική πολιτεία αντιφάσκουσα. Άλλο αυτό όμως και άλλο αυτό που ορισμένοι λένε ξαφνικά ότι ανετράπη το καθεστώς της εντός δασών ή εκτός ορίων δομήσεως στην Ελλάδα. Αυτό δεν είναι σωστό. Θέλουν λοιπόν οι αποφάσεις του Στρασβούργου προσοχή. Εκεί που οι αποφάσεις του δικαστηρίου του Στρασβούργου είναι προς το θετικό καταλυτικές είναι στο δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας. Και εκεί εντοπίζω τρεις τομείς κυρίως. Ο ένας είναι λίγο κλασικός, παραδοσιακός. Είναι οι κλασικές παραδοσιακές δικονομικές διατάξεις. Θέλω κύριοι συνάδελφοι να γίνει κατανοητό από την αρχή το εξής. Όχι ως επιστημονικός κλάδος αλλά ως στοιχείο της δίκης, η δικονομία είναι υποτελής στο σκοπό της δίκης, που είναι η διάγνωση της υπάρξεως ή της ανυπαρξίας ενός ουσιαστικού δικαιώματος, Δεν πρέπει εμείς οι δικαστές να ερμηνεύουμε τις δικονομικές διατάξεις κατά τέτοιο τρόπο ώστε να δημιουργούμε δικονομικά απαράδεκτα. Αυτό ισχύει πολλώ μάλλον όταν η δικονομική διάταξη για την οποία πρόκειται δεν είναι ρητή αλλά νομολογιακής κατασκευής, όπου δηλαδή, και υπάρχουν τέτοια παραδείγματα και από τη νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας και από τη νομολογία του Αρείου Πάγου, έρχονται τα δικαστήρια, ερμηνεύουν δικονομικές διατάξεις, δημιουργούν κάποια υπερτροφικά δικονομικά απαράδεκτα και έρχονται στη συνέχεια και τα εφαρμόζουν κατά τρόπο ώστε να παρακωλύουν την παροχή

έννομης προστασίας. Δε θα σας πω πολλά παραδείγματα, θα σας πω ένα που το θεωρώ και αστείο, που όμως το έχω κάνει και εγώ στο παρελθόν, mea culpa. Στο συμβούλιο Επικρατείας όπως ξέρετε, δεν υπάρχει δικονομία λεπτομερειακή, όπως έχουν στα πολιτικά δικαστήρια ή στη διοικητική δικονομία, είναι λίγες οι διατάξεις. Δεν έχεις πούμπε, ή δεν είχε μέχρι πρόσφατα, διατάξεις για τη ομοδικία. Ούτε ειδική διάταξη για το έννομο συμφέρον. Πρόσφευγαν λοιπόν τρεις στο συμβούλιο Επικρατείας. Ο πρώτος καθ' υπόθεση για κάποιο λόγο δεν είχε έννομο συμφέρον. Οι άλλοι δύο είχανε. Τι ερχόταν λοιπόν και έλεγε το Συμβούλιο Επικρατείας; Εξετάζω πρώτα την ομοδικία. Για να υπάρχει ομοδικία, προϋπόθεση νομολογιακή, είναι η ύπαρξη κοινού έννομου συμφέροντος. Εξετάζω την ομοδικία, βλέπω λοιπόν το έννομο συμφέρον. Βλέπω ότι ο πρώτος δεν έχει, επομένως αφού δεν έχει ο πρώτος και δεν υπάρχει κοινότητα συμφέροντος, δεν υπάρχει ομοδικία. Επομένως, - νομολογιακά όλα αυτά, δεν υπήρχε κανόνας δικαίου - απορρίπτω την αίτηση ακυρώσεως για τον δεύτερο και τον τρίτο, διότι δεν υπάρχει ομοδικία, την εξετάζω για τον πρώτο, την εξετάζω από πλευράς εννόμου συμφέροντος, δεν έχει έννομο συμφέρον και την απορρίπτω. Συγχαρείστε με σας παρακαλώ, αυτό το πράγμα, το ξαναλέω πάλι και ντρέπομαι, το έχω εφαρμόσει στο παρελθόν, είναι ένας δικονομικός παραλογισμός. Ποιος κανόνας κατ' αρχήν επιτάσσει να εξετάζεται πρώτα η ομοδικία και όχι το έννομο συμφέρον, Θα ήταν εντελώς απλούστερο να πει το δικαστήριο, εξετάζω πρώτα το έννομο συμφέρον, ο πρώτος δεν έχει έννομο συμφέρον, απορρίπτεται γι αυτόν και παραμένει η δίκη για τους άλλους δύο. Χρειάστηκε να έρθει ένας νόμος το 2004,, ο οποίος έλυσε έμμεσα το ζήτημα.. Στη διοικητική δίκη, σε αντίθεση με την πολιτική δίκη, έχουμε και κάτι άλλο βαρύ, ότι συνήθως η συνέπεια της άκυρης διαδικαστικής πράξης είναι το απαράδεκτο του ενδίκου βοηθήματος ή μέσου, σε αντίθεση με την πολιτική δίκη που σε πολλές περιπτώσεις είναι απλώς απαράδεκτο της συζητήσεως. Στη διοικητική δίκη συνήθως το απαράδεκτο είναι ολοκληρωτικό απαράδεκτο.. Πάντως αυτή η νομολογία είναι πραγματικά, και δε θέλω να μιλήσω για άλλα δικαστήρια, δεν έχω και το ηθικό δικαίωμα άλλωστε, μιλώ για το δικαστήριο στο οποίο εγώ υπηρετώ, είναι ενδεικτικό μιας δικονομίστικης νοοτροπίας, η οποία δεν εξυπηρετεί ούτε τη γνήσια δικονομία, η οποία είναι σεβαστή. Δε σας είπα ποτέ ότι αν έρθει ο διάδικος την 61η μέρα και η προθεσμία είναι 60 θα πω ο κατημένος δεν πειράζει. Οι 60 είναι 60, είναι κανόνες και πρέπει να τηρούνται. Δεν εισηγούμαι προς Θεού να κάνουμε στην άκρη την πολιτική δικονομία, εισηγούμαι να μην προσφεύγουμε

εμείς οι δικαστές σε δικονομικές ερμηνείες οι οποίες απαγορεύουν χωρίς αποχρώντα λόγο την πρόσβαση στο δικαστήριο. Χρειάστηκε μια άλλη σειρά αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου και για το Συμβούλιο Επικρατείας. Ένα άλλο αστείο φαινόμενο για το οποίο καταδικάστηκε το Συμβούλιο Επικρατείας. Ντρέπομαι γιατί είχαν υπάρξει τρεις ολομέλειες που ατυχώς ενέμειναν στη λύση. Τι δηλαδή. Μια αίτηση ακυρώσεως μπορεί να κατατίθεται σε δημόσια αρχή. Στη δημόσια αρχή συντάσσεται μια πράξη καταθέσεως, αυτό για να είμαστε βέβαιοι για την προθεσμία, ο αστυφύλακας ή ο έφορος στον οποίο κατετίθετο έβαζε τη σφραγίδα μπροστά και έβαζε τον αριθμό πρωτοκόλλου κάπου αλλού. Ή δεν έβαζε αριθμό πρωτοκόλλου. Ερχόταν και έλεγε το Συμβούλιο ότι αυτή η πράξη είναι άκυρη, ουσιαστικά ο διάδικος, ο πολίτης ούτε καν να συμβάλλει στο περιεχόμενό της δεν μπορούσε, αφού η αρχή τη συνέτασσε, και έλεγε ότι είναι άκυρη αυτή η πράξη καταθέσεως, άκυρο το δικόγραφο και επομένως απορριπτό ως απαράδεκτο. Αυτό δυστυχώς το είπε και σε περιπτώσεις όπου ως εκ του χρόνου περιελεύσεως στο Συμβούλιο Επικρατείας, ας πούμε η προθεσμία είναι 60 μέρες και είχε κατατεθεί στην αστυνομία την 30η μέρα και περιήλθε στο Συμβούλιο Επικρατείας την 60 ημέρα, άρα ήμασταν βέβαιοι σε κάθε περίπτωση ότι ήταν εμπρόθεσμη, εν τούτοις αυτή η ιδιόρρυθμη νομολογία επαναλήφθηκε από τις ολομέλειες. Και χρειάστηκε να έρθει δυστυχώς το δικαστήριο του Στρασβούργου, να καταδικάσει το Συμβούλιο Επικρατείας. Και διερωτάται κανείς, τέτοια πράγματα πρέπει να μας τα λέει ένα ξένο δικαστήριο και μάλιστα με επίκληση μιας ξένης εντός εισαγωγικών διατάξεως, του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα δικαιώματα του ανθρώπου, αφού στην πραγματικότητα μας τα λέει και το άρθρο 20 παράγραφος 1 του δικού μας Συντάγματος; Λοιπόν, πρώτη κατηγορία όπου η επίδραση του δικαστηρίου του Στρασβούργου είναι θετικά καταλυτική είναι τέτοιου τύπου δικονομικές διατάξεις, είμαι σαφής τι εννοώ τέτοιου τύπου, να μην παρεξηγηθώ, δεν εισηγούμαι κατά της δικονομίας, να το ξεκαθαρίσουμε, τέτοιου τύπου ειδικά νομολογιακής εμπνεύσεως κακής εμπνεύσεως, νομολογιακές κατασκευές ας πούμε, τέτοιου τύπου διατάξεις πρέπει να αποφεύγονται. Να ομολογήσω ότι και στο διάλειμμα άκουσα κάτι τέτοιο; Άκουσα για μια αγωγή που είχε τρεις βάσεις. Οι δύο πρώτες ήταν αόριστες. Και διερωτάται το δικαστήριο και υπήρχαν και εφετειακές αποφάσεις, από ότι άκουσα, δεν ξέρω εγώ, γιατί είναι σε άλλη δικονομία από τη διοικητική, που λέγανε ότι σε αυτή την περίπτωση όλη η αγωγή θα έπρεπε να απορριφθεί, ακόμα και αν η Τρίτη, έστω επικουρική, βάση ήταν ορισμένη. Μου φαίνεται αδιανόητο

άμα υπάρχει μια τρίτη βάση παραδεκτή, γιατί αυτή να μην εξεταστεί; Ένα παράδειγμα ας πούμε. Λέει πουθενά η δικονομία ότι όταν έχεις τρεις βάσεις και οι δύο πρώτες είναι απαράδεκτες πρέπει και η τρίτη να απορρίπτεται εν συνόλω; Δηλαδή σας παρακαλώ κύριοι συνάδελφοι, απευθύνομαι κυρίως στους συναδέλφους μου, γιατί αυτούς έχω ως κριτές, τους νεώτερους, σ' αυτούς απευθύνομαι κυρίως. Δικονομία, την ξέρουμε καλά και την εφαρμόζουμε αυστηρά και απαρέγκλιτα, αλλά δεν της βάζουμε στο στόμα πράγματα που δεν τα λέει γιατί αλλιώς έχουμε την άσχημη κατάσταση να μας καταδικάσει και δικαιολογημένα το δικαστήριο του Στρασβούργου. Οι δύο άλλοι τομείς για τους οποίους θέλω να πω τα επόμενα λεπτά μου είναι πιο μοντέρνοι, πιο σύγχρονοι και ακόμη εντονότεροι. Για το ένα έγινε λόγος χθες. Είναι η υποχρέωση της διοικήσεως στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων. Είναι ένας τομέας για τον οποίο η χώρα μας δεν έπρεπε να είναι περήφανη. Η νομολογία του δικαστηρίου του Στρασβούργου, και όταν πια αφορά άλλες χώρες, έχει ως βασική νομολογία ελληνικές υποθέσεις. Εκκινούν οι σχετικές αποφάσεις με την επίκληση της νομολογίας Hornsby που παρά το αγγλικό της όνομα, είναι ελληνική υπόθεση, αφορούσε έναν Άγγλο υπήκοο στην Ελλάδα, για να πει δηλαδή το αυτονόητο, ότι η δίκη δεν έχει κανένα νόημα αν εκδίδεται η απόφαση με έναν άρτιο τρόπο και δεν μπορεί να εκτελεστεί κατά του δημοσίου. Χρειάστηκε να μας καταδικάσει κατ'επανάληψη το δικαστήριο για να έρθει ο νομοθέτης να θεσπίσει αυτό το σύστημα του νόμου 3068 του 2002. Πρέπει να συνομολογηθεί ότι αυτό το σύστημα συνιστά μια πρόοδο και πάντως στη διοικητική δίκη, έστω μετά την παρέλευση του πρώτου σταδίου, κατά κανόνα η διοίκηση συμμορφώνεται. Είναι δηλαδή λίγες οι περιπτώσεις όπου αναγκάζεται το συμβούλιο συμμορφώσεως, να διαπιστώσει ότι η διοίκηση δεν εξετέλεσε την απόφαση και να καταλογίσει το πρόστιμο.

Για την τελεσιδικία, τα πράγματα είναι σαφή. Ο νόμος λέγει ότι η διοίκηση υποχρεώνεται να συμμορφώνεται προς όλες τις αποφάσεις που κατά την οικεία δικονομία παράγουν τέτοια συνέπεια είτε η απόφαση είναι πρωτόδικη είτε είναι εφετειακή, τελεσιδίκη δηλαδή, ακόμα και αν εκκρεμεί αίτηση αναιρέσεως, η απόφαση αυτή εκτελείται. Δεν υπάρχει κανένας λόγος δικονομικός ή άλλος για να μην εκτελεστεί η απόφαση. Το συμβούλιο συμμορφώσεως του Συμβουλίου της Επικρατείας έχει σχετική νομολογία και βέβαια, αν η Διοίκηση δεν εκτελέσει την απόφαση πληρώνει ένα πρόστιμο. Αυτό δε σημαίνει βεβαίως ότι απαλλάσσεται από την υποχρέωση να εκτελέσει την απόφαση, απλώς επιπλέον τιμωρείται και με ένα πρόστιμο το οποίο

περιέρχεται στο διάδικο που βλέπει να μην εκτελείται η υπέρ του εκδοθείσα δικαστική απόφαση. Ένας δικαστής δεν πρέπει ποτέ να ανέχεται να παραμένει στην έννομη τάξη μια δικαστική απόφαση που να μην εκτελείται.

Μια παρατήρηση. Ο δικαστής που μετέχει στο Συμβούλιο Συμμορφώσεως μπορεί να μη συμφωνεί με το περιεχόμενο της προς εκτέλεση αποφάσεως, αλλά αυτό δεν ενδιαφέρει καθόλου. Από τη στιγμή που στην έννομη τάξη, κατά τη προσήκουσα δικονομική διαδικασία, εξεδόθη μια δικαστική απόφαση, αυτή αξιώνει συμμόρφωση και εκτέλεση με το όποιο περιεχόμενό της

Το τρίτο και τελευταίο που είναι και το πιο μοντέρνο με την κακή έννοια, είναι η την τελευταία 15ετία περίπου εκδηλωθείσα τάση της διοικήσεως, να παρεμβαίνει στην έκβαση εκκρεμών δικών. Να θεσπίζονται δηλαδή διατάξεις με νόμους είτε σε διοικητικές είτε σε υποθέσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου είτε σε πολιτικές αστικές υποθέσεις, οι οποίες αλλάζουν την αντίστροφη προβλεπόμενη ευλόγως έκβαση της δίκης υπέρ του δημοσίου ή του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Και εδώ η προϊστορία της νομολογίας της Ελληνικής δε μας περιποιεί τιμή, διότι πράγματι όλα τα δικαστήρια τα ανώτατα ανέχονταν ως παραδεκτές αυτές τις νομοθετικές παρεμβάσεις, ακόμα και αν είχαν τη μορφή καταργήσεως των αποτελεσμάτων τελεσιδικιών δικαστικών αποφάσεων. Ακόμα και αν είχαν τη μορφή παρεμβάσεως σε εκκρεμείς δίκες. Το Συμβούλιο Επικρατείας μόνο είχε από παλιά μια περιορισμένη εξαίρεση, έλεγε από τη δεκαετία του 40 ήδη ότι δεν μπορεί να κυρωθεί με νόμο η ίδια η διοικητική πράξη που έχει προσβληθεί με αίτηση ακυρώσεως. Κατά τα λοιπά, και αυτό το δικαστήριο επέτρεπε επεμβάσεις του νομοθέτη που ανέτρεπαν τα δεδομένα της δίκης και προδίκαζαν την έκβαση της δίκης υπέρ του δημοσίου. Χρειάστηκαν ελληνικές αποφάσεις σε ελληνικές υποθέσεις, υπάρχει και μια γαλλική με πολωνικό όνομα, η απόφαση Zielicki, αλλά η βασική νομολογία είναι πάλι με ελληνικές αποφάσεις με τις οποίες καταδικάστηκε η χώρα μας. Η πρώτη ήταν η Στραν-Ανδρεάδης στο ζήτημα της επεμβάσεως του νομοθέτη στις εκκρεμείς δίκες. Αυτήν επικαλείται και σήμερα το δικαστήριο του Στρασβούργου όταν θέλει σε οποιαδήποτε είδους υπόθεση να καταδικάσει μια επέμβαση του νομοθέτη ενός κράτους στην εκκρεμή δίκη. Πράγμα το οποίο δε μας περιποιεί τιμή. Έχουν υπάρξει και άλλες τρεις τέσσερις μετά τη Στραν-Ανδρεάδη αποφάσεις, ελληνικού ενδιαφέροντος, που καταδικάζουν τη χώρα, με αυτό το περιεχόμενο. Η ολομέλεια του Συμβουλίου Επικρατείας το 2004 έχει εκδόσει μια σημαντική απόφαση (3633/2004), η οποία εν πάση περιπτώσει φαίνεται

κατά τρόπο γενικό και κατηγορηματικό να αποκλείει την επέμβαση του νομοθέτη σε εκκρεμή δίκη. Εν τω μεταξύ υπάρχουν και άλλες τέτοιες αποφάσεις, επόμενες, στο Συμβούλιο Επικρατείας, όπου φαίνεται να παγιώνεται αυτή η νομολογία, ακόμα και με κάποιο δισταγμό. Να διευκρινισθεί : Δεν λέει αυτή η νομολογία ότι απαγορεύεται ο νομοθέτης να παρέμβει και να ρυθμίσει αναδρομικά ένα αντικείμενο, η αναδρομή εξακολουθεί να επιτρέπεται. Αυτό που δεν επιτρέπεται είναι η αναδρομή να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να αλλάξει την προβλεπόμενη έκβαση της υποθέσεως και αυτή να φανεί ότι γέρνει υπέρ του δημοσίου, ή πολλώ μάλλον να καταργηθεί η σχετική δίκη. Αν δηλαδή η επέμβαση η νομοθετική έχει ως συνέπεια την κατάργηση μιας δίκης που θα απέβαινε εις βάρος του δημοσίου, είναι ακριβώς το ίδιο ζήτημα.

Κάποτε, οι έλληνες δικαστές, νομίζαμε ότι κινούμεθα σε καθεστώς νομικής αυτάρκειας. Πλέον, μετά την παρεμβολή και του δικαιοδοτικού συστήματος της κοινότητας, της Ένωσης, και του δικαιοδοτικού συστήματος της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα πράγματα δεν είναι έτσι. Ο νέος δικαστής, ενημερωμένος και με γνώση ξένων γλωσσών, για να μπορεί να έχει πρόσβαση στις πηγές, πρέπει να ενημερώνεται διαρκώς, για τις εξελίξεις της νομολογίας του Ευρωπαϊκού δικαστηρίου. Να διαβάσει σωστά τις αποφάσεις, όχι όπως παρουσιάζονται, αλλά να είναι ενήμερος των αποφάσεων αυτών. Η δε ελληνική έννομη τάξη οφείλει πραγματικά στον τομέα αυτόν, δηλαδή της δίκαιης δίκης, χάριτες στο δικαστήριο του Στρασβούργου διότι μας υπέδειξε τις οδούς που ατυχώς εμείς οι Έλληνες δικαστές δεν μπορέσαμε εγκαίρως να τις ανακαλύψουμε μόνοι μας. Τώρα, έχω κλείσει με αυτό, θέλω να κάνω ένα σχόλιο σε σχέση με την προηγούμενη εισήγηση του κύριου Κτενίδη, την πάρα πολύ ωραία. Επειδή έθεσα προηγουμένως το θέμα των δύο εννόμων τάξεων. Και το θέμα της προσχωρήσεως της κοινότητας, της ενώσεως, στο δικαιοδοτικό σύστημα του Στρασβούργου.. Πιστεύω ότι στο ενωσιακό σύστημα προστατεύονται μια χαρά τα ανθρώπινα δικαιώματα και δεν έχει κανένα λόγο η Κοινότητα να καθυπαχθεί στον έλεγχο του δικαστηρίου του Στρασβούργου. Δηλαδή, να το πω και πιο απλά, στον κύριο Connolly, τον Ιρλανδό υπάλληλο, ο οποίος απολύθηκε από την Επιτροπή ΕΕ, στην οποία μόνος του είχε προσληφθεί, είχε υπαχθεί σε ένα υπαλληλικό καθεστώς. Πήγε στο Πρωτοδικείο της κοινότητας, πήγε και στο ΔΕΚ. Είναι ανάγκη να του δώσω πρόσβαση και στο ΕΔΔΑ; Για να έχουμε περαιτέρω αντιθέσεις της νομολογίας μεταξύ ΔΕΚ και ΕΔΔΑ; Και με αυτόν τον τρόπο το κοινοτικό σύστημα, που είναι πολύ

πιο συνεκτικό από το σύστημα της ΕΣΔΑ, να δεχθεί έξωθεν επιρροές καταλυτικές; Πιστεύει δηλαδή κανείς ότι το δικαιοδοτικό σύστημα του Λουξεμβούργου για τις κοινοτικές υποθέσεις, και εφόσον η ΕΕ έχει πλήρως αποδεχτεί τον κατάλογο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν αρκεί και πρέπει να τεθεί και αυτό το ζήτημα; Διαβλέπω κινδύνους απώλειας της αυτοτέλειας και του ΔΕΕ αλλά και του όλου κοινοτικού συστήματος χωρίς λόγο.. Θα υπάρξει μια πολυδιάσπαση της νομολογίας χωρίς κανένα λόγο. Και αν αύριο καθιρωθεί ένα παγκόσμιο δικαστήριο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θα υπαχθεί το δικαστήριο της ΕΣΔΑ σε αυτό κοκ Αυτά είναι ατέρμων κοχλίας. Όταν υπάρχουν συστήματα που λειτουργούν, και το κοινοτικό σύστημα λειτουργεί κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, δεν έχουν νόημα περαιτέρω διευρύνσεις και νοθεύσεις, όσο και να ακούγονται ευχάριστες στα αυτιά. Ευχαριστώ πάρα πολύ .

Γ. Κούρτης: Να ευχαριστήσω τον αντιπρόεδρο τον κύριο Ράντο και τώρα το λόγο έχει το λόγο ο κύριος Φορτσάκης ο οποίος θα μας πει για την επίδραση της νομολογίας του ΕΣΔΑ στις διοικητικές και φορολογικές υποθέσεις.

Καθηγητής Θ. Φορτσάκης¹: Ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε, επιτρέψτε μου καταρχήν να εκφράσω τη χαρά μου που συμμετέχω σε αυτό το συνέδριο και κυρίως επειδή είναι αφιερωμένο στον πολύ αγαπητό μου καθηγητή κ. Θεόδωρο Παναγόπουλο. Ευχαριστώ πολύ για την τιμή που μου έγινε να προσκληθώ να συμμετάσχω και εγώ σε αυτήν την ωραία εκδήλωση. Μπαίνω στο θέμα μου, το οποίο είναι η εφαρμογή της δίκαιης δίκης στις διοικητικές κυρώσεις και κυρίως στις φορολογικές κυρώσεις. Δεν θα ξεχάσω ότι δεν πρέπει να υπερβώ το τέταρτο. Υπόσχομαι ότι θα τηρήσω το χρόνο μου.

Θα ήθελα να πω δυο σκέψεις, που είναι και εισαγωγικές στο δικό μου το θέμα, με αφορμή αυτά που μόλις μας είπε ο κύριος αντιπρόεδρος, ο κύριος Ράντος. Εγώ συμμερίζομαι αυτά που είπε σχετικά με την απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου για το γάλλο *commissaire de gouvernement*.

1. Το κείμενο που ακολουθεί αποδίδει όσες σκέψεις αναπτύχθηκαν προφορικά ως συμμετοχή στη συζήτηση της στρογγυλής τράπεζας, χωρίς να αποτελούν αντικείμενο εμπειριστατωμένης επιστημονικής εισήγησης. Για πιο τεκμηριωμένο κείμενο βλ. το άρθρο του ομιλητή «Ατομικά δικαιώματα και φορολογικές κυρώσεις: η ΕΣΔΑ και οι φορολογικές κυρώσεις (ποινικές και διοικητικές)», στο: Φορολογικές κυρώσεις, Επιστημονική Ημερίδα - Αθήνα, 16 Μαΐου 2001, Επιμέλεια Ι. Γ. Φωτόπουλος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2002, σελ. 31-42.

Πρόκειται πράγματι για μια απόφαση που φαίνεται να λήφθηκε χωρίς να λάβει αρκετά υπόψη το βάρος που έχει στον πυρήνα του γαλλικού συστήματος δικαστικής προστασίας στο πεδίο των διοικητικών διαφορών ο *commissaire de gouvernement*. Από την άλλη πλευρά όμως δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει ότι, παρόλο που στη λήψη της απόφασης αυτής συμμετείχαν και δικαστές που δεν προέρχονταν από τις βασικές ευρωπαϊκές χώρες, η συμμετοχή στη σύνθεση του δικαστηρίου και στη διάσκεψη του *commissaire de gouvernement*, όσο και αν αυτός είναι όργανο ανεξάρτητο, είχε ένα εντελώς ιδιαίτερο βάρος. Ο *commissaire de gouvernement* είναι σχεδόν πάντοτε προσωπικότητα πολύ ισχυρή και με το ιδιαίτερο νομικό βάρος του παρέσυρε πολλές φορές το δικαστήριο προς την κατεύθυνσή του, η οποία μπορεί να ήταν συχνά ορθή – και αυτό πρέπει να το πω –, πάντως αυτό το ειδικό βάρος το είχε και η επίδραση που είχε στα δικαστήρια ήταν σημαντική. Εξαιτίας της απόφασης η Γαλλία αναγκάστηκε να αλλάξει το σύστημά της, παρότι αυτό είχε πολλών αιώνων παράδοση και άλλαξε και τον τίτλο του θεσμού. Οι κακές γλώσσες λένε ότι ο *commissaire de gouvernement* συνεχίζει να μετέχει στη διάσκεψη, χωρίς βέβαια αυτό να ανακοινώνεται επίσημα, πρέπει πάντως να σας πω ότι αρκετοί ανώτατοι Γάλλοι διοικητικοί δικαστές, αλλά και φίλοι του Γαλλικού Συμβουλίου Επικρατείς μου εκμυστηρεύτηκαν (αλλά δεν το λένε αρκετά ανοικτά) ότι ήταν μια απόφαση σωστή. Δηλαδή υπάρχει μια αμφισβήτηση και εκεί και εδώ.

Θα ήθελα τώρα να μπω στα δικά μου, στο δικό μου το θέμα. Νομίζω ότι είναι αναμφισβήτητο ότι η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την υπαγωγή στο πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ ορισμένων κατηγοριών διοικητικών και ιδίως φορολογικών διαφορών υπήρξε θαυμαστή. Πρόκειται για μια νομολογία που εφάρμοσε αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε «νομολογιακή πολιτική», δηλαδή θέσπισε ένα στόχο μακριά στο χρόνο και με πιστότητα και συνέπεια τον υπηρέτησε και βήμα-βήμα φτάνει να πραγματοποιήσει αυτό το οποίο αρχικά είχε οραματιστεί, δηλαδή την υπέρβαση του γράμματος της ΕΣΔΑ. Διότι πράγματι για υπέρβαση πρόκειται, δεδομένου ότι το γράμμα του άρθρου 6 για τη δίκαιη δίκη είναι σαφές. Προβλέπει *expressis verbis* ότι εφαρμόζεται μόνο στις αστικές και στις ποινικές διαφορές, άρα δεν εφαρμόζεται στις διοικητικές ούτε στις φορολογικές. Το πρώτο βήμα το οποίο έκανε το δικαστήριο του Στρασβούργου ήταν να αναγνωρίζει ότι όταν εφαρμόζεται μια από τις τρεις παραγράφους του άρθρου 6, τότε αυτή η εφαρμογή συμπαρασύρει την εφαρμογή ολόκληρου του άρθρου 6 και στη συνέχεια ολόκληρης της ΕΣΔΑ.

Άνοιξε λοιπόν ένα παράθυρο το οποίο ήδη από το 1980 το διακήρυξε με τις αποφάσεις Deweer και Minelli.

Η οδός την οποία ακολούθησε στη συνέχεια το Δικαστήριο του Στρασβούργου ήταν προβλέψιμη, αφού για να επιτύχει την υπαγωγή των διοικητικών και ιδίως των φορολογικών διαφορών στο άρθρο 6 και στη Σύμβαση ολόκληρη έπρεπε προηγουμένως να διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της ΕΣΔΑ με την υπαγωγή των διοικητικών και φορολογικών διαφορών αφενός μεν στην έννοια των αστικών διαφορών, αφετέρου δε σε εκείνη των ποινικών διαφορών. Έπρεπε δηλαδή να ακολουθήσει την περίφημη συνταγή που ακολουθούσαν παλαιότερα ορισμένοι καλόγεροι για να μπορέσουν να φάνε κρέας, να το «βαπτίσουν» ψάρι! Για να το κάνει αυτό έπρεπε όμως το Δικαστήριο του Στρασβούργου να επιστρατεύσει τη φαντασία του και να βρει το τρόπο που θα του επέτρεπε να θεωρήσει από τη μία πλευρά πώς οι διοικητικές φορολογικές διαφορές θα μπορούσαν να «βαπτισθούν» αστικές και πώς από την άλλη πλευρά θα μπορούσαν να «βαπτισθούν» ποινικές. Αυτές οι διαδρομές που ακολούθησε το Δικαστήριο του Στρασβούργου είναι συναρπαστικές. Καταλήγουν, νομίζω, σε μια σημαντική διεύρυνση της Σύμβασης και είναι πλέον αναπόφευκτο αυτό να το παραδεχθούμε και «επίσημα». Πριν λίγα χρόνια είχε μάλιστα συζητηθεί στο Στρασβούργο, κατά την πρώτη (και νομίζω μόνη) σύνοδο των προέδρων των ανωτάτων διοικητικών δικαστηρίων των χωρών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, η σύναψη ενός ειδικού πρωτοκόλλου επέκτασης της Σύμβασης και στις διοικητικές και φορολογικές διαφορές, αλλά τελικά ορισμένες χώρες –και μάλιστα, περιέργως, από τις πιο πιστές στην τήρηση της Σύμβασης (ίσως όμως ακριβώς γι' αυτό το λόγο)– όπως η Σουηδία, η Δανία, η Ελβετία, αντέδρασαν και έτσι δεν είχε συνέχεια αυτή η πρωτοβουλία.

Θα εκφράσω πρώτα-πρώτα μερικές σκέψεις για τον αστικό χαρακτήρα των διοικητικών και φορολογικών κυρώσεων. Σε μια παλιά του απόφαση, του 1971, Ringeisen, το Δικαστήριο αναγνώρισε για πρώτη φορά ότι είναι δυνατόν η ΕΔΣΑ να εφαρμόζεται ακόμη και όταν το ένα από τα δύο μέρη δεν είναι ιδιώτης, δεν απαιτείται δηλαδή για την υπαγωγή στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης να είναι ιδιώτες αμφότερα. Μπορεί μέρος της διαφοράς να είναι το κράτος και μάλιστα είτε αυτό δρα ως ιδιώτης είτε ως δημόσια εξουσία. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, προκειμένου να αναγνωρισθεί ο αστικός χαρακτήρας της διαφοράς, νομολόγησε ότι είναι αδιάφορη η φύση του κανόνα που εφαρμόζεται, αν δηλαδή πρόκειται για κανόνα του αστικού, του εμπορικού ή του διοικητικού δικαίου. Επίσης είναι κατά το Δικαστήριο

αδιάφορη η φύση της αρχής που είναι αρμόδια για να εφαρμόσει τον κανόνα, αν πρόκειται δηλαδή για αστικό ή διοικητικό δικαστήριο ή και για διοικητική αρχή. Επιπλέον το Δικαστήριο του Στρασβούργου, προκειμένου να εφαρμόσει το 6 της ΕΣΔΑ, δεν δεσμεύεται από τους χαρακτηρισμούς του εθνικού νομοθέτη ως προς τη φύση της διαφοράς, αλλά προχωρεί σε αυτόνομο ορισμό του αστικού χαρακτήρα των διαφορών. Ιδού το πλαίσιο μέσα στο οποίο, όπως αυτό διαμορφώθηκε και ανακοινώθηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70, θα κινηθεί η νομολογία του Στρασβούργου για τα επόμενα 40 χρόνια, μέχρι σήμερα, ως προς το τι είναι αστική διαφορά. Δεν υπάρχει κριτήριο το οποίο ρητά να αποδέχεται το Δικαστήριο για το τι είναι διοικητική διαφορά, ωστόσο από τη νομολογία προκύπτει ότι χρησιμοποιούνται δύο κριτήρια, εναλλακτικά. Είτε αναζητείται η ύπαρξη ιδιωτικής σύμβασης είτε η προσβολή ιδιωτικού δικαιώματος ή περιουσίας.

Για την ύπαρξη ιδιωτικής σύμβασης είναι χρήσιμη η νομολογία Κόνιγ, η οποία από το 1978, επιβεβαιώνοντας τις προηγούμενες νομολογίες και προεκτείνοντάς τις, διευκρινίζει, πρώτον, τον αυτόνομο ορισμό του αστικού χαρακτήρα των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και, δεύτερον, ότι το κράτος μπορεί να είναι μέρος διαφοράς επί της οποίας εφαρμόζεται το 6 της ΕΣΔΑ, είτε το κράτος δρα ως ιδιώτης και είναι αυτό που προσθέτει, είτε δρα ως δημόσια εξουσία, όπως ήδη ανέφερα προηγουμένως. Η απόφαση *Le Compte* κ.α. του 1981, με την αφορμή της ανάκλησης της άδειας επαγγέλματος ενός γιατρού από ένα βελγικό ιατρικό σύλλογο, αναγνωρίζει ότι η ύπαρξη μιας σύμβασης συνεπάγεται τον αστικό χαρακτήρα της σχετικής διαφοράς, πράγμα που φαίνεται να αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 6, εκτός φυσικά αν, κατά τρόπο μάλλον απίθανο, ορισμένοι υποστηρίξουν ότι και οι διοικητικές διαφορές, δηλαδή εννοώ ειδικότερα οι φορολογικές διαφορές, μπορούν να έχουν τέτοιο χαρακτήρα. Αλλά αυτό δεν το υποστήριξε κανείς σοβαρά.

Δεύτερο εναλλακτικό κριτήριο για να κριθεί ο αστικός χαρακτήρας των διοικητικών κυρίως φορολογικών κυρώσεων, είναι –το είπα– η προσβολή ιδιωτικής περιουσίας. Εδώ έχουμε την απόφαση *Baraona* του 1987 με αφορμή τη διαφορά που γεννήθηκε από την καθυστέρηση εκδίκασης μιας αγωγής αποζημίωσης κατά του πορτογαλικού κράτους. Στην υπόθεση αυτή απορρίφθηκε η διάκριση που υποστήριξε η Πορτογαλία, κατά το πορτογαλικό δίκαιο, μεταξύ πράξεων ιδιωτικής και δημόσιας διαχείρισης. Έτσι εφαρμόζεται το άρθρο 6 χωρίς να υπάρχει αναζήτηση περαιτέρω αυτής της διαφοράς.

Το 1989, στην απόφαση *Neves e Silva* επιβεβαιώνεται η νομολογία *Baraona*, οπότε εδώ προκύπτει πλέον το ερώτημα αν οι φορολογικές διαφορές

μπορούν να υπαχθούν στο άρθρο 6 με βάση τον αστικό (κατά την έννοια που εξέθεσα) το χαρακτήρα τους. Το Δικαστήριο αφήνει να φανεί μια τέτοια προοπτική, αλλά σύντομα την αναθεωρεί. Την προοπτική αυτή άφησε να διαφανεί με μια πάρα πολύ γνωστή απόφαση, την *Periscope*. Πρόκειται για μια απόφαση που αφορούσε γαλλικές εκδόσεις, που εκδόθηκε σε μια υπόθεση που δημιουργήθηκε με αφορμή την άρνηση χορήγησης από τη γαλλική διοίκηση ορισμένων φορολογικών και ταχυδρομικών προνομίων σε μία εκδοτική εταιρεία. Εδώ το Δικαστήριο του Στρασβούργου συγκράτησε ως κριτήριο την αναγνώριση του αστικού χαρακτήρα της διαφοράς με βάση την προσβολή ενός περιουσιακού δικαιώματος της εταιρείας, δηλαδή χωρίς να αποδώσει σημασία ούτε στη φορολογική προέλευση της διαφοράς, ούτε στο ότι αυτή υπαγόταν κατά το γαλλικό νόμο στα γαλλικά διοικητικά δικαστήρια. Δηλαδή, με λίγα λόγια, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η γαλλική διοίκηση, που είχε αποστερήσει από την αναγνώριση των φορολογικών προνομίων μια εκδοτική εταιρεία, δημιούργησε μια διαφορά αστικού χαρακτήρα, διότι προσβλήθηκε ένα περιουσιακό δικαίωμα της εταιρείας και τούτο αδιάφορα με το γεγονός ότι η αρμόδια για την εκδίκαση της διαφοράς ήταν τα γαλλικά διοικητικά δικαστήρια. Βλέπετε λοιπόν ότι συντελέστηκε ένα πολύ σημαντικό βήμα.

Όσο αργότερα με την *Shouten et Meldrum* του 1994 έγινε ένα βήμα πίσω και τέθηκε το όριο της χρησιμότητας της αναγνώρισης του αστικού χαρακτήρα μιας διοικητικής ή φορολογικής διαφοράς. Τέθηκε λοιπόν τότε το ζήτημα του αν μπορούμε να στραφούμε προς την άλλη την πλευρά, εκείνη της αναγνώρισης του ποινικού χαρακτήρα των διοικητικών ή φορολογικών διαφορών. Εδώ, σε δύο βήματα, πραγματοποίησε αυτή την επέκταση το Δικαστήριο του Στρασβούργου. Πρώτα-πρώτα ήρθε και αναθεώρησε την έννοια του ποινικού δικαίου, δημιουργώντας το ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο και αργότερα το ευρωπαϊκό κατασταλτικό δίκαιο, όπου το κρίσιμο βασικό μέγεθος δεν είναι η ποινή, αλλά η κατασταλτική κύρωση. Έτσι το Δικαστήριο κατ' αρχάς υπερέβη το στενό ποινικό χαρακτήρα που προσδιορίζουν στο εθνικό δίκαιο τα εθνικά κράτη. Ύστερα, επέκτεινε την εφαρμογή του σε ορισμένες διοικητικές και ορισμένες φορολογικές διαφορές. Το ευρωπαϊκό φορολογικό ποινικό δίκαιο και ευρύτερα το ευρωπαϊκό φορολογικό κατασταλτικό δίκαιο περιλαμβάνει το σύνολο των κατασταλτικών κανόνων που εφαρμόζονται στο πεδίο της φορολογίας. Δηλαδή το Δικαστήριο του Στρασβούργου, με βάση την ΕΣΔΑ, αναγνωρίζει στα υποκείμενα της καταστο-

λής ορισμένα δικαιώματα, ακόμα και αν το εθνικό δικαιοδοτικό όργανο δεν χαρακτηρίζεται από το εθνικό δίκαιο ως ποινικό δικαστήριο.

Δηλαδή, η νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου αφενός μεν περιλαμβάνει στο ποινικό πεδίο το φορολογικό ποινικό πεδίο, το φορολογικό ποινικό δίκαιο, αυτό δεν δημιουργεί καμιά δυσκολία, αλλά αφετέρου τείνει να περιλάβει επιπλέον γενικότερα το κατασταλτικό διοικητικό ή φορολογικό δίκαιο, δηλαδή γενικότερα το δίκαιο ορισμένων διοικητικών και φορολογικών κυρώσεων. Την έννοια του φορολογικού ποινικού δικαίου, το Δικαστήριο είχε διευκρίνισε ήδη στην απόφαση *Neumeister* από το 1968. Εκεί αναγνώρισε ότι είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν οι αρχές της ΕΣΔΑ που εφαρμόζονται στα ζητήματα του ποινικού δικαίου σε διαφορές οι οποίες δεν είναι καθαρά ποινικές. Η απόφαση *Funke* του 1993 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί στην υπόθεση αυτή, κατά τη διάρκεια μιας έρευνας η γαλλική τελωνειακή αρχή ανακάλυψε ένα μπλοκ επιταγών και επειδή υποπτεύθηκε ότι ο ιδιοκτήτης του μπλοκ είχε διαπράξει φορολογικά αδικήματα, του ζήτησε να επιδείξει στην αρχή τους τραπεζικούς λογαριασμούς του, πράγμα που ο ενδιαφερόμενος αρνήθηκε. Έτσι του επιβλήθηκε ένα πρόστιμο και στη συνέχεια το θέμα, μετά από μακρά πορεία, κατέληξε στο Δικαστήριο του Στρασβούργου, το οποίο εφάρμοσε το άρθρο 6 στην περίπτωση αυτή και δικαίωσε τον *Funke* που υποστήριζε ότι κατά την αρχή της δίκαιης δίκης δεν ήταν υποχρεωμένος να παραδώσει στοιχεία που τον ενοχοποιούσαν.

Αξίζει να αναφερθεί και η απόφαση *Miailhe No 2* του 1996, όπου σε συνέχεια μιας τελωνειακής διαφοράς η γαλλική φορολογική αρχή προέβη σε ένα φορολογικό έλεγχο με την προοπτική να ασκηθεί ποινική δίωξη. Προκειμένου να ασκηθεί η ποινική αυτή δίωξη, απεφάνθη, όπως προβλέπει ο σχετικός γαλλικός κώδικας, μια επιτροπή διοικητική, η οποία με τη γνώμη της δέσμευε το γάλλο υπουργό. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η δέσμευση αυτή αντέβαινε στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, διότι η διαδικασία ενώπιον της επιτροπής δεν χωρούσε κατ' αντιμωλία.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου είχε αναγνωρίσει καθαρά για πρώτη φορά την εφαρμογή του άρθρου 6 στις διοικητικές κυρώσεις στην απόφαση *Engel* του 1976, με αφορμή την περίπτωση επιβολής μιας ποινής σε Ολλανδούς υπαξιωματικούς. Το ζήτημα τέθηκε ξανά το 1984 στην υπόθεση *Öztürk*, όπου επρόκειτο για έναν Τούρκο εργάτη που είχε υποπέσει σε κάποια κυκλοφοριακή παράβαση, δεν δέχτηκε να καταβάλει το απαλλακτικό της ποινικής δίωξης διοικητικό πρόστιμο και παραπέμφθηκε σε ποινική δίκη. Πα-

ρότι παραιτήθηκε τελικά από τη δικαστική προστασία και καταδικάστηκε γι' αυτό να καταβάλει τα σχετικά έξοδα, δεν δέχθηκε να πληρώσει τα διαδικαστικά μέχρι την παραίτησή του μεταφραστικά έξοδα, που είχαν γίνει γιατί δεν μιλούσε γερμανικά. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι και στην περίπτωση αυτή εφαρμόζεται το άρθρο 6.

Αλλά η πιο σημαντική απόφαση από όλες ήταν η απόφαση Bendenoun, η οποία το 1994 με βάση όσα προηγήθηκαν, έθεσε τους βασικούς κανόνες και τα κριτήρια που εφαρμόζονται στην περίπτωση για την οποία μιλούμε. Ειδικότερα, με βάση όσα έχουμε πει μέχρι τώρα, ένας διάδικος πέτυχε με την απόφαση αυτή να αναγνωρίζει το Δικαστήριο του Στρασβούργου ότι οι φορολογικές κυρώσεις, που ως γνωστόν αποτελούν μορφή διοικητικής κύρωσης, περιλαμβάνονται στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6. Ως φορολογικές κυρώσεις νοούνται όλες εκείνες που προκύπτουν από τα αναγκαστικά μέτρα που διαθέτει η φορολογική αρχή προκειμένου να αποτρέψει, να σταματήσει ή να τιμωρήσει μια φορολογική παράβαση. Εδώ, στην Bendenoun, η γαλλική φορολογική αρχή είχε καταλογίσει σημαντικές προσαυξήσεις και πρόστιμα στον πρόεδρο και διευθύνοντα σύμβουλο του διοικητικού συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας με αντικείμενο την εμπορία παλαιών νομισμάτων και είχε ασκήσει εναντίον του και ποινική δίωξη. Το γαλλικό δικαστήριο δεν είχε δεχθεί ότι εφαρμόζεται στην περίπτωση αυτή το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όμως το Δικαστήριο δέχθηκε την εφαρμογή και έθεσε τρία κριτήρια, τα οποία αποτελούν τη βάση μέσα στην οποία κινείται η νομολογία από τότε μέχρι σήμερα.

Τα κριτήρια αυτά είναι, πρώτον, να πρόκειται για μια κύρωση η οποία να έχει γενικότητα, δηλαδή εξετάζεται αν πρόκειται για κύρωση που εφαρμόζεται γενικά και όχι μόνο σε μια ειδική κατηγορία υπό ειδικό καθεστώς, όπως π.χ. θα ήταν οι στρατιωτικοί. Δεύτερον, εξετάζεται αν υπάρχει αποτρεπτικός και συνάμα κατασταλτικός χαρακτήρας της κύρωσης και, τρίτον, ποια είναι η σοβαρότητα της κύρωσης, δηλαδή εξετάζεται το αν επιβάλλεται ένα σημαντικό πρόστιμο και μάλιστα με την απειλή προσωπικής κράτησης, αποδίδοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στον ηθελημένο χαρακτήρα της παράβασης. Η νομολογία αυτή επαναλήφθηκε πολλές φορές και είναι πάγια από τότε. Αναφέρω την Jamil του 1995, την Deweer του 1980, αλλά υπάρχουν και άλλες πολλές.

Όμως ο χρόνος μου τελείωσε και δεν θα σας κουράσω περισσότερο, επιφυλάσσομαι να προσθέσω ορισμένες σκέψεις κατά τη συζήτηση. Θα ήθελα μόνο να σταθώ δύο λεπτά στην πρακτική αξία, αν θέλετε, της νομολογίας

αυτής. Όπως το προανέφερα, έχει μεγάλη σημασία η εξέταση του αν το πρόστιμο ή η προσαύξηση επιβάλλεται για λόγους αποζημίωσης της διοίκησης, δηλαδή αν προέχει ο αποζημιωτικός χαρακτήρας του προστίμου ή της κύρωσης ή αν επιβάλλεται ως κακό, δηλαδή ως ποινή. Καθυστερώ να υποβάλλω τη φορολογική μου δήλωση, μου επιβάλλουν πρόστιμο 100 ευρώ, διότι αναστατώνω με την αργοπορία μου την υπηρεσία, που δεν μπορεί να λειτουργήσει σωστά, αναγκάζεται να ξαναφτιάχνει επιτροπές, να ξαναεξετάζει τα ίδια τα οποία έχει ήδη εξετάσει, άρα της δημιουργώ ένα βάρος το οποίο μεταφράζεται σε 100 ευρώ. Αν όμως μου βάλει 10% προσαύξηση στο συνολικό ποσό της φορολογικής μου δήλωσης, εκεί πλέον δεν αποζημιώνεται απλώς η διοίκηση για τη βλάβη που της προκαλώ με την καθυστέρησή μου, αλλά εκεί μου επιβάλλει μια ποινή για να μάθω να μην το ξανακάνω. Αυτό όμως είναι πλέον ποινή και έτσι περνάμε στο πεδίο της ποινικής φορολογικής κύρωσης, του κατασταλτικού μέτρου και έχουμε εφαρμογή του άρθρου 6, δηλαδή, με λίγα λόγια, αυτό το μέτρο δεν μπορεί να το εφαρμόσει η διοίκηση, πρέπει να το εφαρμόσει Δικαστήριο.

Η πρακτική αξία της αναγνώρισης της εφαρμογής του άρθρου 6 και για τις διοικητικές κυρώσεις και για τις φορολογικές στις οποίες ειδικότερα αναφέρθηκα, είναι προφανές ότι είναι συνάρτηση δύο τουλάχιστον δεδομένων, πρώτον, του εκτελεστού χαρακτήρα των διοικητικών ή φορολογικών κυρώσεων και, δεύτερον, της ύπαρξης τεκμηρίων προκειμένου να επιβληθούν οι κυρώσεις αυτές. Και στις δύο περιπτώσεις, η ελληνική πραγματικότητα έχει άμεσο ενδιαφέρον να ενημερωθεί για τη νομολογία του Στρασβούργου και νομίζω ότι έχει έρθει η ώρα αυτή η νομολογία να φωτίσει περισσότερο την νομολογία των δικών μας δικαστηρίων. Ευχαριστώ πολύ κύριε Πρόεδρε.

Γ. Κούρτης: Ευχαριστούμε πολύ τον καθηγητή κ. Θ. Φορτσάκη και τώρα το λόγο έχει η καθηγήτρια κυρία Σαχπεκίδου, η οποία θα μας πει και αυτή τις σκέψεις της για την επίδραση της νομολογίας του ΔΕΚ στη δίκαιη δίκη.

Καθηγήτρια Ευγενία Ρ. Σαχπεκίδου: Ευχαριστώ κύριε Πρόεδρε, βάσει του προγράμματος δεν θα έπρεπε, βέβαια, να βρίσκομαι εδώ, χρειάστηκε όμως να αντικαταστήσω τον καθηγητή κ. Σκανδάμη. Θα συγχωρήσετε, λοιπόν, κάποιες πρόχειρες σκέψεις μου σχετικά με το ζήτημα πώς συμβάλλει τελικά το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (σήμερα Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-ΔΕΕ) στην προστασία του πολίτη. Θα έλεγα ότι για το

ζήτημα αυτό μπορούμε να χωρίσουμε τα θέματα σε δυο ενότητες. Στην πρώτη, αντίπαλος του πολίτη είναι το κράτος μέλος. Στη δεύτερη περίπτωση αντίπαλός του είναι η ίδια η Κοινότητα/Ενωση ή κάποιο ενωσιακό όργανο. Ας εξετάσουμε καταρχήν την πρώτη περίπτωση. Όσο και αν είναι κοινότοπο να επαναλαμβάνουμε αποφάσεις της δεκαετίας του '60, θα μπορούσε να θυμίσει κανείς ότι η επαναστατική βαρύτητα κίνηση, που διαφοροποίησε τελικά τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες από τους υπόλοιπους διεθνείς οργανισμούς και από το παραδοσιακό διεθνές δίκαιο και εγκαινίασε την εποχή της υπερεθνικής προστασίας του πολίτη, είναι η υπόθεση van Gend en Loos του 1963 (26/62, Συλλ 1954-1964.861). Με την απόφαση αυτή το ΔΕΚ ορίζει ότι μια διάταξη του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επίκλησης εκ μέρους του ατόμου ή της επιχείρησης ενώπιον εθνικού δικαστηρίου, αν συντρέχουν κάποιες προϋποθέσεις, που αφορούν τη διατύπωση και το πνεύμα του κειμένου της. Η απόφαση αυτή και όσα ακολούθησαν προς την ίδια κατεύθυνση, κατέστησαν τον απλό ιδιώτη υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στην κοινοτική έννομη τάξη, κάτι που δεν ήταν καθόλου αυτονόητο την εποχή εκείνη. Με την απόφαση van Gend en Loos οι σχέσεις κράτους-πολίτη μεταβάλλονται, μια για πάντα, κατά τη γνώμη μου. Το κράτος δεν μπορεί πλέον, στο εσωτερικό των Κοινοτήτων να επικαλείται την εθνική κυριαρχία και να συμμορφώνεται προς το κοινοτικό δίκαιο επιλεκτικά. Κανένα κράτος μέλος δεν μπορεί να θεωρεί δεδομένο ότι θα εξαναγκάζεται σε συμμόρφωση μόνον στο επίπεδο του παραδοσιακού διεθνούς δικαίου, όπως ίσχυε μέχρι τότε, και όχι ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Ο πολίτης από την πλευρά του, μετατρέπεται σε έναν επιπλέον φύλακα της νομιμότητας στην Κοινότητα, πέραν της Επιτροπής, και θα έλεγε κανείς ότι σε συνεργασία με τον εθνικό δικαστή, μετατρέπεται σε έναν πολύ αποτελεσματικότερο φύλακα της νομιμότητας, συγκρινόμενος προς την Επιτροπή. Η συνέχεια κινείται στην ίδια κατεύθυνση και εξηγείται από την επιθυμία του ΔΕΚ να διατηρήσει τον πολίτη σε θέση εξόχως αναβαθμισμένη στο κοινοτικό δίκαιο. Θα μπορούσα να αναφέρω μερικά πολύ χτυπητά παραδείγματα: οι οδηγίες εξοπλίζονται σιγά-σιγά, και παρά την αντίθετη διατύπωση του σχετικού άρθρου, υπό προϋποθέσεις, με άμεσο αποτέλεσμα. Με την πάροδο του χρόνου διαμορφώνεται ο θεσμός της ευθύνης του κράτους έναντι των ιδιωτών για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου, ο οποίος θεμελιώνεται στην ίδια τη Συνθήκη και δεν ταυτίζεται πάντα με τη συνήθη ευθύνη του κράτους, όπως την γνωρίζουμε από τα εθνικά μας δίκαια. Στη διαδικασία αυτήν το ΔΕΚ αντιμετωπίζει τον εθνικό δικαστή ως

έναν εξαιρετικά πολύτιμο σύμμαχο. Για να συνδεθούμε λίγο και με τις χθεσινές εισηγήσεις, είδαμε ήδη ότι η διαδικασία της υποβολής προδικαστικού ερωτήματος ενθαρρύνεται κατά το δυνατόν περισσότερο. Οι όροι υποβολής του ερωτήματος ερμηνεύονται με μεγάλη γενναιοδωρία, πολύ λίγα προδικαστικά απορρίπτονται ως απαράδεκτα και πάντα καταβάλλεται προσπάθεια να δοθούν στον εθνικό δικαστή απαντήσεις λυσιτελείς, οι οποίες προωθούν και την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Έτσι το εσωτερικό μας δίκαιο μοιραία αλλοιώνεται, παλαιότατοι, θεωρητικά αμετακίνητοι θεσμοί αρχίζουν να υποχωρούν. Ας θυμηθούμε π.χ. την απόφαση του ΔΕΚ στην υπόθεση *Factortame* του 1990 (C-213/89, Συλλ 1990.I-2433). Με την απόφαση εκείνη υποδείχθηκε, όπως είναι γνωστό, στον άγγλο δικαστή, να μην εφαρμόσει πάγια αρχή του εθνικού του δικαίου, σύμφωνα με την οποία προσωρινά μέτρα δεν διατάσσονται κατά του αγγλικού δημοσίου, εφόσον η αρχή αυτή εμπόδιζε στη συγκεκριμένη περίπτωση την πλήρη αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου. Με την εισήγηση της κ. Τρούλη είδαμε επίσης ένα ωραίο παράδειγμα, αυτό της απόφασης *Courage*, που αφορούσε το δίκαιο του ανταγωνισμού. Εδώ παραμερίσθηκε μέσω προδικαστικού ερωτήματος εθνικός κανόνας δικαίου, ο οποίος δεν επιτρέπει σε συμβαλλόμενο σε σύμβαση, εάν αυτή περιορίζει ή νοθεύει τον ανταγωνισμό, να ζητήσει αποζημίωση, μόνο και μόνο επειδή αποτελεί και αυτός μέρος της προβληματικής συμβάσεως (C-453/99, Συλλ 2001.I-6297). Πρόκειται για ελάχιστα μόνον από τα χιλιάδες παραδείγματα, τα οποία θα μπορούσε να αναφέρει κανείς για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η σχέση εθνικού και κοινοτικού δικαστή μέσω της προδικαστικής παραπομπής και, συνεπώς, και η παρεχόμενη έτσι στον πολίτη ή στην επιχείρηση έννομη προστασία. Δεν είναι λοιπόν, καθόλου τυχαίο ότι το σημερινό άρθρο 19 ΣΕΕ, μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, αντικατοπτρίζει τη δικαστική προστασία στην Ένωση με χαρακτηριστική ευκρίνεια: Το μεν δικαστήριο της Ένωσης εξασφαλίζει κατά την πρώτη παράγραφο του άρθρου 19 ΣΕΕ, την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των σχετικών Συνθηκών, στο δε αμέσως επόμενο εδάφιο - ούτε καν στην επόμενη παράγραφο - τα κράτη μέλη προβλέπουν (υποχρεωτικά) τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία, προκειμένου να διασφαλισθεί η δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Μέσα στο ίδιο αυτό πνεύμα στενής συνεργασίας και αμφίδρομης συμπαράστασης, το ΔΕΕ στέλνει, από έναν διαφορετικό βέβαια, χώρο, αυτόν της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, προς όλους το μήνυμα της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, υπενθυμίζοντας

στα βρετανικά δικαστήρια ότι εθνικές πρακτικές και συνήθειες άμεσης ή έμμεσης αποδοκίμασias των αποφάσεων ή του δικαιοδοτικού έργου δικαστηρίων άλλων κρατών μελών (τυχαίνει να είναι τα ιταλικά δικαστήρια), δεν επιτρέπονται εντός της Ένωσης. Τακτικές όπως η λογική του *forum non conveniens* ή της αρπαγής υποθέσεων από τα δικαστήρια, που σύμφωνα με τον κανονισμό Βρυξέλλες I, έχουν διεθνή δικαιοδοσία, με τη δικαιολογία π.χ. ότι η διαδικασία ενώπιόν τους διαρκεί υπερβολικά, καθώς και άλλες μεθοδεύσεις *forum shopping*, είναι πρακτικές τις οποίες οι Βρετανοί του παραδείγματος καλούνται να λησμονήσουν (βλ. ΔΕΚ, 9.12.2003, Gasser, C-116/02, Συλλ 2003.I-14693).

Το δεύτερο σκέλος των προβλημάτων, όταν με άλλα λόγια, αντίπαλος του πολίτη είναι το όργανο της Ένωσης ή η ίδια η Ένωση, μας απασχόλησε πολύ τόσο στη χθεσινή συνεδρίαση όσο και σήμερα το πρωί. Από την έρευνα σχετικά με την προσφυγή ακυρώσεως προέκυψε ότι το αποτέλεσμα για την έννομη προστασία του πολίτη δεν είναι εδώ πάντα απολύτως ικανοποιητικό, ενώ ούτε η αγωγή αποζημιώσεως ούτε η προδικαστική παραπομπή καλύπτουν πλήρως τα κενά. Το σημείο, πάντως, στο οποίο πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερως η συμβολή του ΔΕΚ, και θα συμφωνήσω εδώ με τον κ. Ράντο, είναι η προσπάθειά του για τη σταδιακή κατασκευή του νομολογιακού καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία ξεκίνησε το 1970, ιδίως με την απόφαση *Internationale Handelsgesellschaft* (11/70, Συλλ 1971.581) και εξελίσσεται μέχρι σήμερα. Η διαδικασία αυτή έχει το μεγάλο πλεονέκτημα ότι οδηγεί σε κατάρτιση ενός καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων ευέλικτου, ο οποίος μπορεί να προσαρμόζεται στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Περαιτέρω το ΔΕΚ κατάφερε έτσι επί χρόνια να αποκρούει τις κατηγορίες, που προέρχονται από τα εθνικά ανώτατα δικαστήρια, ιταλικά, γερμανικά ή άλλα, ότι η κοινοτική-ενωσιακή έννομη τάξη δεν είναι στην πραγματικότητα «έννομη», εφόσον δεν διαθέτει κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σε αναγνώριση αυτής της προσπάθειας του ΔΕΚ ήρθε στη συνέχεια το Δικαστήριο του Στρασβούργου (ΕΔΔΑ) και έκανε λόγο για «ισοδύναμη προστασία», και το αναφέρω συτό, ώστε να συνδεθούμε και με την εισήγηση του κ. Κτενίδη. Άλλωστε και ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της Νίκαιας του 2000, όπως προσαρμόστηκε στο Στρασβούργο το 2007 και ισχύει σήμερα, στηρίζεται κατ'επίσημον δική του δήλωση σε πολύ μεγάλο βαθμό στη νομολογία του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ. Λαμβάνοντας υπόψιν τις δυο ανωτέρω παραμέτρους και κλείνοντας τις λίγες αυτές σκόρπιες σκέψεις, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το αποτέλεσμα μπορεί βέβαια να μην είναι η ιδεώδης έννομη προστασία

του πολίτη, αλλά νομίζω ότι και ο πλέον δύσπιστος δεν θα μπορούσε να αρνηθεί ότι έχουν γίνει πολύ σημαντικά βήματα, ενώ ορισμένα από αυτά δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν στο εσωτερικό μας δίκαιο χωρίς τη συμβολή του κοινοτικού δικαίου. Μια μόνον παρατήρηση θα έμενε να κάνω για τις σκέψεις του αγαπητού κ. Ράντου. Η λογική ότι οι δικαστές από τις νέες χώρες μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, κυρίως χώρες της Ασίας, μετέχοντας στο ΕΔΔΑ, δεν μπορούν να υπαγορεύουν συγκεκριμένη συμπεριφορά σε ένα τόσο έγκριτο δικαστήριο, όπως το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας, δεν με βρίσκει σύμφωνη. Υπάρχει ο κίνδυνος, μεταξύ άλλων, να αποβεί σε βάρος μας, αν π.χ. ο άγγλοι υποστηρίξουν το ίδιο για τον έλληνα δικαστή ή τον ιταλό κ.ο.κ. Οι ευρωπαϊκοί διεθνείς οργανισμοί διευρύνθηκαν, καλώς ή κακώς, σχεδόν υπέρμετρα: από 6 κράτη μέλη σε 27 στην Ένωση και σε 47 στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Υπό τις συνθήκες αυτές δεν είναι δυνατόν να εμμένουμε σε τόση έλλειψη εμπιστοσύνης στις μεταξύ μας σχέσεις. Νομίζω, ίσα-ίσα ότι το παράδειγμα της απόφασης του ΔΕΚ στην υπόθεση Gasser, που μόλις προηγουμένως ανέφερα, για τις σχέσεις βρετανικών και ιταλικών δικαστηρίων, αυτή τη λογική επιθυμεί διακαώς να την καταπολεμήσει. Σας ευχαριστώ πολύ.

Γ. Κούρτης: Ευχαριστούμε πολύ και επειδή ο χρόνος έχει σχεδόν περάσει, μήπως καταρχήν κάποιος από το ακροατήριο προτού δώσω το λόγο για ένα δεύτερο γύρο μήπως θέλει κάποια μικρή ερώτηση να απευθύνουμε σε κάποιον από τους τρεις ομιλητές; Ο κύριος Στρατήγης.

Σ. Στρατήγης: Η πρακτική που υπάρχει στην Ελλάδα της επιβολής προστίμων όταν γίνεται έλεγχος σε μια φορολογική δήλωση, δηλαδή έχουμε την ίδια αρχή που κάνει τον έλεγχο και επιβάλλει και 400% πρόστιμο, στερεί στην ουσία στον Έλληνα τον φορολογούμενο τη δυνατότητα την οποία έχει να προσβάλλει την απόφαση γιατί του επιβάλλει να καταβάλλει το 25% της φορολογικής υποχρέωσης με το πρόστιμο για να μπορέσει να προσφύγει, αυτή δεν αποτελεί ουσιαστικά; Απλώς το σχολίο σας.

Γ. Κούρτης: Μου φαίνεται δεν υπάρχει κάποιος άλλος για ερώτηση, εγώ έτσι θα θέσω μια σκέψη. Όπως ξέουμε έχει βγει ένας νόμος ο οποίος λέει όταν μια απόφαση κριθεί από το ΕΔΑ ότι ήταν αποτέλεσμα μη δίκαιης δικής αυτό αποτελεί στη συνέχεια λόγο αναψηλαφήσεως. Μήπως αυτό θα πρέπει να επεκταθεί και σε αποφάσεις διοικητικών δικαστηρίων; Τώρα θα

δώσω το λόγο για ένα πεντάλεπτο κατά σειρά στους τρεις ομιλητές να μας πουν συνοπτικά τις παρατηρήσεις τους, ο κύριος Ράντος.

Α. Ράντος: Αν πρέπει λοιπόν να δοθεί δυνατότητα αναθεώρησης αποφάσεων διοικητικών δικαστηρίων όταν το δικαστήριο του Στρασβούργου πει ότι στη συγκεκριμένη διαδικασία παραβιάστηκε κάποιο δικαίωμα της δικαιοσύνης. Έγινε πριν νομίζω από τον κύριο Παπανικολάου η διάκριση η ορθή, δεν έχω διαβάσει το νόμο ή το σχέδιο, δεν ξέρω τι είναι, αλλά νομίζω έγινε ορθή η διάκριση, εάν η εντοπιζόμενη παράβαση έγκειται στη διαδικασία της δίκης, τότε πράγματι θα είναι πρέπον να δοθεί δυνατότητα αναθεώρησης. Εάν όμως έγκειται στην παραβίαση ενός ουσιαστικού δικαιώματος, τότε στην πραγματικότητα θα πρόκειται για ανατροπή κριθέντων η οποία δεν είναι αυτονόητη αν κατάλαβα καλά ούτε στο ιδιωτικό δίκαιο ούτε και στο δημόσιο. Επομένως εγώ θα έκανα την επιστολή ότι θα επιθυμούσα την εισαγωγή μιας διατάξεως όπου στην περίπτωση που διαγιγνώσκεται μια δικαστική πλημμέλεια περί τη διεξαγωγή της διοικητικής δίκης να είναι επιβεβλημένη η επανάληψή της, αν όμως αυτό αφορά το ουσιαστικό κριθέν δικαίωμα, εκεί έχω κάποιες αμφιβολίες. Θέλω να προσθέσω μόνο μια κουβέντα σε σχέση με τον Αζέρο δικαστή. Είναι μάλλον προφανές ότι δεν έχω τίποτα ούτε με το Αζερμπαϊτζάν ούτε με τον Αζέρο δικαστή, συμπαθέστατοι μου είναι. Η αιτίασή μου η βασική είναι η εξής: Η κυρία καθηγήτρια του ενωσιακού δικαίου θα με καταλάβει πολύ καλά. Η Ένωση, η Ελλάδα, η Λιθουανία ή η Αγγλία είναι μια γενική κοινότητα δικαίου, έτσι διαπλάστηκε και έτσι συνεχίζεται και γίνεται κράτος μέλος της ενώσεως ένα κράτος το οποίο το βασικό πυρήνα του κοινοτικού κεκτημένου και των αρχών αυτών το συμεριζεται. Είναι λοιπόν κράτη στα οποία έχει επέλθει με διάφορες εκάστοτε διαβαθμίσεις μια σχετική προσέγγιση του συνόλου των νομοθεσιών και έτσι χαίρομαι και το επιδιώκω ο Άγγλος ή ο Λιθουανίας δικαστής να μου επιβάλλει δια του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου τη λύση αυτή. Η ΕΣΔΑ, δεν πρέπει να το ξεχνάμε, είναι μια καθόλα σεβαστή και αγαπητή σε μένα τομεακή ένωση. Η οποία στην πραγματικότητα παίρνοντας το ατυχές Αζερμπαϊτζάν και να με συγχωρήσει που το παίρνω ως ακραίο παράδειγμα, γιατί είναι πραγματικά και γεωγραφικά και πολιτισμικά ακραίο. Όσοι έχουν πάει θα δούνε ότι θα είναι μπροστά σε ένα κράτος φόβου όπου η έννοια διαδικασιών όπως εμείς τη φανταζόμαστε δεν έχει καμιά σχέση, γι αυτό μετοχοποίησα τον Αζέρο δικαστή. Η προσχώρηση λοιπόν στην πολύ ευρύτερη και πολύ ταχύτερη κρατών σε αυτή την τομεακή ένωση σε ένα συγκεκριμένο

αντικείμενο που είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα περισσότερο έχει την έννοια να προσελκυστούν αυτά τα κράτη που πάρα πολύ απέχουν από τα στάνταρς τα ευρωπαϊκά, να εξασφαλίσουν στο εσωτερικό τους κάποια από αυτά τα βελτιούμενα στάνταρς. Φυσικά όταν ένα τέτοιο κράτος γίνει μέλος, θα πρέπει να έχει και το δικαστή του γιατί αλλιώς θα πει και δικαιολογημένα ότι δεν μπορεί να είμαι κράτος μαθητευόμενο δεύτερης κατηγορίας. Συγχωρείστε με να πω ότι τον σέβομαι αυτόν τον δικαστή αφού έχω καθυπαχθεί στη δικαιοδοσία ως χώρα εννοώ αλλά δεν θέλω να μου πει, που είναι η άποψή μου, ότι το Γαλλικό Συμβούλιο Επικρατείας, ένας θεσμός που επί 3 αιώνες τώρα, από τον προ-προηγούμενο αιώνα έχει κατοχυρώσει το κράτος Δικαίου στην Ευρώπη, γιατί δεν πρέπει να το ξεχνάμε αυτό, ότι λειτουργεί καλά. Θέλω να πω λοιπόν περαιτέρω, το έχω πει και δημόσια και μπροστά και σε δικαστές και σε μέλη του δικαστηρίου του Στρασβούργου, πρέπει να μη δείχνουν αλαζονεία, πρέπει να είναι εξαιρετικά προσεκτικοί και με τακτ στις αποφάσεις του, εγώ τις επαίνεσα προηγουμένως δημοσία και το ακούσατε και αντιθέτως κατηγορώντας τις δικές μας αποφάσεις, δίνοντας στο Στρασβούργο τα εύσημα, γιατί μας οδήγησε σε βελτίωση, αυτό δε σημαίνει άκριτη υπαγωγή και δε σημαίνει πάντως και αυτό θέλω να καταλήξω ότι χαίρομαι να δω το κοινοτικό μου σύστημα που είναι ένα πετυχημένο σύστημα να διαλύεται, να διαχέεται μέσα σε ευρύτερα μορφώματα που δεν είναι του ίδιου επιπέδου. Αυτό θέλω να πω με τον Αζέρο δικαστή. Αυτό που φοβούμαι δηλαδή από την επαπειλούμενη για μένα προσχώρηση της κοινότητας στο σύστημα της ΕΣΔΑ είναι ότι θα υπάρξει μια διάχυση, μια διάσπαση δικαιοδοσιών, ότι θα υποβαθμιστεί ο ρόλος του δικαστηρίου του Λουξεμβούργου που είναι καταλυτικός, όπως κι εσείς τι είπατε τώρα μόλις, στη δημιουργία αυτού του θαυμαστού κοινοτικού δημιουργήματος, και θα διασπαστεί χάριν ενός τομεακού μορφώματος το οποίο δεν περιλαμβάνει χώρες της ίδια δικαιολογίας όπως περιλαμβάνει η κοινότητα. Αυτή είναι η αιτίασή μου, με συγχωρείται για αυτήν, είχα την ειλικρίνεια να σας την πω ευθέως.

Γ. Κούρτης: Ο καθηγητής κύριος Φορτσάκης.

Θ. Φορτσάκης: Ευχαριστώ κύριε πρόεδρε, εγώ θα ήθελα να πω ότι δεν συμεριζομαι την άποψη του αγαπητού αντιπροέδρου διότι πιστεύω ότι το συμβούλιο της Ευρώπης ήταν ανέκαθεν κατά κάποιο τρόπο ο μηχανισμός εκείνος ο οποίος άνοιξε την πόρτα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και είναι ο μηχανισμός εκείνος ο οποίος επέτρεψε σε όλα τα κράτη τα δικά μας και τώρα στα

καινούργια κράτη να αποκτήσουν κοινούς θεσμούς και κοινή νομική κουλτούρα και δεν είναι μόνο το Στρασβούργο, είναι και όλος ο μηχανισμός που είναι από πίσω. Εγώ εργάστηκα πέντε χρόνια στο Στρασβούργο στο συμβούλιο της Ευρώπης και είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ πάρα πολλές ως απεσταλμένος σε πολύ υψηλού επιπέδου αποστολές του συμβουλίου της Ευρώπης για να υιοθετήσουν τα νέα αυτά κράτη θεσμούς παρεμφερείς με τους δικούς μας και πολλές φορές βρέθηκα σε κατάσταση απελπιστική, έχει δίκιο ο κύριος αντιπρόεδρος σε ορισμένα από αυτά που είπε, όπως πχ βρέθηκα στην κατάσταση συζητώντας με έναν υπουργό δικαιοσύνης να του εξηγώ ότι το συμβούλιο της Ευρώπης να υιοθετήσει το κράτος του (δε θα πως τώρα ποιο κράτος είναι) το μηχανισμό της αστικής ευθύνης του κράτους, δεν καταλαβαίνομαστε, μετάφραζαν, είπαμε ο κύριος μιλούσε ρώσικα, εμείς μιλούσαμε Αγγλικά ή Γαλλικά και στο τέλος του λέω κύριε υπουργέ μάλλον δεν γίνομαι αντιληπτός, τι ακριβώς έχετε καταλάβει, κατάλαβα ότι τώρα θα μπορούμε να βάζουμε κατευθείαν πρόστιμο στους πολίτες που δεν υπακούν στους νόμους, του λέω δεν είναι αυτό η αποζημίωση, το αντίστροφο και με κοίταξε σιωπηλός όταν το κατάλαβε και μου λέει, θέλετε να πληρώνουμε αποζημίωση όταν έχουμε μια παράνομη πράξη; Του λέω ναι. Μου λέει, ξέρετε ότι εδώ δεν έχουμε πληρώσει μισθούς δημοσίων υπαλλήλων έξι μήνες; Και φυσικά δεν μπόρεσα να του πω τίποτα άλλο γιατί Mercedes σε χρώμα δεν είναι τώρα να λειτουργήσει...

Α. Ράντος: Άρα συμφωνείτε διαφωνώντας προς τις διαπιστώσεις μου;

Θ. Φορτσάκης: Η αλήθεια είναι ότι αυτό λέω, λέω την αλήθεια, ότι σε πολλά έχετε δίκιο, σε πάρα πολλά, αλλά από την άλλη πλευρά πρέπει να προσεταριστούμε αυτές τις χώρες, να τις φέρουμε μέσα στον χώρο και δε χάθηκε και ο κόσμος αν ένας Αζέρος που δεν ξέρει τόσα πολλά πράγματα συμμετέχει καμιά φορά σε ένα δικαστήριο, αν το σύνολο του δικαστηρίου είναι του επιπέδου εκείνου που είναι το δικαστήριο του Στρασβούργου και νομίζω ότι το παράδειγμα που εξέθεσα, δηλαδή η νομολογία αυτή της εφαρμογής του 6 στις διοικητικές και στις φορολογικές συμβάσεις δείχνει ακριβώς το δικαστήριο του Στρασβούργου πολλές φορές είναι πρωτοποριακό, παρ' ότι είναι πρωτοποριακό και το Γαλλικό Συμβούλιο Επικρατείας, άφηγε το φορολογούμενο να του κλείνουν το μαγαζί με μια διοικητική απόφαση και ποτέ δεν τον προστάτευσε παραπάνω και ήρθε το Στρασβούργο και του είπε όχι, πρέπει να κάνεις δίκη γι αυτό και νομίζω ότι το Στρασβούργο είχε

δίκιο. Για να επανέλθω στο ερώτημα του κυρίου Στρατήγη, θα έλεγα ότι έχει δύο φάσεις. Η πρώτη είναι αν το πρόστιμο αυτό καθαυτό παραβιάζει, αυτό είναι ζήτημα του εάν η εφαρμογή των τριών κριτηρίων που ανακοίνωσα προηγουμένως εφαρμόζεται ή όχι, αν το πρόστιμο είναι υπερβολικό, ναι. Ξέρω κάποια περίπτωση όπου με έλεγχο των δηλώσεων κληρονομίας ο οποίος γίνεται την τελευταία μέρα της δεκαετίας που προβλέπεται έχουμε επιβολή προστίμου και προσαυξήσεων κτλ οπού είναι τριπλάσιο της δηλώσεως και φτάνει πχ τα 20.000.000 ευρώ ενώ είναι 5.000.000 η δήλωση, οπότε είναι προφανές ότι τα 15.000.000 ευρώ είναι ένα ποσό που είναι υπερβολικό και κατά τη γνώμη μου πέφτουμε στην ομολογία του Στρασβούργου. Τώρα το δεύτερο θέμα εάν και στο δικό σας παράδειγμα ισχύει κάτι τέτοιο θα μπορούσαμε να πούμε ότι πέφτουμε. Το δεύτερο που ρωτήσατε για την προσαύξηση είναι συνάρτηση του εκτελεστού χαρακτήρα της κυρώσεως, εφόσον προβλέπεται μηχανισμός ο οποίος μπορεί αυτό το 25% να το περιορίσει, να το εξαφανίσει, τότε δε θα είχαμε κατά τη γνώμη μου σύγκρουση, εκτός αν πρέπει οπωσδήποτε να πληρώσεις χωρίς να υπάρχει κανένας μηχανισμός ελέγχου, αλλά την Ελλάδα υπάρχει μηχανισμός ελέγχου και επομένως από την άποψη αυτή δε θα είχαμε αντίθεση προς την ΕΣΔΑ.

Γ. Κούρτης: Ευχαριστούμε τον κύριο Φορτσάκη, και θέλει η καθηγήτρια κυρία Σακπεκίδου να προσθέσει τίποτα;

Ε. Σακπεκίδου: Δεν έχω να προσθέσω τίποτα κύριε πρόεδρε, ευχαριστώ.

Γ. Κούρτης: Ευχαριστούμε θερμά τους ομιλητές και τώρα καλείται ο καθηγητής κύριος Κανελλόπουλος να μας πει τα συμπεράσματα του 14ου συμποσίου.

Π. Κανελλόπουλος: Καλησπέρα, επειδή ο χρόνος είναι περιορισμένος, η ώρα είναι περασμένη. Φτάσαμε στο τέλος και του 14ου Επιστημονικού Συμποσίου. Σας θυμίζω ότι το γενικό ερώτημα ήταν η δικαστική προστασία του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα Ευρωπαϊκά δικαστήρια. Με άλλα λόγια επιτυγχάνεται η πλήρης και αποτελεσματική προστασία του Ευρωπαίου πολίτη στα δικαστήρια τα Ευρωπαϊκά; Στρασβούργο και Λουξεμβούργο; Από τις εισηγήσεις και επιτρέψτε μου να πω τις θαυμάσιες εισηγήσεις που ακούσαμε και την τελευταία σύνοψη που έγινε εν προκειμένω, έχω την εντύπωση ότι με ορισμένες αξιόλογες επιφυλάξεις, η γενική απάντηση μπορεί

να είναι ναι, ότι η δικαστική προστασία μπορεί να είναι πλήρης και αποτελεσματική. Θα συμφωνήσω βεβαίως με όσα ο κύριος Παπαγιάννης ανέφερε σχετικά με τη δημιουργία χώρου ασφαλείας και δικαιοσύνης. Ένας χώρος που το μέλλον και η εφαρμογή θα δείξει αν εκεί η δικαστική προστασία θα είναι πλήρης και αποτελεσματική. Όσο αφορά το ρόλο των δύο δικαστηρίων, οι τελευταίες εισηγήσεις μας έπεισαν πλήρως ότι είναι μεγάλη η συμβολή τους, συμφωνώ με τον Κύριο Ράντο για όσα μας είπε για την επίδραση του δικαστηρίου της ΕΣΔΑ και για το δικαστήριο του Στρασβούργου στην ελληνική έννομη τάξη και βεβαίως θα συμφωνήσουμε όλοι και θα συγκρατήσουμε όσα η κυρία Γναδέρλη μας ανέφερε σχετικά με την προσπάθεια αναθεώρησης που γίνεται για τη δομή και τη λειτουργία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων., Κυρίες και κύριοι, εμμένει να δούμε πώς θα μπορέσει η συνθήκη της Λισσαβώνας, ή μάλλον οι τροποποιήσεις που επέφερε η συνθήκη της Λισσαβώνας να λειτουργήσει στον τομέα της προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πράγματι συμφωνώ με τον κύριο Ράντο, πάμε να συμβιβάσουμε δύο κείμενα τα οποία ενώ το επεξηγηματικό έγγραφο που συνοδεύει τον χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων ξεκινάει από την αρχή ότι ο χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων περιλαμβάνει όλη την παρεχόμενη από την ΕΣΔΑ προστασία και ακόμα παραπάνω, και συνεπώς κατά την άποψη των συντακτών αυτού του κειμένου, δε θα υπάρξει πρόβλημα, η άποψή μου είναι ότι δεν είναι τόσο εύκολα τα πράγματα. Εγώ έχω την πεποίθηση ότι ποτέ η Ευρωπαϊκή Ένωση δε θα προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ, έστω και αν η συνθήκη της Λισσαβώνας με ρητή διάταξη παρέχει πλέον τη σχετική πρόβλεψη. Εν πάσει περιπτώσει, το μέλλον θα δείξει. Θα συμφωνήσω πλήρως, θα υπογραμμίσω τη γενική διαπίστωση, το συμπέρασμα της κυρία Σακπεγγίδου, ότι η συμμετοχή της Ελλάδος τα τελευταία εξήντα χρόνια σε αυτούς τους θαυμάσιους θεσμούς μας έβγαλε από την κατηγορία του Αζέρου δικαστή και μας έκανε ένα κράτος πολιτισμένο με έναν θαυμάσιο νομικό πολιτισμό και έστω αν όπως ο κύριος Παπανικολάου τόνισε είμαστε πρωτοπόροι με διψήφιους αριθμούς στις παραβιάσεις, όσον αφορά την ανισοδικία κτλ, παρά τα αυτά οφείλει πάρα πολλά σε αυτό το δυτικό σύστημα παροχής έννομης προστασίας, ιδίως του Ευρωπαίου πολίτη. Αυτό λοιπόν νομίζω μπορεί να είναι το γενικό μας συμπέρασμα και να είμαστε όλοι ευτυχείς γιατί ανήκουμε στους θεσμούς αυτούς και καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο Ευρωπαίος πολίτης προστατεύεται επαρκώς στο πλαίσιο αυτό. Και τώρα περιμένουμε από τον πρόεδρο τον κύ-

ριο Κούρτη να κηρύξει τη λήξη των εργασιών και ο οποίος θα μας πει για το επόμενο Συνέδριο και το επόμενο θέμα.

Γ. Κούρτης: Κυρίες και κύριοι τώρα που οι εργασίες του 14ου Συμποσίου έφτασαν στο τέλος, και αφού έγινε παρουσίαση εκλεκτών εισηγήσεων και γόνιμης σε αυτές συζήτηση, λύοντας την εκδήλωση, οφείλω να ευχαριστήσω πρώτο το Πανεπιστήμιο Πειραιά για την διοργάνωση του Συμποσίου και ιδιαίτερα τον Πρύτανη κύριο Γεώργιο Οικονόμου και τον καθηγητή του Ευρωπαϊκού Δικαίου του Πανεπιστημίου αυτού, κύριο Παναγιώτη Κανελλόπουλο, που είχε τη γενική φροντίδα της οργάνωσης και που μας έδωσε ένα επιτυχημένο και άρτιο συμπόσιο. Του ανήκουν τα συγχωρητήρια μας. Δεύτερον το δικηγορικό σύλλογο Πατρών που μας φιλοξένησε και μας διευκόλυνε πολλαπλά και ιδιαίτερα τον πρόεδρό του κύριο Ιωάννη Κίτσο, τον Πρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας κύριο Παναγιώτη Πικραμένο και τον προκάτοχό του Πρόεδρο Κύριο Παναγιώτη Παναγιωτόπουλο για τη συμμετοχή και τη συμβολή τους στο Συμπόσιο που συνεχίζουν παράδοση στη συνεργασία των δύο δικαστηρίων, τέταρτων τους προεδρεύοντες και τους εισηγητές του Συμποσίου, πέμπτον τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής, το Καθηγητή κύριο Παναγιώτη Κανελλόπουλο, τον Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου κύριο Ευστάθιο Ερωτογιάννη, τον Πάρεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου και Διδάκτωρ Νομικής κύριο Ιωάννη Βασιλόπουλο, τον εισηγητή του Ελεγκτικού Συνεδρίου κύριο Ιωάννη Φούντα και το Γενικό Γραμματέα υπέρ του δικηγορικού Συλλόγου Πατρών, κύριο Αθανάσιο Μπεντχή. Έκτος τους χορηγούς μας Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Δικηγορικό Σύλλογο Πειραιώς και εκ μέρους Αντωνίου Σάκουλα, Πατρών, καθώς και όλους δικαστές και δικηγόρους που παρακολούθησαν το Συμπόσιο. Υπακούοντας σε παλιά παράδοση που θέλει τον Πρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου να εξαγγέλλει το θέμα του επόμενου Συμποσίου, πιστεύω ότι αυτό θα πρέπει να είναι η συνθήκη Λισσαβώνας και η επίδρασή της στην ελληνική έννομη τάξη ώστε να συνεχιστεί από πλευράς εννοιολογικής το σημερινό 14ο Συμπόσιο. Τέλος, κηρύσσω τη λήξη των εργασιών του Συμποσίου ερχόμενος καλή επιστροφή και συνάντηση στο επόμενο Συμπόσιο.

Π. Κανελλόπουλος: Κύριε Πρόεδρε, μου επιτρέπετε το λόγο; Θέλω να εκφράσω τη χαρά μου γιατί φτάσαμε στο τέλος των εργασιών, επιτρέψτε μου και μένα να ευχαριστήσω θερμά τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής, ιδιαίτερα τον κύριο Ευστάθιο Ροντογιάννη, τον Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού

Συνεδρίου, τον κύριο Ιωάννη Βασιλόπουλο, Πάρεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, και τον κύριο Αντώνιο Φούντα εισηγητή, οι οποίοι βοήθησαν πάρα πολύ τη διοργάνωση αυτού του συνεδρίου, ιδιαίτερα ο κύριο Φούντας ο οποίος λόγω εντοπιότητας ήξερε πρόσωπα και πράγματα, για μένα ήταν ένας πολύτιμος συνεργάτης, τους ευχαριστώ πολύ όλους. Είμαι ενθουσιασμένος γιατί ο πρόεδρος ο κύριος Κούρτης επέλεξε ένα θέμα το οποίο είναι μέσα στα προσωπικά επιστημονικά μου ενδιαφέροντα, τον ευχαριστώ πολύ. Με τη σειρά μου θα ήθελα να κάνω τις προτάσεις μου. Το 15ο Επιστημονικό Συμπόσιο να είναι αφιερωμένο στον κύριο Γεώργιο Στάυρο Κούρτη. Και επίσης, να λάβει χώρα στη γενέτειρά του, με τη συνεργασία του δικηγορικού συλλόγου της Πρέβεζας. Θα αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης από την οργανωτική επιτροπή, εν πάσει περιπτώσει, αυτές οι δύο προτάσεις εκφράζουν και τη γενική επιθυμία και του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Πειραιώς, του κυρίου Γεωργίου Οικονόμου και εμού προσωπικά, θα χαρούμε πολύ αν γίνει και οργανωθεί σε αυτήν την περιοχή. Κυρίες και κύριοι σας ευχαριστούμε πολύ, να είμαστε καλά και του χρόνου.